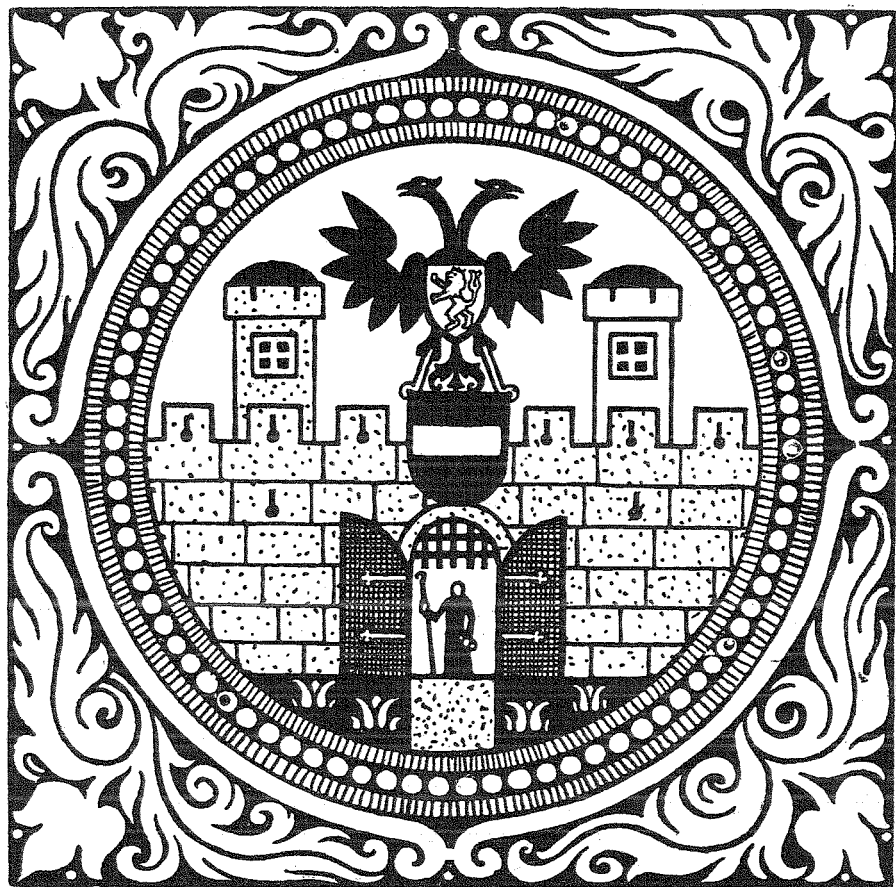

Johny - Wood

PELHŘIMOV

K. POLESNÝ A ZD. WIRTH PELHŘIMOV

NÁKLADEM MUSEJNÍHO
SPOLKU V PELHŘIMOVĚ

1911

SEMINÁRIUM
Hist.-právn.

KNIHOVNA
odštěpená

ÚVODEM. Na hranicích českomoravských, v území bývalého markového hvozdu, obklopeno se všech stran vrchy a lesy a mimo důležitější komunikace, v podélném údolí potoka Bělé, žilo klidnou, sousedskou idyllu město Pelhřimovo . . . Což tu divu, že žilo životem svým, uzavřeným, jež dovedly skaliti jen bouřlivé události celých Čech! A přece nebylo než součástíkou, malým detailem obrazu celkového; detail ten rostl jen nepatrně a měnil se pouze podle nálad i osvětlení celku. Tak zachovala se tu maloměstská idylla do nedávných let a dodnes ještě sledáváš její stopy a památky. V těchto stopách kráčí naše líčení a vypravování.

Povaha předmětu, rozměry díla, jakož i roztříštěnost a neúplnost materiálu způsobily, že nebylo lze jinak než podati několik výseků z dějinného vývoje se stálým zřetelem k tomu, aby historický celek ve své logické spojitosti zůstal neporušen. Z téhož důvodu se doporučovalo oddělití část druhou, jež uzavírá v sobě město v jeho vývoji hmotném, jako celek umělecký. Jestliže byly naše úkoly rozděleny, tož přece — nehledě k technické stránce společného materiálu historického — pojila nás láska k místům, v nichž přítomnost přistoupila na kompromis s minulostí, a společná touha: Vzbuditi pochopení a živý cit radosti v těch, kdož tráví život svůj v těchto místech, anebo přišli kdy s Pelhřimovem v užší styk, i přiblížití jej čtenáři neinteresoivanému. —

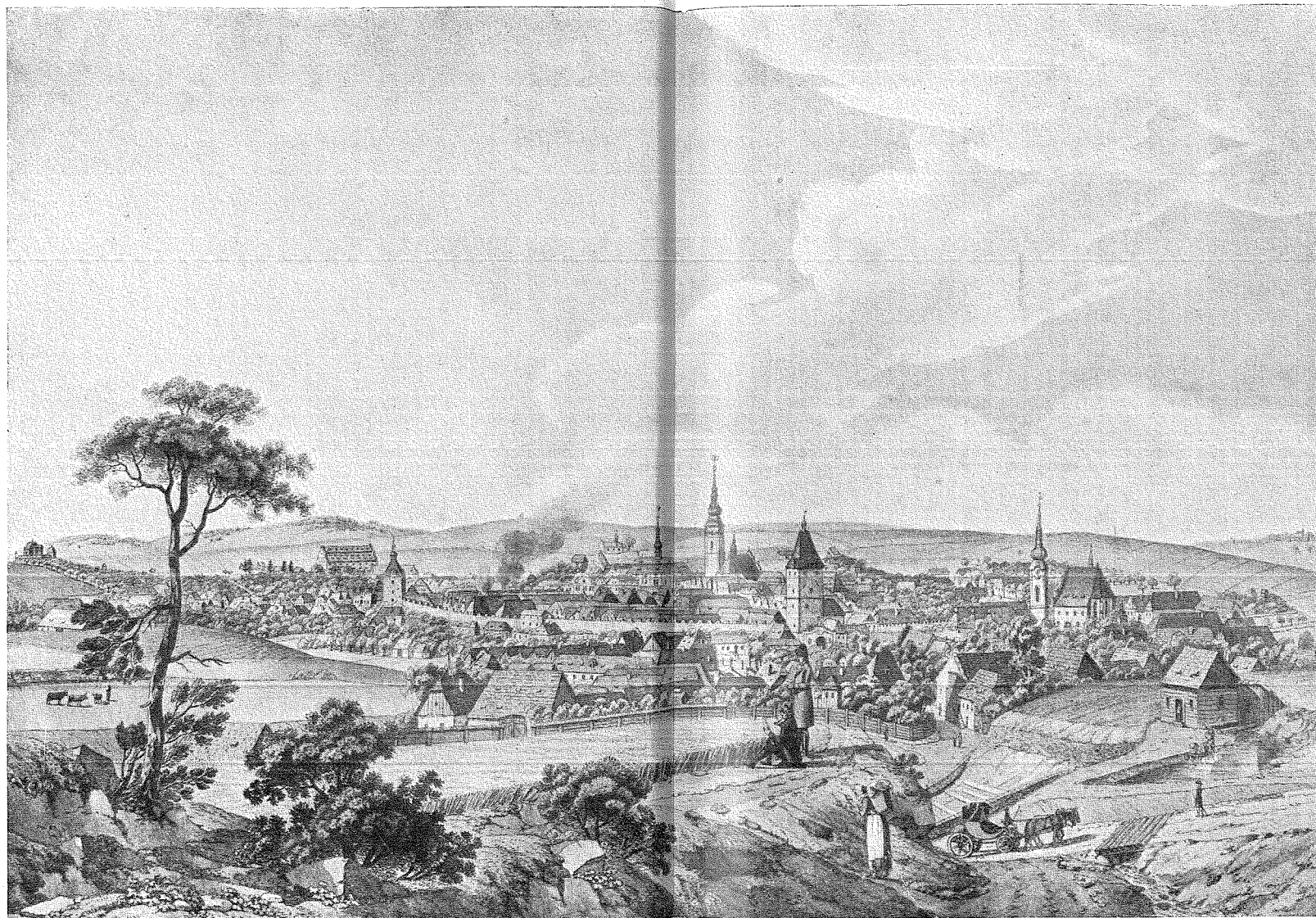
Za účinnou pomoc při sbírání materiálu z archivu c. k. místodržitelství a zemského archivu v Praze děkujeme p. Ph. C. J. Friedovi, za výpisky některé a doplnění materiálu pro soupis p. Ph. C. Jos. Dobiašovi v Pelhřimově. Fotografie zejména starších budov fotografoval † J. F. Kopřiva, knihkupec a J. Fried, amateuři, jiné provedla fa Sechtl a Vošček v Táboře. Štočky jednak zapůjčeny laskavostí arch. komisse při České Akademii a spolku Společnosti Přátel Starožitností Českých, Manesa a Klubu Za Starou Prahu, jednak zhotoveny firmou J. Štenc v Praze. Plány města a domu č. 3 kopírovala a zhotovila fa Ing. V. Špitálský v Ném. Brodě.

Vydání této knížky bylo zaručeno teprve darem p. JUDra Ant. Linharta, advokáta a předsedy Musejního spolku v Pelhřimově. Jemu jakožto zachrániteli Horní brány a ochránci minulosti Pelhřimovských věnujeme z vděčnosti tuto knihu.

V PELHŘIMOVĚ A V PRAZE v červnu r. 1911.

DR. KAREL POLESNÝ.

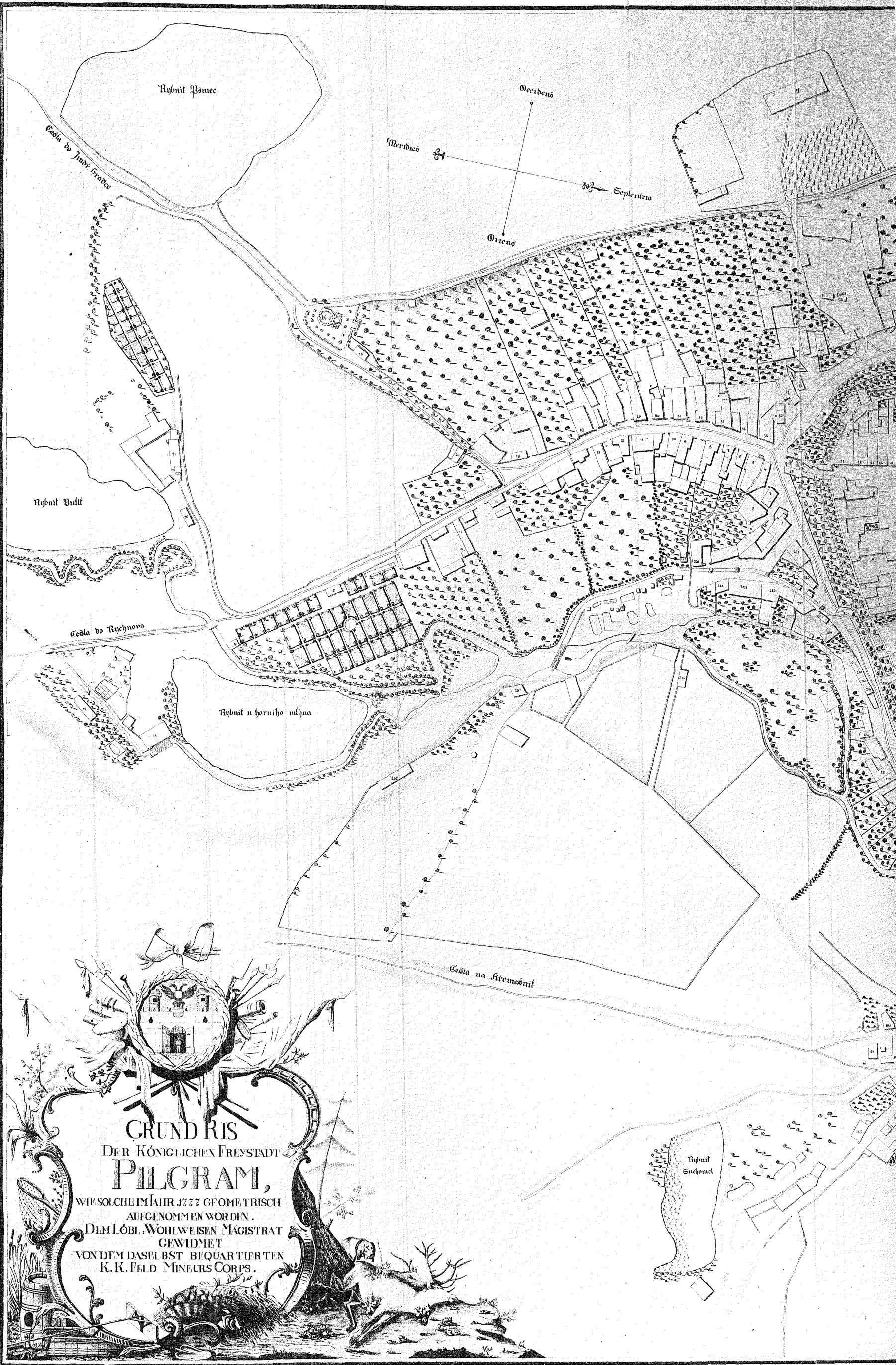
DR. ZD. WIRTH.

J. B. Juhn:

PELHŘIMOV 1811.

I.

Rybnik Páneck

Cesta do Jindřichovic

Meridies

Occidens

Septentrio

Oriens

Rybnik Bálit

Cesta do Rychnova

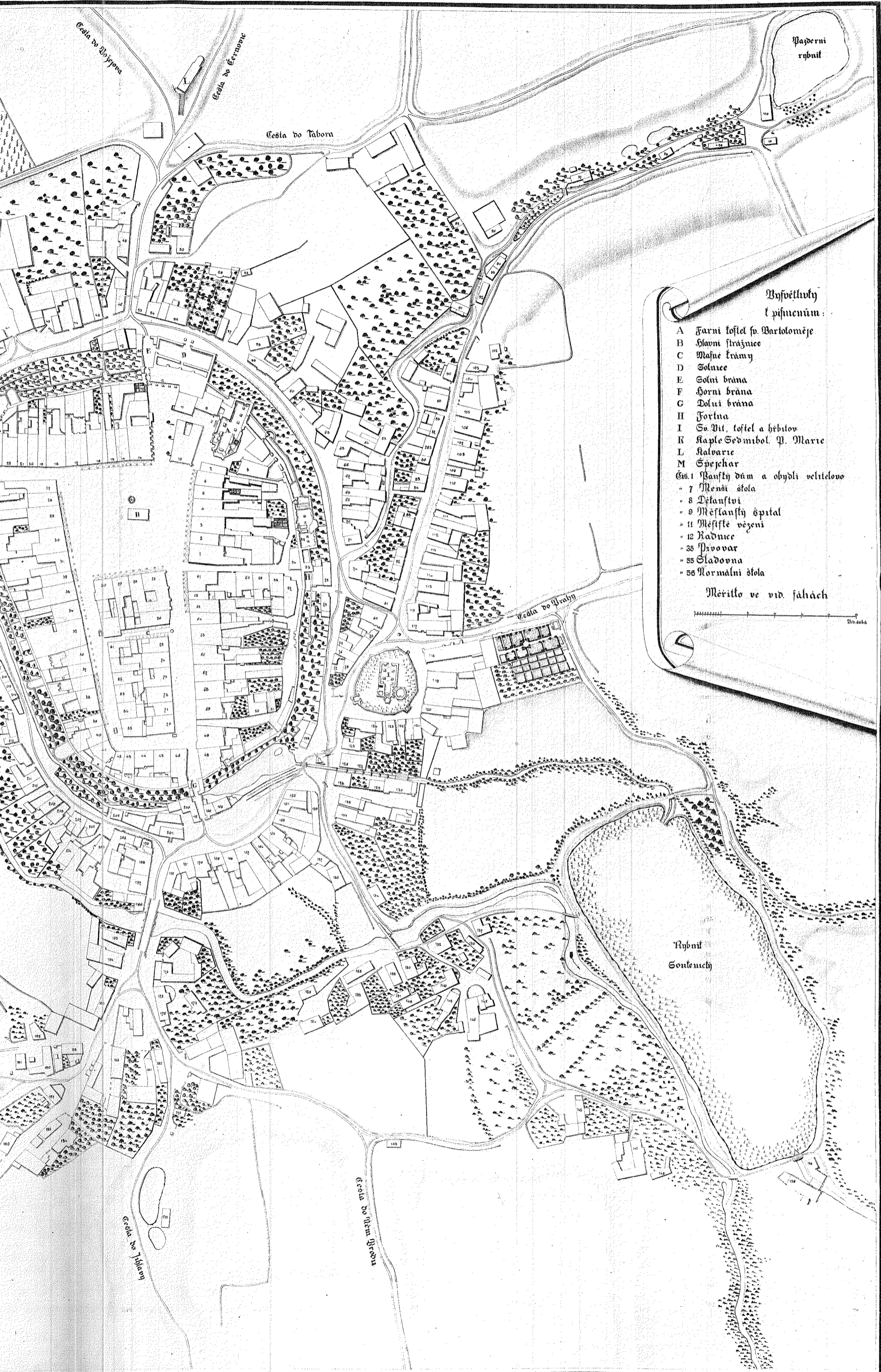
Rybnik u horního mlýna

Cesta na Křemčovic

Rybnik Suchonel

GRUND RISS
 DER KÖNIGLICHEN FREYSTADT
PILGRAM,

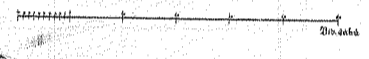
WIE SOLCHE IM JAHR 1777 GEOMETRISCH
 AUFGENOMMEN WORDEN.
 DEM LÖBL. WOHLWEISEN MAGISTRAT
 GEWIDMET
 VON DEM DASELBST BEQUARTIERTEN
 K. K. FELD MINEURS CORPS.

Vysvětlivky
k příložením

- A Farní kostel sv. Bartoloměje
- B Hlavní strážnice
- C Mafne trámy
- D Solnice
- E Solní brána
- F Horní brána
- G Dolní brána
- H Fortna
- I Sv. Vít, kostel a hřbitov
- K Kaple Sedmibol. P. Marie
- L Kalovarie
- M Špejchar
- Čís. 1 Panství dům a obydlí velitelova
- 7 Měnsí škola
- 8 Dělnství
- 9 Městanský špital
- 11 Městské vězení
- 12 Kádnice
- 35 Průvaz
- 55 Sladovna
- 56 Normální škola

Měřítko ve vid. sahách

Rybníček
Soutěcký

I. Z DOB NEJSTARŠÍCH.

O PŮVODU MĚSTA. Není-liž v tom trochu romantismu, vracíme-li se tyrošijně k dobám nejtemnějším, ke kolonizaci tohoto zapadlého koutu Čech, k počátkům našeho města?

Otázka nejstaršího založení *Pelhřimova* vypadla by z rámce této knížky, kdyby byla svého času nevyrostla v domácí legendu. Jméno města dodalo zakladatele, biskupa Peregrina (Pelhřima), a k jeho jménu připojen pak jedině možný letopočet, rok 1224. Legenda přidala studánku, u níž stávil se biskup-poutník jda do Říma; lid ji lokalisoval do bývalé České, pak Hrnčířské ulice — „Kbelka“ — a vyzdobil příběh příslušným vypravováním. Na západ od města 1½ km. daleko leží osada Starý Pelhřimov — a tato okolnost komplikovala ještě naši pověst.¹⁾

Těžká záhada, má-li býti odhalena vratkou etymologií s legendárním přívěskem! Znepokojovala dosud všechny, kdož se dotkli dějin pelhřimovských, Pavlem Stránským, pokud nám známo, počínajíc. Také první dějepisec pelhřimovský a po něm skladatel městského urbáře položili si tuto otázku, i jim zdálo se býti jasné, že Starý Pelhřimov značí původní osadu, odkudž však nedostatek vody vypudil obyvatelstvo k říčce Bělé. Než i tak hlásí se k této nové osadě dvě místa: starý název zahrady — kde stojí nyní parostrojní pivovar — „Na hradišti“, doložený v 15. století²⁾ a ulice Česká³⁾ s náměstím a farním kostelem sv. Víta.⁴⁾

Zdaž možno se pak diviti, že lidová fantasmie si vytvořila svoji legendu? *Teprve koncem 13. století víme bezpečně, že osada, která vyrostla okolo kostela sv. Víta, měla svého rychtáře, svoji radu, konšele a měšťany, že byla městem.*

Byly těžké doby mladého ještě města, když vystoupilo z legendárního stínu ve světlo dějin. Celý téměř český jih vzplanul tehdy bojem Závíše a Vítkoviců proti dvoru, bojem o vedoucí směry politiky krále Václava II. Leč, kdo byl s to, aby postihl poslední cíle i smysl těchto zápasů, jež daly v plen a ohni na pospas Pelhřimov, Týn n. Vltavou, Chýnov, Počátky⁵⁾ Co zdálo se býti záhubou, stalo se obrozením nového života. Ve Vyskytné, u Červené Řečice vyrůstají hradby⁶⁾; v Pelhřimově překročil tehdejší pražský biskup Tobiáš z Bechyně, jemuž vděčí za svoji existenci také Roudnice a Příbram, k založení nového města.

Listinu zakládací zachoval nám známý formulář Tobiáše z Bechyně⁷⁾: jest oboustranná smlouva mezi biskupem s jedné a Konrádem rychtářem, Křišťanem, Jindřichem, Heřmanem a Petrem, konšely z Pelhřimova s druhé strany, že do čtyř let osadí město dobrými lidmi, opevní je na vlastní náklad příkopem a plaňkovým plotem, začez jim biskup slibuje pomoc chudých

v újezdě a osvobození po čtyři leta ode všech dávek vyjímajíc všeobecnou berni (královskou). Kdykoli by však přišel biskup se svými lidmi do Pelhřimova, budou měšťané povinni jednou do roka svého pána i jeho průvod pohostiti a přechovati přes noc.

Tak tedy vzniklo kolem r. 1290 město nynější.

*

VE 14. STOLETÍ zapomnělo se již na události minulé; obě města splynula v jediný celek, takže „předměstí“ stalo se názvem topografickým, aniž bylo zároveň dělítkem sociálním.

Město! Jak hrdý název! Vzpomeň na republiky italské, na města rýnská — ale toto zde byl pravý mikrokosmos, město en miniature. Mělo svého pána a bylo prozatím výhodou, že jím byl pražský biskup; mělo svého rychtáře, radu a konšele; dostalo se mu hrazení, aby i na venek svým zevnějškem se odlišilo od poddaného venkova. Takové jsou základy, z nichž mohla za čas vyrůst větší budoucnost. Než celkový obraz zevně i uvnitř jest již hotov pro celá staletí. Jsme šťastnější nad mnohá jiná města česká. Rejstřík berni z roku 1378 a urbář arcibiskupství pražského z let 1390°) zpravují nás namnoze o podrobnostech velmi zajímavých. A tak vzrůstá před našimi zraky ono miniaturní město, prvotní Pelhřimov.

Nikde konečně na českém venkově nebyly počátky nového města větší. Dostalo-li se Příbrami s vesnicemi 41 lánů a 24 jiter, držela-li staroslavná Řečice 36 lánů (3 z nich svobodné měl purkrabí, 1 lán rychtář, 1 lán lesní a 2 lány farář), Chýnov 38 lánů, Křivsoudov 36, Vyskytná 32 a Rychnov pouze 20 lánů, pak nedivme se, že také Pelhřimov se musil spokojiti se 40 lány. Nikde však v celém arcibiskupství nebylo této půdy demokratičtější (sit venia verbo!) využito.

Nejbohatším ve městě byl farář, jenž držel 4 lány, 7 $\frac{1}{2}$ podsedku a mlýn. Po něm, již také mocí svého úřadu, nejvlivnějším byl rychtář, bývalý zakladatel (locator) nového města; jemu náležely dědičně 2 svobodné lány, jedna krčma a třetina všech soudních pokut. Z ostatních měšťanů stojí na prvním místě Henslin Niger, majitel 1 $\frac{1}{4}$ lánů, krčmy a pivovaru; celoláníků v hradbách bylo 5 a za hradbami 2, $\frac{3}{4}$ lánů měli 2 ve městě a 3 na předměstí, $\frac{1}{2}$ lánů 8 a 4 mimo hradby, čtvrtláníků konečně se čítá 18 a 20, což činí celkem 37 měšťanů nového a 47 starého města s předměstím, úhrnem 84.

Vedle měšťanů seděli tu ovšem podsedci, jimž popřáno místa, aniž však dosáhli plnoprávnosti měšťanské; čítá se jich 50 ve městě a 34 na předměstí, takže r. 1378 choval Pelhřimov 87 ve městě a 81 za hradbami, dohromady 168 obytných stavení a hospodářských celků, z nichž bylo platiti úrok a berni. Nuže, úsilí zakladatelů nového města bylo korunováno za necelé století zdárným výsledkem. Byloť nové město (v hradbách) osazeno dokonale, kdyžt dodnes točí se tu počet domů okolo 90, takže jakýkoli přírůstek musil se obrátiti na obvod města. K bývalému původnímu městu (České ulici se sv. Vitem) již tehdy se družily domy okolo Kamen-

ného mostu a v ulici Rynářské — Pelhřimov byl ve svých hlavních konturách hotov.

Polní hospodářství a drobný obchod nebyly měšťským zaměstnáním výlučně. Co z města vytvořilo hospodářský střed celého širého okolí, co je odlišilo tak výrazně od venkova, byla řemesla a živnosti. Tak pracovali drobní lidé, většina obyvatelstva měšťského, po boku několika zbohatlých patriciův. Než ani tito, ač žili hlavně ze svých rolí, neodmítali výtěžku z krčmy, pivovaru anebo některého řemesla. Středověký měšťan byl vzorem skromné pile, jež neměla téměř vyšších požadavků. Hle, jak členitý byl hospodářský život našeho města ve 14. století!

Míst výčepních (krčem) čítalo se r. 1390 neméně než 50 (proti 43 v r. 1378), 18 krámů masných a 4 chlebné, 4 sladovny a 12 pivovarů. Škoda, že nejsme také zpraveni dopodrobna o všech řemeslech. Připomínají se pekaři počtem 10, jako měšťan Cunczmann, jenž měl ještě krčmu, a podsedek Heinel. Ze ševců se vypočítávají měšťan Cunczl a podsedci Cunzl, Jacob, Bohunco, Nikel, Jesco, Pabel, Pessel; než kdo pochybuje, že jich bylo daleko více? Jako příštípkáři jsou uvedeni měšťan Mathes a podsedek Jesco; vystupují v berních rejstřících stejně se ševci. Podobně společně platili berni řezníci (jmenují se náhodou pouze Jekel a Fenczel), 25 soukeníků a 13 postřiháčů, mezi nimiž zaznamenáni jsou měšťané Henslinus Bertlini a Henslinus Albus, podsedci Wehmer, Bertl Mentlers, Lesschowetz, Rumler, Gorg atd., ze tkalců Wolfel. Kováři byli tři, jménem Blahut, Schuster a Michel; koláři rovněž tři, totiž Merkel, Mikes a Goczel. Náhodně jmenuje se i Pesschel koželuh, nožič Nikel, kožešník Fenczel, sklenkář Mikes, povozníci Mertl a Petr a hajný Symon. Město zásobily tři mlýny, Rutlerův o 6 $\frac{1}{2}$ kole, Bertlův o 2 a Michalův o 1 $\frac{1}{2}$ velkém kole. Lázně veřejné měl Bertl Hager.

Uvádějice jména obyvatelů pelhřimovských, nemůžeme nedotknouti se jejich národnosti. Čítáme-li jména vysloveně česká pro Čechy, německá pro Němce a nerozhodná (jako Filip, Jakob, Symon, Petrus atd.) k německým, obdržíme ve městě 32%, a za hradbami 31% měšťanů a podsedků národnosti české; naopak, přičteme-li nerozhodné ve prospěch Čechů, což vzhledem k ryzi českosti města, prokázané na počátku století 15., jest jistě pravdě bližší, stoupnou tato čísla na 42.5% a 39%. Ovšem, nemusí pod jménem německy znějícím kryti se vždy Němec, kdyžt ještě v 16. století zdejší pekař Tomáš Hruza slul také Mertl.⁹⁾ Než přece jest to vše jen dokladem, že také Pelhřimov — jako všecka města v Čechách — osazen byl původně Němci. A nápadné jest, že více Němců bylo v předměstí než uvnitř hradeb; zase tedy doklad pro pozdní kolonizaci nového města.

Nuže, Pelhřimov stanul na počátku svého vývoje. Čítaje na 1500 obyvatelů — vedle měšťanů a podsedků nesmíme zapomínati na jejich rodiny, osoby služebné, tovaryše, dělníky a všecky, již našli ve městě útlek i nový život —, máje dosti výhodné místo na komunikaci z Jihlavy do Vlašimě, nadán jsa většími výhodami, zastínil Řečici, Vyskytnou i Nový Rychnov. Neutěmorná pile středověkého měšťana, vábný příklad měst královských i výhodné poměry politické vedly naše město k samostatnosti a svobodě.

*

II. K SAMOSTATNOSTI A SVOBODĚ.

NA PŘECHODU. Pelhřimov bylo město poddanské. Kdo dovede dnes procítiti všecky nesnáze a útrapy, jež vrchnost mohla připravit svým měšťanům? Leč svoboda nebyla nedosažitelná; kupovala se. Rozumí se, že pán proměňoval svá práva v bernou minci pomalu a obezřele. Středověk zahaloval tyto drobtý svobody do pergamenových privilegií, jež si měšťané ukládali pro věčnou paměť i jako instrumentum iuris do pěkných truhlic.¹⁾ Byli hrdí na své privileje, řadili jeden k druhému, jejich sen o svobodě se uskutečňoval... S tímto obecným vývojem jdou také Pelhřimovští; některá arcibiskupská města je předešla, jako r. 1437 Český Brod, r. 1498 Rokycany, jiná jako Týn n. Vlt. se za ním opozdila.²⁾ Linie vývojová není tak jednoduchá, kdyžť stápi se v rušném proudu kypícího života — ten však nebyl, jak tvrdíme, našemu městu nepříznivý.

Pelhřimov měl již dávno svoji zvláštní správu, když poprvé nám vykládá *privilej arcibiskupa Jana z r. 1379*,³⁾ že měšťané pelhřimovští mohou požívatí těchž práv a obyčejů, jakých užívá Staré Město Pražské. Věta příliš všeobecná a dále pak ještě ve svém významu omezená, než aby dávala více než skvělý vzor malému Pelhřimovu.

První *velké listiny* dostalo se Pelhřimovským teprve r. 1406 od arcibiskupa Zbyňka.⁴⁾ Koupili si ji před tím značnými peněžitými obětmi, jak doznává sám arcibiskup, jenž mnoho potřeboval k vyvazení dluhů, pokud lpěly na církvi pražské již od dob jeho předchůdců. Dostávají slavně své městiště, domy, pole zoraná i nezoraná, pastvy, louky a občiny k městu přináležející v dávných hranicích a mezích, jak je drželi již po celé století. Z těchto pozemků mají platiti úroku do komory arcibiskupovy a to: z každého lánu 80 grošů, z každého podsedka 8 gr., z krčmy 16 gr., z každého masného krámu kámen přepouštěného loje, z pivovaru 8 gr., z lázně 56 gr., z mlýnů podle register; z každého domu půl groše podymného a obyčejné výmazné (z ohnišť a komínů). Poctou pak v den narození Kristova všichni jednu kopu grošů. K jiným platům již neměli býti potahováni. Jaká výhoda, považíme-li, že jinde musila poddanská města platit pánu cla, pokuty, z řeky, na vojenské dávky a m. pod.! Jedině obecnou berní královskou byli povinni, když král mimořádně se odvolal k pomoci celé země. Ve věcech soudních mají se spravovati právem Starého Města Pražského, kam jde také odvolání z nálezů městského práva⁵⁾ a kam vůbec se mají utíkati konšelé o pomoc a naučení v pochybných případech. V poslední instanci dalo se odvolání k arcibiskupovu podkomořímu. Nemalé jest také právo stavovati pro dluhy ve městě šlechtice a služebníky i jiné světské lidi s jejich zbožím do 5 kop. Kšaft (poslední porizení) musí se zapisovati do městských knih; ze-

mřel-li kdo bez dědicův anebo bez kšaftu, spadne jeho pozůstalost na nejbližší krevní přátele, a není-li ani těch, na vrchnost jako odúmrt. Arcibiskup také si nepřeje, aby vydávány byly k manželství dcery, sirotci a vdovy i jejich krevní přátelé mocí, proti své vůli. — Tyto výsady stvrdil r. 1416 sám král Václav IV.⁶⁾

Konečně tedy stanuli Pelhřimovští na pevné půdě; to jest právní základna, z níž mohli postupovati k další nezávislosti od své vrchnosti. Nezůstali jí na dlouho pražští arcibiskupové.

I zdejší okolí náleželo k výhni, jež vznítla požár husitství. A záře nově zřízeného Hradiště hory Tábor odrážela se také na zdech pelhřimovských. Rozvrat ideálních statků církevních přinesl totiž za sebou i rozvrat majetkový; tak se stalo, že Pelhřimov změnil své pány, řádně i samozvané. Před r. 1417 zastavil jej arcibiskup Konrád zároveň s Červenou Rečicí za 4000 kop pražských panu *Jankovi z Chotěnic*.⁷⁾ Bouře husitské smetly jeho jako jiné mnohé, aniž známe podrobnosti.

Bouře husitské! Vzpomeněš při tom na Táboře a horlivé přívržence kalicha, na Adamity, později Vlášnické, vesměs projevy nespokojené, blouznivé a nábožensky vypiaté duše našeho horala. Než Tábor působil tu jako magnet a přitahoval nejen náboženskou horečkou zachvácené duše, nýbrž odpoutával zároveň jednotlivce od dávných jejich svazků; kolik jich bojovalo z Pelhřimova v řadách tábořských, nevíme, ale jsou toho četné doklady.⁸⁾ Dodalo tedy naše město s okolím část těch mass, jež neseny byly i nesly husitism. Avšak Pelhřimov znamená pro husitstvo ještě více, že zrodil Mikuláše Biskupce;⁹⁾ k beztvárným massám přišel tvůrčí duch, duchovní vůdce Táborů, jeden z těch, již ujali se řízení celého hnutí. V něm pojistil si Pelhřimov své jméno právě v těch dobách, když české dějiny rostly přes hranice české kotliny...

Než vedle světla jde vždy stín; jím byla *odvislost Pelhřimova od Tábořských*.¹⁰⁾ Zkoušeli pro to Pelhřimovští nemálo, když r. 1420 dobyl města pro stranu katolickou pan Menhart z Hradce a když zase znovu sveden boj o ně ve prospěch Táboře. Není pochyby, že toto panství bylo tvrdší nad předešlé, mělo však zase výhodu, že kolísalo podle moci Tábořských. Dosazovali na Pelhřimově své hejtmany, z nichž se uvádí r. 1422 Čeněk z Svěpravic, 1426 Diviš a Pavel a r. 1431 Jan z Hlasiva.¹¹⁾ Poměr ten zračí se velice pěkně v jediné památce z těchto dob, městské knize. Zdaž byli by měli jinak Tábořští právo rozhodovati spor města s rychtářem? A kdyby býval Pelhřimov nepřistoupil k reformě tábořské, zdaž byli by mohli kněží z Hradiště (Prokop Chřinovský a Mikuláš Biskupec) rozvazovati manželství Zlatého s dcerou Oršilinou?¹²⁾ Zvláštní kniha, tak klidná a mlčelivá a přece svědek takových převratů! Od počátku, kdysi r. 1414, jest psána česky a jména v ní až na nepatrné vyjimky česká. Tak za necelou třetinu století se Pelhřimov úplně počestil! A částečně i zdemokratisoval; mocný svého času dědičný rychtář přišel o své prvenství v obci.

S pádem obcí Tábořských přešel i Pelhřimov do jiných rukou. Dostali jej totiž r. 1437 od císaře Zikmunda *Burian, Zbyňek a Mikuláš Trčkové*

z Lípy a na Lipnici.¹³⁾ V pelhřimovských knihách, třebas až r. 1448,¹⁴⁾ uvádí se pan Mikuláš, jehož jména vzpomínáno ještě v 16. stol. v různých privilegiiích. Svým majetkem a rozvahou stál v popředí panstva strany podobojí, s jednotou páně Ptačkovou a Jiřikovou. A tak se dostalo Pelhřimovu cti, že se často vyskytuje v nesčetných jednáních interregna po smrti Zikmundově, že hostil ve svých zdech sjezdy stavů obou stran, podobojí i katolické, jako roku 1444, 1446, dvakrát r. 1449 a r. 1450,¹⁵⁾ ba že po něm nazván sněm r. 1446,¹⁶⁾ jenž měl zemi české přinést dohodu mezi spornými stranami, nového krále a s ním klid i toužený mír po bouřích husitských. Místní pověst dosud odkazuje zasedání tohoto sněmu do domu č. 80 na náměstí, pozdější radnice.

Trčkové podrželi Pelhřimov po celé století. Byli „milostivými pány“ svým měšťanům. Ovšem, měšťané platili řádně „panský ourok“ i všechny ostatní závazky,¹⁷⁾ ani neskrbli dary a „pocami“, ať již v penězích, ať štukem kmentu¹⁸⁾ anebo čímkoli jiným. Aby poměr zůstal čistě patriarchální, bránily samy poměry; páni nebydlili v městě, nýbrž dávali se zastupovati purkrabím (r. 1448 Jan z Kamenice, r. 1458 Mikuláš z Pelhřimova,¹⁹⁾ za panoše Mikuláše z Proseče úředníkem, kterýžto název zobecněl ve stol. 16.; městská kniha charakterisuje tento úřad tak, že jest „od její milosti na místě její milosti jim za správce postavený“.²⁰⁾ Před jeho autoritou ustupoval i svého času všemocný dědičný rychtář. Obec spravovali konšelé, jichž od r. 1423 bývalo dvanáct; k ruce mívali od r. 1426 dva „konšele obecní“; pouze v důležitých případech volání ještě „starší obecní na místě vši obce“ (bylo jich 15 r. 1571).²¹⁾ — — —

*

POSLEDNÍ BOJE. Jestliže tedy bylo město ve 14. stol. osazeno, dosáhlo konečně v 15. stol., po nepokojích husitských a pod Trčky klidu, jeho obyvatelstvo spíato v organický celek, vyzbrojeno obvyklými výrobními řády, takže musil se nutně dostavit v 16. stol. rozvoj, blahobyt, hospodářský vzrůst obce, předpoklady pro získání samostatnosti a svobody. Nespornou a viditelnou známkou tohoto rozmachu staly se pevné hradby, vysoké brány, ozdobné domy měšťanské a také to, že obec začíná kupovati půdu, jako r. 1466 v Holákově²²⁾ a r. 1494 mlýniště mezi radňovskými grunty.²³⁾ Jsou jen drobtý z celého řetězu menších koupí, když r. 1509 prodali Pelhřimovští „obec“ Služáteckým, o níž nevíme, kdy a jak se dostala k městu. Ještě před r. 1545 koupili Pelhřimovští dvory ve vsích Rovné, Radňově, Letnách, Rynárci, Cejistné a Vlášnici, jež si dali do obnovených desk zemských znovu výše uvedeného roku vložit;²⁴⁾ kromě toho ještě r. 1545 koupeno 5 dvorů ve Vokově.²⁵⁾ Kolik chybí, aby obraz aspoň v konturách byl jasnější? Smlouvy o poplatcích z území, zatápěných novými rybníky,²⁶⁾ dávají tušit, že nebyl tento majetek tak nepatrný. O rozmachu řemeslném i obchodním svědčí udělení dvou jarmarků r. 1503 králem Vladislavem na přímluvu obou Mikulášů Trčků, jeden v úterý po středopostí a druhý v úterý po sv. Barto-

loměji.²⁷⁾ Dostávají se také privilegia jednotlivým cechům... a kdo dovede dnes po tolika ztrátách vyčistit všechny výhody, jež udělovala vrchnost městu také pro zlepšení své situace vlastní?

Než jak rostla sebedůvěra pilného obyvatelstva, stejně vyrostly i požadavky nových pánů. Následující generace rostly v urputných bojích šlechty proti městské správě, jež byly ještě živeny nesnášlivostí a zpupností panskou. Bývalý dobrý poměr vrchnosti k měšťanstvu se zkalil a nabyl forem ostřejších. Hned pan Jan Trčka z Lípy²⁸⁾ měl co činiti s poddanými, když chtěl, aby mu prodávali oves za nastavší drahoty ve starých cenách. Spor, řešený tvrdě uvězněním nespokojených, skončil se r. 1535 nálezem purkrabího a soudou komorního ve prospěch poddaných.²⁹⁾ A jako na poddaného sedláka, troufali si páni i na měšťana. Roku 1542 podráždil svého koně pan Jindřich Božtěchovský na Jana Kamenického, až z toho vznikl zrovna před branou souboj; urozený pán žaloval pak, avšak marně³⁰⁾...

Nástupce Janův, pan Vilém Trčka z Lípy prodal panství pelhřimovské r. 1550 za 9545 kop panu Adamu Řičanskému z Řičan.³¹⁾ S novým pánem měli Pelhřimovští nesnáze větší předešlých. Hned z počátku byli znepokojeni jeho úmyslem, když chtěl si postavit panský pivovar odvolává se, že nemají obdarování na vaření pív, kdežto měšťané zase ukazovali staré privileje. Pan Adam moudře ustoupil — nebyl docela v právu —, ale nikoli zadarmo. Podmínky své vložil do privilegia na vaření pív ze dne 9. ledna 1551 (v arch. mus. pelhř.): Každý měšťan, který by vařil pivo, bude povinen z každého sudu dáti groš tomu, koho by pán ustanovil; zavařovati pivo mohl teprve tehdy, když donesl cejch, že tento poplatek zapravil. Kromě toho z každé ještě várky měl várci dáti pánovi korec mláta a všichni nákladníci toho týdne společně sud zadního piva nebo 6 bílých grošů, po případě i za mláto 7 čes. peněz. — Od r. 1552³²⁾ spravovala panství již manželka nebožtíka pana Adama, paní Eva z Olbramovic a na Zámucích. Sídliila ve dvoře ve Vokově a odtud jali se psáti mladí páni Karel a Zdislav „na Vokově“.³³⁾ Jako pan Adam, i paní Eva se vytasila s novým přáním: Aby každá měštka jí dodala přadeno lněného předíva.³⁴⁾ Než co to bylo proti tomu, čeho všeho si žádal její syn pan Karel, který dospěl r. 1565 obdržel Pelhřimov.³⁵⁾ Na podzim téhož roku přistěhoval se do města a hned se jal na měšťanech žádati, aby mu poslali cihláře, že bude stavěti ke svému užitku pivovar. A nejen to, dostavil se i spor o důležité právo zvykové, jež dalo městské radě ingerenci ve věcech soudních nad poddanskými vesnicemi, o šenk vína a konečně i brutální požadavek pánův, aby mu měšťané složili člověčenství jako lidé poddaní.

Pelhřimovští šli si poprvé stěžovat k císaři do Lince. Při svou tam vyhráli. Co však bylo platno císařské nařízení, když nebylo nikoho, kdo by dbal, aby bylo také zachovááno! Pán s měšťany jal se nakládati hůře než s poddanými. Rezníkům dal své honící psy na výživu a vždy v neděli po kostele měli se všichni dostaviti s chrty k visacíci. Když nechtěli poslechnouti, vsadil je všechny i s cechmistry do vězení. Roku následujícího začal pro sebe vařiti pivo. Tu poslali Pelhřimovští podruhé na 50 sousedů

za celou obec se stížností k císaři do Vídně. A tak vznikl dlouhý soud s pá-
nem. Pan Karel zuřil, střelil sousedům slepice na náměstí, dokonce zastřelil
i jednu jalovici, bral jim koně, šval lidi psy a hrozil šibenicí; když sedm
městských vypověděl z vesnických gruntů, odvolali se po třetí k císaři. Ne-
pomohlo pánovi, že je věznil, ba že v okovech dal do věže spustiti písaře
radního, Jana Příbramského i primatora, Jana pekaře, že jiné na potkání
kyjem bil, že je dal zmrskati, rychtáři jako „bláznů baňky sázeti“ atd. Tím
více toužili po dosažení práva a po — svobodě. Tehdy v nejvyšší nesnázi
poslali čtyři sousedy ke komornímu soudu do Kouřimě a čtyři do Vídně
zase k císaři. Maxmilian poručil panu Karlovi, aby potvrdil Pelhřimovským
jejich privilegia na vaření pív, aby jim neodnímal šenku vína, hned aby na
rukojmě propustil radního písaře a jich žádným způsobem neobtěžoval za
to, že se utekli k císaři. Měl vyčkatí výroku práva na soudu komorním.³⁶⁾

Bylo však dlouhé jednání na těchto soudech! Na 4. března r. 1568 měly
obě strany stanoveno první stání a do podzimu r. 1569 byly ještě pětkráté
sročeny. Těžko také vyhráti, kde pána soudili zase páni. Pelhřimovští hle-
dali přímluvce, protekci, dobře vědouce, že by se asi jinak nikam nedostali
— a našli ochránce v pražském arcibiskupovi.³⁷⁾ Ujímal se jich nejspíše proto,
že doufal přijíti zase ke svému bývalému panství; vždyť Pelhřimovští sami
psali císaři, že by se rádi vyplatili a dali pod ochranu arcibiskupovu. Císař
mírnil obě strany a mínil, že na výplatu netřeba ještě tak kvapiti.³⁸⁾ Konečně
roku 1569 (10. října) byl spor císařem na soudě komorním rozhodnut v ten
smysl, že vaření pív bílých i ječných Pelhřimovským propuštěno, o šenk vína
měli se však dohodnouti s pánem.³⁹⁾ Kromě toho potvrdil ještě sám městu
všecka dosavadní privilegia, „klenoty, kteříž větší šetrnosti nežli zlato po-
třebují“.⁴⁰⁾

V této chvíli nastal obrat v jednání pana Karla Říčanského: o Pelhřimov,
kdež nemohl již ničeho získati pro svoji, jak se zdá, stále potřebnou po-
kladnu, již nestál. Hned v Praze po rozsudku komorního soudu vybízel Pel-
hřimovské, aby od něho odkoupili šenk vína. Po menších neshodách — pán
na př. bral pivo od sousedů na dluh a nechtěl platit — dohodly se obě strany
již 10. dubna r. 1571 tak, že měšťané dají pánu od každého vědra vína 5 bí-
lých grošů. Téhož roku 17. května stalo se narovnání ve příčině vedení vody
na rybník „obecký“.⁴¹⁾ Půda byla urovnána a pan Karel neustal vybízet
Pelhřimovské, aby se vykoupili. Tito odmítli nejprve, že nemají peněz, ba že
do kolika set kop dluhů nadělali; stál prý soud s pánem „nekřesťanské“ pe-
nize. I byl takový nedostatek peněz v obecní truhlici, že dne 22. července
roku 1571 snesla se celá obec s obecními staršími, „jakož sumu nemalou . . .
skrže veliké neřesti jsou utratili, takže obecních peněz nic není i sirotčích . . .,
aby monstranci a některé nepotřebné klenoty uprodali“. Prodali těchto věcí
za 236 kop 3 groše.⁴²⁾ Do počátku r. 1572 na pobízení paní Evy spadá jed-
nání o vykoupení z poddanství.⁴³⁾

Přišla spousta nových nesnází, kde sehnati tolik peněz a jak upravit ve-
řejnoprávní poměr. „Trhová smlouva byla 46 kop míšenských; zavdati 10.000
a každého roku platiti ostatní sumu po 3000 a k tomu z pozůstávající sumy

celé, což by kdy po závdavku dopláceti měli, ourok obyčejnej dávati až do
zaplacení vší sumy trhové“. Tak umluveno na začátku května r. 1572. Rád-
cem při ní byl Pelhřimovským pan Michal Španovský z Lisova a na Pa-
cově, tehdy J. M. císařové podkomoří. I oznamovali tuto změnu jakožto
svému dobrému otci císaři Maxmilianovi a žádali zároveň císařovnu, aby při-
jala Pelhřimov mezi svoje města věnná.⁴⁴⁾ Proč se hned tak nestalo, vysvě-
tluje odpověď císařova z 21. května 1572, že nutno ještě vše uvážiti, pro-
tože „něco na nedostatku jest“. — Po prvním opojení dostavilo se zděšení:
Jak zaplatit obrovskou sumu peněz a zda všechny ty oběti přece jen nebu-
dou marné. Jest věru dojemná obětavost, s jakou sháněn závdavek pro pana
Karla. Sami měšťané upisovali a značné obnosy, liknavé a „skrbníky“ opo-
vržením nutili, aby dostali svým povinnostem k obci. Poddaní z vesnic půj-
čili 3650 kop, a co se nedostávalo, bylo nutno opatřiti půjčkou. Dříve
ještě, než rozhodl záležitost soud komorní,⁴⁵⁾ zaplatili na radu císařovu panu
Karlovi na sv. Havla (16. října) 5000 kop závdavku a za rok, protože se pře-
protahovala, ještě úroků 2160 kop. Výpovědi soudu komorního ze dne 26.
dubna 1574 přiznáno pro pohledávku 14.000 kop právo předkupní k Pel-
hřimovu samotnému císaři, kdežto panu Karlovi náležela vlastně jen správa
tohoto statku „duchovního a zástavního“ se zástavním právem na 9545 kop
grošů českých. Bylo veliké zklamání pro bujného pána, jenž v poslední chvíli
ještě poroučel Pelhřimovským, aby mu znovu slíbili člověčenství; tito napo-
sled odvolali se k císaři. I přišla komise, zinventovala statek a 28. října
1575 provedla takovýto počet:⁴⁶⁾ Pan Karel z Říčan měl ujištěno na Pelhři-
mově 9545 kop a k tomu za svůj vlastní dědičný statek 2441 kop, celkem
11.945 kop; z této sumy se odečte 4327 kop 40 grošů míšenských, které
již obdržel, 990 kop 6 grošů za přejeté dluhy v kase sirotčí a j., za statky
dříve odprodané 875 kop 33 groše 5 $\frac{1}{2}$ peněz čes. Zůstalo tedy k doplacení
5790 kop 16 grošů 1 $\frac{1}{2}$ čes. peníze, jež mají Pelhřimovští řádně spláceti.
Ostatek trhové ceny — co zbývalo do 23.000 kop grošů českých — bylo
doplatiti samotnému císaři. Protože však Pelhřimovští nemohli všeho splatiti
hned hotově, zavázali se raději k ročnímu komornímu platu 300 kop. A tak
konečně 4. března 1577 doznává sám císař Rudolf II. v deskách zemských,
že Pelhřimov nemá býti zbožím duchovním a zápisným, nýbrž zpupným a
svobodným dědictvím.⁴⁷⁾

Panství pelhřimovské obsahovalo město Pelhřimov s předměstím (sídlo
a dům ve městě a druhý na předměstí), Horní a Prostřední mlýn a vesnice:
Starý Pelhřimov, Lipice, Stanovice, Bácovice, Krasíkovice, Hodějovice, Ra-
dětín, Kojčice, Chvojnov, Plevnice, Služátka, Outěchovičky, Rybníček, Po-
svátnice, Vyskytná, Rohozná, Mirošoy, Proseč, Sázava, Skrejšov, Putimov,
Velké Outěchovice, Mašovice, díly v Čakovicích, Miloticích, Miličově, pusté
vsi Korce a Nemašov, a plat na zádušních lidech v Častoníně. K tomu při-
stoupily dědičné vsi Říčanských, Vokov, Myslotín a Dobrá Voda s něko-
lika rybníky, kusem lesa, dvěma mlýny při městě a domem pod šos.⁴⁸⁾

Než ani teď nebyl ještě daleko starostem konec. Město bylo bez pána,
sice svobodné, ale v poměru veřejnoprávním, tehdy nejasném a neurovna-

ném;⁴⁹⁾ obrátili se tedy na pana Michala Španovského z Lisova a na Pacově, kterýž jim byl tolik na ruku při výkupu z poddanství a prosili, aby obnovil radu a zůstal jim tak dlouho ochráncem, dokud by si nemohli ochranu tu změnit. Vzdalif prý se úmyslu požádati za povýšení do třetího stavu, dokud by nezaplatili svých dluhů.⁵⁰⁾

Toto provisorium protáhlo se až do r. 1596 a těžko říci, či vinou. Než i Rakovník domáhal se tohoto privilegia od r. 1566 do r. 1588, Pelhřimovští celou čtvrt století.⁵¹⁾ Co stálo asi práce, proseb, nabíhání a hlavně peněz, těžko si dnes představit. ⁵²⁾ Na konec darovali císaři 4000 kop grošů a *majestátem ze dne 25. září 1596 povýšení do třetího stavu, městského, v království Českém.*⁵³⁾ Radu od té doby jim sázel podkomoří za 7 $\frac{1}{2}$ kopy anebo hofrychtýř za 1 $\frac{1}{2}$ kopy. Platu komorního platili beztak již od r. 1576 ročně 300 grošů ve dvou lhůtách, při každém sv. Havle a sv. Jiří.

A tak vysvětlíme si povzdech skladatele urbáře Ig. Fuchse r. 1760: Aurea libertas, zlatá svoboda, s jak tvrdou námahou byla's dobyta!

III. O PELHŘIMOVSKÝCH SOUKENÍCÍCH V 16. A 17. STOLETÍ. (KAPITOLA Z MĚŠTANSKÉHO ŽIVOTA.)

Malá cechovní truhlička, v ní několik knížek v kůži vázaných, dva rejstříky, trochu sežloutlých listin — toť všecko, co dnes zbývá po mohutném kdysi cechu soukenickém, v němž hospodářsky kotvilo i kvetlo všecko město. Sic transit gloria mundi . . . A dnes už by ti naši bodří soukeníci také u nás neobstáli, ba ani svého Pelhřimova nepoznali. Proto jejich historii vyrůstá před našimi zraky obraz tak dobově zajímavý, pravdivý i pelhřimovsky charakteristický, že může dobře podati obraz života venkovského měšťana vůbec.¹⁾

Od r. 1508 až do začátku století 18. máme téměř nepřetržitě vedeny záznamy. To neznamena, že by tu dříve nebylo značnějšího počtu zástupců tohoto řemesla. Již privilej arcibiskupa Jana z Jenštejna z r. 1379²⁾ tomu nasvědčuje, když uděluje Pelhřimovským právo řídit se privileji Starého Města Pražského, zvláště co se týče stříhání suken. A rejstřík berniční z téhož roku³⁾ jmenuje 25 soukeníků a kraječe suken, tedy také obchodníky, Mikoláše, Hogasta, Gorga, Bertla Mentlerova, Michela, Jakeše, Welmera, Hanka, Lešovce, Jekela Rečnerova, Rumlera, Henslina Alba a Henslina Bertlini, celkem 13, mezi nimiž poslední náleželi k nejbohatším v Pelhřimově. Jest ovšem dosti těžko činiti v této době rozdíl mezi soukeníkem a postřihačem, takže nechybíme, jestliže prohlásíme, že k soukeníkům hlásilo se tehdy na 40 osob.⁴⁾ Platili také po mlynech největší sumu ze všech řemeslníků. Proto nelze se ani diviti, že význam jejich nebyl nepatrný. Městská kniha vzpomíná jich v 15. století ze všech řemesel nejvíce a nejčastěji. Jsou také pravidelně některým svým zástupcem repraesentováni v radě mezi přísežnými, r. 1431 dokonce dvěma, Vaňkem postřihačem a Benešem soukeníkem; v r. 1442—1451 byl tento Beneš, patrně velmi zámožný člověk, městským rychtářem. Bývali štedří ke kostelům, jako r. 1446 Adam soukeník, jenž daroval k farnímu kostelu pozlacený kalich s pozlacenou patenou, korporál a křížek pozlacený.⁵⁾

Měli tedy soukeníci v našem městě již v 15. století dosti značnou váhu, třeba tu bylo vedle nich plno řemesel a zaměstnání jiných: jmenují se kramáři, kožešníci, masaři, pekaři, krejčí, koláři, mlynáři, cinovar, syrovar, střelec, bednář, železník, lazebník, stavaři, mečíř, uzdař, ševci a příštipkáři, vřetenář, koželuzi, provazník, uhlíř, šrotěř, jircháři, sladovnici, kosař a konečně i zvoník a slouha. *Kdy sdružili se soukeníci v cech, obvyklou organizací středověkého řemesla? To, že domohli se výše jmenovaného privilegia, že*

platili společně berni, by mluvilo pro století čtrnácté. Žel, že nemáme vůbec dokladů ani v 15. století — pro žádný cech v našem městě. Určitě však již od r. 1508. První privilej pana Mikuláše Trčky z Lípy (r. 1526) mluví sice o listě, daném jeho otcem na potvrzení řádů při cechu jejich, tedy v 15. století, ale ten prý byl „zmrhán“. I to by svědčilo pro cechovní zřízení ve 2. polovici patnáctého století.⁶⁾

Cech! Nutná obrana usedlých řemeslníků proti konkurenci, zaručující nevalný, ale stálý a určitý zisk, a tak i život ve městě, hospodářská forma středověké výroby, přenašející toto rozdělení do městské společnosti, bratrstvo náboženské a materiální výhody hledající společenstvo zároveň, zřízení, jež dodnes se udržuje ve zvyklostech maloměstského života! Nebyl bez cechů život ani myslitelný — a ještě dnes se po nich našim živnostem stýská...

*

PRAVIDLA CECHOVNÍ upravovala ve starších dobách privilegia. Dokud těch Pelhřimovští neměli, zapisovali si jednotlivé důležité věci do knihy cechovní na zadní listy, jako snesení cechovní o učednicích a tovaryších a pod. První list známý z r. 1526 a stvrzený od samotného císaře Rudolfa r. 1579 — viděti z toho, že byl cech vlivný, neboť takových potvrzení nedomohlo se mnoho cechů v Čechách — prý se jim u komory v Praze ztratil. Aby přestaly stížnosti a „roztržitosti“ mezi soukeníky, vydala jim městská rada „z paměti“ (!) novou listinu na to, co obsahoval list ztracený i na mnohé věci nové r. 1584. Roztržitosti ty týkaly se podle všeho přijímání tovaryšů za mistry. Než ani nový list nepomohl; bylo z toho potom „takové mluvení a posazování jedněch proti druhým v cechu“, že městská rada dala r. 1588 dodatkem k dřívějšímu řádu ještě některá nařízení nová. To jsou privilegia, v nichž ozvaly se potřeby lokální. Ostatně opírali se pelhřimovští soukeníci o všecky takové zvyklosti i zřízení, zaváděné listy pro cechy celého království anebo aspoň od cechů pražských. Což tu divu, že život takového člověka sevřen byl od doby učňovské až do jeho smrti tolika předpisy a ubíral se dávno vyslápanými cestami, že nebylo lze zabloudit — ale také ovšem vylučovala se jakákoli silnější osobitost.

Hned přijetí za učedníka dalo se určitou formou před cechmistry v přítomnosti rukojmí. Tak r. 1565 „zjednan jest Jiřík, syn dobré paměti pana Václava Mezeříčského ze Soběslavě k řemeslu soukenickému, aby jemu se učil u pana Noskového v Pelhřimově na ten způsob, aby týž Jiřík jakž na učedníka záleží, choval se předem k pánu Bohu, potomně také k jiným dobrým lidem poslušně a což jemu k práci náležejícího, při řemesle neliknoval se, což jest i připověděl vykonati; Jan Noskú povinen jemu bude čtveru obuv do roka budto podšítí anebo střeví dávatí až do vyučení a šaty anebo kolčici; jakž pak zjednan jest do dvou let a on Jiřík za splnění téhož poslušností při řemesle zastavil jest rukojmí pana Václava Rukového a pana Jana Kantorového po 5 kopách grošů míšenských při přítomnosti v ty časy cechmistra pana Václava Chřena a pana Pavla Štočka“. — Stáří učňovo nikdy nerozhodovalo, spíše bylo nutno držeti na uzdě mistry, aby si nepo-

máhali lacinou silou učenicovou; proto měli míti pouze jednoho učedníka, což nařizeno r. 1511 i v privileji z r. 1526 pod položením řemesla.) Mistr tedy učně živil i šatil; že by byl později učňovi také platil, nenašli jsme žádné zmínky. Než po vyučení, zvláště v 16. století, musil dáti učňovi ještě jadrné sukno na šaty, pravidelně 8 loket po 12 kilech. Doba učení trvala jeden až i čtyři roky, což záviselo od zámožnosti učednickovy; pravidlem jsou podle listu z r. 1588 tři leta. R. 1589 učil se však Jakub, syn pana primátora, pouze 1½ roku; Jan, syn Matěje Maška z města Chejnova, r. 1596 pouze rok a zaplatil za to 15 kop do cechu. Synkové soukeničtí učivali se vůbec jen dvě leta, jako r. 1584 Matouš, syn Václava Posvátenského, 1599 Jan, syn Jana Hodáčka (zaplatil 10 kop za to do cechu), r. 1641 Tomáš, syn Matouše Rutta dokonce jen jeden rok, „jakožto mistrovský synek“. V 17. století přecházeli na soukeničinu, již nemohli najíti jinde s dostatek obživy. Odtud si vysvětlíme, že Filip, syn pana Karla Střechovského, který roku 1670 sešel s kupectví, ucházel se o přijetí v cechu soukenickém; i byl přijat, poněvadž prý se nic neslušného nežádalo. Ba, přijat znovu i Jan Miša, který již jednou s řemesla soukenického seběhl. Avšak obraceli se sem tehdy i lidé dospělí, jiného zaměstnání, vážení a vlivní v obci. R. 1613 vyučil se po roce u pana Erharta Broumovského Adam Pichmanus, správce školní a bakalář, který prý si oblíbil řemeslo soukenické; učil se tu r. 1629 rok i Natanael, syn urozeného pana Pavla Zahořanského z Vorlíka a měštnín Nového Města Pražského. Nejzajímavější případ stal se však r. 1647, když sám mocný rychtář městský, pan Václav Hruza, „vstoupiv do plného cechu s přáteli svými Matějem Pánkem a panem Danyelem Kohoutem žádostivě přednesl: kterak jsouce on vedle jinších pánů sousedů příčinou několika dranců jako i skrze oheň do gruntu zruinován, takže příčinou tou svého řemesla nožírského, poněvadž již od mnoha let to řemeslo v celém téměř království Českém padlo, provozovati nemůže, opatrně žádal, aby do společnosti k učení řemeslu našemu přijat byl“. Učil se rok u Matouše Širůčka a zaplatil 30 kop do cechu. Jiní platili mnohem méně. Část platila se hned při nastoupení, druhá část až po vyučení a zároveň pak dvě libry vosku. Leckdo zůstal i dlužen, jako roku 1649 Matěj, syn Josefa Batelovského, druhou libru vosku. Richard Schmadtermayr z Widersfelda zaplatil r. 1687 za to, že mu byl rok sleven, půldruhého vědra vína a 3 rýnské 30 kr. Martin Smrčka z Černovic vyučil se r. 1668 za džberník piva a Jan Blažej Dasejovský za „jakouž takouž odměnu“; dal 4 vědra vína, „na čemž páni cechmistrí a plný cech vděčně přestali“. V 18. století klesl poplatek do cechu ještě více, na 2 libry vosku a 1 rýnský 30 kr. Za slevu jednoho roku platilo se však stále 10 kop. Jedinkráte čteme, že byl poplatek ten prominut: r. 1734 Jiříkovi Červenkoví rok zadarmo prominut, že „otec jest slepý“.

Za vyučenou udílel cech ve slavnostním sezení: „Letha 1595 předstoupil Hons Hruška před plný cech, opovídaje učedníka svého, nebožtíka Jana Truhláře syna Tobiáše, pravíc o něm, že jest se u nich v tom čase celém dobře a poslušně choval, tak, jakž na dobrého učedníka náleží a do cechu

těž, což slušného, totiž 2 libry vosku, jest složil.“ Tím dostal za vyučenou. Ze to byla opravdu vážná událost, vidět r. 1685, kdy dal Karel Vydra za to „dobrodiní mistrům 3 vědra piv, chleba 100 liber, kuřat 3 kusy, hus krmnou a skopce“. Z učedníka se stal tovaryš.⁸⁾

Tovaryši tvořili po způsobu mistrů cech, jemuž v čele byli starší tovaryši, dosazovaní od cechmistrů.⁹⁾ Poměr jejich k mistru byl rodinný, patriarchální. Nebyl-li tovaryš ženatý, bydlil u mistra, stal se členem rodiny; za práci bral ovšem plat. Podrobněji jsme zpraveni o jejich platu k r. 1547: od krampování a od mikání kmejnového a zimpartu po 4 š, od sedmnáctního a osmnáctního po 5 š, od dvacátého po 6 š a od předního po 7 š. Již před tím přidali mistři tovaryšům po groši na svačinu. Proti tomu r. 1578 stanovil se jim plat tak, že měli dostati po 2 bílých groších týdně, s čímž „souhlasili tovaryši starší, vandrovní i domácí“. Vedle tovaryšů pracovaly však také přadlice, jimž dávano po vlasu od zimpartu 12 š, od kmejnového 12 š, od sedmnáctního po bílém groši, od osmnáctního a dvacátého po 16 š, od předního 16 š. Z toho vidět nejlépe, jak se za 30 let ceny změnily. Kdyby mistr přeplácel dělníky ostatním spolumistrům a nezachoval se podle výše citovaného cenníku, mělo býti takovému řemeslu položeno.

Životní dráha tovaryšova vyvrcholila se jeho osamostatněním, když byl přijat do cechu za *mistra*. V listě z r. 1588 se stanoví: „kdožkoli jsouce téhož řemesla soukenického, jenž by se tomu řemeslu řádně vyučil, buďto domácí, v obci naší zrodilý anebo přespólní, do cechu a pořádku jejich za mistra přijat býti a sobě k ruce řemeslo soukenické dělati chtěl, ten jeden každý aby toho jináčeji užiti nemohl jediné, když by nejprv před tím v obci naší při cechu jejich u některých mistrů tři leta pořád za knapa (tovaryše) dělal a sloužil. Po vyjití těch tří let, neměl-li by žádné jiné v tom překážky, zachovajíc se tak, jakž předešle pořádek jejich ukazuje a nad to když by jim do cechu půl osmé kopy grošů českých peněz hotových složil, tehdy má do cechu za mistra přijat a k užívání řemesla připuštěn býti, s výminkou a osvobozením synů soukenických. Nikdo nemá jinak sobě k ruce dělati řemesla“. Nedostačovalo však vysvědčení výuční, doba tovaryšská, vyvandrovalost uchazečova a t. zv. mistrovský kus, nýbrž cech chce i mravní řád a vyšší svoje stanovisko obhájit, a žádá po mistrovi budoucím práva měšťanského i řádného života rodinného. Proto požaduje se r. 1634 po Danielovi, synu po nebožtíku Erhartovi Broumovském, aby „vysvědčení hodnověrné přinesl o jejím (svě ženy) na svět zplození a to pro budoucí lidi utrhavé“, proto ještě r. 1718 dokládal se Joachim Hřebík, chtěje býti za mistra přijat, že splnil všechny podmínky, „vandrujíc několik let, opatřice se s manželkou jako i dobře vyučen jsouce.“ Nebyl-li takový kandidát ženat, dostal rozkaz jako r. 1670 Jakub Křen, aby se opatřil manželkou. Přijetí samo spojeno bylo s určitým obřadem, jež líčí zápis z r. 1564: „Václav Pósvátenský vstoupivše do cechu s přáteli svými dožádali se, aby v společnost cechu a tovaryšstvo přijat byl. Což jsou na žádost jejich a vysvědčení pana Pavla Štočka, někdy soukeníků staršího, učinili a jej přijali na ten způsob, že nálezy cechu vyplní, když 10 liber vosku i poslušenství cechu i to-

varyšů připověděl, začej jsou rukojmí svrchupsaní přátelé.“ Časem obnos požadovaný za přijetí do cechu roste. Cechovní artykule stanovily r. 1526 krátce, že „tovaryš, když do cechu vstupuje, je-li soukeníkův syn, má položiti dvě libře vosku, jestliže soukenickou dceru pojímá, také dvě libře, jestliže by nebyl ani on soukenický syn ani ona dcera soukenikova, tehdy má 5 liber vosku dáti“. Podle dodatku z r. 1582 byl povinen složiti jednu libru hned, druhou však toho času, kdyžby od svého soukeníka byl připověděn. List z r. 1584 jest již daleko přesnější: „Kdo by chtěl za mistra přijat býti a s nimi cech míti, jináč k tomu připuštěn býti nemá, jediné když by před nimi pořádné listy zachovací a od učení řemeslu ukázal a manželku řádnou měl a k tomu do jejich cechu 6 kop mišenských položil a dal. Kterýž by pak soukeníkův syn byl nebo že by manželku soukenikovu dceru anebo vdovu soukenikovu měl, jsoucí však zde v Pelhřimově rodilý a pořádný, ten po ukázání svého dobrého chování a listu od řemesla, složí do cechu půl kopy míš. a dvě libry vosku. Kdož by se jejich řemeslu pořádně nevyučil a s nimi v pořádku a cechu za jednoho spolumistra nebyl, takový zde v této obci řemesla jejich dělati nemá a nebude moci. Všichni mistři téhož řemesla mají se všelijak dobře a poctivě, jak na ctné lidi náleží, chovati pod ztracením řemesla. Těž vdovy po soukenících z toho cechu pozůstalé mohou sobě řemeslo k ruce dělati; však učedníkův chovati nemají.“

Jestliže někdy sama obec, konšelé chopili se cechovních záležitostí, stalo se tak proto, aby zjednan byl pořádek v zájmu řemesla i konsumentů. Již r. 1581 stěžovali si mistři, že mnozí zůstávají příjemné celá leta dlužní a žádali, aby každý nově přijatý mistr zaplatil hned hotovými a to tak, jak stojí později v listě r. 1584. Avšak nespokojenci — asi mistři chudší, již měli navždy zůstatí odvislými tovaryši — se bránili a vymohli r. 1584, že byli přijati proti hlasům cechmistrů a některých mistrů. Z toho vznikla taková mrzutost, že městská rada chtěla soukeníkům všechny privileje zcela změnití; později vymínila si pouze vliv při přijímání nových mistrů a zvýšila příjemné na půl osmé kopy, „ušetřujíc osob v témž cechu těmi událostmi neviných, jakož aby řemeslo to, kteréž v obci té nezadní bylo, v dobrém řádu mohlo zůstávati“. Škoda, že není zpráv, jak městská rada tohoto svého vlivu využila!

Formálně požadovalo se před přijetím v cech obejití pánů cechmistrů, což, zdá se, byla dosti důležitá věc. R. 1677 dostal „dilati“ (odklad) Ondřej Suk, že opomenul jednoho cechmistra obejití a za vstoupení do cechu žádati, nicméně po pokorném odprošení přijat přece. V 17. století vzrostlo příjemné neobyčejně, není již jen předeepsané půl osmé kopy. Mistrovští synci, „majíce právo přirozené“, pravi se r. 1652 o Tomáši Ruttovi, platili sice stále 30 grošův a 2 libry vosku; za to cizí mistři platili již 30 kop. Slevy dosáhli tehdy, jestliže si vzali vdovu po soukeníkovi za ženu, jako — abychom uvedli dva případy na místě jiných přečetných — r. 1648 Václav Souček si vzal vdovu po Vítovi Tierdovi a zaplatil proto do cechu jen 15 kop anebo Šimon, syn Jana Drndy, maje „vdovu cechovní“ r. 1651 — 20 kop; podobně r. 1661 Jan Blažej Dušejovský dal 15 kop, protože „mistrovskou dcerku

k manželství jest sobě pojal“. Kdo byl jednou přijat, měl „díl ve všem všudy, což k cechu přináleželo, spolu s jinými všemi soukeníky a spolubratřimi cechovními“ (zápis r. 1599). Výhody ty vysvitnou ještě dostatečně průběhem dalšího vypravování. Cech ovšem nebyl nikdy uzavřen — není v Čechách uzavřených cechův —, ale přirozeně byl přístupný pouze majetnějším. Ba, našli se i členové přespolní, jak o nich mluví list z r. 1584.¹⁰⁾ Důležitější takový případ známe jediný: r. 1649 byl přijat do cechu Jakub, syn nebožtíka Jiřika Macháčka z Pelhřimova, kterýž bydlil v městě Vlašimi; i zavázal se platiti suché dni do Pelhřimova a dělati na způsob jejich suken i měr. Také hlásil do Pelhřimova r. 1658 svého učedníka.

Odepříti přijetí v cech bylo jistě událostí řídkou. Jan Řečický měl na př. r. 1673 ponejprv cech odepřený, protože dříve vlny skupoval a ostatní spolucechovní „trucoval“; později byl však přece přijat.¹¹⁾ Jiný případ byl Jíry Kubů r. 1564, který se sám cechu odřekl, hněvaje se „voto“, že podle starodávního snešení jemu se nepečetovalo postavův, když jich neopověděl; než r. 1576 jest veden v cechu zase.

V čele cechu stáli *cechmistři*, mistři volení plným cechem; bývalo jich z počátku v 16. století po dvou z města a předměstí. Volení byli o třetím kvartále (po sv. Kříži) a to tak, že přistupovali vždy dva noví k předcházejícím dvěma starším; jejich mandát trval dva roky. Někteří mistři byli cechmistry dlouhá leta, jako Jíra Kubový od roku 1515 do r. 1557. S počtem mistrů klesá i stoupá počet cechmistrů. R. 1559 byli zvoleni 3 za předměstí a jenom 1 za město; r. 1561 byli vůbec jen 3, r. 1562 pouze 2. Vzrůst zase se datuje ke konci století, kdy r. 1580 voleni tři, 1582 čtyři, r. 1597 dokonce šest cechmistrů. V 17. století jsou pravidelně čtyři, v 18. století tři a po r. 1724 zase jen dva. Cechmistři zastupovali cech před městskou radou a byli zároveň odpovědným i dozorčím orgánem svým spolumistrům. Proto také zavazovali se po své volbě přísahou, již máme zachovánu v protokole městské rady z r. 1611 a k 17. červnu doslovně: „Přisáhám Pánu Bohu Všemohoucímu, panu purkmistru a pánům jakožto vrchnosti naší, že v tomto ouřadu cechmistrském a povolání při ohledávání postavů, k němuž jsem povolán, spravedlnost milovati, cti a chvále Boží předně a potom dobrého v řádu cechovním s pilností hleděti a to, což přináleží k řemeslu našemu, spravedlivě dohlížeti a jak od sebe, tak i od bratří a tovaryšů mých, zvláště v ohledávání postavů věrně se chovati, jinak nejinak ani pro nepřítel, postrach ani pro kteroukoli vymyšlenou věc; tak nám dopomáhej Pán Bůh všemohoucí a svatá velebná Trojice amen.“ Přisahali však nejen cechmistři, nýbrž i mistři, ustanovení k ohledávání postavů, „sauhaři,“ počtem rovněž čtyři.

Z toho již vidět, že cechmistři měli dosti práce se svým úřadem. Jejich povinností bylo chovati u sebe „matku-pokladnici“, do níž scházely se příspěvky a pokuty. Rejstřík vede se v 16. století velice jednoduše: v zadu zápisní knihy zaznamenáno, kdo co zůstal dlužen a počet ani neuzavřen. Suše se při tom píše, že za cechmistry, jako r. 1565 Václavem Chřenem a Matějem Hrabancem, zůstávají dvě kopy míšenské. Hotovost jistě nevalná.

R. 1570 uvádí se hotovosti 2 kopy 5 grošů a na dlužích 4 kopy 11 grošů, jež se mají vyupominati. Právě pro tyto dluhy a nedoplatky bývá pokladna vždy chudá. Příjem v 16. století záležel z položek „za dobývání cechu, za pausy, za vosk, z krav cechovních (jež byly r. 1531 tři, r. 1535 však přestaly docela) a z ouroků“, platu z rolí cechovních. Pokuty ukládány za neplacení suchých dnů, za nepečetování postavů a později, když byla valcha cechovní, za klíče. Vydání naproti tomu bylo na př. r. 1563 za pivo 12 denárů, 7 od obcházení cechu pacholetí a 2 groše písaři, tedy rovněž nepatrné. Kromě toho podporování jednotliví mistři půjčkami, po případě i cizí osoby, protože r. 1520 vypůjčil si také „dolejší“ mlynář 20 bílých grošů; ano r. 1549 čteme, že poslali soukeníkovi z Jičina, pohořelému, 8 grošů. Teprve když si cech koupil r. 1572 svoji valchu a měl vyšší příjmený, rostou příjmy jeho a jsou v 17. století vedeny dosti pečlivě ve zvláštních rejstřících. Než o tom jinde.

Nemenším úkolem byla pro cechmistry policie mravnostní, jako když si r. 1669 stěžují, že mezi mistry pobožnost řídne, že nedbají pocty Boží, v malém počtu chodí do chrámu Páně a k provázení mrtvých těl; slibují, že budou v takových případech jmenovati „dle katalogu“ a kdo bude postižen, že „absentýroval“ bez závažné příčiny, že dostane 2 bílé groše pokuty. Také při schůzích cechovních listina z r. 1588 zle zakazuje jakýkoliv nepořádek a dává staršímu cechmistru neobmezenou moc neposlušného i do vězení vsaditi. Ba cechmistři mohli i rozsuzovati v těch případech, kde nastal spor mezi příslušníky cechu pro věci cechovní. Již r. 1526 se stanoví, jestliže by se který ze soukeníků v čem pohodl, že má býti trestán položením řemesla do vůle všech ostatních soukeníků. R. 1580 musil odprositi celý cech za své nepěkné řeči a ještě dáti 5 kop pokuty Jan Macháček. Jiní tři mistři dostali se r. 1669 do vězení, že při „trunku“ piva nadali šelem, zrádců a lupičů haltýře a na poctivosti se dotýkali Matěje Mareše. A ještě hůře bylo, když sobě vedli stížnost starší tovaryši na Jakuba Chotěšovského, že proti všem tovaryšům v hospodě mluvil, jak nejsou hodni svého řemesla. Dostal se za to do šatlavy a pak musil „vyvandrovat“ z Pelhřimova. Jest zajímavé, že tyto i jiné přestupky vždy u trunku piva se staly!

Nejdůležitějším však úkolem byla snad živnostenská policie: nepřijemná a obtížná úloha dohlížeti k práci svým spolumistrům, vyvolaná ohledem na zákazníka, aby neutrpěl na jakosti výrobku a cech na své pověsti. Hned r. 1511 sám cech, a tím jest toto snesení cennější, si ustanovil, jestliže by některý soukeník v jednom roce tři postavy zle udělal, aby dal pokuty 15 grošů bílých a řemeslo aby mu bylo položeno za čtyři neděle, v případě neposlechnutí do roku. List z r. 1526 ve 4. bodě pak přísně nakazuje, aby byli zvoleni dva soukeníci k ohledávání postavů na rámech, a nebyl-li by dobře udělán, mají to oznámiti cechmistrům a ti to mají povolati k tomu postavu co nejvíce soukeníků, aby rozhodli, je-li postav dobrý a „hodný“; jestliže by nebyl, musí dáti z toho postavu do cechu „pausu“ (libru vosku), a blíže čtyř mil od města aby toho postavu nekrájel. V 5. bodě potvrzuje se ono usnesení z r. 1511. V 6. bodě se stanoví, kdyby soukeník některý větší

váhy dělal buď ruční anebo kolovratní, že pausu musí dáti z každé váhy 4 groše. V 7. bodě se praví, že cechmířtři mají železnou míru a mají k jednomu každému soukeníkovi choditi a snovadla, jak jsou dlouhá, vyhledati; kdyby nebyl postav té šíře a dosnován, má dáti pausu půl groše. Konečně v 9. bodě se nařizuje, jestliže by některý soukeník chtěl sobě konec anebo parouch dělati, má to na cechmistry vznésti. Kdyby se v tom nezačoval, tehdy má mu býti vzat do cechu ten parouch i konec. R. 1584 stanoven byl přesný řád, jímž mají se mířtři říditi při výrobě suken; škoda, že nelze nám jej v těchto místech sledovati krok za krokem! — Když cech vzrostl a nestačili již dva mířtři na dohled nad postavy, voleni „šauhaři“ čtyři. Přes to však se ozývají stále štížnosti, ba r. 1679 položeno dokonce do jistého času řemeslo Michalovi Širůčkovi „z těchto a takových příčin“.

Celý cech přicházel ke své platnosti při *sjiřtí cechovním*. Konalo se v domě cechmistrově, jako r. 1515 u Zeleného, r. 1628 u Jana Šimanovského, později teprve v cechovní hospodě, a to v suché dny čtyřikráte do roka. Cechmířtři obeslali mířtře po pacholeti anebo po nejmladším mířtři; kdo se bezdůvodně opomenul dostaviti, trestán pokutou. Byl vrchol autonomie cechovní, že mířtři sami, jak bylo již uvedeno, snášeli se na různých opatřích, jež se schválením městské rady stávala se závaznými a směrodatnými v živnostenském řádě městském. Jak r. 1588 vznikla nelibost v cechu proti konšelům, takže mířtři zruřili svá snesení z r. 1584, i jak konšelé tvrdě obnovili pořádek, bylo již na svém místě vyloženo. Od té doby byl ustanoven zasedací pořádek v cechu podle stáří, vydán přísný rozkaz proti neposlušnosti a vskakování do řeči a pohroženo šatlavou. V 17. století nevypravují naše záznamy již o žádné podobné bouři a dostali-li se někdy „páni“ s cechem do sporu, bylo to v 18. století k vůli účtům a počátkem 19. století k vůli vysokému příjemnému.

*

Bylo již řečeno, že textilní řemesla tvoří ve 14. století značnou část městské produkce. V 15. a zvláště 16. století platí tato věta tím důrazněji. Nejlepším toho dokladem jest, že soukeníci jsou první sdružení v cech, pokud naše prameny vypravují.¹²⁾ O řeznickém cechu zvidáme teprve r. 1559,¹³⁾ r. 1567 o cechu tkalcovském,¹⁴⁾ ševcovském¹⁵⁾ a kožešnickém r. 1597,¹⁶⁾ hrnčírském r. 1607,¹⁷⁾ kovářském r. 1612¹⁸⁾ a pod. Mívaly však vždy pouze po dvou cechmistrech, kdežto soukeníci čtyři a čtyři šauhaře.

Počet mířtřů činí totiž roku 1508 z města 33 a 24 z předměstí, celkem 57 a kromě toho vedou dále řemeslo 4 soukenické vdovy. R. 1516 jest u nás soukeníků 69; odtud dále se však počet stále tenčí — asi proto, že cechovní zřídění ztížilo přístup k mistrovství i z důvodů jiných, vzdálenějších, takže roku 1523 čítá cech 50 mířtřů, r. 1542 již jen 26 — byl rok moru — pak sice číslo málo stoupá, aby roku 1554 kleslo zase na 24, r. 1561 na 15 a r. 1570 dokonce jen 14. V těchto dobách cech se nescházel, takže se „zasedla“ leta 1559—1560 a 1571—1572. Toť už obrovský úpadek! Naše řemeslo tu přestalo krisi, jejíž příčiny nedovedeme blíže vysvětliti. Hned po-

tom nastává rychlý vzestup. Již r. 1572 prodal jim Jan Balát, mlynář v „dolejším mlejně pod stezkou, kteráž jde k Radětinu“, valchu s polovicí vody za 100 kop mišenských; spláceli je dlouho po 5 kopách. Proto také zvýšeno r. 1575 příjemné do cechu na 2 kopy 50 grořů mišenských. Zakoupením vlastní valchy se soukeníci osamostatnili, kdežto dříve měli valchy dvě, při horním i dolním mlyně, avšak musili za každý postav platiti mlynáři po půl českém groři.¹⁹⁾ Městská rada podala jim ruku, osvobodila dolejší mlyn od platův (za to zruřila r. 1584 valchu při mlyně horním), takže jim byla svobodna již r. 1581. Pak dořlo k úpravě cechu r. 1584 a 1588; asi změněné poměry také samy již volaly po nápravě. R. 1578 stoupl počet mířtřů přes dvacet (23), r. 1600 dosahuje 47 a r. 1607 zase 60; 1616 bylo mířtřů soukenických 70 a r. 1619 — 72. Tak bylo po dosažení svobody! Že byli vlivným činitelem městského života, vidět z toho, že r. 1524 šest konšelů z dvanácti náleži jejich cechu; když klesli, mají jediného zástupce v radě a jediného mezi obecními starřimi (r. 1571). Proti tomu r. 1613 mají zase 6 zástupců svých mezi konšely a 4 ze 6 obecních starřích.

Vedle soukeníků byla zastoupena v městě také jiná odvětví textilní. Výslovně se uvádí cech tkalcovský²⁰⁾ od r. 1567; kromě toho nastala později ještě větší dělba práce, když přistoupili k cechu na konci 17. století punčocháři. Ovšem, tento rozkvět udál se teprve po válce třicetileté . . .

Kdežto tedy 16. století znamená vzestup pro drobná řemesla, a v tomto vzestupu třeba hledati zlepření životní úrovně celého města, soukenické řemeslo klesalo proti svému znamenitému rozvoji v 15. a počátkem 16. století. To však nevyklučovalo bohaté jednotlivce, zvláště ty, kteří se zabývali obchodem soukenickým, „krájením suken“. Vidět to zase nejlépe v městské knize, kamž měly, jak dříve uvedeno, přijíti všechny křafty. Tak Janda, soukeník z předměstí, odkázal r. 1490 dům s hospodářstvím, rybníky, na hotovosti 100 zlatých uherských, 15 kop mišenských, 4 kopy 10 grořů pražských a také některé dluhy.²¹⁾ Když byl sepsán statek Václava Hruřky r. 1557, podán blíže obraz domácnosti našeho měřšana. Nehledíc k domu a hospodářství, odkázal 6 ubrusů, 7 ručníků, 10 pouchů, 1 šlojiř, 4 peřiny, 3 polštáře a 5 podušek, 4 cíšky na podušky kmentové, prostěradlo kmentové a 3 plátěná; z nádobí 2 měděnice, 2 velké konve, 2 poloupinty, 2 velké mísy, 2 menři a 2 mísky; na dobytku 3 krávy a jalovici, 3 „svinského pohlaví.“²²⁾ Mezi velmi bohaté měřřany patřil Adam Horník, který r. 1567 odkázal dceři 2 domy, peníze, půjčené peníze, slad a vnuče 100 kop grořů, louku, štěpnicí čili zahradu, včely, šubu dupferšatem podřitou, cínové nádobí, koflíček perloyý, dvě lože šatů se všemi potřebami, sukni černou, kteréž sukno měl od Štočka, aby ji dali přeřtiti, a ovšem také nezbytné — třeba nevelké — dluhy.²³⁾

*

Konečně tento rozkvět, způsobený samostatností i svobodou, možno pozorovati všady, nejen ve vzrůstu řemesel, nýbrž i ve vzrůstu obecního majetku. R. 1581 přibyla za 500 kop grořů ves Janovice,²⁴⁾ r. 1588 dva dvory

*

od Jana a Joachima Španovských z Lisova v Myslotíně a jeden ve Vokově za 100 kop,²⁵⁾ r. 1592 od Arnošta Leskovce z Leskovce Branšov a část Zajičkova za 2550 kop míšenských²⁶⁾, roku 1685 Lhota Služátecká za 4380 zlatých rýnských²⁷⁾ a 1688 Dubovice za 3100 zlatých rýnských.²⁸⁾ Naproti tomu prodali r. 1591 Janu Hodáčkovi ves Dubovice za 1080 kop míšenských, r. 1602 svůj díl ve vsi Miličově za 400 kop míšenských Heřmanovi z Řičan²⁹⁾ a ves Mirošov za 1100 kop míšenských Janovi Kerglovi z Karlopachu.³⁰⁾

A nejen to! Město stalo se opravdu městem: po požárech r. 1561 a 1582 znovu vystavěno, zvláště ve svých monumentálních budovách, kostelech branách, hrazení a radnici. To vše zbudovala drobná měšťanská pile, jejíž základ nutno hledati v cechu. Náš cech soukenický byl největší, nejdůležitější i nese tedy celek Pelhřimova nejspíše jeho pečet.³¹⁾

IV. V DOBĚ VÁLEK A ÚPADKU.

Svobodné, královské město Pelhřimov! Hrdý a krásný titul, jenž se měl v 17. století naplniti obsahem. Nebylo k tomu již daleko. Město samo vládlo značným jměním a uvnitř bylo vyzbrojeno všemi kulturními i hmotnými hodnotami středověkými.

Tak *duchovní správa*, připoutaná od počátku ke kostelu sv. Víta na předměstí,¹⁾ přesídlila na význačné místo do vnitřního města. Byla reformní tak jako na českém jihu vůbec. Že se Pelhřimovští přihlásili ke straně kališnické, vysvětlili se snadno blízkostí Tábora. Jan Longin, správce školní, náležel na př. k těm, kdož toužili po „českém“ biskupu.²⁾ Této organizace se utraquismus při své nerozhodnosti nedočkal a Pelhřimovští, jako mnozí jiní, přešli k luteránům. Pro nedostatek kněžstva byla správa duchovní v úpadku. Stěží, že sehnali faráře³⁾ a ještě žalovala konsistoř podobojí, že nemají kněze řádně svěceného; měli luterána.⁴⁾ Když vykoupením význam města vzrostl, dostalo se i farářům pelhřimovským titulu děkana a duchovní správa přenesena na „kostel Panny Marie ve zdech“, jenž změněn v děkanský chrám Páně sv. Bartoloměje; kostel sv. Víta zůstal hřbitovním a zanedbáván tak, že r. 1614 spadl.⁵⁾ Za takových okolností nebylo divu, že neměli v Pelhřimově vůbec kaplana, ačkoliv nadace na kaplanství byly tu již z 15. století.⁶⁾

S neurovnanými poměry ve správě církevní byl ve spojení nevalně utěšený stav *městské školy*. Již od r. 1475 měla svůj zvláštní dům proti kostelu ve městě.⁷⁾ Pražská universita dosazovala sem sice bakaláře svobodných umění za školní správce,⁸⁾ avšak není nám známo, že by se tím byla bývala škola povznesla. Jako v době 1560—1581 z pelhřimovské městské školy nikdo nehlásil se v Praze na universitu,⁹⁾ tak ještě Stránský viní Pelhřimovské, že se štítí studií.¹⁰⁾ Kdo mohl však předvídati, že se vzrůstem hospodářským tato nechuf se nezmění? Vedle správce školního býval ještě jeden pomocník.¹¹⁾ Oba obstarávali se zpěváky cvičenými hudbu na kůru latinském.

Městská správa přesídlila do bývalého zámku a zaujala tak i toto čestné místo po bývalé vrchnosti. Radu „sázel“ teď podkomoří králův; tak r. 1613 ve čtvrtek po sv. Vítě obnovil úřad konšelský pan Purghart Točník z Křimic a ustanovil 12 konšelů a 6 obecních starších.¹²⁾ Řídili rázně osudy svého města starajíce se o městské hospodářství, organizaci cechovní, znovupostavení kostelů, věží, bran a hrazení městského, o zlepšení Pelhřimova v každém ohledu. Přičtete k tomu jakožto zřízení veřejná ještě lázně, do r. 1431 obecní,¹³⁾ špitál vedle děkanského kostela¹⁴⁾ a náš obrázek jest skoro úplný. Chudých nebylo nikdy tolik jako dnes, neboť zřízení cechovní

zaručovalo průměrnou existenci každému, vylučujíc nezřízenou konkurenci; než nebylo také velikých boháčů. Remeslo po dobytí svobody městské domáhalo se ve všech oborech cechovní organizace a s úspěchem. Zaměstnáním vedle řemesla a drobného obchodu byla orba. Měšťanská aristokracie hledala v ní své živobytí výlučně, jako vladyka Vilém Holakovský z Proseče, který r. 1535 po způsobu městském odkázal své hospodářství synovi, vymínil si slušný výměnek.¹⁵⁾ Zvláštností byly vinice, zvláště za domy v Rynářské ulici a chmelnice;¹⁶⁾ ještě v 18. století pěstovali pravovárečníci svůj chmel v obecním dvoře při novém špýchaře. — Konečně nezapomeňme při obyvatelstvu také na středověké finančníky, *židy*. Byli v Pelhřimově trpěni, třeba s nechtí. Tak r. 1613 povoleno židům, kteří tu byli, svobodně dále zůstat, více však jich nepřijímati, ale za to aby darovali pánům na radnici dva turecké koberce, dva kožené polštáře a stříbrný koflík.¹⁷⁾

Pelhřimov dosáhl tehdy 230 čísel obytných a kolem 2000 obyvatel.¹⁸⁾ Nebylo už pána, který by týral a omezoval své poddané, nebylo nesnází než ty, které vyplývaly z učiněných kdysi dluhů a z nových vydání na války turecké.¹⁹⁾ Císař odvděčil se jim za tyto oběti udělením dvou nových trhů: r. 1598 dostali Pelhřimovští třetí trh výroční a r. 1602 čtvrtý.

Tento klid bodrého, šosáckého života mohl vydati své ovoce, když tu přišla katastrofa: česká bouře a válka třicetiletá.

*

Kolik bylo českých měst, jež znechucena politikou panskou s odporem podrobovala se diktátu české revoluce a nechtěla spojovati věc svou s prospěchy příliš sobecké šlechty! I Pelhřimov patří mezi ně. V době kritické zůstali Pelhřimovští stranou,²⁰⁾ ba ještě r. 1618 přiznali barvu pro císaře: 5. září otevřeli brány císařskému vojsku a živili je šest týdnů a tři dny.²¹⁾ Stálo je to neméně než 53.000 rýnských. Ještě po stu letech vzpomínali na tyto hrůzy, jak mnozí do lesů utíkali a tam hynuli hlady a jak lid vesnický byl vojáky v pravém slova smyslu vyjeden.²²⁾ Co jim však byly platny děkovací listy císařovy,²³⁾ když nebylo nikoho, kdo by se staral o jich vyplnění. Naopak, pomstili se ještě na nich pražští direktori a pokutovali Pelhřimov 600 strychy obilí. A tak se vojska střídala, císařské se stavovským a žádné si nepočínalo šetrněji. Roku 1622 znovu přestálo město vydržování 5 praporců jízdy Dampierrovy, takže císař sám nařizoval, aby schudlé obci dalším ušetřením od vojska bylo spomoženo. Než r. 1623 zavolal si rychtář Jan Drachovský, v Jindřichově Hradci jako vrazedník proslulý,²⁴⁾ Huertovy rejthary, chtěje asi provést v Pelhřimově vřezednickou reformaci; obyvatelstvo se proti tomu opřelo, i sám primas, že těch rejtharů zapotřebí není a že tedy jim nedají přístřeší. Za to žaloval na Pelhřimovské děkan Šimon Simonides i rychtář knížeti Lichtensteinovi.²⁵⁾

Ač tedy v Pelhřimově činně a přímo nikterak revoluce se nesúčastnili, přes to přese všechno zabaveny jim všechny obecní statky a odevzdány do správy

rychtářovy.²⁶⁾ Odňaty obci všechny uvedené vesnice s 364 poddanými, 4 poplužní dvory, pivovar ve městě, 4 mlýny, 27 rybníků, 12 rybníčků, lesů na 30 tenat s 97 léčemi, obilí a dobytek, vše v ceně 98.305 kop míšenských.²⁷⁾ Než daleko ještě nebyl všem hrůzám konec. Roku 1624 vydržovala obec přes půl roku jizdectvo kurfirsta bavorského, r. 1625 od 29. listopadu do 3. prosince 5 praporců pěších, pak nově najatý pluk Defoursův byl ubytován po tři dny na panství, vše s velikými škodami.²⁸⁾ K těmto útrapám přidružily se ještě strachy o svobodu nedávno a drazé získanou. Pražský arcibiskup Arnošt Vojtěch sv. pán Harrach domáhal se totiž r. 1625, aby mu bylo město Pelhřimov i s panstvím postoupeno na srážku 400.000 kop míšenských, jež mu císař povolil.²⁹⁾ Obrana proti tomu byla těžká, třeba měli Pelhřimovští právo na své straně;³⁰⁾ žádali tudíž císaře (5. června 1625) za potvrzení svých privilegií a navrácení odňatých statků, ukazující při tom na nesmírné oběti, jež císaři v dobách nedávných přinesli. Císař dal si tedy o celé záležitosti podati zprávy a také Pelhřimovští nelenili a hájili se svými privilegii, nemálo se divíce, jak arcibiskup, „jejich nejvyšší duchovní pastýř“, může tak „nespravedlivě a neslušně“ domáhati se jejich statků, kdežto spíše by se byli nadáli, že bude tuto žádost podporovati.³¹⁾ Musili však ještě r. 1627 svoji žádost opětovat. Téhož roku dostali na důkaz císařovy přízně moratorium, jímž vyzvání dlužníci, aby strpěli Pelhřimovským 5279 zlatých, vynaložených na vojáky³²⁾ a konečně došlo jich i příznivé rozřešení celého sporu. Nevíme, jakým způsobem docílili již r. 1628 toho, že sám arcibiskup se přímo za ně přimlouval u císaře,³³⁾ takže téhož roku potvrdil Ferdinand II. Pelhřimovským všechna předešlá privilegia i všechno to, co měli vloženo do desk zemských, a že jim vrátil všechny jejich statky. Důvody toho jsou známe: že věrnost zachovali císaři při českém povstání a že dobrovolně přistoupili k víře katolické. Za to vymíněno, že se výsady ty vztahují pouze na měšťany katolického vyznání, že nesmějí ani jinověrců ani židů přijímati do obce, že nikdo mimo měšťany nesmí kupovati ve městě domů a pozemků. Kromě toho zrušil císař všechny jejich dlužní úpisy a slíbil, že nebude ani města ani jeho důchodů nikomu zapisovati ani zastavovati.³⁴⁾

Ale ještě téhož roku 6. července vidimují z Červené Řečice Pelhřimovským kvitanci na 11.292 rýnských, které vydali v Pelhřimově od 15. února do 5. července na vojsko!³⁵⁾ Začíná se nová řada, delší předešlé, běd a útrap válečných, jež vyčerpávají až na dno finanční schopnost obce i jednotlivců. Dluhy rostou do úžasně výše, kupí se zadrželá berně, a odnikud nesvítá východiště. Otevřené listy k věřitelům (moratoria), aby tito „jako křesťané posečkali, až bude lze dlužníkovi dostáti své povinnosti“, označují jen zoufalost situace.³⁶⁾ Dějiny těchto krušných dob bylo by lze názorně vylíčiti účtem, kde by byla obrovská rubrika „dal“ a nepatrná „obdržel“. Dnes těžko lze sledovati tento účet krok za krokem. Ve zprávě o škodách, vzniklých městu do r. 1650, jsou čísla, jichž není možno dnes kontrolovati.³⁷⁾

Historie věčně stejná: přišlo vojsko — každého roku aspoň jednou — vyjedlo a vyloupilo město i s okolím, a odešlo, aby v dohledné době přišlo

vojsko nové . . . Za leta 1629, 1630 a 1631 utraceno s (!) lidem císařským 8000 zlatých. R. 1631 pobyl ve městě pluk Wanglarovský 5 dní, r. 1632 čtyři setniny jízdectva Caromini a Strozzi po celou zimu, 6 setnin Černínových 8 týdnů; r. 1633 pluk Florentský 20 týdnů. Tentokráte musili Pelhřimovští odprodati dvě vesnice.³⁸⁾ Nebylo-li posádky vojenské, vyžadovány aspoň zásoby a kontribuce, jako r. 1635 v dubnu z Tábora od Dona Huerty,³⁹⁾ anebo přišla starost s vydržováním nově najímaného vojska.⁴⁰⁾ Od 30. listopadu 1639 do konce dubna roku 1640 živili pluk dragounů Gallasových, r. 1643 po porážce u Lipska čtyři pluky, při čemž 13. června bylo město vydrancováno, jednotlivé „durchzogy“ ani nečítaje. R. 1645 živěny kompanie Meyterovy, armáda Götzovská a pluk Piccolomini, později v listopadu ještě dva pluky jiné a dragouni Gallasovi i Pachovayovi. I r. 1646 placeno na 7 pluků a armádu Montecuculovu. Podobně přispívají Pelhřimovští na vojsko císařské ještě r. 1647, 1648, 1649 i 1650.

Ba stávalo se, že bylo třeba sloužit císaři i nepříteli najednou. Tak vyplnili Pelhřimov Švédové prvně 13. června roku 1643⁴¹⁾ a po druhé 8. až 14. března r. 1645 po porážce u Jankova.⁴²⁾ Avšak přes to a vedle toho odevzdávali Pelhřimovští různé potřeby pro vojsko císařské.⁴³⁾ Aby pak míra zla byla dovršena, vyhořelo neopatrností vojáků r. 1646 v srpnu celé město až na 5 domů a třetí díl předměstí,⁴⁴⁾ takže jim dal císař 25. června r. 1648 milost, aby po tři leta byli Pelhřimovští vojska prosti (orig. v městském arch.).

R. 1650 čítali si Pelhřimovští za ty „winterquartýry“, „durchzogy“, „logirování v městě a na vesnicích“, za „porce“ (chléb, maso, pivo a oves), „šacunky“, „presunky“, drancování, „prantšacunky“, kontribuce a jak se to vše jmenovalo

na lid Jeho Milosti Císařské	461.288 zl. 41 kr.
na lid Švédský	48.117 „ 01 „
a za ohnivou škodu	100.000 „ — „
celkem	609.405 zl. 42 kr.

Z toho byla obec dlužna věřitelům 40.000 rýnských na jistinu a 22.000 na úrocích, tedy celkem 62.000 rýnských.⁴⁵⁾

V tomže „vypsání“ podán obraz ještě jiných spoust, jež učinila válka v našem městě. Čítalo-li se v Pelhřimově 220 domů před válkou, bylo jich r. 1654 pouze 122, v městě 60, z nichž 5 pustých, a 62 na předměstí. Sousedů usedlých bylo dříve 219, po válce 40. Usedlostí poddanských na panství 339 (326), potom i s těmi, již sběhli a zase se vraceli 120.⁴⁶⁾

Avšak neběželo jen o převraty majetkové. Bývalé město protestantské změnilo se rázem v katolické. Kdož byli tvrdošijnější, raději odešli jako Tomáš Plzák, v jehož domě pobrali vojáci nábytek, ložní šatstvo a obilí, potloukli okna a kamna a stoly, lavice i díl stavení popálili, Zikmund Poděbradský, Alžběta Šreinarová, Pavel Družina, Jan Kolář, Václav Kudrhalt (byl vězněn pro své vyznání). Protestantští faráři Adam Rhombius z Lipkové Vody, jenž se zakoupil r. 1611 v předměstí a podobně r. 1620 Albín

Štěpánovský z Hořepníka, byli r. 1621 vypovězeni ze země. Ostatní však přestoupili bez odporu. Reformační komise, zřízená v Pelhřimově 8. března 1628, jejíž duchovními členy byli tři jesuité, shledala ve městě 63 osoby nekatolické. Ty připověděly do 19. března přestoupiti (bylo 6 mužů, z nich 1 svobodný, 30 žen vdaných a 23 panny⁴⁷⁾). R. 1630 oznamují purkmistr a konšel české komoře, že v městě není žádných sirotků sešlých pro náboženství, kteří by nechtěli přijati katolicism.⁴⁸⁾ A tak r. 1636 nebylo v Pelhřimově již vůbec akatolika, protože všichni sousedé i s manželkami, dítky a čeládkou dobrovolně přistoupili k vyznání katolickému.⁴⁹⁾ Obrat od r. 1623 jistě radikální! — —

Nový vzestup, jenž by zvolna nahradil vzniklé škody, mohl vyplynouti pouze z přirozené hospodářské i životní síly městského obyvatelstva. Jistě nepřeháníme, tvrdíme-li, že vyšel zejména z cechu soukenického.

*

Vidět to nejlépe z počtu mistrů-soukeníků, jenž za válek sice klesá, avšak nikterak v poměru ke ztrátám, jež stihaly celé město. Čítal-li cech r. 1620 ještě 68 mistrů, zdá se vždy číslo vysoké; r. 1629 jest dosud 67 mistrů, r. 1640 klesá toto číslo na 48, což jest v 17. století číslo nejnižší. Naproti tomu provozuje řemeslo mnoho vdov, r. 1640 již 11, celá téměř čtvrtina všech mistrů.⁵⁰⁾ Zajímavé jsou veliké přírůstky nových mistrů, takže se zdá, že soukeničina byla řemeslem hledaným, jak svědčí také přestup rychtáře Václava Hruzy r. 1647 (viz str. 22). R. 1653 činí počet mistrů v cechu již 70, r. 1662 dokonce 78 a pohybuje se mezi těmito čísly neustále i později.⁵¹⁾ Uvědomíme-li si, že obyvatelstvo kleslo více než o polovici — soudě podle počtu obytných stavení — jest číslo 70 mistrů r. 1653 jistě neobyčejně veliké. Lze si to vysvětliti pouze hojnějším přílivem z okolí.

Jestliže z počátku 17. století se přijímá za rok i 9 učedníků, jsou většinou synkové domácí;⁵²⁾ avšak v letech válečných tento příliv neustává. R. 1628 přijato 10 učňů, z nichž 5 bylo cizích, Petr Weiss dokonce ze Solnohrad; r. 1656 vykazuje cech 18 učňů nových, číslo jistě enormně veliké. Z nich většina uvázla ve městě, později rozmnožujíc řady početných mistrů. Také jsme již slyšeli, že na soukeničinu dávali se lidé, kteří se nemohli uživit jinde; i to si lehce vysvětlíme potřebami válečnými.

A tak naši soukeníci se pro válku nezastavili, právě naopak, jejich práce byla čím dál tím hledanější. Rejstříky o příjmu a vydání od r. 1634—1674, do podrobná vedené, ukazují na docela jiný rozmach, než jak bylo v 16. století. Tak r. 1640 čítají si soukeníci i s realitami cechovního jmění na 681 kopu, 42 groše 2 denáry; ovšem na hotovosti bylo všeho všudy 5 kop 43 groše, ostatek na dlužích a „jistotách“. Přes všechny nesnáze a útrapy obnáší příjem do cechu r. 1643 kop 85 a 33 groše, r. 1647 již 88 kop 27 grošů a r. 1648 dokonce 96 kop 14 grošů. Po r. 1650 nastává rychlý vzestup, takže r. 1661 čítá se jmění soukenického cechu na 1125 kop a na hotovosti v pokladně 151 kop a 17 grošů. V příjmu nepatrné položky vyplývají ze suchých

dni, největší z barevny, za cejchy od valchy, za pečetování postavů a taxy nových mistrů; menší a indiferentní jsou položky z cechovních rolí, od učedníků, z domu Bejdovského, za cechovní ryby, z mlýnu, pokuty atd. Od r. 1685 zvyšuje se příjem poplatky od brda a bílých postavů a konečně od r. 1697 novými příjmy od zřízeného cechu punčochářského. Položky za barevnu a valchu jsou rozhodující. Neméně jest zajímavé, že r. 1684 klesá položka za barevnu tak, že obnáší sotva jednu třetinu původního příjmu. Souvisí to asi se změnou výrobní.

Rejstřík na vydání měl velmi mnoho rubrik. Byly opravy k valše, správký hráze u rybníka, k cechovnímu mlýnu, ke sjetí cechovnímu, jakož i k obnovení cechu, na papír, almužny, do kostela, sobotales, za pečeti a na dary. Nejhůře bylo, když bylo zapotřebí kotlů do barevny; r. 1657 stál kotel vážící 325 liber 135 rýnských 22 kr. Také opravy zdiva k valše zatěžovaly rozpočet tak, že končil i deficitem a mistři si musili vypůjčiti od tovaryšů anebo některého bohatého mistra.⁵³⁾ Velikým nešvarem bylo půjčování peněz jednotlivým soukeníkům. Takové dluhy se vlekly pravidelně dlouhá léta a v dobách válečných spláceny tak, že se jednoduše vymazaly.⁵⁴⁾ V době zlé vypomáhal cech i obci, jako když r. 1662 půjčeno 100 kop, r. 1686 pak zapůjčeno pod 5% úrok 300 rýnských na zakoupení Lhotek Služáteckých, kterýžto dluh vzal potom na sebe pan Noskovský.

Ovšem doby válečné ztěžovaly pravidelný chod řemeslné výroby nesmírně. Když valcha škody utrpěla, bylo nutno na valchu jinam. Proto přišli také do Pelhřimova v l. 1634—1636 soukeníci z Humpolce a z Pacova. Bylo těžko udržeti řádného mlynáře,⁵⁵⁾ chodilo vojsko a drancovalo. Dávala se odměna za to, že ve mlýně a na valše nebylo nutno uložití vojáků, jako r. 1640 dáno „kvartýrmistrovi od regimentu Gallovského 12 grošů“, r. 1642 zase a r. 1643 dáno sukna za 16 kop 3 groše atd. Také „dlouhá“ mince poškozovala je, ač při nepatrných hotovostech méně, než bychom očekávali; proto r. 1634 „sešly jim dlouhou mincí 3 kopy“, r. 1636 zase 3 kopy. Nejhůře bylo v letech 1644—1650. Dlouhá válka již vysilovala a pak hrozilo stále nebezpečí vpádů švédských. Není z této doby známů podrobných, protože všechny důležitější věci byly uschovány před nepřitelem. Švédové totiž sahali i do pokladnic cechovních a vybrali, co tam bylo na hotovosti, takže r. 1650, když 20. listopadu udělán byl počet, shledalo se, že má býti v pokladnici 6 kop 41 groš, které „nepřítel v dranci nejprvnějším pobral“. Začínali tedy hospodařiti od začátku.

Jak jinak bylo tomu 3. října r. 1700, když byla „lustrýrována matka pokladnice“; obsahovala „na hotovosti v numeru prvním 67 kop 10 grošů a v jednom pytlíku 22 kopy 43 groše, v numeru druhém samých starých grošů 32, v numeru třetím doplaceného kapitálu od pana Noskovského 150 kop, interesů z téže sumy 16 kop; na jistotách 1. od obce na skoupení ječmene 500 kop, 2. od obce 50 kop, 3. od obce od pana Rutta, primatora 100 kop“, a 4.—12. menší jistoty u jednotlivých soukeníků.

A tak mohli veseleji hleděti budoucnosti vstříc — — —

*

V. PO VÁLCE TŘICETILETÉ.

Touha po sebezachování, klid, jenž následoval po nesmírném vysílení a poprával času k sebrání nových sil, blahovůle kruhů vládnoucích stačily, aby se neutěšený obraz z dob válečných rychle změnil.

Starosti města bylo *zbavití se velkých dluhů*, přivést zase nazpět, co za válečných dob na majetku a právech bylo ztraceno a dosáhnouti nových výhod. Značné znepokojení působil Pelhřimovským t. zv. dluh košetický, jimž povinni byli kdysi Jiřímu Košetickému z Horek, ingrossatoru větších desk zemských a jež vymáhala na nich r. 1667 příkře česká komora. Šlo o nemenší sumu než 13.000 kop míšenských, na něž vzrostl s úroky dluh, činící původně 5000 kop. Ježděno do Prahy a do Vídně a tam zástupcové města, „kdež zapotřebí bylo, se klaněli a kladivý i sochory stříbrnými“ konečně r. 1669 dosáhli toho, že dluh košetický jim byl promínut.¹⁾ Podobné nesnáze měli r. 1670 s dluhem 600 kop dědicům Janouškovým z města Kroměříže;²⁾ dluh panu Šimonovi Schwalbovi z Schwalbenschfeldu, v sumě 3000 kop míšenských, je trápil v l. 1658—1675³⁾ a podobně dluh payerovský v obnosu 3500 kop míšenských v téže době.⁴⁾ Ba, paní Alžběta Boganovská žádala přímo kurfirsta saského, aby jí vymohl od Pelhřimovských 1600 rýnských dluhu.⁵⁾ — Toť pouze část mnoha starostí o dluhy dávno získané! Pojezdy ty však nesly také jiné ovoce. R. 1674 dostalo se jim od císaře páteho trhu v úterý po Novém roce,⁶⁾ r. 1675 potvrzení starých privilegií a k tomu ještě zlepšení erbu.⁷⁾

Bylo však třeba získati také výhody ve zlých dobách ztracené. Tak při konfiskaci statků r. 1623 odňato obci praesenční právo na děkanství ve městě a fary ve Chvojnově i Vyskytné. Nyní tedy usilovali Pelhřimovští o vrácení těchto práv, což se jim zdařilo r. 1666 pro *faru chvojnovskou*⁸⁾ a r. 1671 co se týče *praesentace děkanství v Pelhřimově*.⁹⁾ Ještě ani nebyla vyřízena praesentace, když žádali o navrácení kontribuce, předané sousedy předměstskými, jež byla mylně počítána dvakrát a v té výši placena od r. 1654. I toho dosáhli r. 1671, při čemž zpět vráceno 2118 zlatých předaných.¹⁰⁾

Všecky tyto akce obecní podnikali tehdy zvláště dva mužové, Jan Cyprian Eusebius, primátor města a Mikuláš František Ruth, rychtář; obec se jim odměnila tím způsobem, že jim r. 1671 dala každému za určitý obnos v dědičné držení kus pole obecního¹¹⁾ u Lejšovky. Proti hospodářství městskému bylo hůře na venkově.

V dobách neklidných rozutekli se Pelhřimovským sedláci na Moravu, takže tito až u císaře ve Vídni byli nuceni domáhat se toho, aby jim byl vydán patent, ohlašovaný později na Moravě stran návratu poddaných. Skutečně

se také prý mnozí vrátili.¹²⁾ Než přes to přes všechno bylo stále mnoho statků pustých a neosídlených. Z toho důvodu zřízen r. 1671 dvůr outěchovský, při čemž spojeno v jedno pět prázdných gruntů selských, role rozdělena na tři strany, ke dvorupřivtěleny obecní outěchovské louky a poddaní robotou.¹³⁾ Podle toho vzoru pořízeny pak ze statků pustých ještě dvory ostatní, takže v 18. století bylo jich již jedenáct, jež všechny vedeny byly v režii obecní. *Majetek obecní roste* v těchto dobách také extensivně: R. 1671 koupen dům od Jiřího Karla Miličovského z Braunberka a na Nové Bukové v předměstí „u křchova, na rohu k cestě ležící“ i s poli za 900 zlatých,¹⁴⁾ r. 1685 Lhota Služátecká a r. 1688 ves Dubovice.¹⁵⁾ O lepší kondici svědčí též četné veřejné stavby, jako byla po r. 1646 novostavba radnice, městského špitálu r. 1672, kaple na Kalvarii r. 1671, 1692 kostela Božího Těla, 1699 kaple Proměnění Krista Pána (sv. Anny), 1707 solnice, 1710—1714 kaple Panny Marie, r. 1724 prodloužení děkanského kostela, 1740 důkladná oprava kostela sv. Víta, 1740 nové sýpky obecní, 1750 ambít u P. Marie.

Město samo vzrostlo do té míry, že r. 1700 čítalo 71 dům v městě a 125 na předměstí, čili celkem téměř 200¹⁶⁾ a r. 1760 již 262.¹⁷⁾ Pelhřimov patřil mezi obce zámožné. Podle urbáře z r. 1760 měl dvůr ve městě o 221·5 korců polí, 15 korců luk, 17 rybníků, 194 korců lesa (hospodářská stavení byla, kde stojí dnes dívčí školy a budova poštovní) a pak dvory Lhotka, ve Velkých Outěchovicích, na Poříčí, ve Vyskytné, v Rohozné, v Proseči (v Korcích), v Sedlicích, Nemojově, na Letnách, v Janovicích a ve Vokově.¹⁸⁾ — Neúnávnost městské správy tehdejší jest věru obdivuhodná. Chápala se každé příležitosti, jak by město povznesla; vědělat dobře, že stane-li město jednou, že již to značilo samo o sobě vzhledem k postupujícímu okolí úpadek. Ve středověku nedovedli si získání nových výhod představit bez privilegia, výsady. Proto Pelhřimovští, když r. 1673 dle císař Leopold ve zdejší krajině, použili této příležitosti a u „báčovické hospody“ čekali se značnou prosbou: vedle známé žádosti za zlepšený znak a pátý jarmark prosili za osvobození od pivního tátu a přiznání podobných práv, jako měly Plzeň a Budějovice. Protože však žádali příliš mnoho najednou, dosáhli pouze prvních dvou bodů. A když r. 1705 zemřel městský rychtář Václav Hruža, byla žádost za tyto druhé body opakována znovu, při čemž touženo i po zrušení rychty, avšak dekretem z 3. září r. 1709 byli zase odmrštěni.¹⁹⁾ Za to se jim dostalo téhož roku skladiště soli, pro něž obětavě vystavěli novou budovu, aby se v ní mohlo uložit 20.000 polovičních soudků. I nadáli se většího užitku od čilejšího obchodu.²⁰⁾

K tomu ke všemu měli ještě téhož roku peněžité nesnáze. Z berně na rok 1705 měli zapraviti 6101 rýnský a nemajíce peněz žádali za odprodání dvou vesnic; když jim to nebylo povoleno, založil je bohatý pan Tobiáš Grätzel.²⁰⁾ Nade všechny však potíže byla starost o zřízení vyššího učiliště v Pelhřimově.

V době po válce české vyrůstají ve všech městech kláštery, semenišť vyššího vzdělání a zároveň ochránci, strážitelé a rozmnožovatelé nově zavedeného katolicismu.²¹⁾ Jednání o klášter v Pelhřimově datuje se od konce

století 17. Nejprve měli tu býti osazeni augustiniáni;²²⁾ r. 1680 vyjednávalo se s litomyšlskými piaristy. Rychtář městský sice tehdy navrhl, aby vzali si nějaký řád „mendicantium“ (k ošetřování nemocných), avšak obdržel za odpověď, „že tudy pak na obec též pány sousedy nemalé břemeno uvedou a po městě vždy jen dej a uděl slyšeti a se potulovati bude“. To rozhodlo pro piaristy, již měli zříditi v městě kolej, gymnasium. Ačkoliv jim obec nabízela zadarmo t. zv. hradíště pro klášter a nový kostel, deputát i různé nadace, ačkoliv piaristé slibovali, že co nejdříve přijdou, přece nepřišli.²³⁾ Z r. 1707 víme o novém jednání s P. Gerardem řádu karmelitského.²⁴⁾ Pak se zdálo, že ujmou se zdejšího školství jesuité a že zařídí čtyři nižší třídy, bylo to však prý vládou zamítnuto.²⁵⁾ R. 1746 máme stopu nového vyjednávání s piaristy. Ovšem, požadavky řádu nebyly malé. Pelhřimovští měli postavit klášter, kostel, školy a k tomu dáti související zahradu. Kromě toho bylo nutno „věno“ pro výživu 12 členů řádových (buď ročně na každého člena 150 rýnských anebo najednou kapitál 30.000 zlatých), pak kapitál na vydržování kostela, kollegia a škol 2000 zlatých a na bibliothéku 1000 zlatých.²⁶⁾ Ke zřízení střední školy došlo konečně r. 1763, když bývalý primátor Matěj Altenhofer se svou manželkou k tomu účelu odkázali 4500 zlatých a svůj dům v pozadí za nynější radnici a když obec se zavázala dávat určitý deputát (ze želivského kapitálu důchod) světským duchovním a zároveň arcibiskupská konsistoř poskytla ročního příspěvku i dovolila obrátiti peníze ze 376 mší k tomuto účelu.²⁷⁾ Zřízeno tedy šestitřídní cis. král. a arcibiskupské gymnasium, na němž vyučovali dva kněží řádoví — jeden byl rektorem vyšších tříd a druhý řídil nižší třídy — a dva kněží světské. Žáků nebylo mnoho, takže leckdy zůstala některá třída bez žáků a to proto, že vychovávalo vlastně skoro výlučně ke stavu duchovnímu a vyžadovalo přece jen žáků majetnějších.²⁸⁾ R. 1783 bylo toto gymnasium zrušeno zároveň s četnými ústavy jinými a přeměněno ve školu normální, později řečenou hlavní (také „vzorná“), kdež oba profesori řádoví usazení ve funkci ředitele a katechety.²⁹⁾ R. 1819 připojena ke škole hlavní t. zv. praeparanda pro kandidáty učitelství na školách triviálních.³⁰⁾

*

MALOMĚSTSKÁ IDYLLA. Jakmile zmizel útlak vojenský, vracel se do našeho města, ve stíny mohutných bran a pod loubí měšťanských domů až k posledním chatám na periferii klid, vyplňovaný drobnými starostmi o ve zdejší chléb a vzrušovaný občas lokálními „událostmi“. Postav se na čtyřhranné pelhřimovské náměstí a v malé chvíli postihneš ještě dnes všechny detaily jeho malého života — dnes, kdy město vzrostlo jednonásobně proti Pelhřimovu 18. století! Jakž potom v dobách tehdejších!

Jako městu vévodily brány a radnice, tak spravovali obec páni radní. A nebylo lhostejno, kdo zasedal v radě! Proto obnovení městské rady patřilo hned mezi události městské. Za tou příčinou dala stará rada své dobré zdání o osobách, kteréž měly býti dosazeny — říkali jim „volenci“ — a za-

pečetěné městskou pečeti poslala je panu podkomořímu po zvláštní deputaci. R. 1683 jeli do Prahy tři „starší“. Když se vrátili, učinili „relaci“ před celou poctivou obcí a pak provedeno obnovení konšelův. Pravidelně, že přinesli s sebou také instrukci od pana podkomořího,³¹⁾ již rovněž musila vyslechnouti celá obec. Tak instrukce z r. 1682 obsahuje osm bodů. Napomíná celou obec, aby řádně si hleděla pobožnosti a zvláště radu, aby chodila v neděli do kostela; nikdo nechať „nevsakuje do přimluv“, jako to činil pan Benhart Hružza; partikulární počet, na nějž si stěžovali stále sousedé, že se vede nepořádně, budiž tedy dán do počtu hlavního; primas nechť se řídí instrukcí art. 36; šenk vinný budiž na poplacení kontribuce ponechán obci k ruce; dovoluje se, aby obec dávala starším odměnu za jejich práci; mají se městské zdi a jiná obecní stavení opravovati, „aby kzkáze nepřišly“; vdovám a sirotkům ať dostane se vždy plně spravedlnosti podle instrukce, vydané městům královským, jež má býti každý měsíc při předávání úřadu purkmisterského čtena v radě atd. Než pan podkomoří byl daleko a proto rada dovolila si často kritiku i opomenutí jeho dobře míněných pokynů. V našem případě zvláště je mrzel „ten partikulární počet“, a také neposlechli. Však za to zase se činili, jestliže pan podkomoří navštívil město. Tu byly hody a častování nemalé, k nimž zvěřina sháněna až z Tábora!

Ve prospěch obecní pracovatí bylo každému měšťanu povinností. Zle se dělo tomu, kdo nechtěl přijmouti některou funkci obecní. Jan Zvoníčků r. 1681 nechtěl býti čtvrtníkem i vsazen do vězení, kdež konečně změlka r. 10. října tuto hodnost přijal „neodporně“.³²⁾ „Páni“ se měli v radě spolu snášet a nedělo-li se tak, stalo se jim něco podobného jako r. 1680 Danieľovi Samkovi a Pavľovi Hružzovi, jimž „arrest vykázán s dobrým při tom napomenutím, aby ouřad a povinnost svou respektovati a sebe lépe vážiti hleděli“.³³⁾ Pak není divu, že se snažili svoji námahu si osladiti. R. 1680, jak ostatně již bylo uvedeno, dostali starší obecní „nadlepšení trunkem piva a šperky“.³⁴⁾ Rozumí se, že mezi pány se tak ledakdo nedostal. Byliť vesměs vážení měšťané a o váze cechu soukenického nejlépe svědčí, že r. 1681 měli neméně než polovici všech konšelů a z nich že byli tak významní lidé jako primas města pan Mauricius Matěj Klokotský a Karel Arnošt Pichman, historik městský.³⁵⁾ Někdy však přece bylo třeba učiniti výjimku; téhož r. 1681 byl propuštěn z předních obecních starších pan Filip Saidu, „že k ničemu nic se hodit nemůže“; byl, chudák, Němec a nerozuměl dobře česky. Ovšem, to nevadilo nikterak, aby v příštích letech neseděl v radě zas! Však tehdy také aby anděl byl radním v Pelhřimově! Vedle závažných starostí, týkajících se přímo správy obecního jmění, byly různé „turecké platy“ a „turecké berně“, jež zatěžovaly mimořádně rozpočet našich předků.³⁶⁾ Když se nescházela kontribuce, hroženo exekucí vojenskou; každého roku se tyto hrozby opakují, tedy bezvýsledně.³⁷⁾ K tomu přistupovalo verbování vojska; r. 1684 připadlo na panství pelhřimovské k zverbování 17 „soldátův“. Tehdy za verbíře byl „rekomandirován“ pan Václav Hružza. Než kolik takových soldátů od řemesla vojenského zběhlo, tolik způsobeno městu nových starostí.³⁸⁾ Stálo ovšem i takové verbování pe-

níze — r. 1696 na př. vydal pan Jiřík Noskovský „na verbuněk“ 317 rýnských 41 kr.³⁹⁾ A ve století 18., zvláště ve válkách slezských, bylo ještě hůře.⁴⁰⁾ Ještě obtížnější byl dozor nad živnostmi: byloť úkolem městské rady nejen ochrániti živnosti před zkázou, nýbrž také vyhověti požadavkům zákaznickovým. Byli-li půst, prohlíženy „postní pokrmy, preclíky a herinky“; ba vytýkáno, nebylo-li — jako roku 1768 dne 12. února — na večer u žádného pekaře možno dostati chleba.⁴¹⁾ Vůbec těm nářkům na pekaře není konce,⁴²⁾ a když už ani „arrest“ ani pokuty nepomáhaly, zřízena pro pekaře pekoucí malé pečivo váha nebo lopata r. 1684.⁴³⁾ Vedle pekařů šidili rádi lidi také řezníci;⁴⁴⁾ policie městská sice zakročovala, než nevěme, s jakým výsledkem.⁴⁵⁾ R. 1655 došlo přímo k bouři proti řezníkům. Zabili totiž na Velikonoce jedinou krávu. Lidé si tedy šli koupit maso do Rynárce; aby tomu městští řezníci předešli, poslali na cestu tovaryše, již násilím rvali lidem maso z ruky. Lze si pomysliťi, jaké z toho pobouření, vyslýchání a věznění!⁴⁶⁾ R. 1768 vyhrožuje se jim, nebudou-li míti masa, že budou i s pekaři trestáni košem. A kdyby to nepomohlo, že se veřejně maso i chleby dovolí dovážeti do města.⁴⁷⁾ Taková pohružka jistě pomohla! Vždyť jest celá armáda stížností jednotlivých řemesel, že se jim jiní pletou do řemesla. Pekaři brání se proti pečení „plachtářského čili huntýřského“ chleba,⁴⁸⁾ truhláři proti práci, zadávané truhlářům cizím,⁴⁹⁾ kupci — ač byli ve městě pouze dva, Ig. Lučano a Jos. Moravec — aby se usadil ještě třetí, Petr de Leonardo⁵⁰⁾ atd. Co tu různých osobních a místních zájmů, jež spleťaly se s nejruznějšími ohledy a ztěžovaly nesmírně postavení samosprávného úřadu! A což kdybychom měli líčiti soudy pro různé klevety,⁵¹⁾ výsledky všech nepočestně se zachovávších lidí ve městě, pračky při trunku piv a v tomto stavu pronášené urážky a j. m. Zkrátka a dobře městská rada viděla a musila konati všecko: Nabádati ovečky, aby řádně platily desátek a „co božího bohu aby platili“;⁵²⁾ do městských dvorů ke žním „deputýrovati“;⁵³⁾ dohlížeti, aby sousedé v noci na varty na hradby dětí neodesílali;⁵⁴⁾ žida Špakovýho syna z Hořepníka pro krádež dáti z města vymrskati a vlasy mu ostříhati; hejtmana pro nectné řeči „skrz právního posla ke kolu, který uprostřed rynku stojí“, dáti uvázati a tu „potřikrát ošlohána ústa jeho kolomazi naštrejchované a potvrené ku příkladu jinejm utrhačům a klevetářům“;⁵⁵⁾ jindy zase dohlížeti, „aby jako ve vsích takový neřád — stlaní slam po cestách“ — do města se netrousil;⁵⁶⁾ ba, i starati se o zvonění proti bouřce a velikým mračnům . . .⁵⁸⁾

Měli-li konšelé tak velikou moc ve svých rukou, nedivme se, že bylo nemálo těch, kdož byli s obecním hospodářstvím nespokojeni, tím spíše, že v takovém městečku znal každý slabiny strany vládnoucí. R. 1658, shodnuvše se v tajných schůzkách, podali si sousedé Martin Kotlár, Václav Lykaon a Jakub Pánek prostřednictvím Jana Kuzele, předního staršího obce, spis k panu podkomořímu, v němž ukazovali, že úřad vybírá na kontribuci víc než má (a v této věci se nemýlili), že se přivaruji dva sudy piva pro radní a pana děkana a vyslovili přání, aby pivovar spravovali všichni nákladníci (pravovárečníci) a nikoli jen radní osoby, a zároveň aby šenk vína byl udě-

lován poslušně po domech a nikoliv stále jednotlivým osobám. Dostalo se jim za to řádné domluvy a šatlavy.⁵⁹⁾ — Avšak r. 1681 způsobil zase Kužel, tentokrát Filip, bouřku v obci⁶⁰⁾ a r. 1685 po druhé. Naposled to odstonal dvoutýdenním vězením.⁶¹⁾

Nejvíce sporů bývalo o pivovar. Uvažme, že vařili si k ruce jeden soused po druhém! Pořádek stanoven byl r. 1613 hned při obnovení úřadu konšelského,⁶²⁾ někdy však musili čekat, zvláště poslednější, dosti dlouho. Na př. Anna Křenova, čekajíc již na třetí rok, až na ni dojde, dožadovala se r. 1683 vaření piv na smrtelné posteli aspoň pro své sirotky.⁶³⁾ V druhé polovici 17. století měli nákladníci sládky, a ten, když sestárl, dostal k ruce tovaryše.⁶⁴⁾ Rozumí se samo, že vařená piva musila býti dobrá; o to pečovala zase městská rada. R. 1613 byli obesláni nákladníci a napomenuti, „že před tažením piva mají je koštovati osoby k tomu nařízené a kdož by nehodného piva navařil, aby je sobě pil anebo peněžil, jak rozumí, takže od něho tažením pomínuto bude.“⁶⁵⁾ R. 1681 za to, že dvakrát špatné pivo vařil, byl kárán mistr sladovnický⁶⁶⁾ a takové výtky se opakují dosti zhusta. Však sousedé míchali kvůli většímu výtěžku také pivo s patoky⁶⁷⁾ a pak věru těžko rozhodnouti, kdo špatným pivem byl více vinen. Pivovar však byl dobrým zdrojem příjmů pro obec; velmi často „kassa“ pivovarská měla sanovati rozhárané finance městské. R. 1705 byla ustanovena zvláštní komise a ta nařídila, aby si obec zvolila měšťana za správce pivovaru, pak „gegenschreibra“ a písaře, jimž vydány zvláštní instrukce. Reforma souvisela s placením kontribuce a berně dříve zmíněné.⁶⁸⁾ Žel, že nevíme, jak dlouho tento pořádek byl zachováván. R. 1760 vařili již zase vždy dva a dva várečníci dohromady, a to 35 sudů piva, takže na každého připadlo 13 sudů, 9 sudů na deputáty i s podílem sládkovým. Pivo rozváželo se do celého okolí a do vesnic, protože nikde nebylo konkurujícího pivovaru. Přes to přese všechno výnos nebyl prý značný. Z každého sudu musil se platiti „tác“ (56 $\frac{1}{4}$ kr), pak platily se kontribuce z luk a ostatních realit — mělit pravovárečníci 3 velké budovy, v Horním mlýně jeden chod, kde se šrotovalo — a různá břemena jiná.⁶⁹⁾ K vůli pivovaru vydržovány chmelnice směrem k Rynárci, a obecní zřízení, chmelař.⁷⁰⁾

Tak vysvětlí si každý řevnivost měšťanů „zavřítých v městě“ oproti měšťanům záměstským. Tito záviděli — onino zase proto byli velmi domýšliví. R. 1683 na př. začali si předměstští vařiti pivo také, ale zapírali.⁷¹⁾ R. 1768 podali spis k panu podkomořímu, stěžující si, že nedostávali cihel na komíny a kuchyně podle starobylého obyčeje proti platu cihlářovu, že se jim zamezuje vinný šenk atd. Potom však se k tomu mimo podepsané nechtěl nikdo hlásit, takže tito dostali za svoje, prý neoprávněné, požadavky 2 dny vězení.⁷²⁾ Pro pivovar však sáhli r. 1776 k odporu takovému, že samy úřady, krajský a gubernium, se tím obíraly, ba, že přímo císař měl jim dopomoci k jejich domnělému právu. Než nejen že gubernium jim nevyhovělo, nýbrž nejpřednější z nich, Leop. Riedera a Jos. Střechovského, aby prý darmo neobtěžovali úřadů, odsoudilo do vězení na 14 dnů a k náhradě všech útrat.⁷³⁾ — —

Jinak však byl život tak klidný a prostý, jako krásné zimní nedělní odpoledne. Město vysoko poměrně položené v horách, odříznuté od ostatního světa, prožívalo svoji sousedskou idyllu bez vzrušení, šosácky důstojně. Svoji tvářnost nezměnilo po desetiletí. Jen když příroda vyvolala rašící pupence a bohaté trávníky, vyrojily se soukenické rámy, měnice pažity v bíle pruhované koberce. A pak přešlo rychle léto, podzim zanesl do parkánů a příkopů hromady krásně zbarveného listí a již přikvačila zima. Velká kašna na náměstí se sochou sv. Jakuba, malé kašny i „trubky“ obloženy mrvou a slamou, „aby nezmrzly“,⁷⁴⁾ ulice i náměstí zapadly sněhem, jenž srovnal nerovnosti terrainu, nejsa nepodobný svojí jednotvárnou tváří klidu maloměstského života . . .

Z takového ovzduší vyrůstali naši dobří sousedé, pilní a poctiví, počestní a dobří. Škola, již někdy ani nenavštěvovali, mnoho jim dáti nemohla. Jaká byla škola, vidět z toho, že roku 1613 „došla zpráva pánův, že jest se ve škole zapálilo skrze nešetné opatrování žakovstva; protož byli officiales obesláni a napomenuti, aby lepší pozor měli.“⁷⁵⁾ Však také učitele škola a sobotales nemohlo užíviti, takže — jak jsme již slyšeli — provozovali raději soukeničinu. Pavel Štoček, sukcentor, říká si r. 1681 „poctivý řemeslník“. Než sotva byl řádným učitelem; již r. 1682 „sukcentor školní pro mnohé stížnosti pánů sousedů, že by málo kdy ve škole se nacházeti měl a děti ve všem všudy se zanedbávaly, pročž dobré a otcovské napomenutí dostal“ a kromě toho „Ivanka k bedlivějšímu pozorování“.⁷⁶⁾ Ještě r. 1761 nebylo lépe, takže Fr. Semrád, školní praeceptor, si stěžoval, že mu do městské školy chodí tak málo dítek, že nelze mu vybrati ani dostatek jich ke zpěvu na kůr a k ministrování. Sváděl to na privátní školy jakési.⁷⁷⁾ Zdá se však, že v tom vězelo něco jiného. Když r. 1786 posílali cechmistrů učedníky a tovaryše do školy na katechismus, bývala škola zavřena, takže s nepořízenou musili choditi domů.⁷⁸⁾ Střední škola za kratičkého svého působení a s nepatrným počtem žactva vlivu na své okolí míti nemohla, jako tomu bylo v městech jiných.⁷⁹⁾

Důkladnějšího vzdělání dostalo se každému v učení u mistra: to byla lekce pro skutečný, praktický život. A sotvaže se vyučil a na vandru nasbíral širších vědomostí o světě, již se zase vracel zpět, aby navždy se usadil v rodném městě a založil si rodinu. Veškeren svůj čas musil věnovati pilné práci. Dělal své počestné řemeslo — pravidlem soukenické —, vzdělával kousek políčka, aby vytěžil nejnútnejší pro živobytí . . . a tak denní prosaické starosti vyčerpávaly jeho duši. A přece toužil výše! Proto tak radostně hlalořily zvony, ohlašující den Páně, kdy všední práce ustupovala práci Božil Kostel, toť ideálnější stránka našeho měšťana. Ne nadarmo týčila se jeho věž nad všechny ostatní stavby městské: v něm přijato novorozeně do společnosti lidské; tam hledal každý duševní úlevy, radosti i naděje života; pod jeho vysokou klenbou slaveny všechny lepší dny vezdejšího žití; v něm loučil se za nářku umíráčku zhaslý život se žijící obcí. Proto tolik odkazů kostelům, jež měly ještě tu výhodu, že zabezpečovaly přístup k nebi. Jestliže jednotliví boháči jako pan Graetzl, Klokotský, Eusebius stavěli kaple, pe-

čovali jiní aspoň o výzdobu kostelů, založení různých nadání a pod. Vedle jednotlivců měly tu však také své místo cechy, nezapomínajíce na původní svoji formu náboženských bratrstev. V kostele měly vykazány určité lavice, prapory a jiné odznaky, postavníky se svícemi, své bohoslužby. R. 1669 dal si cech soukenický udělat nově 12 postavníků malovaných za 10 rýnských. R. 1681 daroval týž cech dokonce na svůj náklad stříbrné, dílem pozlacené monstrance, „k větší cti a chvále ad perpetuam Dei memoriam“, což stálo 73 rýnských. Neméně účastnili se jednotlivci i cechy přístavby kostela r. 1724, svatořečení Jana z Pomuku atd.

O zpěv kostelní pečovaly dva kůry, literácký čili český a latinský. I tu došlo někdy k nedorozumění. Kůr latinský se rád vyvyšoval, kdežto českému se zase ve městě vysmívali. Když byl r. 1683 „kůr literální reformován“, zdvihli noví představení žalobu proti Pavlu Mitisovi, který je hleděl „slovem zlehčiti a že každý sedlák to dovede a zpívati může; téměř jest arrest vyměřen“. Naproti tomu téhož roku rozhodnuto, „že literáti čeští mají právu kůru latinského v zpívání žaltáře neujímati a čemu jsou se neučili qua mechanici, toho na straně zanechati...“⁸⁰⁾

Zvláštností Pelhřimovských byla processí na poutní místo na „hůře křemešnické“. Na 800 lidí, skoro polovice Pelhřimova, chodívalo pryč o sv. Trojici na Křemešník a tam rozvinut pak vždy pestrý obraz poutní. Městský rozpočet pamatoval na tento den tak štědře, že r. 1741 sám podkomoří se nad tím pozastavoval.⁸¹⁾ Než i sem vnikl praktický duch a z Křemešníku o pouti se stalo místo dobrých obchodů,⁸²⁾ na něž v Pelhřimově vždy dlouho před tím se připravovali a těšili.

V 18. století oživil tiché naše město vojáci. Leželyť garnisonou v Pelhřimově od r. 1768 dokonce dvě kompanie i se štábem.⁸³⁾ Byli rozsazeni po jednotlivých domech ve větších i menších skupinách a z každého takového domu staly se tedy „kasárny“.⁸⁴⁾ Důstojníci obývali u jednotlivých měšťanů. Poprvé projevil se ve městě veliký nedostatek bytů; magistrát byl by sice rád, již v zájmu místního živnostnictva, vyhovět, avšak nedařilo se mu to vždy.⁸⁵⁾ „Obecní dům“ (č. 1.) upraven po ohni r. 1766 pro „pana generála“ a uprostřed náměstí vystavěna nehezká dřevěná bouda — hlavní strážnice.⁸⁶⁾ Než ani později tento příliv neměl většího vlivu na stavební poměry. Ačkoliv byli měšťané varováni, aby s vojáky žádné spolky neměli a nic jim „nekreditovali“,⁸⁷⁾ přes to, zdá se, že se navzájem dobře snášeli. To platí zejména pro něžnější pohlaví, jež projevovalo již tehdy dvojímu suknu zvláštní náklonnost.⁸⁸⁾

A tak sevřen byl náš člověk s jedné strany mocnou správou městskou, na druhé straně dozorem vojenským. Uzavřen jsa těsným kruhem hradeb i nadřízenými orgány, žil přesně ve vyjetých již kolejkách průměrný život venkovského měšťana. Při nedostatku lepší zábavy vítaným byl hovor u džbánku piva. Že často pak došlo v rozjaření k bouřlivějším projevům, vykládají naše zápisy velmi názorně. Proto pravidlem takové překročení veřejného pořádku bylo trestáno „arrestem“. Jinak pan rychtář měl zásadu,

že i když by předrželi hodinu desátou, „kdyby ve vši tichosti seděli, že se jim má nějaký čas přáti“.⁸⁹⁾

Zejména hlučná i veselá bývala asi sjití cechovní, kdež ulehčováno matce pokladnici za pití (pivo a víno), za maso a jiné dobré věci. R. 1652 utratili soukenici při sjití cechovním za sud piva 8 rýnských 5 kr., za 5 čtvrtí telecích 2 rýnské 3 kr., kořením a salát 5 kr. Ještě bohatší bývaly traktace cechovní k uctění pana děkana, rychtáře, cechmistrů a celého cechu: r. 1668 stály při té příležitosti 2 sudy piva 15 rýnských 40 kr., 1 džberník 1 rýnský 57 kr., 1 vědro vína 5 rýnských, 16 žejdlíků 2 rýnské 30 kr. a maso 3 rýnské 54 kr. Nejdůležitější traktace byla při obnově cechu, což bývalo po 2—3 letech. R. 1728 vystrojena taková traktace ve dvou odděleních; pro 15 osob magistrátních a 7 cechmistrů, při čemž „pamatováno i na druhý den“, stála hostina všeho všudy 24 zlaté 2 kr.; hostina pro mistry upravena zvláště a spotřebovalo se 36 liber hovozího masa (libra po 3 a 4 $\frac{1}{2}$ kr.), skopového masa do kapusty 33 liber, 6 husí (po 24 kr.), 2 kachny (po 7 kr.), 6 čtvrtí po 9 librách skopového, 18 liber vepřového (po 4 kr.), 2 libry hrachu, 14 bochníků chleba (po 3 kr.), 2 fůry dříví, 1 $\frac{1}{2}$ sudu piva a zpropitné, celkem všecko 29 zlatých 25 kr. 3 š. Druhý den šli páni — na mši. Neméní slavností bylo lovení soukenického rybníka, spojené zase s důkladnou hostinou. Účty soukenické v 18. století odkazují k těmto účelům přímo se schválením úradů značné položky.

Avšak nezapomínejme: V 18. století ještě stojí tu hrdé město se svým měšťanstvem proti chudému venkovu, město lidí svobodných, držitelů velkostatku o 11 dvorech a 35 vesnicích, rozdělených na osm rychet, o četných mlýnech, v Rohozné s vlastní papírnou, s cihelnou, s rozsáhlými lesy! Jen tak dovedeme pochopit pýchu a sebevědomí měšťanské, jež do dnes přičítá si podíl vlastnický na troskách tohoto krásného údělu. Na venku objevovali se Pelhřimovští vždy jako vrchnost, jako páni. Koncem 17. století a dokud vedeno hospodářství ve vlastní režii, voleni přímo měšťané, jakožto správci určitých dvorů. Pod jejich vládou příslušeli šafáři a dělný lid; k tomu přičti ještě myslivce, hajné a jiné služebnictvo a konečně lid poddaný.⁹⁰⁾

O poměru vrchnosti-Pelhřimovských k poddaným nikde není zpráv nepříznivých. Jestliže po požáru r. 1766 velmi pilně přihlížel pelhřimovský pan polesný k tomu, aby sedláci nesušili lnu v peci anebo na kamnech,⁹¹⁾ jestliže trestali „oslem“ neposlušné rychtáře, jestliže nutili své chalupníky k robotě, když jí nechťeli konati — to náleželo v jejich pravomoc, jakožto úradu patrimoniálního a nebylo útiskem. Také není slyšeti o větší nespokojenosti a bouřích v našem kraji. R. 1680 přečten sedlákům patent císařský o těžké záповědi bouřky lidu selského a — dost, k dalším krokům nedošlo.⁹²⁾ Teprve r. 1713 návodem sedláka Matěje Böhma, řečeného Venus, poslali zdejší sedláci deputaci k císaři. Marné — historie Říčanských se neopakovala a Böhme potrestán tuhým vězením. Roku 1742 předešlo se vzbuření surovým výpraskem hodějovického mlynáře; ani r. 1748 nevedlo se sedlákům lépe, když hromadně si šli stěžovat ke krajskému hejtmanovi do Tábora.⁹³⁾ Ba, r. 1776, za všeobecného vzbuření selského, nestalo se více, nežli že pelhři-

movští sedláci seběhli se na náměstí, zde vyhrožovali, ale více nedosáhli.⁸⁴⁾

Tato idylla se všemi svými výhodami i nepříjemnostmi, sousedskou pospolitostí, středověkými výrobními řády a ostatními současnými hodnotami jest uzavřena na malý kousek půdy, a tu vytvořila obraz, jenž svou jednoduše a přirozeností imponuje nám zevně jako celek umělecký. Dostalo se mu výrazu v mědirytinách Vojt. B. Juhna z roku 1811 a z roku 1812. Po-trval tak dlouho, jaké trvání měla sama středověká společnost. Novou technikou výrobní, novými společenskými řády, v novém státě zrušilo 19. století tuto idyllu a dnes stěží že postihujeme její dějiny!

VI. Z MINULOSTI V PŘÍTOMNOST.

Nikde snad nelze lépe dokumentovati v Pelhřimově *přechod ze středověku do našich časů* jako zase v *dějínách cechu soukenického*. Bylo již vypravováno, že v 18. století sice počet mistrů soukenických částečně klesá, ale soukeničina zůstává vždy vedoucím činitelem výroby městské. Když r. 1768 byli voláni „všichni cechové do plnosti rady a po složení od cechmistrů klíčů a pokladnic z jejich (!) povinnosti na ten čas propuštění byli“, odevzdali všichni mistři svá „vota“ neb zdání na představení nových cechmistrů panu inspektorovi svého cechu, načež, byvše tato vota „povážené(!)“, představení jim cechmistři noví. Z 12 cechů jmenují se soukeníci na prvním místě a mají také nejvíce představených.¹⁾ Jaké vážnosti se jejich cech těšil, ukazuje událost téhož roku se sběhnuvší na hrázi soukenického rybníka, kde pro vodu dostal se do hádky a pranice s valchářem pan Jan Dreves, později primator města. Nejen že proti valcháři ničeho nesvedl, stálíť za ním soukeničtí cechmistři, ale ještě dostal důtku, „ač by arrest zasloužil, protože původ všeho byl“, a kromě toho musil zaplatiti útraty, spojené s komisí, vypravenou na to místo.²⁾ —

Již r. 1721 podnikal pražský hlavní cech soukenický akci proti kupcům, kteří vykládali na prodej sukna, zhotovená v zemi; že se mají připojiti k této akci jakožto společné bolesti všechny cechy v Čechách, jest znamením, jak starý soukenický monopol se trhá.³⁾ K změně poměrů ukazuje, že r. 1756 zvolen v cechu vedle cechmistrů a šauhařů „liferant do král. magasinu do Vídně, Bartol. Červenka“. Ten vezl ještě toho roku na podzim 400 kusů do Vídně. R. 1800 dodával Matěj Rokos do císařské oekonomie v určitých lhůtách, vypsán dílo kommissní podle kontraktu.⁴⁾ Hle, naši soukeníci pracovali tedy již ve velkém do ciziny. A tu nastala také hospodářská rozluka. Mistrů sice ještě r. 1792 jmenuje se 75, avšak ve skutečnosti pracovalo za stavů lidí mnohem více. V každém domku a v každé světnici byl prý aspoň jeden stav! Skuteční mistři stali se soukenickou aristokracií, kdežto ostatní byli pouze dělníky. Proto možno mluviti o manufakturní velkovýrobě, kdežto středověký cech měnil se, sit venia verbo, v akciovou společnost mistrů soukeníků. Pak se věc vyvinula tak, že bohatší mistři překupovali „kusy“ od chudších, aby je vozili daleko na trh a prodávali ve velkém. A to ovšem nikterak neodpovídalo duchu zřízení cechovního. Musil však přijíti cizí člověk, aby dokázal, že se blíží konec středověkých zřízení. R. 1810 František Svatoň, 57 let starý, bývalý voják, jenž provozoval řemeslo soukenické již 22 leta a chtěl, aby jej cech přijal za mistra na základě známého dvor. dekretu z roku 1784. Cech se bránil.⁵⁾ Co bylo, podle mínění usedlých mistrů, překážkou, viděti ze stížnosti Ant. Bohaty

rovněž r. 1810. Cech požadoval příjemného od každého nového mistra 300 zlatých, kdežto Ant. Butal a Matěj Polesný platili téhož roku jakožto mistrovští synci pouze 21 zlatý. Magistrát i úřad krajský vysvětlovaly, zakazovaly, ale marně. Mistři v cechu, odvolávající se na provozovací kapitál, jež složili jejich předkové, odůvodňovali vysoké taxy přijímací pro cizí a nedovoľovali aspoň použití cechovní valchy těm, kdož nechtěli zaplatiti příjemné.⁶⁾ Spor vypukl znovu r. 1817, když cech požadoval již 400 zlatých za právo mistrovské. Střetl se zase s vysloužilým vojákem, Janem Švajem. Pře prošla všemi instancemi až ke guberniu a cech se zase odvolával. Zatím se stal Švaj soudním sluhou; pracoval doma, válel sukna v Batelově, až mu pelhřimovští mistři jeden kus zabavili pro „fušerství“. Z toho zase nové soudy. Konečně rozhodnutím gubernia z 2. července 1821 č. 37587 přijat Švaj za mistra za malý poplatek — avšak nepuštěn na valchu. Proto nové rozepře, až se obě strany soudů nasýtily: Švaj si vzal vdovu po soukeníkovi Frant. Holém za manželku, doplatil 200 zlatých r. č. do cechu a tak obdržel všechna práva mistrovská. Ač se to stalo v duchu starého zřízení cechovního — mistři tedy vyhráli přes výnos guberniální — přece domnívali se býti zkráceni kdož platili příjemného 400 zl. r. č., takže hrozily cechu soudy nové...⁷⁾

Ve Švajovi a spol. bušily na závory cechovní nové ideje, vyvolané změnami poměry. O stejné právo s bohatým mistrem hlásil se „befugter“, tovaryš, odsouzený zůstatí do smrti tovaryšem. Kdo z nich tehdy tušil, jak jsou tyto boje marné, že strojová výroba zničí sice většinu mistrů, že však samotné ještě více ujařmí? A skutečně, v letech dvacátých proniká i do Pelhřimova, přinášena k nám z průmyslových již severních Čech. Cech stál ještě v plné své síle, čítaje 60 mistrů, pro něž pracovalo přes 200 dělníků (r. 1821). Po dvaceti letech, r. 1840 prořídli na 45,⁸⁾ r. 1860 zbývají již jen tři, Jan Holý, Frant. a Petr Širůčkové, ale neprovozují z nich řemeslo již žádný. Nastává liquidace nejbohatšího a největšího cechu v městě. Ještě r. 1810 čítali svého jmění na 20.000 zl. c. m. — Podle dekretu dv. komory z r. 1836 náležel náš cech ke spolkům trpěným a dobrovolným. Tím jest jeho pád praedestinován. R. 1866 dne 30. prosince č. 232 nařídilo c. k. okr. hejtmanství rozpuštění cechu a předání cechovního jmění obci. Stalo se tak až 7. března r. 1883 č. 3499. Zatím už na místech, kde se kdysi rojili soukeníci okolo valchy a sušírny, spravující tu své království, rostly městské sady, kvetly lípy, aniž si kdo dnes, po 30 letech, uvědomuje, jak tu bývalo — — —

Kdežto všude jinde v okolních soukenických městech jako v Humpolci, Počátkách, Batelově, Žirovnici atd. vznikly továrny, u nás se nikdo takového podniku neodvážil; cech na to nestačil a proto zmizeli ti, jimiž žil a kvetl Pelhřimov po celý středověk. Bývalá jejich sláva vyprchala a trosky její skryty do malé cechovní truhličky. —

S cechem zacházela minulost. Jasně se v Čechách — první červánky ohlašovaly příchod zlatého slunka — svobody, jiné a dražší než byla, již si kupovali naši předkové: protože měla osvoboditi všechny lidi, i vesnické, z pout středověkého poddanství! *Rok 1848!* Sjel jako blesk do Pelhřimova,

kdež stěží měli ponětí o jarním vánku národního probuzení v srdci Čech.⁹⁾ Nebylo divu. Náš měšťan byl vychován indifferentně. Pouze triviální škola byla česká, pak přišla „Hauptschule“ a němčina dominovala tudy ve všech lepších rodinách, v obchodě, v úřadě, na oznámeních svatebních a ve veřejných projevech vůbec. Tak si vysvětlíme, že německy veden také „Schützenprotokoll“ od 16. května 1846. Představte si rozruch, když přišly zprávy o bouři ve Vídni, o akci pražské, o sesazení Metternichově, o bouřích svatodušních! I v Pelhřimově měli takového, jak se domnívali, Metternicha: purkmistra J. Kučeru. A tak, co se dělo ve Vídni a v Praze ve velkém, stalo se tu v malém. Klidného obyvatelstva zmocnilo se opojení prvních dnů svobody. Průvody s hudbou, ohňostroj na rynku, nezbytné proudy piva... kdož tehdy myslil, co je konstituce? Vykládal prý jim tyto věci P. Šeberle, ředitel škol. K čemu však potřebovali výkladu, když té svobody plnou měrou okoušel! Také v Pelhřimově zažili svoji pelhřimovskou revoluci: násilím vypudili purkmistra Kučeru z města.¹⁰⁾ A když došlo ke všeobecnému zřizování národní obrany, zahráli si také v Pelhřimově na vojáky. Přerod střeleckého spolku v *národní obranu* čili gardu byl snadný.¹¹⁾ Čítala 300 členů s hotovou již organizací vojenskou.

Podle zprávy z 10. ledna r. 1851 č. 31. ob. čítala národní stráž 200 mužů (jen 120 jich mělo zbraň), 16 poddůstojníků, 2 šikovatele, 2 poručíky, 2 nadporučíky, 2 setníky a velitele s pobočníkem. Protektorem byl hrabě Waldstein z Proseče-Vobořiště. Kromě toho čítali sem 3 bubeníci a 16 hudebníků. Ve správní radě zasedali velitel, major v. v. A. Florian, setník Fr. Štekl, nadporučík A. Scheberle a poručíci Jan Fried, Prokop Dvořák a Jos. Moravec; dále byli ve výboru Fr. Kalivoda a A. Stava, desátníci, Fr. Pauly a A. Střechovský, řadoví. Jaká však stráž, dokud neměla opravdové zbraně! Proto měli býti všichni řádně vyzbrojeni a chudí obdržeti ručnice na náklad obecní. Usneseno opatřiti nejprve „100 a několik“ ručnic a to tak, že hlavně, bodáky a jednočlívé součásti budou objednány z Prahy, ručnice však že sestaví domácí puškař Farník. Tehdy stanoveno také, že musí býti zakoupeny dva bubny, opravena strážnice, pořízen prapor atd. Celkem mělo se dáti na národní stráž 3000 zl; prozatím pořízeno 112 ručnic za 1427 zl. 40^{1/2} kr. c. m.¹²⁾ Kdo z nás, skeptických dítek dvacátého věku, dovede si představití nadšení, jež hrálo v očích gardistů, když slavně při polní mši svétli prapor, když sázeli dva kaštany před svou strážnicí (č. 1-I.), když každé neděle v stejnokroji s hudbou v čele šli do kostela „na devátou“, když poprvé za střelby hmoždírů zavítali na střelnici u soukenické valchy, když podnikli první „manévr“ do Proseče? A jak možno dnes rozuměti lásce, již provázeni všudy naši zdatní vojáci? Střelnice stala se v neděli vždy dostaveníčkem celého města, a každý, i děti u „ptáka“ a „flašinetu“, našel si tu svoji zábavu a vyražení. Radostné jaro osvobozeného lidstva! Žel, že ta illuse neměla dlouhého trvání. Na vyzvání c. k. podkrajského úřadu z 20. září r. 1851 č. 126 musila naše garda odevzdati svůj majetek eráru. Tak se octlo 109 mušketů (99 s bodáky a řemeny, 9 bez řemenu a 1 bez bodáku), prapor a buben v Budějovicích, kdež 20. listopadu všechny

odevzdané zbraně prohlášeny za nezpůsobilé a odhadnuty po 5 zlatých 30 kr. stř.; r. 1852 vráceny pouze zbytky praporu.¹³⁾ Novodobý člověk byl tak zase o jednu illusi chudší. A přece nebylo to vše nadarmo. Rok 1848 otevřel oči těm, kdož dotud neviděli . . .

Také *Pelhřimov* těžil z nového obratu. Stal se přirozeně střediskem okresu soudního i politického, sídlem okr. soudu a hejtmanství. Než běželo ještě o více, o krajský soud a tu došlo k soupeřství s Tábořem, v němž Pelhřimov se opozdil, protože neměl řádné úřední budovy i že neměl podmínek jako jeho soupeř.¹⁴⁾ To se již zase vracely, jak se zdálo, doby Metternichovy, zase vládla v našem městě němčina dále — až v letech šedesátých se znova uvolnilo národům. Tehdy jest Pelhřimov již uvědoměle český.¹⁵⁾ Viditelnou známkou tohoto obratu jsou *spolky s tendencí národní*, r. 1860 (resp. 1862) zpěvácký spolek *Záboj*, Ctenářská beseda r. 1864, Sokol 1865 atd. Slavnost svěcení praporu *Zábojova* (od Jos. Manesa) je prvním veřejným vyznáním češství. Ke snahám probuzenským poji se *tužby po českém školství*. Již dávno nestačil bývalý dům Altenhoferovský a jednotlivé třídy umísťovány po soukromých domech. R. 1851¹⁶⁾ přeměněna čtvrtá třída hlavní školy v t. zv. podreálku o dvou třídách, německou ovšem. Česká byla pouze, jak známo, škola triviální, od r. 1854 o oddělení dívčím a chlapeckém.¹⁷⁾ Měšťanská dívčí škola otevřena teprve roku 1871. K těmto školám přistoupila po nových a nových pokusech ředitele V. Petru (r. 1876, 1878) r. 1883 pokračovací škola řemeslnická. To bylo již školství české. Přejít z německé hlavní školy v národní školu českou r. 1869 byl snadný; vždyť učitelové byli vždy rodilí Češi. A tak přebarvena na vývěsním orlu páska „Hauptschule“ v „c. k. národní hlavní školu“ — a vyučováno od té doby bez odporu česky. Vyvrcholením tohoto potěšitelného úsilí bylo zřízení české střední školy. Podreálka byla stupněm ke gymnasiu; když totiž byl vypracován nový školní zákon, dostalo se obci vyzvání, aby buď podreálku rozšířila, nebo se jí vzdala. Obec se r. 1871 rozhodla pro zřízení českého nižšího gymnasia.¹⁸⁾ Ústav umístěn v nové budově r. 1875. Pak nastala nová starost: doplnit ústav v osmitřídni, úplné gymnasium, což stalo se r. 1885 a konečně r. 1892 převzat do správy státní.

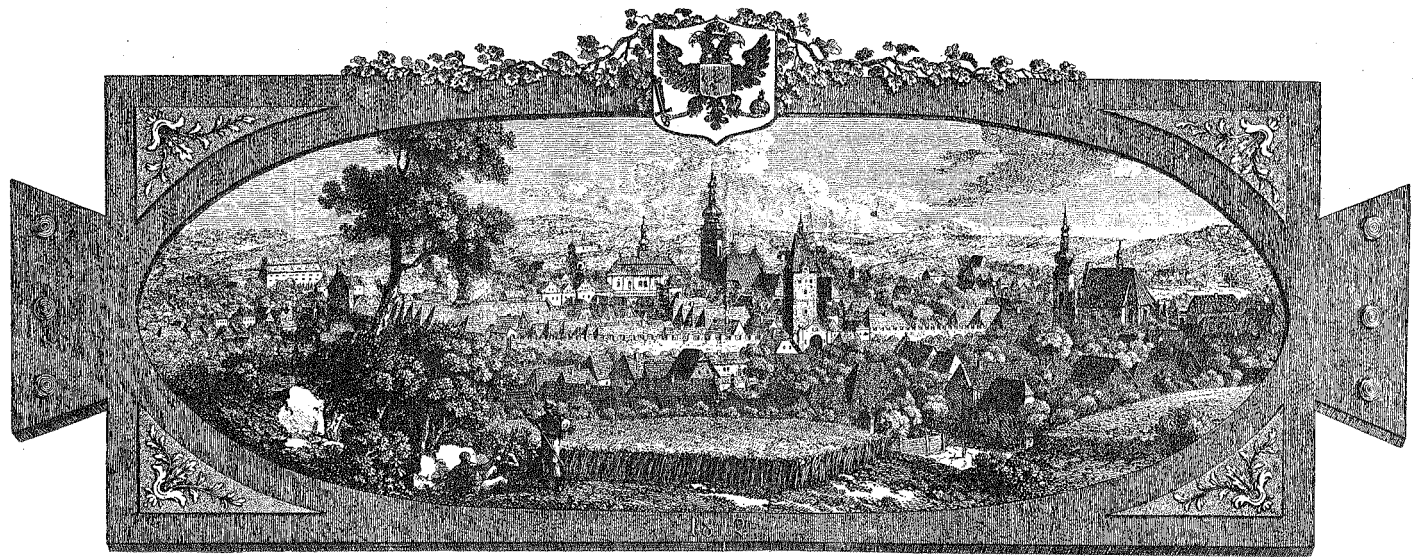
Bylo-li úsilí o ideové naplnění novodobého maloměstského života po delších námáhách, nesnázích a finančních ztrátách vyvrcholeno v letech devadesátých, dosahuje Pelhřimov v téže době i splnění nejdůležitější *podmínky pro svůj hospodářský vzrůst*, železné dráhy. Již r. 1835 bylo Pelhřimovským vytčeno, že nemají náležitých komunikací. Chtěli tehdy, naleznou-li železité prameny na hrázi u Strachova, učiniti naivně ze svého města velké lázně! V letech 1830—1860 vypravena sice síť silniční, avšak to vše nepomáhalo. Rozpaky, v nichž se octlo obyvatelstvo, zbavené svého starodávného průmyslu soukenického, měly za následek hospodářskou stagnaci, nečinnost a nezaměstnanost. Touto okolností měl Pelhřimov těžší situaci než kterékoli město jiné, jež zasáhla doba nová a industriální duch 19. století. Děje se tak vždy, přerušil-li novodobý vývoj staré tradice. Politické poměry toto bezvětrí ještě podporovaly. Důležitý okamžik! Měl nastati obrat:

buď v před — anebo? . . . Počátek musila učiniti železná dráha. Pelhřimovští se jí domáhali od r. 1869, teprve však r. 1881 stal se podnik reálním, r. 1887 počalo se stavěti a r. 1889 konečně odevzdána veřejnosti. Pak datují se hned počátky našeho průmyslu: nevelké závody na výrobu perleťových knoflíků, zboží kartáčnického a pleteného. Dnes tyto závody vzrostly tou měrou, že jsou na nejlepší cestě, aby z bývalého soukenického města učinily sídlo velkovýroby uvedených odvětví. I tu, rozumí se, manufaktura vsude rychle vyměněna výrobou strojovou. Proto také vzrostly městu úkoly nové, nebývalé.

Bylo třeba doháněti, co staletí zanedbala. Odtud na všech stranách chvat, tak příznačný pro naši dobu. Vyrůstají nové školy, zvýšené požadavky sociální budují novou, velikou nemocnici, okresní chorobinec. Vzrůstem agendy úřední přibývá budova c. k. pošty a okr. soudu; staví se parostrojní pravováreční pivovar, stará cihelna mění se v kruhovku, zřizuje se nový hřbitov a tržiště, rozšiřují se sady v nový park v Podolcích, zakládá se nová městská čtvrť „U Strachova“, vyrůstá městská elektrárna, doplňuje se dlažba, kanalisace atd. Vše v jediném čtvrtstoletí, spojeno se značným nákladem, proměňuje Pelhřimov v útulné, příjemné a zdravé město venkovské. Proměna příliš rychlá, než aby se mohla dít systematicky a býti bez vady. Proto také tolik, třebas i nevědomky, prohřešila se nová doba na zachované dosud minulosti.¹⁹⁾

A další *úkoly*, jež čekají dnes již dychtivě na své vtělení, nejsou nikterak nepatrné: kanalisace, regulace, vodovod, vyřešení otázky bytové, telefon na jedné straně, organizace a doplnění školství, zejména školstvím odborným, soustředění a zároveň zdravá dělba, jakož i zvýšení úrovně na poli osvěty, její popularisace atd. Na straně druhé. Neboť město Pelhřimov, jako kdysi bylo středem panství a sídlem vrchnosti, musí se státi ideovým střediskem, intelektuálním vůdcem a hospodářským magnetem celému svému okolí a zdravým, přirozeným i příjemným bytem svému obyvatelstvu.

Jaký rozdíl na prahu dvacátého věku proti městu středověkému! Nikoliv privileje, výsady, cechovní monopol — nýbrž dokonalá volnost, svobodná soutěž, zdravý průmysl, rovnováha politická a rovné právo budou teď budovati toto město. Hle, jak drahým odkazem stala se Pelhřimovským svoboda!

J. B. John:

PELHRIMOV 1812.

II.

I. STAVEBNÍ VÝVOJ MĚSTA. OPEVNĚNÍ.

Do nedávna žilo město v historických knihách jenom jako účastník historických událostí, jako správní jednotka a snad ještě jako dějiště kulturně historických zajímavostí ze života měšťanů. Děj a čin byly hlavním obsahem monografií městských. Proto působí tyto knihy tak neživě a papírově přes obšírné vypravování a pestré děje, jež zahrnují, proto nepřibližují nám dob a lidí v plastičnosti života, nýbrž jen v plochosti mosaiky. Jevišťe scházelo, ona hmotná base, na níž se děje dály, pozemská hrouda, od níž nelze oddělití života; neboť i jednotlivé budovy v městě, kostely, radnice, brány, defilovaly v monografiích městských jako pouhé pojmy, schemata, historická místa slavných i neslavných dějů. Teprve naše doba poznala nepřirozenost tohoto oddělení života a jeho hmotného milieu a pojala do historických knih vedle poznání a vyličení osob, jich činů a motivů k nim, jako rovnocennou složku stejně dokonalé a odborné zpracování hmotné base; postup od užšího jeviště, hradu, domu, chrámu nebo radnice, jde pak logicky k širším formacím, vesnici a městu. Ideální by ovšem bylo, aby obě tyto složky, ovládané stejně souverainně jednou rukou, vzájemně se prolínaly a postupovaly nenásilně a přirozeně pospolu historickou prací. Ale takovýchto mistrovských děl najdeme málo; stále se třístíci a specialisující práce vědecká vede spíše k úzce vymezeným výsekům než k syntesám, a tak i monografie měst objevují se ve zpracováních jednostranných; buď převládá historický fakt a vyličení děje, buď omezuje se kniha na hmotnou kulturu města, oceňujíc na základě dnešního stavu jeho podíl na všeobecném vývoji uměleckém a technickém. Než i tak nabyla literatura nového genu; historik, věnující svůj pozor městu, musí je pojímati nejen jako hmotné jeviště činů historických, jež i dnes ještě může ohledati a zjišťovati, ale i samo o sobě jako plod dlouhého vývoje, dokument processů stejně závažných jako jsou politické nebo kulturní události. Město se nám nyní zjevilo jako podivuhodný celek, stvořený potřebou i uměleckou prací, poznali jsme, že porozumění tomuto útvaru je často klíčem i k proniknutí dějů samých. Tak studium města jako jednotky architektonické vyššího řádu rozmnožilo i pomůcky historikovy a rozšířilo jeho látku. Prozatím ještě odděleny od vlastní monografické literatury hrnou se na knižní trh publikace o městech, zpracované s tohoto hledišťe; jich cíl je různý, většinou stojí ve službách esthetické výchovy. Ale tento genre je východištěm, je půdou, na níž vzejde — až i sem vnikne přesná historická metoda a objektivnost — hluboké poznání zákonů vývojových, jimiž byla řízena města. A jako již dnes se pohybuje historik v některých otázkách na půdě tak jisté, jakoby líčil z autopsie, za čas i na tomto poli budou všeobecná fráze a chybně generalisující úsudek nemožné.

Do pojmu *stavebního vývoje* města zahrnujeme řadu otázek, jež se týkají vývoje ve smyslu hmotném i estetickém. Město, jehož vývoj studujeme, není jenom souhrnem určitěho počtu domů, obydlených tolika obyvateli a rozprostřených na tolika čtverečních metrech, ale je také — a o to nám jde především — výrazem umělecké, architektonické myšlenky, souhrnem sta a sta drobných řešení, často sice neovládaných jediným duchem, ale vzájemně přece harmonických, je nám příkladem a učitelem, jak umělecká forma vyhovuje potřebě současně ji ovládajíc a spolu nejspolehlivějším ukazovatelem vývoje samotných principů uměleckých, uplatňovaných postupem doby vždy s novou, čerstvou intenzitou na produktech zásad již odumřelých. Líčíc stavební vývoj města, musíme tedy zjišťovati nejen hmotný, kvantitativní rozvoj celku městského co do rozlohy, počtu obyvatelstva a domů, sledovati jeho příčiny a konstatovati jeho překážky, ale musíme se snažiti vyčísti z jeho půdorysných záhybů a z jeho pohledových kvalit umělecké myšlenky, jež ovládaly v minulosti tuto řadu lidských příbytků kupíce je vzájemně v poměrech plošných i kubických. Kdežto se v první části svého úkolu uchylujeme k archivnímu a kartografickému materiálu a jsme celkem dosti bezpečni na této půdě, hrozí nám při části druhé, že absolutní umělecké cenění některých půdorysných konfigurací nebo hmotových sestav na základě dnešních názorů bude nadobro v rozporu se skutečným historickým vývojem a že vybudujeme tak — zcela proti objektivnosti historického badání — estetické teorie o stavbě měst na falešném předpokladě. V literárních pokusech nové doby o tuto otázku koluje již řada takových hypothes a názorů, neodůvodněných historicky a často přímo v rozporu stojících s psychologií oné doby. Nezbyvá než — často za cenu chudosti výsledků pozorování — omeziti se na zjištění jen nesporných, dobou vysvětlitelných uměleckých i čistě technických řešení.

*

Hmotný vývoj města dá se z pramenů stanoviti pro XIV. a XV. století jen zhruba, odtud již detailněji. Je nesporno, že v pramenech není obraz mnohotvárného života v městě zachycen úplně a že mnoho složek jeho nám uniká; ale chtějíce se pohybovati na půdě naprosto pevné, musíme počítati jako s konstantami jen s tím, co je v pramenech výslovně uvedeno. Archaeologie má ovšem i tu široké pole, aby výkopy a odhalováním přístaveb a pod. doplňovala prameny písemné, ale pro Pelhřimov byly dosud prameny tímto způsobem doplněny jen nepatrně.

Z nejstarších pramenů¹⁾ vystupuje Pelhřimov pro XIV. století již jako útvar zkonsolidovaný ve všech směrech správy i ve smyslu hmotném; je hotovým městem v hradbách, s předměstím a kostely, mluví se tu o lokalitě před a za kamenným mostem, uvádějí se dva mlýny (horní a prostřední) a předměstská lázeň u kamenného koryta. Z toho můžeme dobře odhadnouti tehdejší plošný rozsah Pelhřimova: shodoval se s nynějším vnitřním městem, Hrnčířskou a částí Rynárecké ulice; střed v hradbách byl tehdy dominující a život se v něm soustředil skoro úplně.

V XV. a XVI. století, kdy hned od začátku přibývá pramen velmi vzácný v městské knize od r. 1417, obraz se sice nerozšiřuje značně, ale naplňuje se detaily.²⁾ Výslovně již čteme o ulicích Rynárecké, České (nynější Hrnčířské), jejíž jméno zachovává reminiscenci na českou osadu u sv. Víta, vzniklou před založením německého města, o místě Na obci, V Podolci, Na hradišti, Kamenný dvůr; na řece Bělé byl splav, mlýn dolejší v Podolci a prostřední, pak se mluví o rybnice Strachově, o Pekle a řečickém lese. V městě, v předměstí i okolí můžeme zjistiti řadu budov. Farní kostel sv. Víta se hřbitovem a kaplí, kostel Matky Boží Panny Marie ve zdech se zvonici a kostel Božího Těla za městem držela církve; obecní správě náležela asi od konce XV. stol. zvláštní radnice, škola, špitál vedle děkanského kostela, lázně na předměstí a kašna na náměstí. Obranou městu byly hradby s branami, příkopy a valy. O soukromých příbytcích také se dočítáme podrobnosti. Dům stojí na městišti nebo sedliši, má podloubí a společné okapy se sousedním, na dvorech bývá studnice a sladovna, za dvorem rozkládá se zahrada, někde na parkáně, svémocně zabraném, u soukeníků stojí tu rámy, u barvířů zabírá se příkop na barevnu; v hradbách bývají vedle měšťanských domů i šlechtické, za hradbami jsou i větší dvory se štěpnicemi a chmelnicemi a řady stodol. Toť obraz dosti podrobný a lehce si jej doplníme ještě detaily náhodou citovanými, krčmami, dílnami i krámy, pranýřem a stínadly, haltyři, lávkami a mosty.

Jako u měst vůbec, i u Pelhřimova se vlastně již v 1. pol. XIV. století vytvořilo město nejen jako jednotka správní, ale i jako samostačný sociální útvar, v němž hlavní potřeby obyvatelstva, duševní i tělesné, došly vyjádření a ukojení. Odtud až do polovice XIX. století je stagnace v tom smyslu, že nedochází ke změnám rozsáhlejší, že ani podnikavost ani velikánské choutky nemění ustáleného řádu středověkého a nezasahují rušivě ani tvořivě do stavebního tohoto celku. Ani klášter nevybudoval si tu znovu celý blok v městě, ani šlechtic nekoupil celé řady domů a nebudoval si tu veliký palác. Páni na radnici, od časů Rudolfa II. samosprávní ředitelé svého města, nevybočovali ani o krok z mezí bohabojného, klidného regimentu, jemuž dali tempo a program pradědové. A tak všečen pohyb stavební, jenž se tu děje, je vzhledem k dlouhé řadě století nepatrný, vlastně jen mravenčí doplňování a měnění v detailech. Vyličovati toto minutiosní tvoření na drobných plochách a v malém měřítku výškovém znamenalo by jednak znovu opakovati všechny ty drobné epizody stavební, jichž se dotýkáme dále při jednotlivých budovách, jednak stopovati — zejména u měšťanských domů — krok za krokem všechny přestavby a adaptace. Ale i to by nepodávalo obrazu spolehlivého. Přesně však můžeme vyjádřiti tuto stagnaci porovnáním stavu města z XV. století, jak jej známe z městské knihy, se stavem, zachyceným na půdoryse z r. 1777 (viz přílohu). Vidíme, že rostla poněkud jen předměstí, kdežto město, sevřené pásem hradeb, zůstalo celkem nezměněno a jen souvislé řadové zastavení na náměstí a v ulicích a využitkování plochy nádvorní a parkánové stoupalo každým stoletím. V předměstí pozorujeme tendenci hustšího zastavení a spojení objektů

stavebních, kdysi exponovaných, s městem. Značné plochy, věnované zahradám, rozsáhlé a četné rybníky, z nichž soukenický s valchou je existenci vlastního města nejpotebnější, jsou přírůstky, jichž asi středověk neznal.

Jinak je v 2. pol. XIX. století. Cílý ruch národního uvědomění podnítil také nové snahy hospodářské, uvolnil podnikavost a nadání na všech stranách. I venkovská města, jichž obyvatelstvo dosud převahou tvořili malí hospodáři, řemeslníci a kupci, snaží se získati průmysl a postaviti tak hospodářství obecní i existenci drobných lidí na nový základ. Ruku v ruce jde tu i stavební vývoj do větších rozměrů. Komunikace veřejné se zdokonalují, nové budovy vznikají, školy, nemocnice, úřední stavby, nádraží, synagoga. Tento ruch týká se vnitřního města celkem nepatrně a neproráží také pásu hradeb, během sta let — od počátku XIX. stol. — zanedbávaných a po kuse ničených, značně; jenom velká budova gymnasia zabírajíc i pozemky hradeb, parkánu a příkopu spojuje vnitřní město s jeho bývalou periferií. Vznik okružní komunikace kolem města není v Pelhřimově dílem regulačních snah 19. století, ale cesta vytvořila se již dříve pozvolna. Za to mění se rychle a pronikavě předměstí; přibývá tu domů (všechny přírůstek domů v městě je vůbec možno přičítati předměstím ode dávna), mění se terrain nivellací a stavbou průmyslových podniků. V poslední době zakládají se celé nové čtvrti obytné, villové bloky, jež jsou pro XX. století nejpriznačnější.

Nejlépe lze sledovati hmotný vývoj města na počtu domů a obyvatelův. Mimo reakční vlnu v třicetileté válce lze sledovati stálý sice vzrůst, ale tak nepatrný, že nemá významu až do 2. pol. XIX. století. Číslice jsou ovšem pro starší dobu přibližné, jak jenom nedokonalé sčítání tehdejší dovovalo, ale i tak poslouží názoru.³⁾ R. 1390 bylo v Pelhřimově 168 stavení (87 v hradbách, 81 vně hradeb) a asi 1500 obyvatelův; r. 1573 domů 230 (79 ve 4 čtvrtích městských, 145 ve 4 čtvrtích předměstských a 6 pustých) a asi 2100 obyvatelův; r. 1598 domů 220 (i s předměstím a nejmenšími domečky v příkopech); r. 1604 220 domů a 341 poddaný; r. 1618 domů 220; r. 1654 domů jen 122 (v hradbách 60, z nichž 5 pustých, vně hradeb 62); r. 1760 domů 257 (v hradbách 71, vně 146 a 40 chalup) a asi 2300 obyvatelův; r. 1790 domy 343; r. 1842 domy 364 a 3297 obyvatelů; r. 1843 domů 365 a 3717 obyvatelův; r. 1880 domy 372, obyv. 4017; r. 1900 domů 379 (z toho 13 neobydlených), obyv. 4727; r. 1910 dům 441 (87 v hradbách, 354 vně hradeb), obyv. 5735.

Tyto číslice je třeba kombinovati se všemi faktory, jež stavební rozvoj města podporovaly nebo mu překážely. Hlavní podporou bylo nabytí samostatnosti. Překážky byly různé. V první řadě jsou nepokojné, válečné časy (viz oddíl I., kap. IV.) a s tím související úpadek hmotný, občasné stagnace v řemesle soukenickém (ibidem kap. III.) a pak host v městech až do 19. století velmi častý, nesčetné požáry, jež stravovaly celé čtvrti, ba celé město, bezděky je nutice k výměně zevnějšího hávu. O požárech máme zprávy od XVI. století⁴⁾; největší byly r. 1582, 1646 a 1766 a starobylý zevnějšek, který mělo město do nedávna, měl v detailu (façády, střechy) z největší části charakter, daný mu po tomto roce 1766.

R. 1561 není rozsah ohně bližší určen. R. 1582 shořel kostel P. Marie, věž se zvony, stará radnice s archivem a masné krámy. R. 1646 20. srpna vyšel oheň z pustého domu nárožního uprostřed města, kde 30 vojáků leželo a ztrávil celé město s kostelem, farou, školou, radnicí, pivovarem, masnými krámy a stodolami i předměstí s kostelem sv. Víta a věží při něm; kronikář lituje zejména měšťanských domů, nákladně a ozdobně štítů vypravených; oheň byl tak náhlý, že měšťané utíkajíce na poplach s pole, kde byly žně v proudu, našli již jen spáleniště místo domů; škoda odhadnuta na 100.000 R. R. 1764 shořely panská a děkanská stodola, hostinec Zavadilka a dům J. Rokosa. R. 1765 shořel dům branného v bráně Humpolecké (Dolní). Nejděsnější byl požár 8. listopadu 1766, jenž vyšel v Rynárecké ulici sežehl celé město, 107 domů a 32 stodoly; oheň postupoval od brány Rynárecké kolem města až do ulice Hrnčírské, v městě pak až k radnici a solnici, ztrávil věznic, věž se zvony a kostel sv. Bartoloměje, špitál a chudobinec, děkanství s kaplankami; škoda byla odhadnuta celkem na 100.000 R.⁵⁾ Všechny další ohně jsou menší a týkají se většinou staveb užitkových, ne monumentálních. Tak hořelo r. 1780 čtyřikráte: v Hrnčírské ulici (8 domů a stodoly), u hor. mlýna, pod Dolní branou a (dva domy) v městě; r. 1788 za kamenným mostem v kovárně; r. 1792 v pivovare; r. 1793 u hor. mlýna (shořela sanytrovna a chalupa u mostu); r. 1794 pětkrát: za kamenným mostem (4 stodoly), na Ivance (stodola a chalupa), v Hrnčírské ulici (dvůr, 6 domů a 5 stodol za sv. Vítem), v městě (shořelo 5 domů, kostel, věž se zvony, děkanství a sladovna), Na obci (2 domy); r. 1796 udeřil blesk do Dolní brány; r. 1797 hořelo v panském domě a lid běžel z kostela o posvěcení hasit; r. 1808 v Hrnčírské ulici (8 domů, 3 stodoly); r. 1837 za Pražskou branou (čís. 74, dřevěný dům, pak zaměněn zděným); r. 1841 v Rynárecké ulici (čís. 28—30); r. 1845 na předměstí (čís. 219 se stodolou); r. 1848 na náměstí a v ulici k Horní bráně (čís. 29, 28, 27, 9, 1); r. 1852 hořelo čtyřikrát a shořelo několik stodol, dům na předměstí čís. 43 a v městě čís. 57, 60, 62, 65, 66.

K stavebnímu vývoji patří i zevní vzhled města po stránce orientační a hygienické, označení ulic a náměstí, jich dláždění, kanalisování, osvětlení atd. Víme z Wintrova Obrazu⁶⁾ jak dlouho zůstávala i Praha nečistá a jak venkovská města opozdovala se ještě více; nedivme se tedy, nenalézáme-li v troskách archivu skoro zmínek o těchto otázkách. V XVIII. stol. čistili občas rynek robotníci, v XIX. století vždy po dobytčím trhu byl úklid města propachtován, později (od r. 1841) na celý rok pronajímáno metení na náměstí, v ulici rathouské a školní.⁷⁾ Od r. 1830 pořizoval inženýr Prevot plány částí města pro dláždění; Panská ulice předdlážděna r. 1833—4, Hrnčírská ulice a Svatovítské náměstí upraveny a vydlážděny v letech 1833 a 1836—7.⁸⁾ R. 1846 nařídil krajský úřad zříditi v Panské ulici hlavní kanál, do něhož mají býti vedeny postranní; r. 1848 schvaluje se plán pro Panskou a Rynáreckou ulici.⁹⁾

První číslování domů provedl z úředního nařízení praporečník Karowinský r. 1771. Potom se také teprve ujalo jednotné pojmenování ulic.¹⁰⁾

Obraťme se k formální, umělecké stránce stavebního vývoje! Jak jsme již naznačili, je tu umění aplikované, potřebě a účelu podrobené a nutno tedy hledati je pod tímto pláštěm. Analýza vede nás logicky nejprve k půdorysu jako prazákladu architektonické myšlenky, z níž se vyvíjí stavební rytmus města, potom k prostorám uvnitř půdorysné sítě, vytvořeným stěnami ulic a náměstí.

Půdorys Pelhřimova (užíváme k analýze půdorysu z r. 1777, protože poslední doba setřela neobratnými regulacemi právě některé jemnosti jeho) ukazuje dva středověké útvary, časově i duchem rozdílné. První, půdorys předměstí svatovítského, je útvar primitivní, kde vlastně k řešení problému — uměleckého ovládnutí organisované skupiny obydlí — ani nedochází; zcela mechanicky a pudově řadí se tu dům vedle domu podél samostatné, dlouhé ulice, vlastně silnice ze Starého Pelhřimova, jež se rozšiřuje poněkud kolem krystalisačního bodu, kostela sv. Víta, v náměstíčko a pokračuje dále, částečně ovroubena jen po jedné straně domy, k říčce Bělé. Toť „Česká ulice“, určená ve své formě výlučně komunikací, provozem a ukazující podnes svůj původ. Kdybychom soudili z formy, vlastně beztvárnosti na stáří osady, musili bychom posunouti vznik této části Pelhřimova do velmi raního středověku; ale postup kolonisace zdejšího území nedovoluje klásti počátek Pelhřimova za hranici XIII. století. Že na této formaci půdorysné pracovali věky a že jí v detailu zúšlechtily, ba že jí někde dodaly i charakteru uměleckého, spadá již na vrub jiných principů a názorů.

Druhý útvar, pravidelně založené město Pelhřimovo, jež rázem deposedovalo starší osadu na předměstí, je již vědomě, jedním rázem vytvořená forma, třeba bez vyšších cílů uměleckých. Časově je z nejpozdějších toho druhu v Čechách, kde vznikání pravidelně hrazených a rozdělených dispoic patří k nejcharakterističtějším zjevům 1. polovice a středu XIII. století. Pelhřimov je epigon tohoto typu, forma tedy přesně vyhráňená, bez experimentování užitá, ale poněkud zjednodušená. Účel a potřeba — dokonalá ochrana obyvatelů v klubku bydlících a snadné shromažďování k účelům hospodářským i správním — bývaly vyjadřovány ve středověku mimo jiné formy dispoicí dokonale centrální, na všechny strany z centra stejně přístupnou a tím ovládatelnou; veliký prostor společný, náměstí, býval i středem geometrickým, z něho vycházely v rozích, někde i ve středech stran komunikace, jež mířily jednak k hradbám na všechny čtyři strany, jednak k okružní komunikaci, probíhající paralelně se stranami náměstí kolem řad domů, na hradby přiléhajících. Ideálně čistou formu této dispoice, původu prozatím ještě nezjištěného, protože se objevuje v XIII. stol. právě tak v jižní Francii a Anglii jako v Německu, Čechách, Uhrách a Rusku¹¹⁾ a protože prostý poukaz na římské castrum nepostačuje, ukazuje na př. Vysoké Mýto, založené kolem roku 1260.¹²⁾

V Pelhřimově nalézáme zaokrouhlenou základní formu poněkud do délky nataženou a centrum, náměstí, poněkud k západu posunuté. V této formě byly obvyklé základní rozměry půdorysné redukovány značně, v ose příčné až na polovinu; protože pak při detailním rozdělení osazené plochy musilo

se počítati s konstantní jednotkou, parcelou domovní, jež nemohla býti redukována pod existenční minimum, ve středověku běžné, omezeny ostatní plochy jako náměstí a ulice, posunut kostel až na hradby a vynechány souběžné komunikace. Naproti tomu stává se parcela domovní v půdorysu velkým motivem vzhledem k celkové výměře a tím také celý obrazec půdorysný jednodušší, což má vliv zejména na charakter silhouetty.

Na vypuštěné komunikace paralelní je jakousi reminiscencí jenom ulice Růžová ve své části východní, kdežto nepravidelná ulička kolem hradeb na straně severní, do níž vede několik příčných cest z náměstí a ulice Panské, byla — jak se zdá — vynucena frekvencí, vedenou do fortny původně jen ulicí Školní, později však rozvětvenou i směrem západním a východním; také hloubka parcel, na této straně v celém městě největší, asi spolupůsobila k utvoření uličky, odkud by byly tyto parcely přístupny i ze zadu. Zcela vysvětlitelné prostým účelem — potřebou komunikace — je vložení úzké příční uličky do rozsáhlého bloku mezi náměstím, ulicí Panskou a Růžovou; že byla později využita rafinovaným způsobem tak, že do ní byly vloženy masné krámy jako nejstarší typ dnešních passáží a průchodních bazarů, patří již k mravenčí tvořivosti pozdního středověku a době, kdy následkem vzrůstání počtu obyvatelů počalo se šetřiti s místem uvnitř hradeb.

Komunikační směry v ohrazeném městě udávají v první řadě brány a fortny.

Postavení bran v půdoryse pelhřimovském je normální, ale — rovněž pro štíhlost celkového obrazce půdorysného — počet jich omezen na dvě; ulice k nim vedou z protilehlých rohů náměstí a směr komunikační jde — podle lehce nakloněného terrainu — z Horní brány do Dolní. Zdá se, že fortna, ač je připomínána v pramenech poprvé až v druhé polovici XVI. století, je původní a nezbytné spojení nově založeného města se starší osadou kolem sv. Víta, až r. 1798 vybudované na Pražskou bránu (příloha, H). Méně snadné je rozhodnouti, byla-li Solní branka (příloha, E) již v původním pláne zakladatelově, nebo vznikla-li z potřeby později; aspoň fakt, že se v XVII. století jmenuje Pražská branka starou či dolejší fortnou proti hořejší či Solní, svědčil by pro mladší stáří její; také blízkost hrádku panského — myslíme — by vylučovala existenci veřejné cesty v těch místech až do druhé polovice XVI. století, do nabytí samostatnosti.

Na detailní komunikaci mají pak vliv veřejné budovy, radnice, kostel, škola a podloubí. Při zakládání města bylo pomýšleno z těchto budov asi jen na kostel a ten situován pravidelně: do severozápadního kouta těsně k hradbám, sevřeného domovními bloky. Vztah k panskému hrádku, nedaleko vystavěnému, vyvinul se asi později, neboť disponování odpovídá úplně zvyklostem, zachovávaným v královských městech. Blízko centru města a shromaždišti lidu, náměstí, a přece dokonalým uzavřením vzdálen ruchu světského stál chrám ve vhodném prostředí; s jedné strany obydlí knězovo, s druhé zvonice a špitál, s třetí škola a se čtvrté hradba s parkánem a příkopem isolovaly kostelní budovu a jenom zvláštní případ, že po-

hřebišťe bylo i po založení nového města ponecháno při starém kostele vně hradeb, ochudil toto prostředí o rys velmi podstatný, o řadu hrobů, narůstajících věky stále výše, kostnici a ohradní zeď s portálem.

Podloubí, vytvořená jistě až o mnoho později, ve XIV., ba teprve v XV. století, regulovala pak frekvenci značně, zejména na náměstí; bylo toho potřebí v dobách, kdy nebylo dláždění a větší část roku byla plocha náměstí zabírána trhy, v úzkých ulicích — podle půdorysu z r. 1777 byla podloubí jistě v celé délce ulice Panské i Růžové — pak byla v nich často poskytována pěším ochrana před úrazem.

Jak jsme již zprědu naznačili, dál se půdorysný vývoj uvnitř hradeb jen velmi znenáhla a měnily se jenom podrobnosti. Pronikavých regulací, jež by negovaly celý původní smysl půdorysného rozvrhu, jako se dalo v některých městech u nás, zejména v době barokní, v Pelhřimově nebylo. Jen několik nových myšlenek, štěpovaných na starý útvar, můžeme — pokud jich stopy snad neseťřely zase změny pozdějších dob — sledovati i v dnešním stavu městského půdorysu.

Za renesanční regulaci, provedenou zcela v jejím duchu, pokládáme dnešní situaci před bývalým zámekem. Středověkému schematu — a to zde bylo jistě provedeno do důsledků — odpovídá souvislá řada parcel, jdoucí od brány Rynářské až na nároží domu čís. 10, kde malá jen průlina otvírá přístup ke kostelu a ne řada, prolomená náhle širokým prostranstvím a otevřená v šíři celé jedné parcely až k hradbám. Existence panského hrádku v těchto místech předpokládá snad nějakou komunikaci, ale ta byla jistě — v poměru k ostatním příčným komunikacím — úzká a vedla jistě podél kostela. Prolomení souvislé řady domů až na náměstí, čímž se otevřel průhled, ve středověké dispozici zcela cizí, vynutila si zajisté teprve přestavba hrádku na renesanční zámek nebo jeho zabránění na radnici. Důkladů pro toto tvrzení je možno uvésti několik. V první řadě je tu nápadné postavení domu číslo 10, se všech stran volného a ve své rozloze úplně odlišného od ostatních parcel v městě, jehož osa souhlasí s osou zámku (renesanční části), ale diverguje úplně s osou parcel na západní straně náměstí. Vznik domu lze klásti do XVI. století, tedy do doby, kdy zámek přestavován, nebo kdy se stal radnicí a jeho postavení na místě zbořených dvou domů středověkých, z nichž plocha jednoho zůstala nezastavěna, měla úlohu udržeti izolovanost náměstí kostelního a spolu rámovati hluboký průhled k zámku. Dům původně nepřiléhá tak těsně k zámku jako nyní, protože jednak jsou jeho nádvorní křídla mladšího původu, jednak byly v barokní době před průčelí zámecké postaveny drobné budovy věznice. Jiný důvod jest i v úpravě jižní strany tohoto prostranství, jež dosud — i po barokní přestavbě — upomíná příliš na obnažené neďbalé parcely uvnitř bloku a okolnost, že řezníci si tu přilepili svoje huntyře (řadu krámků) na zeď domu číslo 13, ještě sesiluje dojem, že tu byla jen slepá zeď mezi domy a dvorky.

Pro barokní dobu zjistíme jenom řadu drobných regulací a změn, jež vlastně nemají na celkový obraz vlivu. Úprava v tom smyslu byla jistě pod-

niknuta na náměstí, útvaru původně jen přibližně pravidelném a jistě teprve v renesanci pravidelně zastavěném. Teprve barok vyrovnal strany a vyhladil záhyby, jež na př. dosud vidíme nevyrovnaný v ulici k Horní bráně. Ale i tak je linie průčelní dosud měkká a mrazivou pravidelnost sem vnesou teprve moderní měření na vědeckých základech. Jiný druh regulací záleží v odstraňování podloubí; zmizelo podloubí — jistě z důvodů komunikačních — u čísla 27 (přestavba s arkýřem z XVIII. století), u čísla 17 (přestavba v XVII. století, kdy z renesančního podloubí ubrána dvě pole), u čísla 10 (při přestavbě na počátku XVII. století podloubí vůbec vypuštěno) a zanikají podloubí u celé řady domů v Panské ulici (od čísla 64 až do 69). Tím vznikají ústupky a kouty v průčelních čarách, jichž vliv se však uplatňuje v pohledu. Potom se zastavují parkány a příkopy městské jako na západě solnicí a prodlouženou lodí chrámovou, na severu novou sladovnou, a dokonce proráží se nová komunikace ulicí a brankou Pánkovou z města.

A stejně drobné a nevýznamné jsou změny, v 1. polovici XIX. století podniknuté. Omezují se na další rušení podloubí v ulici Růžové*), na zadržení jich na náměstí, na odstranění menší školy (půlklásek číslo 7) u děkanského kostela a zrušení malé zahrádky před děkanstvím, čímž otevřena přímá komunikace kolem děkanství k severu, na zkrácení domku při čísle 80 vedle masných krámů a přeložení kašny (nyni proti synagoze) a konečně na zasypaní příkopu a oproštění západního průčelí děkanského kostela. V druhé polovici XIX. století bylo již tempo rychlejší a změny pronikavější: zboření předbraní, zastavení parkánů, zasypaní příkopů a násilné vyrovnávání přirozených křivek půdorysných na obvodě města jeví snahu, aby zmizel až do nedávna patrný dualismus města v hradbách a částí vně hradeb a aby nové regulace dodaly celému tělesu městskému jednotný ráz. Je beze sporu, že umělecká forma starého města při tom běře úhonu, dokud nebudou mít moderní regulace tolik uměleckého smyslu, aby bohatství, ve starém útvaru skryté, rozmnožovaly a ne — jako se dosud dělo i v Pelhřimově — aby je ničily.

Vedle obou analysovaných útvarů půdorysných, čtvrti svatovítské a města v hradbách, zbývá všimnouti si také oněch oblastí dnešního města, jež se vyvíjely skoro náhodně, vydány jsou na pospas válce a zátopám vodním a nejsou regulovány uličními čarami. Zde rozhodoval skoro výhradně terrain a podmínky komunikační a byla-li nad to účastna ideová složka nějaká, byl tu jen zdravý instinkt architektonický, který bezděky zachovává zákony poměrů jednotlivých částí i celků stavebních prostředky třeba velmi primitivními. Domy kupily se jednak kolem hlavních komunikací jako ulice Rynářská podél silnice do Jindř. Hradce nebo U kamenného mostu (před a za mostem) podél cesty do Něm. Brodu, jednak podél říčky Bělé a městského náhonu, který je zaváděn splavem pod horním mlýnem k zavodnění

*) Prosím čtenáře, aby si opravil chybu na pláně z r. 1777 (příloha), vzniklou při provádění kopie: v Růžové ulici byla r. 1777 podloubí i na druhé straně ulice a to u domů čís. 81 až 84.

příkopů hradebních a napájí pak soukenický rybník. Mimo domky v ulici Rynářské a Na Příkopech, jež sledují v souvislém zastavění měkkou křivku staré komunikace, zejména před Dolní branou zajímavou, jsou ostatní všechny rozsety po nerovných plochách návrší a údolí v pittoreskním nелadu a přece ve vzácné harmonii, na níž má zásluhu tradiční architektura drobných těch příbytků a typické rozčlenění jich půdorysu. Na několika místech došlo tu za hradbami později, v XVIII. a XIX. století, k ojedinělým založením architektonickým; v první řadě uvádíme dispoziční poutní kaple P. Marie s ambity na konci Rynářské ulice, potom městský dvůr za Solní branou, s architektonicky řešenou zahradou a vstupem k ní a několik sadů, z nichž výletní zahrada „V Lázních“, na terasse nad loukou u soukenického rybníka povýšená a osázená stromy v pravidelných řadách, je posledním architektonicky citěným dílem toho druhu, po němž v zápětí následují „přírodní výseky“, zřízené u domů a „přirozený park“¹³⁾, založený nedaleko.

Ostatní umělecké quality města, jeho silhouetta a architektonické situace jeho vnitřku, nemohou se tak snadno sledovati vývojově jako půdorys. Jednak není dosti materiálu obrazového, k tomu nezbytného, jednak tyto quality přese všechnu konservativnost městského obrazu podléhaly značnější změně vkusu než půdorysná síť, vyhovující i dnes ještě svému účelu. Přes to však i tu můžeme sledovati některé prvky umělecké do minulosti.

Nepatrná rozloha a jednoduchost půdorysu jsou příčinou, že zachované malé město je i zevně vyjádřeno ve své jednotnosti uzavřenou linií *silhouetty*. I u Pelhřimova je tato silhouetta — pokud se týká jádra v hradbách a pokud abstrahujeme z celkového pohledu, co se vtírá do něho nového z předměstí — dosud středověká.¹⁴⁾ Určena je jednak hmotou měšťanských domů, která působí pro poměrnou velikost svých prvků a pro jejich jednotnost ve výšce a typičnost ve formách základních velmi kompaktně, jednak několika dominantami pohledovými, oběma věžemi hradebními a děkanským kostelem. Bývalý zámek, pak radnice, je hmotou nepřilíš význačnou a skoro se v řadě domů občanských neuplatňuje; za to kostel sv. Víta patří sice již fyzicky ke středověké silhouettě, ale zřejmě se vylučuje svým postavením stranou z obrazu města a přese svoji velikost je pastorkem. V této silhouettě nerozhoduje sloh střech a štítů, nerozhodují detaily, na dálku beztoho nezřetelné. Změny ve střechách a štítech, od gotických stanů a sedel šindelových k renaissančním měděným širokým cibulím, prežovým mansardám a novověkým valbám, od příkrých štítů trojúhelných a dřevěných lomenic k barokním zohýbaným a odtud k prostým attikám s žaluziemi, znamenají sice o sobě velké pochody vývojové a protilehlé myšlenky formové, ale nemají tolik vlivu, aby otřásl tradičním, pevně zakotveným charakterem silhouetty, jenž plyne právě jen z malého počtu velikých článků, ji skládajících, z jednoduchosti jejich skupení a z velikosti měřítek, tu udaných. Proti modernímu městu, při němž veliká rozloha přímo překáží, aby se uplatnila hmota jediného domu jako měřítko základní, takže rozhodují jenom bloky a kde veliký počet dominant rozdrobuje celkový pohled na řadu odstavců a rytmických frází, proti tomu působí starobylé venkovské

město jako Pelhřimov i ve své malosti monumentálním dojmem, neboť velikost měřítka nečiní vždy jeho absolutní rozměry, ale vzájemný poměr a odvážení.

Vkročíme-li dovnitř města, abychom hodnotili architektonické *situace*, podávané skupinami domu a prostorem náměstí a ulic, musíme si býti vědomi, že hodnotíme konec, výsledek vývoje, jehož jednotlivé fáse, kdyby byly zůstaly zachyceny do dnešní doby, by snad podávaly formace dokonalejší a celek harmoničtější; ale právě fakt, že stojíme před organismem, před mosaikou různých potencií uměleckých, před kolektivním dílem, v němž se vedle umění uplatňoval i byrokratický duch i naivita, jež hříchu nečiní, nutí nás k obezřetlosti, abychom ukvapeně neprohlašovali náhodností a produktů potřeby za vědomě tvořená umělecká díla.

Vnitřní město má dvě náměstí, velké a kostelní, zcela rozdílná charakterem. Velké náměstí je plánovitě založené, skoro přesně pravoúhlé a původně dokonale uzavřený prostor; jeho měřítka jsou příznivá, protože — následkem malé celkové výměry městského půdorysu — jsou jeho délky ve výhodnějším poměru k domům, které je skládají, než bývá v městech té doby¹⁵⁾; tím, že tu připadá na jednotlivé strany náměstí domů, těchto neměnných jednotek architektonických i hospodářských, méně, jsou samy o sobě motivem značně závažnějším a jejich výška uzavírá prostor dokonaleji. Jak jsou správně a instinktivně volena tato měřítka, ukazuje nejlépe hrubé vybočení z něho, způsobené novostavbou záložny, jež není sama o sobě ani příliš mohutná zabírajíc staveniště jediného barokního domu, ale úplně pochybená ve vlastních proporcích a znehodnocená nezbytnou nárožní věží. Původní středověká uzavřenost, již dodnes neruší tři hlavní ulice, z koutů vybíhající, byla poněkud nahlodána v renaissanční době proražením západní strany a prohloubením části náměstí ve formě široké ulice až k dlouhé frontě zámecké, ale ani okolnost, že délku průhledu a tím i průlom do náměstí prodlužuje ještě zdánlivě stoupání terrainu, ani šířka této slepé ulice nerozbíjí vlastně jednoty prostoru. Oko pozorovatele klade si tuto ulici právě tak do kouta severozápadního, jako ostatní ulice skutečně v koutech vybíhají, protože úzký průchod mezi domy čis. 10 a 6, krytý v pohledu mimo to kostelem a děkanstvím, se naprosto neuplatňuje. Charakter stěn, náměstí omezujících, je plošný a byl i tehdy, kdy ještě byla přizemí vesměs prolomena podloubím, protože vyhloubení plochy pokračovalo dovnitř domu, za lic fačády a protože uniformní otvory splývaly v pohledu se stěnou, za nimi postavenou. Dojem plochy podporuje také řada zachovaných štítů a attik, kryjících sedlové střechy. Několik ústupků, vzniklých v zájmu frekvence na nárožích vypuštěním podloubí, nemá tolik váhy, aby celkový plošný dojem rušilo.

Úplným protikladem působí náměstí kostelní, dnes ovšem jenom na jižní straně v původním útvaru, kdežto jeho část severní proměnila se oprostěním kostela v ulici, na konci rozšířenou velmi neorganicky. Toto náměstí se vytvořilo vlastně postupně a to vzájemným proměňováním stěn okolních i hmoty kostela, uprostřed stojícího; tento process vedl k velmi plastickému

útvary v půdoryse i pohledu, zvyšovanému ještě ve svém reliefu velikým množstvím měřítek výškových, tu nahromaděných. Dojem z části jižní, kde uzavírá prostor na jedné straně dům č. 10, na druhé špitál a na třetí kostel s vystupující postranní lodí a literátským kůrem, věží a nálepky schodiště a předsíně, je — přes to, že tu máme výsledek anonymní práce — dojem z uměleckého díla a soška Jana Nepomuckého, postavená jistě a bez váhání do tohoto prostoru, ještě nás upevňuje v tomto dojmu. Pohled druhým směrem k děkanství byl zbořením školy (půlklásku) uvolněn; snad působil dříve příznivěji tím, že byla ulička vedle děkanství kryta a dojem uzavřenosti zvýšen.

Jen tři ulice obsahuje vnitřní město, ale každá má jiný ráz. Ulice k Horní bráně je krátká, bez ústíčních příčných komunikací, s věží v průhledu poměrně nízkou, ale širokou, takže uzavírá dokonale horizont; máme spíše dojem obdélného uzavřeného prostoru, než ulice v pravém slova smyslu. V krátkém běhu ulice uplatňují se také více drobné nerovnosti, ústupky a zkřiveniny starých fačád, vnášejíce jakýsi neklid do ohraničujících ploch, než v dlouhé perspektivě, kde detaily mizí.

Takový charakter perspektivního průhledu má ulice Panská, vedoucí k Dolní bráně. Klesající terrain jí sice zdánlivě zkracuje, ale ústupky při ústí Růžové ulice a za domem čís. 62, způsobené vynecháním podloubí při přestavbách domů v barokní době, jakož i nepatrné stoupání do brány od ústí ulice Růžové korigují toto zkrácení ustalující v pohledu několik pevných bodů, jež nesou oko do dálky. Point de vue ulice, Dolní brána, má jiné poměry než Horní; nekryje horizontu a neuzavírá prostoru rovnocenně s domy, nýbrž akcentuje ještě štíhlostí svoji výšku, svoje vynikání nad celé okolí. Původní dojem z ulice, po obou stranách podloubím oroubené, byl vzhledem k její délce jistě tísnivý; ustoupení čáry uliční při přestavbách, jež se dalo postupně, jak ukazují měkké linie půdorysné obou stěn, mělo vliv na nynější vzhled: ulice je prostranná a vzdušná, takže vstup do brány na konci jejím, připravený již dvěma domky z Růžové ulice, posunutými až ke trupu věže, působí tím mohutněji. Kdežto pohled z Horní brány k náměstí je nevýznamný, poskytuje pouze výsek protější strany s několika štíty, patří k Panské ulici a také její charakter určuje pohled opačným směrem, z Dolní brány do náměstí. Perspektiva je tu mnohem hlubší, ulice vyústí sice do velkého náměstí, ale majíc oporu v severní řadě domů pokračuje zdánlivě prostorem náměstí a navazujíc u domu čís. 10 na průlom sáhá až k zámku; jedině v tomto dlouhém průhledu uplatňuje se hmota zámku s vysokou střechou a vížkou jako mohutné zakončení, podepřené ještě účinně hmotou domu čís. 10.

Konečně třetí ulice, spojovací komunikace o dvou oddílech, sledující uvnitř města v mírném oblouku křivku hradeb na zevním obvodu. Tím, že ztratila podloubí, kdysi po obou stranách až po ohbí ji provázející, rozšířila se značně, takže se v ohbí neuplatňuje náležitě ono zajímavé vyvinování a odkrývání průčelí domovních krok za krokem, jako bývá v úzkých zahnutých ulicích; zde naopak mírně zakřivené ohbí, najednou se v celé

širce pohledu nabízející, způsobuje dojem náměstíčka, jež vystřídává dvě ulice v pravém úhlu do něho ústící. Nepatrný zbytek podloubí u dvou domů v ulici, působící dojem risalitu, akcentuje ještě více naznačený charakter ohbí ulice, hned za podloubím začínající.

Charakteristické situace vytvořily se během doby zevně před branami městskými, kde ještě i po zboření předbraní zůstaly zajímavé vstupy, tvořené nízkými budovami; jak jsou choulostivá nová řešení takovýchto vstupů, ukázaly novostavby, zbudované u obou bran bez ohledu k okolí a bez měřítka, platného pro venkovská města. Stejně poskytuje obvod hrazeného města, na němž vznikla okružní komunikace jako zárodek budoucí ulice, řadu zajímavých pohledů na skupiny zcela drobných architektur, jež dosud nevybočují z tradičního rázu zdejšího. Je mezi nimi několik skupin, jako náměstí dolní (Karlovo) nebo náměstí u kostela sv. Víta, jež během doby úplně ztratily dojem nehotovosti, který poskytuje útvar náhodný a zvolna rostoucí a naopak zdají se býti vyhraněnými, řešenými problémy architektonickými. Ale čeho v celém městě ze starší doby postrádáme, je umělecké využití vody a vegetace. Říčka Bělá poskytuje sice několik pohledů, jichž estetická hodnota je veliká (na Obci), ale vědomého ovládnutí jejího toku s úmyslem uměleckého účinku nenajdeme; několik kašen v městě, postavených obratně na náměstí a do ulic, je jen skromná ilustrace k tematice jinde bohatému: voda v obraze města. Stejně nedošlo v Pelhřimově nikdy k založení alejí, jež by spolupůsobily v architektonické konfiguraci; několik stromků před zámkem je vysazeno v poslední době.

*

Předcházejícím popisem nevyčerpali jsme ovšem všech architektonických sestav a skupin v městě, jež se naskytají chodci na každém kroku. Vedlo by do nekonečna, abychom sledovali uličku za uličkou, domek za domkem a oceňovali jeho význam jako prosté hmoty ve skupině nebo jako architektury samy o sobě. Naskytujet se tu tolik různých a bohatých hledisk, tolik ohledů a řešení, že bychom jich tolik — odhadujíce z hruba — v malém městě ani nečekali. Tato oceňující práce měla by však předcházeti *modernímu regulačnímu plánu*, jehož vypracování pro Pelhřimov je zajisté jen otázkou času. I nejnepatrnější skupina domovní i méně závažný pohled by měl býti uvážěn, dříve než by moderní architekt oktrojoval zničení starého stavu; ale i kdybychom obětovali leckde novému ruchu a potřebě některou tuto drobnost, své nesporně umělecké quality měl by si Pelhřimov uchováti pro vždy: svoje brány a zbytky hradeb a charakter starého města ve svém vnitřku.

OPEVNĚNÍ. Až do polovice XIX. století jsou hmotným i pohledovým rámcem města *hradby s branami*. Privilegia a čest, tkvící v tomto opevnění, činí z bran nejen přirozené závěry ulic a z hradeb oplocení okrsku, ale také zevní znaky politické a hospodářské uzavřenosti, soběstačnosti obce. Tento

charakter ztrácí se ovšem postupně s rostoucí komunikací a přerodem hospodářské situace v zemi a s tím i bývalá, žárlivě střežená nedotknutelnost opevnění; konec procesu znamená na jedné straně vybudování nových základů samostatné obce, na druhé straně rozprodání parkánů a valů měšťanům a otevření bran volné frekvenci. Co leží mezi tím, je řetěz kulturně historických příběhů: stavba a opravy na branách a hradbách, život branných, drobné hádky měšťanů o užívání parkánů a zdi městské, spory při vybírání mýta, horečky válečné a popluchy ohňové. Je až ku podivu, jak veliký díl zájmu o veřejné věci ve středověkém městě i později ještě, až hluboko do XVIII. století, zabírá v knihách a listinách městských právě opevnění, ale je to zároveň zcela pochopitelné, když povážíme existenční význam jeho pro město; přes to, že již od XVII. století nevystačovala středověká technika hradební proti střelné zbraně a že větší města hradila se umělými systémy francouzskými a španělskými, spoléhá přece měšťan stále na svoje zdi a brány, jež se mu — venkovanu, zvyklému na drobná měřítka všedního života — zdají nerozborné a nemění jich primitivního zařízení. Proto mají všude zachovaná opevnění tak archaistický vzhled, že dýši skoro středověkem uprostřed soukromých domů, které jen ve vzácných případech nepodlehly pokroku, byť i hlemýždímu.

Na konci XVIII. století, kdy se začínají města oprostovati z těsného pásu svých fortifikací, měl Pelhřimov dvě pevné brány, Horní a Dolní a třetí brána: Solní, fortunu a Pánkovu branku. Nebyly ovšem všechny stejně staré a také významem se různily, ba poslední z jmenovaných nezasluhovala ani hrdého jména branky jsouc kdysi pouhým odpadem vody pouliční z města. Je tedy třeba vyložit poněkud jich genesis.

Pro nejstarší dobu, založení města a XIV. století, nemáme zpráv věrohodných; snad je v bodrých kronikářských povídkách XVIII. století zachován kus pravdy¹⁶⁾, ale vyvozovati z nich nic nemůžeme. Teprve městská kniha od r. 1417 mluví — v časových intervalech značně vzdálených — o všech částech opevnění: r. 1431 o valech¹⁷⁾, r. 1445 a 1459 o Dolní bráně¹⁸⁾, r. 1496 o Horní bráně¹⁹⁾, r. 1546 a 1549 o příkopech²⁰⁾, r. 1566 o brance²¹⁾, r. 1574 o zřízení šranků v branách²²⁾. K tomu přistupuje ještě ze XVI. stol. věrohodný dokument: pískovcové desky s nápisem, zazděné kdysi na t. zv. Kolečce, vnější bráně horní, o znovuvystavění brány r. 1584 po ohni r. 1561.²³⁾ Ani zprávou, zachovanou v horním a mincovním archivu kutnohorském.²⁴⁾, že Pelhřimovští, zastoupeni Václavem ze Sper a kraječem Adamem, prodávali v K. Hoře stříbrné věci, protože byli zadluženi po ohni 1561 náklady na kostel, věž a brány, nemusíme pohnouti.

V XVII. století zprávy houstnou. Vyskytuje se již druhá branka, na rozdíl od staré fortuny zvaná hořejší a řada oprav na branách. Tak r. 1672 koupeny pro Horní bránu z Humpolce bicí hodiny německé s ciferníkem, na němž se při bití hodin dva plechovi kozlové potýkali; roku 1674 zavěšen 1. června s velikou slávou nový cymbál, slitý jihlavským zvonařem Bart. Nachystalem na tutéž bránu²⁵⁾; r. 1691 byly zdi, brány a regalia opraveny a erb městský, nedávno zlepšený, na Horní bránu vymalován²⁶⁾ a korouhvička

na ní s letopočtem zasazena; někdy do té doby dlužno také klásti přestavbu Solní branky, později uniformovanou se zámekem.

Od počátku XVIII. století datuje se zasahování do celistvosti opevnění veřejnými a později již i soukromými stavbami. Kdežto obec hájí hradby, naposledy vojensky užitě r. 1618, kdy Dampierovi vojáci zhotovili kolem nich záseky²⁷⁾, ještě r. 1684 v neporušené celistvosti proti občanu Jak. Vyšatovi, který při stavbě domku na předměstí dovolil si městské valy „ruinovat“²⁸⁾, zastavuje samar. 1707 značnou část parkánů budovou solnice, později sladovnou a r. 1724 lodmi zvětšeného kostela děkanského a dovozuje později za nájem 6 R 26 kr. užívati parkánů za zahrádky.²⁹⁾ Z těchto případů musíme ovšem vyloučiti jen zdánlivě podobné zasažení do hradeb v době značně starší, totiž použití vnitřní zdi v XVI. stol. za jednu stěnu věže při děkanském kostele; zde bylo toto zasažení dáno nezbytností, situací samou, neboť kostel byl „ve zdi“ a místa k založení věže jinde nebylo. Z drobnějších oprav v I. polovici XVIII. století je pořízení nových hodin r. 1713 a zdvižení lucerny plechem kryté r. 1744 na Horní bráně; v 2. polovici došla zase Dolní brána podobné úpravy.

Náhoda, jež nám zachovala o této drobnosti řadu akt úředních, dovoluje nahlédnouti do psychologie doby a do způsobu, jakým se vyřizovaly záležitosti stavební. R. 1767 objevuje se v radních protokolech usnesení³⁰⁾, že zhotoví nové hodiny na Dolní bránu Šeb. Procházka z Pelhřimova za 70 zl., že však dostane železo, co by mohl potřebovat od starých hodin. Následujícího roku³¹⁾ odhlasuje se v červnu, že se tam hodiny dají, ale že prozatím vrškem (hřebenem) věže hýbat se nemá a že teprve komise rozhodne, „jak by se to nejlépe bez zkázy udělali mohlo“, t. j. kam cymbály umístiti. Potom hodinář Procházka podává r. 1769 zprávu, jak velké cymbály mají býti a 11. června objednáva je obec od zvonaře budějovského Bögla.³²⁾ Zatím bylo rozhodnuto, že se vížka pro cymbály postaví a to buď nad ciferníkem nebo na hřebeni střechy a zavolán vodák, troufá-li si vížku udělati a zač; vodák žádal 35 R a vědro piva a práci obdržel.³³⁾ 17. listopadu se již krov vížky sestavuje, zvonař píše, aby si páni poslali pro zvony³⁴⁾ a v radě se rozhoduje, má-li se bání krýti plechem nebo mědí a nařizují míry korouhvičky s hvězdou³⁵⁾, když tu podkomořský úřad neuznáváje vížku potřebnou zapovídá „to stavení na outraty obecní a kdo k tomu podnět dal, má to ex propriis nésti“.³⁶⁾ Rozdělanou práci však obec ovšem již dokončila, hodiny, ještě r. 1769 kollaudovala³⁷⁾ a násl. roku dala k nim namalovati štafírem Šedivým „cifry na dřevěný plát“ (Zifferblatt)³⁸⁾. Úřad podkomořský sice znovu zapovídá 21. února vypláceti útraty, spojené se stavbou vížky, ale po rozkladu se strany obce, že hodiny občané sami žádali „nejsouce nyní než dvoje v městě“, schváleno sice zaplacení, ale při tom se udělila pilulka, že se „ostře zapovídá vlastnomocně co stavěti dáti, sice se z vlastního měšce outraty zaplatiti musejí.“³⁹⁾ Příhodu zakončuje zaplacení cymbálův (celkem 366 R 21½ X) a kollaudace vížky radou, při níž vyžádáno jen, aby se dodatečně jeden trám podvlékl.⁴⁰⁾

Z posledních prací na opevnění na sklonku století byla ještě všeobecná

oprava zdí a bran r. 1778, provedená nákladem 8595 zl. 36 kr.⁴¹⁾ a vybudování dolní fortny r. 1798 na bránu, zvanou Pražskou.⁴²⁾

Způsob, jakým pak nakládáno s opevněním v XIX. století, ukazuje úplně znehodnocení jeho bývalého významu: z ochrany a pýchy stává se obtížná přítěž nebo jenom dekorativní stavba. Jak zájem o hradby a brány klesá, dá se dobře stopovati na zachovaných zprávách archivních. Kdežto obec, ač sama již tehdy plochu parkánů zastavovala a na zahrádky pronajímala, ještě r. 1767 jen nerada dovolila soukromníku proražení okna do parkánů z maštale pana obršťa⁴³⁾ a v letech 1768 a 1770 pilně ještě spravovala rozvalené šance u domu Konkova, Barb. Bystřické, u Rutha, Seidla, Moravce a u fortny,⁴⁴⁾ chodili již počátkem 19. století věřící do děkanského kostela zadním vchodem přes proražené valy a parkán a za několik let potom prodávala již obec městskou zeď i parkán sousedům, jichž domy ke zdi přiléhaly, zrušila při oprostění západního průčelí děkanského kostela značnou část opevnění úplně, zavezla kolem do kola příkopu a rozházela valy. A stejně počínala si i s branami; hledíc jich využítovati, pronajímala patra na sýpky a usadila již r. 1770 v Horní bráně cvočkáře přes protesty sousedů za nájemné.⁴⁵⁾

Nevyšmání a zanedbávání se během století stupňovalo, opravy se omezovaly na minimum a zřízení nové branky, t. zv. Pánkovy, r. 1836 z bývalého výtoku pouliční nečistoty z města, které by svědčilo o opaku, je přičisti na vrub hygienickým snahám novodobým, ne udržovací péči o hradby. Z počátku století prováděny ještě některé opravy (r. 1821 opravil Jan Prostecký plechové kozly na hodinách Horní brány; r. 1831 a násl. vykonány opravy na předbraní u těžce brány), ale již r. 1835 vysušením rybníčka pod Dolní branou odstraněna sice značná hygienická závada v městě, ale spolu zrušen bývalý systém zavodňování příkopů; r. 1836 zrušena na Dolní bráně dřevěná pavlač na městské straně a místo toho násl. roku zřízeno vřetenové schodiště zděné uvnitř brány a současně ubořena přední branka a okolí upraveno podle návrhu stavitele Filziga; r. 1843 prodali již vrata z naprosto bezvýznamné brány Pražské; r. 1844 opravena poněkud vížka na Dolní bráně; r. 1848 vypracoval stavitel Walser návrh na zřízení zděného schodiště k pavlači na Horní bráně místo visutého dřevěného, ale provedeno to bylo o něco později⁴⁶⁾; r. 1860 zbořena předbraní u Solní brány spolu s domkem solnaře a r. 1861 branka Pražská, načež r. 1867 následovala t. zv. Kolíbka u Horní brány a r. 1880 i část jejího předbraní; naposled, r. 1892, zbořena Pánkova branka a r. 1893 radikálně upraven terrain kolem Horní brány; v letech 1894 a 1897 hrozilo zboření i samotné Horní bráně, ale nebezpečí přece odvráceno a brána r. 1899 v krytu opravena. Během několika posledních let zájem o poslední zbytky městského opevnění bohudíky opět stoupl zejména vlivem žurnalistiky a činnosti lokálního musea, takže další ničení je vyloučeno.

*

Schema ohrazení města Pelhřimova bylo pravidelné, jak je na příklad nalézáme v otakarských listinách zakládacích.⁴⁷⁾ Sledovalo přesně základní obrazec půdorysný přiléhajíc těsně na obvodové parcely domovní a skládalo se z vysoké hradby, opatřené střílnami, zavřené baštami a otevřené na několika místech branami a fortanou, dále ze souběžného pásu nezastavěného, zvaného parkánem (z latinského barchanum) a ovroubeného nižší zdí, pod níž bezprostředně otvíral se příkop, v čas nebezpečí zavodněný, a z valu, navršeného za ním z hlíny, hloubením příkopu nabytý. Podle zvláštních poměrů půdorysných a podle povahy terrainu bylo schema ovšem místy pozměněno v tom smyslu, že jednotlivé jeho články byly redukovány nebo omezeny; tak byl příkop a val nejmocnější na místě přirozenou polohou nejméně chráněném, na straně severozápadní, kam se přese vše vzdutí říčky Bělé voda do příkopu málokdy dostala, tak byl omezen počet velkých bran na dvě, tak byly podle ohrožení jednotlivých stran různé druhy bašt atd. Podle zachovaných zbytků⁴⁸⁾ můžeme si dosud, jdouce dům od domu a ze zahrádky do zahrádky kolem celého města, učiniti zcela jasnou představu o celém opevnění.

Z valů nezbylo ničeho, ale můžeme odhadovati — podle zprávy, shora citované, kdy souseď stavě domek na předměstí porušil valy — že nebyly širší, než nynější okružní komunikace kolem města, asi jako ulice Na přikopech. Za to příkop i jeho umělé zavodnění jsou dosud znatelné. Byl asi průměrně 10 m široký a 4—6 m hluboký a byl zavodňován ramenem říčky Bělé, jež se oddělovalo od řeky pod mlýnem, ústilo do městského příkopu proti pivovaru (nyní gymnasium) a utvořivši pod Dolní branou rybníček protékalo vantroky, křížovalo se s výtokem z Pazderního rybníka a jednal přes louky, jednak předměstím „Na Obci“ se vrátilo do Bělé. Za příkopem, oddělena od něho pásem asi 4—5 m širokým, vystupovala již vnější zeď (Zwinger), asi 1 m ve zdivu silná a skoro 5 m (470 m) vysoká, z lomeného kamene vrstvená a místy opěrákem opatřená. Na vnitřní straně byla zeď obnažena jen na výšku asi 2 m a opatřena ve zdivu ústupkem, 20 cm širokým; ve zbylé části za ústupkem byly v intervalech skoro pravidelných proraženy obdélné střílny, z lomového materiálu vyzděné a neobložené, rozvírajíce se dovnitř asi na 30 cm světlosti; vedle nich všude byla zřízena sedátka pro střelce v podobě výklenků, 075 m dlouhých, přes 1 m vysokých a 035 m hlubokých. Na několika místech byla vnější zeď sesílena polokruhovitými baštami, o něco vyššími, jež byly široce otevřeny do parkánu (Schalen); v XVIII. století bylo jich ještě osm. Mezi vnější a vnitřní zdí prostíral se parkán, ve středověku vlastní místo pro obránce hradeb v prvních etapách boje, podle okolností 7 až 750 m široký; jak jsme slyšeli, byl záhy využíván v míru racionálně na zahrádky. Poslední článek složitěho systému byla pak vysoká, vnitřní nebo hlavní zeď, městská hradba ve vlastním slova smyslu, neboť ohraničovala i hmotně město. Byla podle dnešních zbytků přes 10 m vysoká, u paty ve zdivu až 230 m silná a měla ve zdivu v horní třetině pro založení ochozu ústupek o 90 cm; svršek s pravidelným cimbuřím byl v barokní době kryt prejzy; na jednom

místě⁴⁹⁾ zachovány dosud střílny, v nepravidelných vzdálenostech prolomené, vysoké 37 cm a 10 cm při ústí široké, orámované dvěma kameny kolmo položenými a jedním svrchu vodorovně; řada otvorů (30 cm³⁾ pod střílnami a při samé zemi další řada (16 × 21 cm) ukazují na trámy a vzpěry, nesoucí můstek pro střelce; mimo to okénka s pozdně gotickou profilací a ostnatými pruty zamřížovaná, zachovaná dosud ve vnitřní zdi vedle Horní brány, ukazují, že již v XVI. století odvažovalo se měšťanské obyvatelstvo rušit celistvost zdi. Jako vnější, tak i tato vnitřní zeď byla sesílena v XVIII. stol. třemi baštami, jež byly vysunuty od líce hradby přes celý parkán až před vnější zeď, vystupující z ní mocným polokruhem; tyto bašty byly přístupny jenom úzkým otvorem v hlavní zdi a byly jistě ukončeny jako tato cimbuřím, prejzy krytým.

Zachované zbytky vlastních hradeb neposkytují ani ve své technice (vrstvení zdiva) ani ve stylových formách spolehlivé opory pro přesné datování jich; ale i tyto sporé stopy nasvědčují, že hradby, jež se nám v torsu zachovaly, jsou dílem pozdního středověku, XV., ba spíše až XVI. věku a že značné jich části, zejména snad velké bašty, byly adaptovány a přestavěny v XVII. století.

Snadnější je úloha omezití časově vznik obou bran, této koruny opevnění a „klenotů“ města stejně cenných, jako bývala radnice. V detailu jsou si valně podobny, ačkoliv Dolní brána podlehla ve zdivu a otvorech více pozdějším úpravám než Horní a tento detail ukazuje na gotickou tradici již velmi uvolněnou, což je u nás příznačné pro XVI. století; tyto stylistické příznaky neodporují naprosto r. 1584, uvedenému jako doba nového vystavění Horní brány na pamětní desce, zazděné kdysi na zevnější bráně.⁵⁰⁾ Můžeme pokládati tedy obě brány za opožděné výtvořky gotiky z konce XVI. století, což zejména při stavbách fortifikačních, tradičně budovaných až do třicetileté války, nepřekvapuje. Brány byly vystavěny na místě starých věží; do té doby technika opevňovací omezovala se na takovéto jednoduché věže, odpovídající svou šířkou asi parkánu, takže obě zdi, vnější i vnitřní, stýkaly se přesně s nárožím věže a padací most, před branou umístěný, přepínal právě příkop, za zevnější zdi prohloubený. Nové věže dodržely tyto tradiční výměry, ale jejich výprava se během doby komplikovala; již při nové výstavbě r. 1584 obdržela ke ztížení vstupu Horní brána druhou, nižší věž, vlastně pevně sklenutý a dvoji střechou krytý průjezd, tak zvanou Kolibku, bohužel nezachovanou naší paměti a XVII. století, chtějíc co možná zameziti přímý výstřel na bránu, doplnilo soustavu při obou branách ještě předbráním s jednoduchým portálem. Ze Solní branka vznikla až v XVII. století nebo že tehdy byla teprve řádně na bránu vybudována, svědčí právě systém její, stejný zcela s těmito posledními přídávky k velkým branám.

Starobylejší vzhled a více zachovaných detailů slohových má Horní brána. Je proti Dolní nižší, čtyřpatrová (do římsy 17·40 m), zděná z lomového kamene a omítnutá a je pokryta prejzovým komolým stanem, jenž se končí v osmibokou cibulovitou vížku plechem krytou, s lucernou a bání

s praporečkem. Omítnuté zdivo jeví stopy rustiky ze XVII. století a je ukončeno renaissančně profilovanou římsou z tvárnic, přerušenou na zevní i vnitřní straně barokními štíty pro ciferníky hodin. Stěny jsou proráženy ve všech patrech okénky, z osy posunutými; původní jsou střílnovitá s žulovým opazením, některá byla v barokní době zvětšena na nepravidelně čtvercové nebo obdélné otvory a opatřena mříží. V přízemí otvírá se valně sklenutý průjezd na obě strany lomeným obloukem z žulových kvádrů;⁵¹⁾ oblouk na zevní straně ustupuje z líce zdiva, čímž je utvořen kolem něho pravouhlý výklenek, do něhož zapadal zdvihací most, na nějž upomínají zachované kladky v rozích výklenku. Nad severním portálem na třech kamenných krákorcích (jeden poškozen) spočívá dřevěná pavlač roubená, ze XVII. stol., opatřená zábradlím z balustrů a krytá pultovou stříškou šindelovou, podpíranou vyřezávanými sloupky; pavlač vede k pravouhlému portálku v 1. patře ve věži a je nyní přístupna z půdy vedlejšího domu. Z průjezdu, jehož terrain byl při poslední úpravě značně snížen, vede novější vchod do parkánů na východě. Vnitřek brány, rozdělený povalovými stropy, je prostý, částečně omítnutý. Z původní, jistě bohatší výpravy brány zachovaly se cimbály v lucerně, menší s českým nápisem z XVI. století, větší z r. 1674; v městském museu je uložena mimo to měděná korouhvička s letopočtem 1691 a z plechu vysekání dva kozli, umístění kdysi na ciferníku věžním.⁵²⁾

Z bývalého předbrání Horní brány zbyl jenom jeden domek (čís. 24) a část průčelní zdi s nárožní věžičkou ze XVII. a krucifixem z XVIII. století; koule, jež zdobily kdysi štít branky, jsou nyní nad vraty do dvora H. Povolného v Pánkově ulici.

Dolní brána je značně podobná Horní; průjezd, okna — pokud se zachovala v původní podobě — vstup na parkán jsou stejné; odlišná není ani výška, ačkoliv byla brána (snad v XVII. století) o patro zvýšena a tehdy snad i dřevěným ochozem pro branného opatřena; jen forma střechy, ne starší než ze XVII. století, ale přece tradiční, sedlová, na níž ze slemene vystupuje mladší, plechem krytá lucerna s cibulí a bání, ji odlišuje. Jinak je stejně omítnuta, má stejnou hlavní římsu (ze XVII. stol.) i barokní vikýře s ciferníky z XVIII. století a orámovaná okna; bohužel ztratila charakteristickou pavlač dřevěnou, podobnou pavlači na Horní bráně. Ze staré výpravy jsou na věži jen starý hodinový stroj a ve vížce dva cimbály formy velmi archaistické, protože jsou nepochybně odlévány ze starších kadlubů, s otisky mincí, mimo to na fačádě k městu obrácené visí barokní kříž. Z předbrání, které se zde omezovalo na barokní portál a dva domky pro branného a vojenskou stráž, zbyl domek čís. 118 s nárožním pilířem brány.

Jakýmsi náhražkem brány byla horní fortna, zvaná Solní branou, protože přiléhá k solnici, dnes na Národní dům přestavěné. Její původní formy ze XVII. stol. vidíme na straně do parkánu obrácené, kde shledáme římsu z tvárnic a štítovou zeď omítnutou; současná je také zeď hradební napříč bývalého příkopu vedoucí a cimbuřím se střílnami opatřená, jež spojovala fortanu s mladším předbráním. Tato branka přes to, že byla zevně zcela shodně

upravena s fačádou zámku, zachovala si vlastně mimo padací můstek, na nějž upomínají dosud kladky a mimo přední portál předbrání všechny podstatné části dodnes: vlastní, sklenutý průjezd, s komorou nad ním, obě zdi příčné a domek číslo 86 se zbytkem portálu předbrání.

Na ostatní dva průduchy v hradbách, fortnu či bránu Pražskou a branku Pánkovu, upomíná již jenom nepatrně zbytků. Z fortny pro pěší s padacím mostem, vybudované na bránu teprve r. 1798, zbyl jen plechový orel, (v městském museu), dřevěná vrata (zkrácená, visí v domě čís. 167) a domek strážníkův čís. 53, z Pánkovy branky vidíme na domě čís. 90 sílu zdíva jejího (1·28 m) a sílu i výšku vnitřní hradby.

II. KOSTELY A HŘBITOVY.

Pelhřimov dostal již do vínku vlastně dva kostely; není možno mysliti, že páni nového města, založeného kolem roku 1290, dlouho snesli odvislost od fary a hřbitova za branou a že se nesnažili o vystavění kostela vlastního, zejména když zakladatelem osady byl biskup. Ostatně fragmenty nejstarší periody děkanského kostela dokazují, že na počátku XIV. století již stál a první připomínka o něm z r. 1359¹⁾ mluví již výslovně o ecclesia B. Mariae. Od té doby, mimo založení kaple P. Marie u sv. Víta¹⁾ Mikulášem z Pelhřimova r. 1376 a kaple Bož. Těla v XV. stol., neprojevuje se dlouho zbožná mysl měšťanů zevně takovýmto činem. Teprve protireformace katolická jeví účinky: v druhé polovici XVII. století vznikají kolem města nové svatyně z odkazů bohatých soukromníků a pomáhají vyvolávat a rozdmýchovat poutnickou vášeň. Srovnáváme-li Pelhřimov po založení a na počátku století XIX., kdy J. B. Juhn kreslí své rodné město, vidíme jej ozdoben řadou věží, vížek a kupolek; tehdy patří k městu, vedle děkanského kostela a kostela sv. Víta se hřbitovem, kaple Bolesné P. Marie ve věznici u radnice, kaple Kalvarie, kostel Božího Těla se hřbitovem, kaple sv. Anny, dříve Proměnění Páně, kostel sv. Jana Křtitele ve St. Pelhřimově a kostel sv. Trojice na Křemešníku. Během XIX. století pozvolna zmizely z obrazu města hřbitov u sv. Víta a kostel Božího Těla, kaple P. Marie zbavena části svých ambítů a Kalvarie nabyla přestavbou jiné podoby; racionalistický duch počátku století a ochabnutí zájmu pro pouti a náboženské slavnosti omezil život náboženský skoro výhradně na jediný kostel v městě. Řada těchto budov stala se nám kulturně historickým objektem a tento význam zaručuje jim trvání do daleké budoucnosti. Podíl náboženského života na celkovém žití starého města byl tak veliký, že i jeho architektury a ruch v nich a kolem nich zabíraly největší část všeho zájmu kulturního v obyvatelstvu; do oblasti této patří nejen stavby samy, ale i hřbitov, škola, fara, zvonice. Nejenom časté požáry a přestavby, ale i drobné příběhy denního života, spory o patronátní lavice, pouti a průvody, vítání nových kněží a učitelů, svěcení zvonů, literácký zpěv a figurální hudba, zvonění na mračna a pohřby, všechny tyto vztahy k městskému obyvatelstvu jsou nevyčerpatelně pestré a velmi často zajímavé. Bohužel, při kusosti archivu je právě tato kulturněhistorická stránka nejméně zastoupena. Ale mimo to jsou ještě kostely pelhřimovské vedle radnice a bran nejdůležitějšími památkami historickými v městě a jejich význam pro stavitelskou školu českého jihovýchodu přinese jim jistě zvýšený zájem vědecký. Malým příspěvkem k zpracování v tomto směru chce býti i tato kniha.

1. Děkanský kostel.

Stranou od náměstí, v situaci skoro středověké, obklopen hradbami, děkanstvím a zámek, stojí hlavní kostel pelhřimovský a k akcentu v obraze města dopomáhá mu vlastně jen jeho vysoká věž. Ta je — jak je zcela pochopitelné při malém městě — „znamením“ Pelhřimova jako „tužka čáslavská“ nebo jako kupole německobrodská a obstává dobře v soutěži několika ostatních věží, věžiček a nově i továrních komínů. Podle potřeby starých dob dominovala i tím, že ji obýval ostrovid hlásný, písaří z dlouhé chvíle paměti svého rodu i celého města; dnes je spíše rozhlednou turistům, kteří odtud pohlížejí se zájmem na drobné domky a úzké dvorky vnitřního města a pátrají v okolí, pokud vrchy nebrání, po významných bodech. V této věži samotné jako by se byla vypiala celá stavba k mohutnému vrcholu; poznáte, vkročivše do vnitřku chrámu, zejména jeho lodí, jež přímo útlacnou silou působí, jak je vlastně nepatrný v dojmu a tento pocit se stupňuje, obcházíte-li budovu na stranách, kde hmota věže při pohledu nespolupůsobí. Zákonů architektonické koncepce a monumentalitě nelze jen tak bez úhony nedbat: historie kostela ukazuje, že nebyl myšlen jako jednotné dílo, ale že jej budovaly potřeby věků a ritu, kus po kuse, až odevzdaly 2. polovici XIX. století dílo epigonské a roztržité. Tak se jeví budova děkanského kostela měřena pravidly a zákony dnešního řádu. Ale není radno vnašeti do knihy, jež se chce vyrovnati s minulostí objektivně a spíše chce vysvětliti, než posuzovati a odsuzovati podle soudobého vkusu, byť jen na chvíli podobná hlediska; chladný pozorovatel temporis acti vidí v děkanském kostele neklamné doklady historického vývoje, z jeho kamene a cihel mluví k němu jasnou řečí několik století a celý soubor všech těch stavebních částí a částíček je mu dokumentem dražším nad architektonické dílo, věky nedotčené. A k tomuto cenění také srdcem a nejen rozumem chce náš výklad přivést čtenáře.

*

Podle tradice, jež se táhne jako červená nit i kronikářskými záznamy, byl kostel, nyní děkanský, původně hradní kaplí pánů z Říčan. Věc sama by nebyla neobyčejná, analogií bychom našli hojně, ale tradice sama nepostačí k důkazu historického fakta. První spolehlivá zpráva o kostele jest teprve z r. 1359, kdy 11. října svoluje arcibiskup pražský Arnošt z Pardubic listem ze zámku v Roudnici k fundování ranní mše „v městě v kostele P. Marie“, již nadal rychtář a celá obec a již měl sloužiti buď farář nebo jiný kněz, farářem ustanovený¹⁾. Snad bychom mohli i jiné zprávy ze XIV. století (1379), v níž se mluví o kostele sv. Víta, jako o „antiqua ecclesia“²⁾, užiti jako pomůcky k určení stáří dnešního děkanského kostela, kdyby ovšem bylo vyloučeno, že byl ještě jiný kostel nebo kaple, s nimiž onoho srovnání časového slovem antiqua bylo užito.

Pro XV. století nejspolehlivějším dokladem je jistě městská kniha od r. 1417. V té je nazýván kostel široce kostelem Matky Boží Panny Marie „ve zdech“ (k r. 1439 a 1442) nebo „tu v městě“ (1465).³⁾ Ale jsou v ní i zá-

znamy, jež se dají těžko přiřknouti bez omylu určitému z obou kostelů, sv. Víta nebo P. Marie. Tak dává r. 1446 Adam, soukeník, pozlacený kalich s pozlacenou patenou, korporál a zlacený křížek k „hlavnímu“ kostelu, kdežto r. 1453 Vít kramář poroučí 10 kop na vosk bez určení, k těm svíc-nům, kteréž stojí před „velkým oltářem“, nebo Mikeš, vřetenář, kupuje r. 1456 ornát zelený se vši přípravou (celý parament) od „kostela našeho pelhřimovského“.⁴⁾ Stejně neurčitě zní zprávy z r. 1454 (2 libry vosku „ke kostelu“ z luk v Podolci a k Myslotínu a z role k lesu řečickému, odkázaných Bětou Vaňkovou, ševcovou, dceří), 1460 (Václav, řečený Zpěvák, z Krumlova, dal kalich stříbrný s prostředkem okřílka pozlatitým a dole vyrytým nápisem k „kostelu města našeho Pelhřimova“ s výhradou, aby byl vydán Matěji, synu Býkovu, bude-li knězem) a opět 1460 (paní Běta koupila z odkazu 10 kop gr. chotě svého Michala Leptáčka k „záduší našeho města Pelhřimova“ kalich stříbrný nejvyšší, ornát aksamitový červený a korouhve červené).⁵⁾ Omyly způsobiti může zejména okolnost, že i tam, kde se mluví o farním chrámě sv. Víta výslovně, jako na př. r. 1463 (Kateřina Vaňková odkázala koltáři sv. Kateřiny ornát zlatohlavový se vši přípravou a stříbrný kalich, uprostřed pozlacený), uvádí se oltář „v městě v koutě, k tomu oltáři jdúc k farářovi“.⁶⁾ Zcela jistá a bez pochyb je zpráva, že r. 1439 daroval Jan Longin, správce školy, ke kostelu P. Marie bibli, vlastnoručně psanou a r. 1442 katholicon.

V XVI. století otázku komplikuje nejistota všech zpráv, kdy vlastně byla přenesena fara od sv. Víta do hradeb k P. Marii. Pamětní kniha na děkanství z r. 1761 s určitostí a klidem, jež prozrazují bezstarostnost nekritického přejímání z Hájka a starších zpracování rukopisných, stanoví letopočtem 1236 založení fary u sv. Víta a rokem 1596 přenesení její k P. Marii a povýšení na děkanství, ačkoliv jména protoděkanova nezná.⁷⁾ Ale archivních dokladů pro tato tvrzení nemáme a také změna pojmenování kostela P. Marie na sv. Bartoloměje zůstává prozatím z nedostatku pramenů ve svých příčinách a časovém určení nevysvětlená.⁸⁾ Snad by tu padala na váhu i tato okolnost: na křtitelnici, pořízené r. 1517 nákladem obce a prací konváře Václava Mrkvičky z Prahy, jsou reliefs sv. Bartoloměje, Vojtěcha, Václava a P. Marie, kdežto sv. Vít se tu nevyskytuje. Je tedy na snadě domněnka, že křtitelnice byla pořízována přímo pro kostel ve zdi čili že se v ty doby stal farním. Ze v kostele již asi od počátku XVI. století rozhodovala obec, vidíme dále ze zpráv v městské knize, zejména ze zápisu z roku 1529 o nové zvonici při kostele,⁹⁾ při níž kladl Ondřej, syn Duškův, žlab; konšelé učinili s Ondřejem smlouvu, že přijal střechu zvonice ke svému gruntu se závazkem, že ji bude za náhradu 2 kop míš. na svůj náklad pobíjeti a jinak opravovati a že smí podle potřeby do zdiva zvonice trámy vložiti. K této první skutečné zprávě o stavbě při kostele přidružuje se potom nápis v nadpraží jižního vchodu: WACZLAW ZE SPER 1553, jenž bezpečně datuje formy pozdně gotické, objevující se na jižní lodi. Pak zase však nastávají pochybnosti ve věrohodnost kronikářských zpráv. Kdežto nás městská kniha k r. 1571 zpravuje o takové prázdnotě

*

v pokladně obecní i sirotčí, vzniklé asi výlohami na zahlazení škod, způsobených ohněm r. 1561, že musila býti prodána monstrance za 236 kop 3 gr.⁹⁾, klade urbář¹⁰⁾ vystavění velké věže od základu a opatření 4 zvony do r. 1576 a v zápětí na to po velkém požáru r. 1582, v němž prý shořel kostel i se zvony.¹¹⁾ Pichmannovské paměti z r. 1691 mluví o druhé stavbě věže r. 1590.¹²⁾

Zprávy ze století XVIII. zahajuje zmínka o monstranci z r. 1625, jež potom r. 1810 při státním krachu byla odvedena do mincovny; v nápise na ní objevuje se poprvé jméno děkana pelhřimovského, Šimona Simonidesa,¹³⁾ Stručná zpráva o ohni r. 1646, kdy vyhořel kostel s celým městem,¹⁴⁾ nedovoluje seznati rozsah pohromy, již utrpěl; ale okolnost, že r. 1663 byl postaven a následujícího roku vyzlacen nový hlavní oltář,¹⁵⁾ vede nás k domněnce, že oheň zasáhl i do vnitřku kostela. Podobně zakoupení nového cymbálu a dvou nových zvonů od jihlavského zvonaře Bartol. Nachystala r. 1674, z nichž o větším se praví, že „před tím k porušení jest přišel“,¹⁶⁾ by ukazovalo na zničení věže i se zvony. Při tom se dovídáme, že byl již tehdy na věži orloj a o málo později r. 1682 je náhodná zmínka i o hlásném tu bydlícím.¹⁷⁾ R. 1681 byl koupen obraz na hlavní oltář a r. 1691 daroval někdo (znak je neznámý) bohatě vyšívanou kasuli.

V XVIII. století mimo požár r. 1766 je nejzávažnější pro stavební vývoj děkanského kostela rozšíření lodí k západu o 5 1/2 sáhu v letech 1724-1725. Kronikář¹⁸⁾ odůvodňuje tento krok vzrůstem obyvatelstva v městě i přifařených vesnicích, ale zdá se, že hlavně zvýšení pompy a zevnějšího lesku obřadů bohoslužebných potřebovalo značnějšího prostoru. S tím asi souvisí též, že opatřovány nové oltáře (několik altare portatile je z r. 1734), nové varhany (kolem r. 1765¹⁹⁾ a působením děkana V. J. Mrázka (1745 až 1759) drobný inventář, že purkmistr V. Dreves daroval r. 1761 ornát zelený a Jan a Polyxena Rečičtí r. 1762 roucha bílá a červená a že stářím sešla střecha věže, mnohem prý vyšší a zeleně natřená, byla pražským mistrem, který vyšel vítězně ze soutěže, znovu zdvižena r. 1757 nákladem 2.630 R 43 g.²⁰⁾ a r. 1762 že do ní zavěšen přelitý starý a jeden nový zvon²¹⁾ od zvonaře budějovického Ant. Pögla.

Pak přišla ona veliká pohroma 8. listopadu r. 1766, kdy shořela větší část města s kostely a branami. V děkanském kostele utrpěla hlavně západní část: vyhořela věž, krovy spadly, zvony se rozlily a také do vnitřku kostela vnikly plameny, spálily nedávno nově postavené varhany²²⁾ a sochy apoštolů, začadily malby nástěnné i oltáře. Oprava byla prováděna v kostele ihned, na věži později a bylo na ni podle účtů vydáno do 11. prosince 1767 celkem 2299 R 51 g. mimo materiál a robotu a mimo to bylo ještě rozpočteno dalších vydajů na 1200 R.²³⁾

Stavební práce na kostelní budově týkaly se hlavně nového krovu a sanktusní vížky, jež zhotovil r. 1767 tesař Krajíček²⁴⁾ za 175 R; potom byla následujícího roku pobita vížka mědi²⁵⁾ a dán na ni železný kříž.²⁶⁾ Na přání děkanovo mělo býti okno za hlavním oltářem do polovice zazděno, ale pak od toho upuštěno zase na jeho přimluvu;²⁷⁾ podobně k jeho žá-

dsti mělo býti r. 1768 obnoveno začazené malování na triumfálním oblouku, při čemž si obec přála, aby tam byl namalován znak s desíti kurfirsty.²⁸⁾ Veliká věž stála dále bez krovu a zvonů. R. 1767 ustanoveno, že se má prozatím pro zvony, až je přivezou, vystavěti bouda z prken²⁹⁾ a do ní že se mají zavěsiti zvony na hranici.³⁰⁾ Teprve v červnu r. 1768 posílá Schmidt, mistr tesařský z Jindřichova Hradce, „obriss“ na věž a nabízí se udělati ve 14 dnech stolici pro zvony, aby se mohlo bez překážky stavěti; ale v radě sneseno, že se letos ještě stavěti nebude a tak brzo se nedá.³¹⁾ Jak se oprava protáhla, vidíme z toho, že byl velký zvon tažen až 9. února r. 1774 na věž prací tesařského mistra z J. Hradce.³²⁾

Zařízení kostela bylo podrobeno záhy po požáru opravě anebo opatřeno prostě. Zvony zadány již osvědčenému (1762) budějovickému zvonaři A. Pöglovi. Když byl hotov, vyzval radu, aby poslala pro ně vozy a zjistila váhu.³³⁾ Podle referátu radního Konvičky³⁴⁾ zvolena pro zvony jména: Bartoloměj, Dominik, Florián, Karel, Gothard a svěcení dne 10. října nákladem 6 dukátů převzal prelát Aug. Marek z Baborova Třeboňského;³⁵⁾ 15. října dopraveny do Pelhřimova, zavěšeny do provisorní hranice, 24. října zkoušeny a v lednu 1768 — když se před tím odbyl boj mezi radou a děkanem, jenž hájil svého vždy opilého kostelníka — odevzdány k užívání dvěma kostelníkům a hlásnému.³⁶⁾ Celkový účet Pöglův činil 1558 R 50 × (za práci modelérskou na reliefy přidává se mu 17 R 30 ×³⁷⁾; podkomořský úřad žádal při schvalování účtů, aby se mu strhlo, ale Pögl protestoval, že učinil smlouvu s magistrátem a ne s podkomorním úřadem.³⁸⁾ Dodatečně zhotovil ještě Pögl r. 1768 2 zvonky a cymbály k hodinám za 311 R 3 ×.³⁹⁾ Srdce k největšímu zvonu stálo 6 R 18 × a koval je kovář Pokorný.⁴⁰⁾ Jeden zvon, nejmenší, ulil také pražský zvonař Fr. A. Frank. K žádosti hlásného, aby mohl lépe zvoniti proti mračnům, byly aspoň nejmenší dva zvony, Florián a Karel, dopraveny na věž, ale zapověděno mu, užívatí dětí k zvonění, aby se zvony nekazily.⁴¹⁾ Když pak byly zavěšeny všechny zvony, byl stanoven řád o zvonění, dodnes platný.⁴²⁾

Z nábytku kostelního v první radě byly znovu pořízeny varhany. Smlouva uzavřena s kutnohorským varhanářem Pavlem Horákem 30. října 1767, cena smluvna na 1050 R a jako dodací lhůta srpen následujícího roku.⁴³⁾ Varhanář dostal slovu s malým opožděním; k sv. Václavu jelo 6 až 7 vozů do K. Hory pro materiál a mistr se dal do skládání; když měl kostru složenou, žádal magistrát za dodání řezeb na korpus, jež byly patrně zadány domácímu řemeslníkovi; konečně v prosinci bylo vše hotovo, varhany přijaty jako „opus dokonalý, beze vsí hany“ a varhanáři poukázán zbytek odměny.⁴⁴⁾

O ostatním nábytku jsou zprávy spořejší. Vyměněny radní stolice a zpočívadla pro pana děkana za nové podle návrhu, jež zhotovil sám truhlář, a staré usneseno dáti k sv. Vítu.⁴⁵⁾ Dále žádal děkan, aby se z příspěvku konsistoře 2000 R zakoupily komže a alby a černý parament, pak aby řezbář zhotovil nový oltář P. Marie Bolestné naproti oltáři Krista na kříži, protože prý „by celého kostela pořádek zohyzdil, kdyby zůstal“. Jak na-

loženo s prvním přáním, nevíme; na druhé odpověděl magistrát, že nového oltáře potřebí není, dokud nebude i naproti u Krista Pána jiný, pěknější model, „jsouce to nyní jako almara“.⁴⁶⁾ Aby mohl určit, co bude třeba nahraditi a opravit, vyžádal si magistrát inventář věcí kostelních;⁴⁷⁾ při tom vyšlo na jevo, že jsou propáleny dva obrazy sv. Jana a sv. Jana a Payla. Při vyslechu sváděl to nahoře již uvedený opilec kostelník Leopold Čáp na nehodu při Božím Těle.⁴⁸⁾ Na rozhodnutí panu primasovi necháno, mají-li se znovu dáti dělati sochy apoštolů, při ohni zničené.⁴⁹⁾ Nový nátěr a zlacení 5 oltářů a kruchtů zadáno kutnohorskému Václavu Hubatiovi, jenž se tak uvedl v přízeň pánů, že mu o dvě léta později světil provedení kartonu Q. Jahna na klenbě radní síně.⁵⁰⁾

Tím asi byly skončeny práce, jež měly zahladiti stopy požáru. Ale netrvalo dlouho a nový požár 21. října 1794 strávil část města a velkou věž děkanského kostela; zvony při tom spadly a velký, jménem Bartoloměj, pukl. Pohroma odčiňována ihned. Následujícího roku zdvižen nový krov mistrem Ignácem Krajičkem z Počátek, pomocí mistra zednického Jakuba Trky z Pelhřimova, 14. října zasazena za hlučné střelby pozlacená báně a r. 1796 dostavěna zděná komůrka pro hlásného s pavlačí, střecha pak pobita měděným plechem od mistra kotlářského Fr. Šustry z Pelhřimova.⁵¹⁾

Neminul rok a přišlo nové neštěstí. Kolem poledne 28. června 1797 spadl náhle štít kostela, prorazil klenutí nad hudební kruchtou a poškodil varhany, vlašské bubny a jiné drobnější předměty.⁵²⁾ Oprava se vlekla asi několik let, neboť krov se sanktusníkem postaven tesařským mistrem Ignácem Krajičkem teprve r. 1800 a zvonek do sanktusu, 50 liber těžký, zavěšen teprve roku 1804. V té době, 4. července 1802, dán také na věž zvon, v Budějovicích přelítý, jenž pukl při katastrofě r. 1794,⁵³⁾ a provedeny některé adaptace uvnitř v kostele. Tehdy byly zazděny — k vůli zlodějům — výklenky, mezi opěráky presbytáře v barokní době zřízené, a odmítnuta při tom nabídka pana Rokosa z Rosinfeldu, jenž si chtěl v jedné zříditi oratoř pro svou rodinu;⁵⁴⁾ také oratoř v sakristii, s oknem do presbytáře, byla kolem r. 1800 zazděna a teprve r. 1805 opět otevřena.

V roce 1807 došlo podle nařízení i v Pelhřimově k všeobecnému puncování zlatých a stříbrných nádob a předmětů a v zápětí na to i zde rok 1810 decimoval chrámový poklad. Po celém Rakousku zničila tato konfiskace, prováděná byrokraticky, beze vkusu a ohledu, na tisíce dobrých, ba výtečných prací zlatnických, násilně porušovala odnímáním aspoň spodních částí (podstavců a noh) původní formy a tak navždy oloupila nejen země a národy o památky, dík svému materiálu velmi trvalé, ale i — měříme-li následky konfiskace dnešním zorným úhlem — o závažnou část materiálu studijního a dokumentů kulturních. V Pelhřimově⁵⁵⁾ skonfiskovány 8. února: stříbrná kadielnice s lodkou, stříbrné, pozlacené konvičky s podnosem, stříbrný a zlacený pacifikál, stříbrná, zlacená část velké monstrance, zvané Pichmanovské (část měděná ponechána a scházející nově přidělena nákl. 230 zl. a celek pozlacen), částečně i velké stříbrné a zlacené ciborium, posázené kaménky, s víčkem (zachována číše s víčkem), velký stříbrný, zlacený kalich

s patenou, posázený drahokamy a spodní části dvou menších stříbrných kalichů s patenami; 5. dubna: veliká monstrance gotická, pozlacená, s leto-počtem 1625 na noze (zjistěte tehdy přidělána nová renaissanční noha); konečně 30. dubna zbytek, totiž stříbrné, zlacené ciborium s víčkem a tři zlacené kalichy s patenami.

V XIX. století provedeny ještě důležité změny stavební. Po malé episodě r. 1813, kdy spadl plechový orel s velké věže a zaměněn potom r. 1815 za kříž, jež nasadil tesař Sixt, přikročeno v letech 1836 a 1837 k zřízení nového vchodu do kostela. Až do této doby přiléhala budova — jak to dobře dovedli ve středověku vyjádřiti pojmenováním „ve zdi“ — těsně k hradbám, kolem západního průčelí vinul se parkán, tehdy již v zahradu proměněný, a mezera mezi kostelem a kaplankami byla přepažena městskou zdí. V tu dobu oprošťování měst od hradeb, zřizování okružních komunikací a počínajícího parkovnictví vykonán energický čin zcela v souhlase s potřebou a panujícím názorem. Nepotřebná hradba mezi kostelem a kaplankami byla zbořena, část parkánu mezi solnicí a děkanskou zahradou vykoupěna, stromy vysekány a tak urovnáním půdy získána přímá komunikace příchozím od západu k náměstí a široké prostranství před západním průčelím kostela. Nyní teprve vynikla nehotovost tohoto průčelí, jež — budováno po etapách — znamenalo pro dobový vkus svou nesouměrností poklesek proti esthetice. I vykonáno, co se logicky samo nabízelo: souměrně se severní lodí přistavěna v celé výši kostela i zbývající část jižní lodi od velké věže až do lince západního průčelí. Potom uprostřed souměrného průčelí zřízen nový vchod, kostel zevně i uvnitř obílen, prostranství před ním vydlážděno a nerovný terrain mezi děkanstvím a sakristií snížen tak, že musilo býti zřízeno do sakristie schodiště.⁵⁶⁾ S těmito úpravami souvisí ještě nové pobití měděným plechem spodní části střechy velké věže a to od lucerny, označené městským znakem a letopočtem 1796 až ke zdivu, což zhotovil kotlář z Jihlavy.

Opravy, podnikané občas v posledních desetiletích, nebyly bohudík — až na několik výjimek — prováděny v duchu stylového purismu nebo pseudovědecké restaurace. Stavební organismus je skoro nedotčen až do dnešní doby, neboť oprava v letech 1882—83 a 1892 týkala se jen detailů, jež sice poněkud rušivě působí při podrobném zkoumání, ale na celkový charakter stavby vlivu nemají.⁵⁷⁾ Zakoupení pseudogotického oltáře J. Krejčíkova r. 1892,⁵⁸⁾ jenž zbytečně vytlačil pěkný, ranně barokní původní oltář, a zřízení pseudogotického portálu v západním průčelí r. 1903 vyvažuje aspoň částečně křížová cesta V. Foersterova, na plátně malovaná r. 1900 a dřevěné jesličky, řezané r. 1906 Fr. Bílkem, s pozadím, jež maloval též V. Foerster.⁵⁹⁾

*

Stavební konglomerát tak složitý, jako je děkanský kostel, je třeba pospatí šířeji, aby i laik pochopil jeho strukturu.⁶⁰⁾ Na první pohled znamená laikovi sebe složitější organismus stavební dílo jednotné, o němž usuzuje

podle jeho nejnápadnějších znaků, jen je-li sladěn dobou v barevném dojmu svých hmot. Rozboru jednotlivých článků tohoto celku dostává se ovšem laikovi málokdy a odtud plyne často neporozumnění pro cenu staveb, s nímž se setkáváme i u lidí, kteří na druhé straně mají nejvřelejší pochopení pro obraz nebo sochu.

Děkanský kostel je trojlodní stavba, kněžištěm k východu obrácená, s věží, přilehlou na jižní straně k hlavní lodi. Je veskrze omítnuta a pokryta jednotnou taškovou střechou sedlovou, z níž vystupuje sanktusová vížka. Budova stojí volně na náměstíčku, vytvořeném během staletí, jež je nejužší na straně severní, a jenom velkou věží je připojena k špitálu, čímž se vytváří kolem věže zajímavé zákoutí.

Zevnějšek je celkem jednoduchý. Západní průčelí má v přízemí pravoúhlý vchod a nad ním polokruhové okno na kruchtě; stěna je do okapní římsy bočních lodí členěna prostě pilastry, nad ní vystupuje v šířce hlavní lodi tabulový štít o hlavní části, dvojicemi pilastrů dělené, a o nízké lisenované attice, jež nese trojúhelný štít s dvěma oválnými otvory; nad čely bočních lodí sprostředkují trojúhelné vyzdívky přechod ke střední, vyšší části štítu. Úprava průčelí jeví již nepochopení barokních forem, jež se po roce 1800 dostavilo.

Stejně prostě jsou vypraveny i boční stěny. Severní strana je vůbec plochá, bez výstupku a bez dekorace mimo několik lisen; v přízemí má pět půlkruhem sklenutých oken, vedoucích do severní lodi a portálek do sakristie a do vřetenového schodiště na empory, před nimiž je položeno několik schodů; v patře vede na empory šest obdélných oken. Strana jižní je značně plastičtější; jednak ji přetíná věž, vystupující polovicí své šířky z líce budovy, jednak přiléhají na tuto stranu přístavky. Část jižní lodi, za věží k západu položená, je pro pohled jaksi ztracena, jsouc vždy kryta hmotou věže. Je také bez otvoru a ve zdivu zcela hladká, prozrazujíc se jako přístavek, odůvodněný ne potřebou ritu, ale potřebou souměrnosti západního průčelí, nastalou po oprostění kostela. Část druhá, od věže k východu, obsahuje v přízemí dva vchody a tři okna různého původu; vchod blíže k věží posunutý je hrotitého oblouku a bez profilace; jest opatřen rozlehlou předsiní, otevřenou původně na dvě strany a sklenutou hladce křížem na toskánský nárožní sloup; volné dvě strany byly později zazděny a v zazdívce ponechány jen pravoúhlé otvory, dveřmi opatřené, a okénko na jih; druhý vchod je posunut k východní straně, má pravoúhlé ostění žulové s profilem žlábků a oblounů, jež se v horních rozích prostupují, částečně vyplněné kouty pod nadpražím a ve vlysu nápis: WACZLAW ZE SPER 1553; okna jsou různého tvaru, k východu dvě hrotitá (jedno nad portálem z r. 1553), k západu jedno polokruhové. Patro v této boční lodi není zbudováno nad celým přízemkem; část nejvýchodnější zůstává přízemní. Patro je uniformní v zevnějšku, zcela hladkých stěn, na nichž pod omítkou prosvítá sgrafitto, prostě vyžlabené hlavní římsy a má k východu hladký trojúhelný štít; tři okna v podélné stěně a jedno ve východním čele jsou stejná, pravoúhlá a mělce profilovaná jako portálek z r. 1553. Nad předsiní gotického vchodu

je zbudována předsiní literátského kůru, sklenutá valeně, osvětlená třemi polokruhovými okny a opatřená částečně zastřešeným schodištěm, od východu při zdi boční lodi vedoucím.

Východní strana je nejjednotnější obsahujíc polygon kněžiště, tvořený pěti stranami pravidelného osmiúhelníka a opřený čtyřmi pilíři až do hlavní římsy sáhajícími a dvakrát odstupňovanými; ústupky jsou kryty neprofilovanými deskami žulovými, horní kosina je ovroubena barokní římsou kněžiště, jež se kolem opěráků oblomuje a kryta prejzy. V přízemí byly mezi opěráky zřízeny pomocí zazdění v barokní době dvě jakési oratoře a uprosřed v ose kaplička. Podobným přístavkem rozšířena také sakristie. Nad těmito zazdívkami vystupuje pět štíhlých oken hrotitého oblouku, dělených prutem a opatřených kružbou z trojlistu a dvojnosů; šesté a sedmé okno v postranních zdech kněžiště jsou sice po barokní úpravě segmentové, ale pod omítkou zřejmě se rysuje vyšší, lomený jich oblouk.

Z dosti kompaktní hmoty kostela vystupuje nápadně velká věž. Má nepravidelný půdorys, což nepochybně podmiňuje okolnost, že západní stěna do určité výše prostě byla ušetřena renaissančním stavitelem zabráním sousední městské zdi do tělesa věžního. Při přestavbě západního průčelí kostela byla tato část věže opatřena mohutnou escarpe, krytou žulovými deskami. Hranol do římsy okapní, 30 m. vysoký, nahoru se úžící a cele omítnutý, s napodobenými nárožními kvádry, je dělen po výšce jen dvěma římsami oblomenými. V přízemí vede do věže z předsině jižního portálu lodního vchod s lomeným ostěním žulovým bez profilace. Jinak je mohutné zdivo věžní vůbec bez otvoru a teprve v posledním patře otvírají se na všechny čtyři strany široká okna, lomeně sklenutá, s širokou hladkou špaletou. Nad okny ustupuje v posledním nízkém patře, obydlí hlídačově, zdivo značně vzad, tvoříc tím kolem patra pavlač; tato je ovroubena mříží, ze železa kovanou, jež tvoří síť kosočtverců z prutů, vzájemně se prostupujících. Na pavlač vedou z obydlí věžníková obdélná okna a vchody. Hlavní římsa je nad pavlač vysazena až do líce zdiva věžního a nad touto širší základnou zdvihá se umělý krov, mědi pobitý; z komolého čtyřbokého jehlance, na hranách seříznutého a římsou přepásaného, vystupuje stlačená cibulovitá bání, rovněž na hranách seříznutá a končí se lucernou s menší bání, festonovanou baňkou a železným dvojitým křížem. Plochy lucerny jsou vyzdobeny dekorací, tepanou a vysekávanou z měděného plechu a silně zlacenou. Na východě a západě ve věncoví a festonech znak města, na severu letopočet 1796, na jihu český znak královský.

Vnitřek jest přestavbami barokními sladěn v dosti harmonický celek - prostor rozbíjí jen velká věž, vstupující svojí širokou stranou do boční jižní lodi; přístavky jižní lodi neuplatňují se v pohledu příliš. Tísnivě působí jen zúžování hlavní lodi k západu, podmíněné již původním půdorysem.

Kněžiště, oddělené od hlavní lodi vítězným obloukem hrotitým, s ošikmenými a půlkruhově vyžlabenými hranami a drobně profilovaným soklem, je podélný prostor, polygonem zakončený a klenbou, na křížové pole a pětiosminový závěr dělenou, uzavřený. Žebra klenební jsou klínovitá, po

obou stranách mělce vyžlabená a zabíhají bez konsol hladce do zdi; svorník je kruhový a hladký. Okna mají uvnitř polokruhové archivoly. Kněžiště otvírá se na severu prostým vchodem segmentovým do sakristie, na jihu do pozdně gotické přístavby velikým obloukem bez profilace a na východ do dvou komůrek, vyzděných mezi opěráky; tyto barokní přístavky přízemní byly původně dosti hrubě vymalovány náboženskými výjevy.⁶¹⁾

Přilehlá sakristie, v barokní době rozšířená přístavkem k východu, mezi opěrný pilíř a čelo sakristie vloženým, byla v gotické své části klenuta původně dvěma poli křížové klenby, na příč položené. Když vystavění empor nad severní lodí si vyžádalo komunikace, vloženo do sakristie dřevěné schodiště a to zaměněno v I. pol. XIX. století zděným vřetenovým, k vůli němuž byla polovice jednoho pole klenbového ubořena. Odtud nynější nepravidelný prostor.

Trojlodí, v půdoryse k západu značně zúžené a tím v ose s kněžištěm divergující, je vzhledem ke svým šířkám velmi dlouhé. Hlavní loď je sklenuta valeně, se šesti páry výsečí, z nichž tři k východu jsou užší; to odpovídá kombinaci šesti oblouků empor nad boční lodí severní, z nichž východní tři — jsouce zbudovány nad dvěma původně gotickými oblouky — jsou užší, kdežto ostatní oblouky — vyšlé z jednotné přístavky barokní — kryjí se přesně s oblouky v přízemí.

Tyto oblouky všechny jsou segmentové, ale trhliny v omítce ukazují, že první dva (od východu) jsou adaptovány z lomených. Jižní loď otvírá se do hlavní lodi před věží dvěma původně hrotitými oblouky, nyní také barokně uniformovanými, za věží jediným obloukem Božího hrobu. Pilíře mezi oblouky jsou hmotné, čtyřboké, bez hlavic a bez profilace, podobně oblouky přízemní i do empor nemají profilace; otvory jich jsou na emporech opatřeny ballustrovým zábradlím dřevěným. Na západě zabírá v hlavní lodi jedno pole hudební kruchta, podklenutá valeně a v popředí opatřená zábradlím jako empory. Stěny hlavní lodi jsou hladké, jenom pod cípy výsečí klenebních jsou římsové konsoly.

Vlastní prostor bočních lodí i empor je tísnivý, úzký a nízký. V obou jsou korrespondující dvě pole křížová s původními žebry profilu otupeného klínu s rovnými stranami (v severní) a vyhloubenými (v jižní), konsolami ve tvaru polovičního osmibokého jehlanu s římsou, a okrouhlými svorníky, z nichž jeden (v druhém poli jižní lodi) je ozdoben hlavou Kristovou v reliéfu. Ostatní prostor v severní lodi sklenut valenou barokní klenbou s výsečí, kdežto v jižní zbývá již jenom prostor Božího hrobu za věží, též valeně sklenutý. Přístavek pozdně gotický, spojený s jižní lodí obloukem, probouraným v původním jejím čele, má dvě pole klenbová, křížovou klenbu renaissanční s maltovým svorníkem a českou klenbu plackovou. Také sakristie je spojena se severní lodí podobným otvorem, v čelní zdi probouraným. Prostory nad bočními lodmi, empory, literátský kůr a oratoř, jsou sklenuty vesměs valeně.

Prostor věže je v přízemí předělený v polovici; v části severní je položeno dřevěné schodiště. Jinak jsou ve věži povalové stropy.

Konečně zbývá upozorniti i na stavební detaily, zakryté střechou. Nad nynější klenbou hlavní lodi shledáme, že zeď pokračuje ještě o 5 m výše a nalezneme nejen stopy bývalého trámového stropu lodního, ale i tři páry okének, pod samým stropem umístěných, značně vyšpaletovaných, hrotitého oblouku, s hrubým dvojnosem a ostěním bez profilace. Pozorujeme-li zdívo na styku kněžiště s hlavní lodí, zjistíme spáru 3 cm širokou, což by neomylně svědčilo o přístavbě kněžiště k starší lodi, kdyby již samy formy o tom nepřesvědčovaly. Jinak jsou všechny stopy přestaveb a starších formací skryty pod omítkou a jenom náhodné jich odkrytí při opravách může vésti k dokonalejšímu poznání stavebních změn na budově.

*

Vezmeme-li nyní v potaz několik spolehlivých zpráv historických, nápis na jižním portále a jako hlavní pramen stavbu samu, můžeme naznačiti zhruba stavební vývoj děkanského kostela asi takto:

Na konci XIII. století postaven ihned po založení města trojlodní chrámek malých rozměrů, s hlavní lodí ploše krytou, úzkými okénky pod stropem osvětlenou a třemi páry oblouků do bočných lodí otevřenou. Jak byl ukončen k východu, lze se jenom dohadovati, ale sotva pochybíme, považujeme-li aspoň v půdoryse dnešní presbytář za zbytek původního kněžiště. Snad byly i boční lodi, jichž pultové střechy sáhaly až pod okénka lodí hlavní, ukončeny jako tehdy obvykle polygonem. O existenci věže v této nejstarší době je možno souditi zase jen z analogie, ale umístění její při budově by se zjistilo jen výkopem. Že byl kostel posunut až těsně k hradbám, dokazuje již pojmenování v XV. stol. se objevující „Panna Marie ve zdech“ a faktum, že situace kostela se — jak svědčí původní okénka nad nynější klenbou hlavní lodi — od XIII. století nezměnila.

Původní stavba byla podrobena pronikavé přestavbě buď na konci XIV., nebo, a to pravděpodobněji, v I. polovici XV. století. K původnímu trojlodí bylo přistavěno nové kněžiště se sakristií a také lodi — určité loď jižní a pravděpodobně i severní — boční znovu sklenuty. Na této přestavbě však ani v době gotické nezůstalo. Na počátku XVI. století postavena nová věž (1529 „nová“ zvonice) a r. 1553 s finanční pomocí Václava ze Sper rozšířena jižní loď k východu a zbudován nad ní literátský kůr,⁶²⁾ v rozměrech zcela shodných s protější sakristií; portálek a okna v kůru zachovala až dodnes svoje charakteristické tvary. Tradiční gotické formy v oknech objevují se ještě ke konci XVI. století (1576), kdy budují novou věž na jižní straně chrámu, kdežto v oblounové římsě a ve střechě zeleně natřené již se uplatňují — pokud možno souditi podle starého popisu — tvary renaissanční.

XVII. století nezanechalo na kostele více než předsíní jižního portálu, křížovou klenbu s růžicí na maltovém svorníku v pozdně gotickém přístavku a sgrafitovou rustiku na literátském kůru a věži, dnes zakrytou maltou. Několik změn na budově (střechy kostela i věže), způsobených požáry, pomíjíme, protože nám není jich forma ani v popise zachována. Za to XVIII. století zuniformalo radikálně celou budovu v zevnějšku i vnitřku úpravou

oken a stěn, zbudováním empor, prodloužením trojlodí k západu až do samého parkánu městského a vybudováním jednotné střechy nad ním. Z drobnějších úprav je třeba uvést vyzdění komůrek a kapličky mezi opěráky, zazdění volných oblouků jižní předsíně a vystavění patra nad ním se schodištěm. Do konce století a spolu i do konce slohu barokního spadá zbudování nové pavlače a báně na velké věži a sanktusníku na kostele.

Vývoj ukončuje v I. pol. XIX. stol. dostavba jižního rohu západního průčelí a oproštění celé budovy, ne však ještě v puristickém smyslu archaeologického století a konečně výstavba vřetenového schodiště.

*

O vnitřním zařízení kostela není dosti zpráv ani popisů, abychom mohli nastínit jeho dřívější vzhled, formy a bohatství; omezujeme se tedy na stav dnešní.

Z oltářů hlavní — bohužel — je rozložen a čeká vykoupení ze zapomnění na obecní sýpce. Podle zachovaných vyobrazení (obr. 32) byl nádherná, řezbou a sochami posetá architektura ranně barokní o dvou patrech, s obrazem na plátně, na vysoké predelle, k níž kolem r. 1730 přidán bohatě řezaný kaplovitý tabernakl a dvě sochy. Obraz, signovaný A. C. P. 1681, visí nyní na čelní zdi v severní lodi; představuje Nanebevstoupení P. Marie, podané ještě tradičním způsobem renaissančním a v těžkém koloritu; jeho předmět je ještě reminiscence na bývalé zasvěcení kostela, změněné asi na počátku XVI. století na jméno sv. Bartoloměje. Soška tohoto světce ještě jakoby nesměle vystupuje na oltáři ve výklenku v horní etáži; mimo ni stojí po stranách obrazu velké sochy zemských patronů sv. Václava a Víta a na římsách po stranách sv. Bartoloměje menší sochy sv. Prokopa a Vojtěcha; nejvýše stojí Madona na půlměsíci s Ježíškem v náruči a po stranách sedí na kládě andělé s emblemy v rukou. Barokní sochy na mense zobrazují sv. Barboru a Kateřinu.⁶³⁾ Ornamentální řezba, pokrývající kde kterou volnou plochu architektury, je překypujícího bohatství; kolem sloupů, po straně obrazu stojících vinou se révové listy a hrozny, predella, konsoly, kládí a cvikle jsou přeplněny boltcovitou ornamentikou a andílčími hlavami, akantovým lupením a karyatidami. A stejně i mladší část, tabernakl, je plna rocaillů, konsol a zohýbaného římsovní, mušlí a hřebenů. Na venkově zřídka kde nalezneme dílo tak nákladné; ale ještě více překvapuje a zajímá umělecká forma jeho starší části: v plastice vyznívají ještě poslední tradice pozdní gotiky, kdežto architektonická dispozice a radostná hýřivost řezbáře ornamentů snaží se již o silhouetový dojem, vlastní baroku.

Z devíti nynějších oltářů dva jsou nové (hlavní a sv. Trojice) a ze starších sedmi jenom sloupový oltář P. Marie, s dřevěným sousoším Piety, Boha otce a andílka, držícího veraikon a dobrými sochami sv. Šebestiána a Ivana po stranách, zasluhuje jako dokonalá práce I. pol. XVIII. století zvláštěního upozornění. Ostatní, s obrazy na plátně a řezanými sochami, z nichž velmi známa je kopie J. G. Heinschovy těhotné P. Marie,⁶⁴⁾ pak kazatelna s řezbami reliefů (Kristus a Samaritánka, Dobrý pastýř a Rozsévač)

na poprsnici a emblemy sv. evangelistů na stříšce a obraz sv. Salvátora v Božím hrobě jsou průměrné, některé i velmi slabé práce z různých desetiletí XVIII. století. Z výpravy starších oltářů zachovalo se několik svicníků; jeden gotický z počátku XVI. století je nyní — spolu s renaissančním zámekem ze sakristie — uschován v městském museu, pár kroužených mosazných z XVI. století a dva páry litých renaissančních z počátku XVII. století stály do nedávna na oltáři sv. Trojice a P. Marie, pak stojí na oltáři Umučení Kristova tři páry cinových barokních z r. 1695, dar Jos. Gabr. Rutha, několik párů rokokových řezaných i tepaných a empirových.

Zajímavé je nástěnné lavabo v sakristii, více ovšem svým štíhlým tvarem a neobvyklými detaily řezaných listů akanthových než svou výstavbou.

Křtitelnice, z cínu litá, má obvyklý u nás tvar zvonovitý, jenž se houzevnatě udržuje po tři století. Pražská dílna Mrkvíčků, z níž i tento kus vyšel r. 1517, je charakterisována jednoduchostí a neozdobností svých výrobků; i toto dílo je zjednodušeno na podstavec, lví tlapy vybíhající ve hlavy vousáčů s čepicemi a kotel s železnými kruhy, na němž rozhozeny jen řídce čtyři reliefy světců a nápis kolem hořeniho obvodu; na víku, jehož letopočty (1505, 1510, 1624, 1762) a nápisy obsahují historii oprav, jest upevněno barokní sousoší křtu Ježíšova ze dřeva řezané.

Chrámový poklad, do počátku XIX. století přese všechny požáry dosti bohatý, obsahuje dnes již jen předměty barokní. Gotická monstrance, o níž se udává (viz pozn. čís. 13), že měla na noze letopočet 1625, byla jistě původní jen v horní architektuře a měla nohu renaissanční; aspoň bychom sotva předpokládali, že ještě na počátku 2. čtvrti XVII. století tu vzniklo tradiční dílo gotické, když zase na druhé straně barokní gotika, ona zajímavá epizoda našeho barokního umění, neměla v tu dobu ještě kulturní base, na níž by se vyvinula. Monstrance dnes užívaná je dílo budějovického zlatníka z r. 1810, ozdobená na noze emailovými obrázky sv. Víta, sv. Mikuláše a Ježíše na poušti; k ní se řadí starší pacifikál, zdobený na noze tepanými rocailly a kolem lunuly hrozny a římsovním, dále ciborium a kalich, s podobnou ornamentikou rocaillovou a emaily. Všechny práce jsou velmi hrubé v detailu, což charakterisuje vůbec konec XVIII. století ve zlatnictví, a bezradné v slohové úpravě: současně s vyžíváním barokních forem, špatně již citěných, objevují se tu nesměle a neobratně užívané motivy empirové. Do pokladu patří ještě kasule z r. 1691, zlatem na celé ploše v reliefu vyšívaná, s motivy tuze stylisovaných růží a jablíček, a značně mladší, rovněž zlatem vyšívaný ornát, na němž se stylisované rostliny omezují na dva podélné pruhy a ovrubu.

Soubor zvonů je z většiny z jednoho roku (1767) a skoro všechny — čtyři ze šesti — jsou z jedné dílny, budějovického zvonáře A. Pögla; jsou typicky robustní a obhroublé, s obvyklými legendami o ohni a znovuprelití a umělými chronogramy. Největší zvon, z r. 1802, je beze jména zvonářova; nejmenší slil F. A. Frank v Praze a sotva se znatelně liší od Pöglových.

Několik vyšlapaných náhrobků v dlažbě kostelní z XVI. až XVIII. století

nemá pro dějiny plastiky významu a jsou jen kulturně historickým dokumentem.

2. Kostel sv. Víta.

Nejstarší chrámová stavba v městě je za hradbami. Takový je běh dějin a vývoj Pelhřimova, vylíčený na počátku této knihy, vysvětluje to zcela přirozeně: farní osada, s rychtářem sice, ale bez hradeb, ocitne se při založení nového města mimo jeho obvod, upadá ve významu a stává se pastorkem, předměstím; její fara přenáší se k novému chrámu do hradeb, její kostel degraduje se na hřbitovní. Ale přes to zůstává občanům tento kostel milý a opravují jej stejně nákladně jako chrám v hradbách. A že je dosud silná tradice, která udržovala houževnatě v lidu vědomí o dřívější důležitosti této svatyně, ukazuje stále živá paměť na farní budovu, již chce mít na místě domu čp. 119; ba i o visuté chodbě se mluví, že vedla do kostela nad hřbitovem. Z analogií v jiných případech víme, jakou pochybnou cenu mají takovéto tradiční zkazky, ale jsou aspoň psychologickým dokumentem duše davu, jež souká nit upomínek nepřetržitě, že narůstá a nabývá časem vždy nových a nových vláken. Stačí však jen hleděti nezkalenými očima dnešního člověka na tento kostel, abychom jej ocenili jako umělecký výtvor o mnoho vzácnější než je kostel děkanský. Kde u tohoto malebnost a pittoresknost stavebního konglomerátu, vtěsnaného do středověkého okolí, přibírajícího jako nezranitelný živočich po každé pohromě nové části a rostoucího jako živoucí organismus, vlastně nahrazuje v našem zájmu o něj složku uměleckou, působí kostel sv. Víta jako vědomě komponovaná jednotka architektonická, bohužel zbavená v XIX. století zrušením hřbitova a kaplí podstatných článků svého celkového obrazu. Doufejme, že dnešní doba nejenom neubere této památce na významu uměleckém, ale že i rozmnoží svým způsobem a svou formou výtvarnou umělecký majetek města; celková úprava okolí, jež by dovedla respektovati kostel sv. Víta v měřítku i hmotě, znamená pro nepřilíš dalekou budoucnost úkol obce ne právě z nejlhčích, ale za to tím vděčnější. Dosavadní pokusy o řešení této otázky vyzněly bohužel na plano.⁶⁵⁾

*

Nejstarší zpráva o kostele sv. Víta je z r. 1325, kdy jmenuje se poprvé farář pelhřimovský,⁶⁶⁾ ale mnoho nezaručených zpráv kronikářských klade jeho založení hluboko do XIII. století. Tak pamětní kniha na děkanství⁶⁷⁾ praví zcela určitě, že byl založen i s farou r. 1236; pamětnice městská⁶⁸⁾ a po ní i A. Sedláček⁶⁹⁾ vědí opět o zvětšení kostela toho roku za Jana II. A aby byl zmatek ještě větší, Pichmannovské paměti⁷⁰⁾ kladou vystavění kostela a nadání jeho ustavičnými odpustky do panování papeže Bonifacia VIII. (1294—1303.) Při takovéto roztržitém zprávy, přejímaných nekriticky a měněných, ovšem nezbyvá než uchýliti se k archiválním zprávám, zcela věrohodným a větší stáří kostela, než by na ně dalo souditi první jméno farářovo, pouze předpokládati jako okolnost pravděpodobnou.

Tyto zprávy nám pro XIV. a XV. století podávají fakta: Roku 1375 narizuje 2. ledna děkan u sv. Apolináře a vikář farář pelhřimovskému Václavovi, aby odvedl za trest k pražskému kostelu 20 liber vosku do měsíce;⁷¹⁾ roku 1384 zřídil a nadal tu oltář P. Marie Bunco (Bohunco), rychtář pelhřimovský;⁷²⁾ r. 1391 byl farář Václav z neznámé příčiny vězněn a teprve 1392 propuštěn;⁷³⁾ r. 1393 farář Ondřej pohnán ke konsistoři, že odcizil kostelu dva kalichy a misál, jež darovali věřící, a pohroženo mu exkomunikací, nevrátí-li jich do 15 dnů. Zdá se, že Ondřej neuposlechl a byl s úřadu sesazen a na jeho místo jmenován Dětrich (presbyter gubernator Theodoricus), jež byl pak 17. října vyslýchán v konsistoři, proč se o vrácení věcí vzatých nestará a uložena mu lhůta k tomu 8 dní. Zatím se téhož dne večer přihlásil v kanceláři konsistoře měšťan Většího Města Pražského Šimon a složil dva kalichy stříbrné, jeden pozlacený, a misál, jež si u něho farář Ondřej uložil, aby se vrátily kostelu. R. 1396 byl Ondřej opět farářem, ba r. 1403—1408 již kanovníkem u sv. Víta;⁷⁴⁾ r. 1407 učiněn 29. dubna správcem oltáře sv. Zikmunda děkan řečický;⁷⁵⁾ téhož roku Jan, syn Petrův z Hořepníka, kaplan v Zaječicích, v přítomnosti Ondřeje, kanovníka pražského, 14. listopadu slibuje pod trestem vyobcování navrátiti ostatky sv. Anežky, vzaté ve farním kostele a zaplatiti pokoutou 30 grošů;⁷⁶⁾ r. 1416 mluví se o oltáři sv. Ondřeje;⁷⁷⁾ r. 1451 je zmínka o záduší kostela našeho kaplanství k oltáři Matky Boží;⁷⁸⁾ r. 1456 nadáno Martinem, řečeným Halašem, na smrtelné posteli kaplanství „u sv. Víta před městem“;⁷⁹⁾ roku 1467 poprvé se připomíná „krchov u sv. Víta“.⁸⁰⁾

Mimo to slyšíme již ve XIV. století o přístavcích ke kostelu: r. 1376 zřizuje Mikuláš z Pelhřimova, doctor decretorum, kapli, charakterisovanou slovy „capella seu oratorium in pulchra forma de lapidibus ad honorem B. Mariae“;⁸¹⁾ k r. 1379 mluví se o ní „penes antiquam ecclesiam“, kdy 23. dubna postoupil pan Jan, „rector capellae in suburbio civitatis in Pilgremis et plebanus in Hořepník“, všechna práva svá panu Václavovi, faráři v Pelhřimově, s tou výhradou, že mohl Václav kapli za Janova života vyměnit sice za jiné beneficium, ale že by po smrti Janově připadla se svými právy na věčné časy farářům pelhřimovským;⁸²⁾ r. 1380 žádal 20. října farář Václav, aby byla kaple P. Marie in suburbio vystavěna a ukazoval jakousi listinu zřizovací od obce, opatřenou třemi kulatými pečeti; vikář Kuneš namítal, že byla kaple již dávno zřízena a že po druhé ji zřizovati nelze, proti čemuž Václav protestoval žádaje, aby mu dali listinu zřizovací;⁸³⁾ r. 1391 zřídil tu Bunco, rychtář a „iuratus“, oltář sv. Zikmunda a zase se praví „in capella S. Mariae, ecclesiae parochiali adnexa“.⁸⁴⁾ Zdá se, že tato kaple dlouho při kostele vytrvala a snad ji můžeme spatřovati v kapli hrůzovské, na jihu při kostele přilehlé, jež byla odbourána až po r. 1787.

Že již asi v XV. století stála u kostela také zvonice, můžeme souditi ze zprávy, že r. 1576 byla zvonice od základů znovu postavena a třemi zvony na náklad obce opatřena.

Vlastní květ kostela farního a snad i — od vykoupění svobody — děkanského se končí, kdy se přenáší fara do města. Že byl nevšimán potom, doka-

zuje zpráva o zpusnutí kostela a jeho přestavbě r. 1614.⁸⁵⁾ O požáru r. 1646, jemuž prý padl v oběť i kostel sv. Víta s věží, zvony a „jinšími k témuž kostelu patřícíma requisity a ornamenty, též klenoty“, dozvídáme se z žádosti pelhřimovských občanů k císaři za vrácení iuris patronatus r. 1670; také zřízení nového oltáře r. 1687 a zpráva o zvonech r. 1680, že jsou (1678) nedávno přelity a to z jednoho dva⁸⁶⁾, by podporovala správnost tohoto údaje. Potom slyšíme o kostele až k r. 1730, kdy se rada obce usnesla, protože nevyhovoval, jej poněkud zvětšiti. Ale k činu nedošlo⁸⁷⁾ z mnohých důvodů; jednak se tu sloužila mše jen čtyřikráte do roka, jednak se báli zkaziti souměrnost stavby přístavky a zmenšiti plochu hřbitova, jenž často byl přeplněn. Ale k řádné úpravě přece došlo o něco později. V letech 1739 až 1740 za děkana Jách. V. Ungara z Raabu, později vyšehradskeho kanovníka, vnitřek vymalován freskami a zařízení celé opraveno. Tehdy asi také přistavěna sakristie ke kněžišti, při čemž zazděno závěrové okno. Současně byla i zvonice, tvořící bránu do hřbitova, velmi nízká stavba s šindelovou střechou, o 2 a tři čtvrtiny stopy ve zdivu zvýšena a nákladem 1100 zl. pokryta barokní cibulí plechovou. Později, r. 1755, dal sem děkan Václav Mrázek německý orloj za 200 zl., v tu dobu třetí hodiny v městě.⁸⁸⁾ Snad je zhotovil obratný domácí zámečník Lacek († 1768), protože o něm čteme, že měl povinnost je natahovati. Tehdy se činí též — ve fundaci paní Novotné z r. 1751 — zmínka o kapli Hrůzovské, kterou snad novým obdarováním svým jménem opanoval primátor Hrůza. Pak již jenom několik zmínek o přenesení radních stolic z děkanského kostela sem r. 1767, o opravách spadlé báně a pobití věže plechem r. 1768⁸⁹⁾ a novém vystavění věžičky sanktusové r. 1777⁹⁰⁾ předchází poslední a hlavní ránu, zasazenou významu kostela. Roku 1787 byl zrušen hřbitov a přenesen ke kostelu P. Marie za Horní branou. Tak ztratil kostel sv. Víta poslední silný svazek, jenž jej bezprostředně spojoval s životem občanů, ztratil i malé stavby přilehlé, kostnici a kapli Hrůzovskou, jejíž fundace na udržování byla přenesena ke kostelu chvojnovskému, takže tu stál od té doby doslova odraný.

Během XIX. století hleděli kněží i občané drobnými opravami a okrasami vzbuditi zájem o opuštěný kostel. Mimo pokusy o proměnění bývalého pohřebiště ve veřejný sad, o nichž bude širě jednáno v odstavci o hřbitovech, patří sem v první řadě přenesení oltáře sv. Floriána z ambitů u P. Marie r. 1812, potom — asi kolem r. 1840 — věnování sochy P. Marie s Ježíškem na zeměkouli stojící, jež učinil Ludvík Jaroš, rodák pelhřimovský, po řadě poddůstojník, žalárník v pražské káznici a úředník hospodářského úřadu, koupiv sochu asi z některého farního kostela na Starém Městě Pražském. Roku 1832 spadla opět bahn na vížce kostelní a nasazena pak r. 1833. Následujícího roku nadobro odstraněny poslední stopy pohřebiště⁹¹⁾ a přenesena sem skleněná rakev s voskovým tělem Jana Nepomuckého⁹²⁾. Roku 1835 opraven důkladně celý kostel, podlaha snížena od západního vchodu, k němuž dáno šest schodů, zvenčí až ke kazatelně o celý schod, budova zevně i uvnitř vybělena a prejzy pokryta, oba boční oltáře v lodi a varhany obarveny; také k sakristii přistavěny schody, protože se

odkopávkou bývalého pohřebiště niveau okolní značně snížilo. R. 1842 opravována opět bahn sanktusové vížky, již vítr srazil. V letech 1874 a 1875 upravován kostel k bohoslužbám pro gymnasijsní studenty. Tehdy zazděny dvěře na hřbitov vedoucí a proměněny ve výklenek, do něhož uložena rakev Jana Nepomuckého; tehdy také dán na hlavní oltář obraz sv. Floriána, profesorem V. Dědkem restaurovaný a vyňatý z oltáře, r. 1812 z ambitů od P. Marie sem přeneseného. Opravy data nejmladšího spadají do r. 1882 (opatření hromosvodu), 1898 (omítka a nátěr věže nákladem zl 128.50), 1904 (nové varhany od Č. Škopka z Tábora za 2914 K) a 1911 (oprava věže).

*

Z nejstarší doby, v níž tušíme existenci kostela sv. Víta, z XIII. století totiž, nezachovalo se mnoho hmotných dokladů. Stavba, jak ji dnes po tolika změnách a úpravách vidíme, je sotva ještě v jiném než v hrubém zdivu, ba jen v částečném půdorysném rozvrhu původní. Trojlodní kostel v nynější podobě nekryje se v představě naší s půdorysným obrazem kostela ranně gotického, maje postranní lodi značně úzké a mimo to všechny části konstruktivní z gotické doby, opěrné pilíře a okna kněžiště, mají formy XIV. století. Dokud nebude při některé opravě umožněno zkoumati zdivo přímo, jsou všechny dohady v tom směru nepřesné a mohou býti takovým ohledáním vyvráceny. Obrátme se tedy k prostému konstatování dnešního stavu

Kostel je trojlodní stavba, k východu obrácená, krytá společnou strmou střechou sedlovou, bez vížky, na níž prejzy vyměněny již částečně za tašky. Kněžiště, ke své výšce poměrně krátké, je ukončeno polygonem, tvořeným pěti stranami pravidelného osmiúhelníka a opřeno šesti štíhlými pilíři o jediném ústupku, krytém stejně jako okosený jich vrchol prejzy. Pět původních oken hrotitých, s hladkým ostěním, bylo v barokní době zbaveno kružby a — až na závěrové — ve vrcholu zkulaceno. Vůbec celý zevnějšek kněžiště je — přes svoje základní gotické formy — omítnutím zdiva, profilem okapní římsy a dvěma přístavky, šestibokou sakristií na závěrové straně přilehlou a schodištěm na lodní emporu, vstaveným na jihu do kouta mezi kněžištěm a lodí, značně odcizen původnímu svému charakteru; že toto odcizení nastalo částečně již po renaissanční úpravě r. 1614, ukazuje misty pod opadlou barokní omítkou prosvítající červené ornamentální sgrafitování. Trojlodí má již docela barokní charakter, ale i v něm najdeme odstíny: proti těžkému, ba tísnivému dojmu bočních stran, v nichž se dvěma úrovněmi těžkopádných otvorů okenních projevuje ranně barokní vnitřní motiv, totiž emporu a k němuž přispívá i ohromná plocha jednotné střechy nad trojlodím, působí mladší formy západního průčelí vznosivě a hravě. Celkem je dojem z trojlodí velmi hmotný a pádný, zejména v poměru ke kněžišti, jehož okapní římsa je položena značně výše. Boční stěny lodní jsou uniformní: hladká plocha je rozčleněna pěti lisenami, vystupujícími z maltového soklu a končícími v hlavní římsě; mezi lisenami jsou prolomena čtyři segmentem sklenutá široká okna ve dvou úrovních nad sebou. Jediný vchod

na jihu, žulový portálek s gotickými reminiscencemi v profilaci a andělími hlavami, po renaissančním způsobu vloženými v koutech segmentového nadpraží, je nyní upraven také na okno. Západní průčelí, neobyčejně široké ke své výšce, je členěno čtyřmi skupinami sdružených pilastrů, jež vystupují až k hlavní římsce, nesoucí štít s attikou podobně vyzdobený, na obvodě značně zprohýbaný a prejzy krytý. V průčelí jsou jen dva otvory: portál pravoúhlý, těžce orámovaný, s prohnutou římsou na konsolách, jež kryje plastický znak města, a segmentem sklenuté okno, do hlavní lodi vedoucí, jež protíná hlavní římsu.

Vnitřek kostela je, zejména v lodi, tmavý a dojem z něho, přes značnou výšku klenby, tísňivý; zaviňují to uzounké a nízké emporý. Architektonická úprava prostoru z počátku XVII. století je střízlivá a jakési splendidnosti jí dodalo teprve vyzdobení stěn malbami r. 1740. Vlastní prostor, tvořený kněžištěm a střední lodí, je sklenut závěrovou klenbou a čtyřmi křížovými bez dělicích pásů; boční lodi a emporý nad nimi, otvírající se do střední lodi neprofilovanými oblouky, mají úzké klenby křížové s kápěmi nad okny a maltovými svorníky, jež jsou zajímavě zdobeny rozmanitým ornamentem (perlovce, palmetty, mečíky, rosetty, kruhy z vlnovek, hvězdy, kotouče atd.) v reliefu; tyto svorníky jsou výmluvný dokument jednak pro dále trvající tradici gotickou, jednak pro způsob, jakým dovedla zpracovatí fantazie severanů renaissanční motivy italské.

Stěny i strop jsou pokryty freskovými malbami,⁹³ v profilovaných štukových rámech; jich původní charakter je zachován až na dekorativní malby v závěru presbytáře. Obsahem jich je jednak legenda svatovítská,⁹⁴ jednak dekorativní motivy figurální i ornamentální; stylisticky repraesentují starší typ barokní nástěnné malby, jež se podřizuje architektonické dispoziční, ba i nábytku kostelnímu a neproráží dosud suverainně prostoru, a tím i opožděný, nepokrokový projev umělecký.

Legenda svatovítská vyplňuje osm polí nástěnných pod čtyřmi křížovými klenbami po obou stranách kněžiště a střední lodi, počínajíc posledním polem v lodi na jihu. Výjevy jsou řaděny v chronologickém neladu takto: 1. Dva zbrojnoši vedou spoutaného jinocha Víta před náměstka Valeriána. 2. Otec Vítův Hylas adoruje pohanský oltář, v levo stojící Vít upírá láskyplný pohled na kříž, jež drží v ruce; na stupních oltáře leží okovy, meč a dűtky. 3. Spoutaný Vít ve vězení (obraz pravidelně zamřížován) vztahuje ruce v okovech ke Kristu, jenž k němu z leva sestupuje. 4. Sv. Vít smažen v kotli před vladařem římským. 5. Sv. Vít spí pod širým nebem, nad ním bdí otrok Modestus a Krescencie, vedle leží otevřená kniha a knížecí insignie. 6. Sv. Vít s Modestem a Krescencií jsou mučení pálením boků a pod pažďí, nazí, za ruce pověšeni. 7. Sv. Vít leží, z prava přichází mladík, v levo ulétá rarach. 8. Anděl ukazuje sv. Vítovi cestu, v levo v pozadí stojí andělé vyvoleným hostinu v jeskyni.

V 13 plochách klenebních křížů nad legendou svatovítskou defilují mystické allegorie, vyjadřované naivní mluvou formální, ačkoliv jejich ideový obsah, vysvětlovaný latinskými nápisy na bílých páscích s červeně vyzna-

čeným pramenem literárním, je těžkopádně šroubovaný. Nezápadnějším polem nad kruchtou počínajíc postupují allegorie:

1. Adam a Eva před rájem, v jehož vratech stojí anděl, mezi nimi z otvoru v zemi vystupují světlé paprsky, končící se symboly víry, naděje a lásky a rukou, držící monogram božské trojice. Nápís: Nunc autem manent fides, spes et charitas tria haec, tria levabunt et ascendent. 2. Tři ovce kráčejí za sebou; citát ze sv. Augustina (řeč 11., kap. 9.): Cognoscunt me meae oculis fidei, spei et charitatis et datur unicuique hereditas; nahoře: meae agnoscunt me. 4. Vlk dáví ovci; dole: Dum premitur iustus, fit gratior hostia coelo sic quoque fit morsu suavior aqua lupo (ita poeta); nahoře: suavis exa. 5. Žena v bohatém rouše, s hlavou zahalenou průsvitným závojem, stojí na oblacích, pravou rukou ukazujíc k nebi, odkud vychází záře, v levé držíc krucifix; dole citát ze sv. Augustina (řeč 61. de deo): Ubi humana ratio deficit, fides proficit; v levo od ženy ruka v oblacích kleštěmi zapaluje svíci, nápís: lucem ex alto; v pravo slunečnice ve váze, nápís: oculis sequor, non pedibus. 6. Slon, raněný do boku, s něhož krev stéká. Nahoře: Dant vulnera robur, dole citát ze sv. Petra Dom. (kniha 8., list 6.): Magna electis dei est consolatio ipsa divina percussio. 7. Jednorozec pronásleduje lva. Nahoře: Mori potius quam subdi, dole citát ze sv. Augustina (řeč 20. de diversis): Plus timeas quod minatur deus, quam quod minatur mundus. 8. Žena bohatě oděná stojí na oblacích, v levici držíc kotvici; dole citát z Joba (17): Et rursum post tenebras spero lucem; v levo oltář se zapáleným dřevem, nápís: lux tandem erumpet; v pravo strom ve váze, nápís: Meliora sequentur. 9. Ohnivák letí z ohně; dole citát ze sv. Augustina (36. žalm). Percusso corpore cor mansit illaesum, nahoře: Jude vivam, unde crucior. 10. Na větvi visí klec, z níž ulétá pták; dole citát ze sv. Tomáše: Tribulationes calcaria sunt, quae faciunt nos currere ad deum; nahoře: E carcere ad aethera. 11. Žena bohatě oděná na oblacích, drží levici planoucí srdce, pravici má složenou na prsou; dole citát ze sv. Augustina (83. žalm): Quanto plus amaveris, tanto plus ascendes; v levo na stolku dva pytle peněz, z jednoho se sypou na zem, nápís: omnia donat; v pravo oltář s ohněm, nápís: soli deo. 12. Měsíc v poslední čtvrti na hvězdnatém nebi, nápís: jungi properat. 13. Veliká hvězda uprostřed menších, nápís: proxima soli. 14. Slunce s paprsky, nápís: clarum genuit diem.

Dekoratívni motivy všeobecného významu a běžné faktury vyplňují jednak cvikle klenební na stěnách v lodi, jednak všechny stěny i celou klenbu v kněžišti; bohužel jsou tu silně přemalovány. Stěny i klenbu v kněžišti pokrývají skupiny amorettů a dívčích andělů s košíky květin, kdežto cvikle klenby na styku závěru s křížovým polem kněžiště pokrývá značně přemalovaná draperie, na křížení v maltě vyznačených žeber umístěny paprsky, druhy s letopočtem, nyní po opravě jen s řadou otazníků; stěna závěrová v ose je pokryta baldachýnem, anděly držným a komponovaným s ohledem na hlavní oltář, jehož dřevěná hvězda s božím okem je upevněna pod baldachýnem.

Mobiliář kostela není četný. Mimo hlavní oltář z r. 1687, dvojpatrovou

architekturu nezvládných ještě forem, s přemalovaným obrazem sv. Floriána, sem od P. Marie přeneseným, a původním obrazem sv. Václava v 2. patře, po jichž bocích stojí dole dva biskupové, nahoře andělé, stojí pod emporami dva postranní oltáře pozdně barokní se staršími obrazy sv. Mikuláše a Liboria na plátně. U pilíře v hlavní lodi stojí zmíněná již dřevěná barokní socha P. Marie s Ježíškem, stojící na zeměkouli s hadem, jejíž pražskou provenienci označuje bohatě řezaný znak Starého Města Pražského na architektonickém podstavci. Na konec je třeba uvést i rámec obrazu P. Marie z rozvilin a páskovi a z vosku bossovanou sochu Jana Nepomuckého ve skleněné rakvi, přenesenou sem z kaple P. Marie.

Mimo hrobku pod hlavním oltářem bylo pochovááno v kostele, jak svědčí dosud přes dvacet náhrobků v dlažbě zapuštěných, jež sem nebyly jistě všechny přeneseny po zrušení hřbitova; nejstarší je z r. 1562, ze XVI. století je jich celkem devět, ze XVII. sedm a z XVIII. tři. Materiál je žula nebo červený mramor, plastická ozdoba skoro úplně schází.

*

Nedaleko kostela, šikmo k ose jeho, stojí vysoká zvonice; v renaissanční době fungovala svými výškovými poměry jako nízká široká zvonice a spolu brána do hřbitova, zdí obehnaného, teprve barokní období učinilo z ní přístavbou kostelní věž, stojící mimo jeho hmotu. Její stavební historie vysvětluje, proč je směrem nahoru sůžena; jinak má velmi příhodné poměry a krásnou báňovitou střechu s lucernou. Přízemí je sklenuto plackou, 1. patro křížem. Visí tu dva jednoduché zvony z r. 1678, přelité v Jihlavě.

3. Kaple P. Marie.

Nejbaroknější stavba v Pelhřimově byla jistě kaple P. Marie. Dokud byly ještě zachovány ambity a silnice ještě se nezařezávala těsně do pozemku kostelního, působila kaple jako komponované dílo; dnes je umělecké torso, obnažené a zbavené klidu. Ruch stavební doléhá až k němu a nerespektoval dosud jeho významu, takže z poutnického kostelíka, vysunutého daleko před bránu města, stává se stále více musejní předmět, těsně zakotvený mezi novým okolím, které jej utlouká rozměry i množstvím. Pohledme na kresbu Juhnovu z r. 1811: od města vedla stinná alej do strmého kopce a na místě, kde se nakloněná čára mění v rovinu, dominuje skupina architektur naprosto souladná; nad horizontálou, ostře vyznačenou ambity s nízkými střechami, vystupuje hmotný střed, kaple s kupolí a věžemi, tehdy ještě původních forem barokních a tomuto středu zcela se podřizuje mladší kaple sv. Floriána v ambitech. Instinkt barokních, stavitelů je tu jasně cítit: dvě části časově od sebe dosti vzdálené a přece jako z jednoho kadlubu ulité. Dnes je takový instinkt vzácné koření a dosavadní nová regulace v okolí kaple je toho nejpádnejším dokladem.

Dějiny kaple P. Marie jsou nad míru zajímavé a obráží se v nich skoro

typicky náboženský život v městech barokní doby. Vzpruhy a popudy k stavební činnosti kotví tu často hluboko v náboženském citění, naivní pověra i hluboká víra mísí se tu v onen podivný opar doby, který nám obestírá všechny předměty vyzýváje neobjektivního pozorovatele tu k zanicenému podivu, tam k silnému protestu a úsměchu. I tu — třeba en miniature — máme dojem ekstatického nadšení, zmocňujícího se davu v poutních místech, jež z neumělého obrázku ve výklenku božích muk tvoří zázračný objekt a povyšuje do nedávna nevšímanou nepatrnost na nejvyšší prestol, i tu se potkáváme s legendami, jichž odstavce navlékají se jako zrna růžence pozvolna na nit lidské tradice, matou se a přemísťují proti historické pravdě.

*

Příběh, o němž s pathosem kázal při svěcení kaple r. 1714 pelhř. děkan Jiří Ferd. Smutný,⁹⁵⁾ začíná se zcela prostě: Jan Cyprián Eusebius, královský rychtář, který přestavěl r. 1677 kostel Božího Těla, vystavěl asi r. 1658 za městem v poloze „v zahradách“ nebo u Psince boží muka s obrazem P. Marie Bolestné a zavázal v knihách purkrechtních všechny následující držitele pozemku, aby „po vše časy ten sloup netoliko v své podstatě zachovali, ale podle možnosti zvelebovali“.⁹⁶⁾ R. 1709 událo se v městě několik příběhů, zejména šťastných uzdravení, jež přičítány zázračné moci obrazu P. Marie; záhy počala se konati před obrazem večerní pobožnost a v neděli a ve svátek až 30 osob se tu scházivalo. Takovému veřejnému mínění nemohl dlouho odolati majitel Šimonovské zahrady, na níž Boží muka stála, strýc a dědic Jana Eusebia, měšťan a spoluradní Tobiáš Jos. Xav. Grötzel.

Jsa bohat umínil si vystavěti na místě prostého sloupu kapli. V latinském dopise konsistoři slíbil dáti kapli věnem 150 zl. a obdržev 1. března 1710 svolení ke stavbě napsal 10. března německou darovací listinu, již zavázal všechny dědice svého Šimonovského dvora k povinnosti udržovati kapli v řádném stavu;⁹⁷⁾ listina vtělena 16. března do knih městských (fol. 179). Již před tím povolal architekty, bratry Jana a Antonína Reverelli, rodem Vlasy, aby místo vyměřili a tak již 4. dubna 1710 kladl u přítomnosti choti Eufrosiny Veroniky a synů základní kámen, posvěcený děkanem Jiř. Ferd. Smutným ke cti P. Marie, sv. Antonína a Jana Nepom.

Stavba rychle pokračovala. Boží muka, protože musila zůstatí intaktní, byla jen nově podezděna. Dům při zahradě Šimonovské byl zbořen a část polí kolem zahrady postoupena k pozemku kostelnímu. R. 1711 dospěla stavba již ke klenbě (chronogram nad portálem), r. 1712 byla kaple vymalována a r. 1713 skončena práce i uvnitř úplně. Nábytek pořízen o něco později.⁹⁸⁾ Vysvěcení kaple (s povolením konsistoře z 20. června) vykonal 2. července 1714 rodák pelhřimovský a probošt doksanský Josef Míka. Na to obvěnil r. 1716 i děkan Smutný kapli 200 zlatými.⁹⁹⁾

S rostoucími nároky a pompou zdejších poutí vzniklo později přání po větším komfortu pro poutníky. Můžeme-li věřiti nezaručené zprávě,¹⁰⁰⁾ zho-

točil sem r. 1755 zámečník a měšťan pelhřimovský Václav Lacek mříž k hlavním dveřím. Formy dobrého toho díla, dosud zachovaného, tomu neodporují, ale o identitě autora mohly by býti pochybnosti.¹⁰¹⁾ R. 1759 našlo se pak několik dobrodinců, kteří vystavěli na kusu zahrady, darovaném Fr. Střechovským, kapli sv. Floriána a ambity kolem kaple P. Marie jako útulek před úpalem slunečním a deštěm.¹⁰²⁾ Ale již tehdy protestuje místní kronikář, skladatel urbáře, proti úzkému prostoru, ponechanému mezi kostelem a ambity.

Další dějiny kaple jsou již jenom úpadek bývalé slávy. R. 1769 byl odtud přenesen kříž na oltář do nově vystavěné vězeňské kaple při radnici. R. 1785 jako jiné kostely poutní i kaple P. Marie byla zrušena a ve veřejné dražbě ji koupil radní J. Tomší; ale již r. 1789 úsilí magistrátu vedlo k cíli a kaple znovu otevřena bohoslužbám. Z pozdějších oprav byly větší r. 1833 (tehdy dán nový krov na kapli i věže nákladem 317 zl., dva postranní oltáře opravil Fr. Schwag nákladem 450 zl. a socha Jana Nepomuckého v zasklené rakvi přenesena do kostela sv. Víta¹⁰³⁾, r. 1839 (márnice dostavěna nákladem obce za 442 zl. 48¹/₂ kr.), r. 1897 (zevní oprava a zařízení sadu) a r. 1904 (oprava mobiliáře)¹⁰⁴⁾. Při předposlední opravě r. 1896 zbořena bohužel pro úpravu okresní silnice i část ambity.

*

Půdorysné schema i silhouetta kaple P. Marie je v základě italský plod XVII. století, který tu vegetuje ještě o několik desetiletí později: centrální prostor osmiboký, k němuž v hlavní ose přiléhají portikus a sakristie; neorganické přičlenění věží po stranách sakristie — motiv rozhodně severní — není nápadné v půdoryse, ale za to tím více v pohledu, který trpí děrami. Zevnější i vnitřní výstroj není nejduchaplnější; proti několika základním, instinktivně vycitěným poměrům výšek a hmot objevují se detaily méně šťastné, jako oválná okénka ve dvou úrovních, nebo vzájemné řezání říms na věžích a kostele. Mnoho z dnešního dojmu je také třeba přičísti na vrub opravám v XIX. století; zejména nesourodé formy střech na hlavní budově, na věžích a kapli sv. Floriána nejsou dílo barokního tesaře a architekta, jak dokazuje ještě Juhnův pohled na město z r. 1811.

Jádro celé architektury, osmiboká centrála, je zevně na nárožích lisována a zdívo ukončeno hojně profilovanou římsou, jež se vypíná nad okny polokruhem; nad římsou vystupuje osmiboká, šindelem pobitá kupolovitá střecha se železným křížem. Do zdíva jsou prolomena těsně pod římsou ve čtyřech stranách velká okna, svrchu polokruhem sklenutá, v ostatních stranách malá oválná, na delší osu vodorovně položená okénka ve dvou úrovních, a to nízko u země a pod římsou. Vchod na jižní straně je obdélný, s kamenným ostěním; nad ním pod římsou, v tupý úhel zalomenou, je zasazena mramorová deska s latinským nápisem dedikačním, jenž obsahuje chronogram 1711. Zajímavé jsou dvěře portálu, tvořené kovanou železnou mříží; základní obrazec jsou dvojkřídlá vrata s nízkým světlíkem, dělená ještě dále v drobnější obdélná pole; takto získaných osm polí v křídlech a dvě větší

ve světlíku jsou vyplněna tenkými spirálami, jež se končí v listovce; mimo to jsou ozdobeny všechny pruty, pole dělicí, jednak prolamovanou jednak vysekávanou prací ornamentální a na křížení prutů nasazeny několikanásobné růžice. Kresba a částečně i technika jsou starodávne, ozývá se v nich ještě tradice XVII. století, zděděná po dědech a otcích; nová doba hlásí se však již ve způsobu spojování prutů prstenci, v prolamování a zejména v růžicích, z plechu stříhaných. Přes svoji stylovou opožděnost jest tato práce čestným dokumentem domácího řemesla. Druhý vchod do kaple je na straně severovýchodní pod oratoří.

K centrální kapli přiléhá na jižní straně portikus, otevřený na tři strany polokruhovými oblouky a sklenutý křížem na dva pilíře; přes to, že malá plocha portiku a nepřístupnost ji činí vlastně illusorní a nepotřebnou, je nad klenutím portiku zřízena po způsobu velikých loggií chrámových terrassa, ovroubená plným zděným zábradlím s římsou. Ale ukončení portiku střechou po starším způsobu bývalo by jistě činilo architektu obtíže a tak je tu terrassa asi z oněch užítkově bezcenných architektonických motivů, jichž barokní architekt často tolik potřeboval pro celkový dojem svého díla.

Dvojice věží na severní straně k centrále připojená a sakristie s kruchtou mezi nimi je nejméně vyřešená část architektury. Čitění architektonické je tu — jak jsme již shora naznačili — v rozporu se základní myšlenkou centrální a zející kouty, povstalé mezi štíhlými věžemi a trupem kaple, nedovedou řádně pokrýti ani vložené oratoře. Věže vystupují asi třetinou výšky nad kaplí, jsou lisenovány, uprostřed římsou přepásány a v horním patře otevřeny na všechny strany velikými, půlkruhem sklenutými okny; stanové, šindelové střechy jsou dílo XIX. století.

Vnitřek je v dojmu velmi jednotný, což je přirozené při centrálním prostoru, jenž není tříštěn průhledy do prostorů vedlejších, přístupných jenom nízkými dveřmi. Vysoký, osmiboký hranol je ukončen kupolovou klenbou bez lucerny; její pásy sbíhají na úseky kládí, nesené koutovými pilastry a její plochy ozdobeny figurálními freskami, jež zobrazují patrony české; po poslední opravě, bohužel, jsou tyto malby zcela zničeny a nedovolují ani pronésti úsudek o jejich původní umělecké ceně ani školové příslušnosti. Mezi pilastry koutovými vystupuje z líce zdí lichá architektura výklenků pro okna a oltáře, tvořená pilastry a profilovanými archivoltami a ve stranách po bocích hlavního oltáře jsou prolomeny otvory do oratoří, opatřené dřevěnými ložemi; truhlářská i řezbářská práce těchto loží — růžice, guirlandy, akanthy a zalamované lištny — je v detailu ještě plna forem XVII. století, kdežto její architektonické tvary jsou již barokní.

Vedlejší místnosti kaple jsou velmi jednoduché; sakristie má klenbu křížovou, hudební kůr nad ní českou placku, v oratořích jsou ploché stropy rákosové. Do věží vedou z přízemí vřetenová schodiště.

Nábytek v kapli jsou průměrné práce barokního truhláře, věkem sice o několik desetiletí rozdílné, ale přece všechny z první pol. XVIII. století. Architektura hlavního oltáře, na němž stojí sochy sv. Rosalie a Veroniky po bocích, je komponována s ohledem na omítkový obraz, jenž vyhlédá čtyř-

bokým otvorem mezi sloupy; jinak je pilíř Božích muk, o jehož existenci není třeba pochybovat¹⁰⁵), úplně zakryt. Jak je při obrazech tohoto druhu přirozené, je umělecky zcela bezcenný a tolikrát již přemalován, že ani v kompozici nemůže být již analysován. Stejně přemalován je i obraz sv. Kříže na levém bočním oltáři, zasazený v mušlovém rámci (portatily z r. 1764), kdežto pravý oltář, tvořený v základě rozvilinami a jour řezanými a proplétanými pásky, nese zašlý obraz sv. rodiny; oba obrazy jsou práce mimo centrum uměleckého pokroku vzniklé, komposičně i koloritem šablonovité. K inventáři patří ještě kredence v sakristii, rovněž z 1. pol. XVIII. století, kámen nad hrobkou, jehož letočtný nápis udává jako dobu vzniku hrobky r. 1762 a dva zvonky, větší r. 1907 přelitý ze zcela prostého kusu z r. 1802, a menší, dílo jihlavského zvonáře Krist. Joachyma z roku 1715.¹⁰⁶)

Mladší, ale integrující část kaple P. Marie byly ambity, lidově hambity zvané a kaple sv. Floriána, dnes valně zdecimované a prvotního účelu zbažené. Jako všude v poutních místech od pradávna i tu se rozvíjel život, nelíčený a přirozený, v nejbližším sousedství svatyně. Drobní kupci s obrázky, v ošátkách vyrovnanými nebo na dlouhých šňůrách rozvěšenými, s prostými pamlsky mládeži a pečivem dospělým, žebráci městští i okolní stahovali se sem o poutích, unavení venkované posedávali tu ve stínu nemohouce se všichni vejít do kaple. Užítkovost této architektury, ve formách krajně jednoduché a omezující se na řadu oblouků, zděné pilíře, strop a šindelovou střechu, nezastíraly ani jinde obvyklé malby na stropě, obsahující serií milostných obrazů mariánských nebo topografickou revui klášterů a poutních míst, příbuzných tendencí. Ale ambity, vroubice kapli v mírné křivce skorem do kola a připojující se na jedné straně ke zdi ohradní, na druhé k portiku hlavního vchodu, dodávaly jí právě vhodné prostředí a odlučovaly ji od silnice a hřbitova, takže máme — pozorujíc půdorys z r. 1777 — dojem veliké intimity a uzavřenosti. V toto uzavření byla pojata i kaple sv. Floriána, dnes již profánní stavba; nízká a široce rozložená byla v přízemí průchodní, aby nerušila souvislosti ambitů, a svojí situací v ose kaple i silhouettou své šindelové střechy jest dokonalým pendantem v celkovém pohledu.

4. Kalvarie.

Stylové poblouzení XIX. století vydalo plod také v Pelhřimově: na místě bývalé barokní Kalvarie stojí dnes schematická, studeně školská a neumělecká stavba, jež znamená pro nás stále ještě jenom hluboký úpadek uměleckého vkusu posledních desetiletí. Věc sběhla se ovšem zcela přirozeně, nová stavba vystřídala starou, zničenou; ale jaký rozdíl v dobovém citění a vyjadřování mezi kostelíkem, jehož forma vyplynula samozřejmě z naivní napodobeniny hrobu Kristova, při níž tvořivost není vyloučena nikdy a mezi stavbou, řemeslně sláтанou z prvků skoro matematicky určených! Pelhřimov by byl jistě morálně získal, kdyby nebyl po zničení staré stavby stavěl

novou; zbyla by mu bývala vzpomínka na minulost, nerušená vtíravou přítomností.

Kalvarie byla velmi příznačná pro ducha doby svého vzniku a fundátor, měšťan a spoluradní Jan Křištof Blažejovský s chotí Dorotou, podává nám v dopisech purkmistrovi a konsistoři pražské z r. 1671, jednající o založení kaple „na způsob hrobu Božího při městě Pelhřimově na předměstí“, příležitost nahlédnouti do něho hlouběji. Taneš mu na mysli několik staveb, jež viděl na cestách nebo na rytinách: Kalvarie v Hernalsu u Vídně,¹⁰⁷) u Lince, u Mikulova, za Kozholcem (?) a ve Vratěnině u Trnavky na cestě do Křemže¹⁰⁸) a podle této poslední dává vyměřiti přesně půdorys i výšky pelhřimovskými mistry, zedníkem J. Kratochvílem a tesařem Zach. Vodákem.¹⁰⁹) Kapli chce vystavěti, jak sám praví, z „vroucilo a pobožného úmyslu“, ale prosí obec, aby se zaručila za udržování stavby a zárukou si vzala užítky ze zahrad Dredovské a Majstrovské.¹¹⁰) Kaple byla brzy potom postavena, ale nestačila dlouho ve své prostotě. Je přímo měřítkem rozdílu mezi citěním XVII. a XVIII. stol. snaha po repraesentaci; jako i jinde, na př. právě v Hernalsu, i v Pelhřimově dochází již r. 1750 k rozšíření Kalvarie. K drobné kapličce přistavuje se celý kostel s věží a vyzdobuje uvnitř i zevně malovaným cyklem Kristova utrpení.¹¹¹) Při rušení kostelů byla prodána Kalvarie za 82·26 zlatých P. Leop. Petrovic a ušla tak zkáze. Ale neustálé správký na kostele i schodišti¹¹²) a nedostatek vlastního jmění byly příčinou, že rozhodnuto sešlo kapli — zejména když stavbou silnice k Vlášenci byla ubrána půda až k ní — r. 1865 až na věž zbořiti. Věž pak stála ještě do r. 1876,¹¹³) kdy ji zničil blesk. Potom postaven ze sbírek, konaných od r. 1859 a doplněných obcí, nynější pseudogotický kostelík zednickým mistrem Přenosilem podle návrhu stavitele Josefa Šlechty. Stavba i se zařízením trvala od roku 1883 do r. 1886 a kámen byl vzat z hradeb za domem čís. 44-I. Oltář byl řezán v Gröden u Tyrolsku.

Podle vypravování pamětníků,¹¹⁴) pak podle plánu z r. 1777 (L) a Juhnova pohledu z r. 1811 je možno aspoň přibližně si rekonstruovati podobu této Kalvarie. Zcela podle vzorů, udaných v zakládací listině, byl vyhledán vhodný terrain v okolí města, kde bylo možno založiti strmé schodiště a získati pro skupinu Kalvarie s Božím hrobem povýšené místo. Přestavbou v XVIII. stol. byl ovšem Boží hrob zatlačen na místo podružné, stal se přílepem kněžiště, takže se do něho vcházelo za oltářem. V poměru ke kněžišti, v němž stál jediný oltář s postavami, na plechu malovanými, jež tvořily výjev Ukřižování Páně (aplikace Kalvarie pod širým nebem na oltář), byla loď velmi široká a dlouhá, jak si snadno vysvětlíme účelem kostela pojmouti nával poutníků. V průčelí měla barokní tabulový štít a na stěnách uvnitř namalovanu křížovou cestu a obraz moru v městě, velmi živě líčící svázení mrtvých, umírání atd. Krypt kostela byl sedlový, s cibulovitou věžičkou pro zvonky. Schodiště bylo o sedmi podestách; spodní část byla dřevěná, krytá šindelovou střechou, vrchní měla již kamenné stupně.

*

5. Kostel Božho Těla.

Nedávno dokončila ruka lidská přirozený process hnutí, jemuž byl po celé století vydán malý kostel uprostřed hřbitůvku, na jih od města položený. Protože byl daleko od města a na málo frequentované cestě k Pavlovu, byl vlastně stále pastorkem a již na konci XVII. století čteme o něm, že byl spustlý, než se ho ujal Jan Cypr. Eusebí, král. rychtář, s chotí Annou, přestavěv jej a zřídív s povolením arcibiskupovým r. 1677.¹¹⁵) Touto přestavbou setřel ovšem s památky skoro úplně středověký ráz, takže o její starší historii dovidáme se již jen ze zápisů v archivu¹¹⁶). Eusebí zabezpečil kostel značně, ale během doby interest o kostel poklesl tak, že poznovu hynul a jenom okolnost, že se tu z okolních osad pochovávalo, nutila k občasným opravám. Již r. 1791 navrhuje sice děkan Jos. Appeltauer při visitaci církevní, aby byla kaple ponechána svému osudu a „věno“ její bylo dáno ke kostelu P. Marie, ale tehdy ještě bylo vyřízení záporné. Poslední malé opravy byly pak ještě asi r. 1824¹¹⁷) a 1845; před tím 1840 byly ukradeny oba zvonky. Od té doby se ani decorum neudrzuje: podlaha z kamenných desek je vytrhána, oltáře beze sloupů a soch, okna beze skel. Bývalý kostel stal se útočištěm poběhlíků. R. 1886 bylo úředně zakázáno ho užívat, r. 1900 byl zbořen a v budoucnosti bude již jenom železný kříž označovati jeho místo.

Pokud se dá souditi ze zachovaných fotografií, měl kostel původní, gotické, polygonovité kněžiště, na prostá žebra sklenuté (i jedno z oken, s žulovým ostěním, zachovalo si gotickou formu) a nižší, barokní loď, krytou plochým, rákosovým stropem; také vítězný oblouk byl při barokní přestavbě rozšířen a z hrotitého na segmentový proměněn. Okna i vchody byly beztvaré, nepoměrné. Západní štít byl tabulový, pilastry členěny, v silhouetě vroubený prohnutými dvěma křídly a vrcholovou římsou polokruhem vypiatou. Šindelová střecha tvořila společné sedlo s cibulovitou vížkou nad vítězným obloukem. Hřbitov kolem kostela byl obehnan zdí s barokními vchody od severu a západu.¹¹⁸) U zdi na západě stál nádherný strom, jehož hmota výborně harmonovala s kostelíkem. Ve zpustlém vnitřku byly ještě po zboření kostela dva oltáře z konce XVII. století a kazatelna o něco mladší; podle fotografie se zdá, že jejich původní forma byla značně dočtena pozdějšími opravami.

6. Kaple sv. Anny.

Asi půl hodiny cesty směrem severovýchodním stojí na kopci z velké dálky viditelná stavbička, nejjednodušší typ kostelní architektury, platný na křesťanském severu od počátku středověku, v detailních formách barokních: křížem sklenuté kněžiště a širší obdélná loď s plochým stropem, nad tím dvojí střecha sedlová s vížkou a nad západním průčelím zděný štítek. V archivu městském¹¹⁹) zachovala se fundační listina, již Matěj Mauritiu Klokotský, J. M. C. rychtář, a Samuel Klokotský, spoluradní, oba měšťané pelhřimovští, s povolením pražské konsistoře r. 1699 nadali a roku

1700 vystavěli kapli Proměnění Páně¹²⁰), do níž věnoval hejtman dělostřelců Leonhard Schumacher dva obrazy na oltáře. V kapli se sloužila mše jen dvakráte do roka a shromážděný lid, nemoha se vejíti do drobné lodi, sedával na den Nanebevstoupení Páně kolem kaple ve stínu stromů. Během doby pojmenování kaple se proměnilo; již r. 1730 nazývá se kaplí svatě Anny.¹²¹) Při josefinském rušení kostelů byla prodána r. 1788 radnímu Jos. Tomšimu, pozdějšímu purkmistru, čímž ušla zboření.¹²²)

Hlavní oltář s postavou sv. Anny, kolem níž se vine v bohatých spirálách akanthové zlacené listoví, je charakteristické dílo z počátku XVIII. století, kdy vedle pravidelných sloupových architektur objevují se již volné komposice silhouetní, v ploše prolamované, ale dosud souměrně a architektonicky působící; tato virtuosní řezba akanthů a stuh, jimi propletených, patří u nás k nejkrásnějším motivům barokového truhláře, nežli ji nadobro vytlačí rocaille. Na postraních stěnách visí obrazy sv. Petra a Pavla, dobré malby z počátku XVIII. století. O sochách sv. Barbory a Kateřiny, jež stávaly do r. 1891 na hlavním oltáři v děkanském kostele, byla již zmínka v předu.

7. Kaple, sochy, boží muka.

Mimo nové kostely s pravidelnými bohoslužbami a vlastními duchovními správci vyvolala u nás protireformační doba záplavu kaplí, křížů a božích muk. Nejrůznější příčiny a záminky vedou k jich zakládání a také méně majetný touží aspoň křížkem nebo soškou odvděčiti se bohu nebo oblíbenému světcí. Pověra podává si tu ruku s tradiční zbožností zejména tam, kde vzniká kaplička nebo kříž na poděkovanou za vyvážnutí z úrazu nebo na věčnou paměť dokonaného neštěstí. Jihovýchodní a jižní Čechy jsou zejména význačné až nápadným počtem těchto drobných architektur, sahajících stáří až do XV. století,¹²³) ale málokdy vystupujících v uměleckém ohledu nad řemeslnou úroveň; v polích, na rozcestích, u studánek a mostů, na koncích vesnic a při východu z města, v hlubokých úvozech, nebezpečných vozkovi při svážení úrody a na pokrajích lesů, obávaných pro skryté chýže loupežníků — všude nám kynou „moučka“, známé žulové sloupy s tabernaklovitými výklenky, zděné hranoly s prejzovými střechami a železnými křížky, kříže hrubě osekane a cyrilomethodějskými zvané, nebo kapličky s chudými oltářiky, na nichž naivní socha nebo obraz bývá k nepoznání ověšen papírovými růžemi a modlitbičkami. Jsou velmi milé tyto produkty venkovských zedníků, kameníků a řezbářů z nepoddajného materiálu pro svoji starobylost, tradiční formu, jež se dědí v řemesle s děda na vnuka a odporuje vítězně duchu času, opožďující se tak o staletí za vývojem. Překvapení čteme letopočty a modlitby XVII. století na pomnicích zbožnosti, jichž formy opominají na gotické kameniky a jenom naivita, v níž jsou do staré, utkvělé koncepce přimíšeny prvky časově značně odlehle, usvědčuje je z neaktuálnosti. I kolem Pelhřimova je rozseto těchto památek hojně; proud jich počíná kolem N. Brodu a houstne stále směrem k jihu; je zřejmo, že vliv přicházel od jihu, z Rakous a vůbec alpských zemí a zasáhl na sever až tam, kde končí „hory“ a počíná „kraj“.

Dvě kaple za městem vznikly asi obě v první polovici XVIII. století. Kaple sv. Floriána, jež sice při hromadném rušení svatyní byla r. 1788 prodána měšťanu pelhřimovskému Václavu Kolínskému, ale ušla zboření, stojí nad rybníkem „Stráží“ na kopci jihozápadně od města; je čtyřboká, stanem krytá a dosud ve svém charakteru intaktní. Za to kaple sv. Mikuláše na nejvyšším bodě při cestě do Vlásenice, byla r. 1854 na zakročení četnictva zbořena a nově vystavěna následujícího roku ze sebraných peněz a materiálu, darovaného obcí. Existence této kapličky opírá se o příběh, v němž vystupuje příkladně zbožný sedlák, jenž modle se tu často vytlačil do kamene důlky, otisky svých kolenou. Jako bychom slyšeli některou z pověstí, kolportovaných v Palestině nebo Římě a J. Nerudou tak vtipně zkarikovaných. Konečně stojí drobná kaplička u můstku „na obci“ s kamennou barokní sochou Jana Nep.; její hodnota pro dnešní dobu záleží v malířském dojmu, jež kaplička s můstkem a hladinou vodní vyvolává.

Sochy svatých, mimo kostely postavené, omezují se na jedinou postavu, tradiční Rauchmüllerův model kněžské postavy Jana Nepomuckého. Jedna¹²⁴⁾ stojí za kamenným mostem a je datována r. 1724, druhá na nejkrásnějším zákoutí v městě, před špitálem a kostelem děkanským, o něco mladší, třetí ve výklenku domu č. 13. K výstavbě Mariánské statue na náměstí, pro česká města tak charakteristické, nedošlo, ačkoliv bylo na ni již 500 R sebráno.¹²⁵⁾

Drobných kamenů a *božích muk* je řada: u cesty k nádraží na všechny strany otevřený tabernakl na štíhlém pilíři, jehož skoro gotické tvary jsou přežitkem z počátku XVII. století;¹²⁶⁾ u nové villové čtvrti za pivovarem renaissanční sloupek s kapličkou, datovaný r. 1693 a věnovaný chvále Panny Marie Svatohorské;¹²⁷⁾ na Pražské silnici u rozcestí do St. Pelhřimova pilíř s emblemy umučení Kristova v reliefu a na něm sousoší Piety v pozdně gotickém ještě pojetí, s nápisy a letopočtem 1661; konečně u St. Pelhřimova nad Strachovem jednodušší pilíř s gotisující kapličkou a železným křížkem, s obšírnými nápisy věnovacími, datovaný r. 1696. Snad také části božích muk jsou dva kameny u cesty do sadů ležící, na nichž v plochém reliefu vytesána P. Maria na půlměsíci v renaissančním pojetí, a Kalvarie.¹²⁸⁾ Kameny s gotickými nápisy, značně ovšem mladší než archaisující jejich sloh, leží u hřbitova, na louce v Podolcích, na cestě k nádraží a do Vlásenice. Byly postaveny jako memento na místech nešťastných příhod a necelé a špatně čitelné nápisy udávají někde příčiny hrozné smrti, jako násilné utopení, uvláčení koňmi atd.¹²⁹⁾

8. Hřbitovy.

Nynější hřbitov, založený r. 1906 na pahorku vedle okresní silnice novorychnovské, je již třetí městský, nepočítáme-li k nim židovský hřbitov, připomínaný již roku 1768 jako bývalý.¹³⁰⁾ Historie pohřebišť je i v Pelhřimově spojena s vývojem názorů hygienických a příznačná pro konservativnost zařízení středověkých, jež přežívala staletí až do doby nedávné. Jako jinde

i v Pelhřimově pochovávali až do konce XVIII. století zámožné nebo jinak významné osoby v samém kostele a ostatní ukládali do hrobu na hřbitově kolem kostela sv. Víta, kde se ještě také uplatňovala malicherná snaha po místě čestnějším u samé zdi kostelní. Jen po několika těchto významných nebožtících zbyly nám kamenné nábrobníky, neboť generace následující v užitém egoismu nešetřily mnoho předmětů, jimž naše století věnuje tolik piety; nepřehledná řada generací zmrvila svými těly půdu kolem sv. Víta a jen dvacet zachovaných náhrobníků z XVI. až XVIII. století je celá žeň historika.

Podle zpráv pamětníků, zejména hlásného Dremsey a podle plánu z roku 1777 (viz přílohu) byl hřbitov kolem sv. Víta nevelký, ačkoliv se v něm z počátku, než byly zařízeny hřbitovy u kostelů sv. Jana ve St. Pelhřimově a Božího Těla pod Skrejšovem, pochovávalo z celé kollatury. Jeho výměry naznačuje dnes jen živý plot. Byl obehnan v nepravdělném obrazci půdorysném zdi, několika operáky ztuženou, do níž byla pojata i věž, vystavěná mimo chrám a jakýsi výklenek na straně protější; vcházelo se buď otevřeným přízemkem věže nebo dveřmi ve zdi proti domu čis. 118. Neznáme staršího stavu hřbitova; v XVIII. století narostla půda již tak, že byl hřbitov v jediné rovině s práhem kostelním. Na sever od presbytáře stála kostnice, podle půdorysu soudíc ze XVII. století; pamětníci o ní praví, že byla kryta kupolí s freskem Posledního soudu a lucernou. Že byla stále naplněna kostmi, narovnanými úhledně kolem oltáře, nepřekvapuje při malé rozloze hřbitovni, kde musila generace předchozí býti rušena ve svém věčném spánku již generací následující.¹³¹⁾

Pohřbívání u sv. Víta zrušeno r. 1787 na císařské nařízení, podle něhož všechny hřbitovy, bližší městu nebo vsi než 100 kroků, musily býti zavřeny a přeneseno ke kostelu P. Marie za Horní branou.¹³²⁾ Tam se sice již před tím pohřbívalo, ale jen do krypty a byly tu jen patricijské rodiny ukládány do hrobu.¹³³⁾ Opuštěný hřbitov svatovítský ponechán — ve známé negligenci XVIII. století a středověkém ještě nedbání o vzhled veřejných míst — svému osudu; zeď se pozvolna rozvalovala a hroby zarůstaly. Teprve r. 1812 založil tu s pomocí magistrátu ředitel hlavní školy P. Frant. Šebrle zahradu školní, rozdělenou na štěpnici, zelinářskou a květinovou zahrádku; zeď byla vyspravena a zahrada mimo to ještě dřevem oplocena. Ale pro malý zájem obecnostva sad opět pustl a r. 1834, když tudy vyměřena silnice z Prahy na Moravu, rozbořena zeď ohradní docela a prst odtud na pole rozvezena, takže niveau okolí kostelního značně se snížilo. Kostí byly buď složeny do krypty pod hlavním oltářem u sv. Víta nebo dopraveny na nový hřbitov u P. Marie. Náhrobní kameny, jež byly vyňaty s hrobů nebo se zdi kostelní, byly zapuštěny v podlaze kostelní. Při opravě kostela r. 1876 bylo okolí teprve řádně urovnáno a později založen tu sadařským spolkem sádek, oplocený stříhanými keři.

*

Nový hřbitov u P. Marie založen r. 1787 na darovaném pozemku bývalého císařského rychtáře Fr. Střechovského a posvěcen v červenci. Zprvu byl obehnan jen dřevěným plotem a teprve po letech, asi při rozšíření, roku 1830 z rozkazu gubernia ohrazen zdí, k níž plány zhotovil stavitel Prevot.¹³⁴⁾ Další rozšíření se stalo r. 1864 a úprava nynější provedena v letech 1874 až 1875; tehdy upraven nový vchod,¹³⁵⁾ založeny cesty a vysázena stromoradií lipová a uprostřed vztýčen ze železa lité, zlatený krucifix v nadživotní velikosti, koupený již roku 1864 v železárnách komárovských a dosud neuzitý.

Přes to, že hřbitov je poměrně mladý, nezachovalo se z konce XVIII. a počátku XIX. století mnoho náhrobků. Význačné jsou ze železa kuté kříže, 32 na počet, z nichž nejlepší jsou již uschovány ve sbírkách musejních. Technika kovářská a spirálový ornament několika z nich prozrazuje, že jsou dílem konce XVII. a první polovice XVIII. století a že si je tedy pelhřimovské rodiny jistě přenesly od sv. Víta na nový hřbitov; rocaillové a větvicové motivy ostatních mohly ovšem vzniknouti na rozhraní XVIII. a XIX. století, protože zejména u kovářů byla konservativnost tvarů veliká. Dobové a slohové na výši současné jsou pak jen dva starší náhrobky: pomník Václava Scherzera z Kleinmühlu († 1800) ve tvaru trojboké pyramidy z červeného mramoru na hranolovém podstavci¹³⁶⁾ a náhrobek MUDra K. Ferd. Moravce, městského fysika († 1840), tvořený sochou plačící ženy v životní velikosti, jež stojí vedle urny s hadem a signovaný na podstavci: A. Dvořáček Prag 1840.

III. MĚSTSKÉ VEŘEJNÉ BUDOVY.

Potřeby malých měst až do doby předbřeznové byly proti dnešním poměrům z míry prosté a nesložitě.¹⁾ Stereotypnost jejich byla větší než je nyní podobnost úkolů samosprávných obcí a kolísala jen v detailech. Mimo obranné stavby, hradby a brány, jež počítány k privilegiím obce a mimo nezbytné budovy náboženského kultu, od katolických farních kostelů až po židovské synagogy, na prvním místě v obci stál dům radní, kde páni rozhodovali osudy obce i všech měšťanů; význačnost jeho architektury uznávána vždy a často činěna předmětem závodění blízkých měst; místo v městě bylo pro radnici vždy čestné, na náměstí a Pelhřimov je právě příkladem, jak pro vyzdvižení pohledu na radnici podniknuta regulace části města, u nás v malých městech pro XVI. století dosti řídká. (Viz kapitolu I.) Vedle radnice byly důležité budovy špitálu, obyčejně s některou církevní budovou spojeného, školy (ačkoliv tato mnohdy zanedbávána), obecního pivovaru, jenž býval hlavním zdrojem příjmů, masných krámů a jatek, lázní, obecního špýcharu a vodárny s kašnami. V Pelhřimově poněkud odlišné poměry přičinily k tomu ještě městský dvůr hospodářský, nutný pro město, jež koupilo celé panství s ohromnými lesy, sklad soli pro okolní města a vesnice, kasárna pro místní posádku (viz o tom v I. části knihy) a veřejnou valchu cechu soukenického, pro Pelhřimov tak charakteristickou. Protože tyto veřejné budovy z části zanikly²⁾, z části jsou z různých období časových, je třeba o nich mluvit individuálně.

1. *Radnice, bývalý zámek* pánů z Říčan, je ve svých počátcích dosud stavební záhadou. Prameny písemné začínají mluvit až v XVIII. století, celá doba předchozí je němá a historik je odkázán na svědectví samých kamenů. Až do vykoupení města z poddanství r. 1572 bylo tu obydlí pánů nad Pelhřimovskými, naposledy Říčanských z Říčan. Kdo však z vrchnosti zámek, lépe řečeno hrádek, vystavěl, nesnadno říci. Nejstarší část zámecké budovy je bez odporu pozdně gotická, věžovitá stavba, jdoucí až pod střechu³⁾ a zakončená k západu třemi stranami polygonu; síla jejích zdí 2 m a portálek v přízemí, s žulovým, hrotitým ostěním, na hraně okoseným, ukazují na XV. století. Tato nejstarší část byla v XVI. století, jistě až po velkém požáru r. 1561, zabrána do nové stavby, renaissančního zámku o dvou nízkých patrech, tvořícího jediný trakt s průčelím k východu obráceným a opřeného zadním průčelím o městskou zeď. Touto celkovou přestavbou doznal i gotický hrádek značných změn, protože — až na valenou, původní klenbu v přízemí — rozdělen jeho prostor po výšce na dvě poschodí, jež sklenuta

hladce křížem. Do druhého patra vede ze schodiště dosud zachovaný portálek pravouhlý s mělkým profilem XVI. století. Pokud se dá z nynějšího stavu soudit, byl zámek v přízemí hladce křížem klenut (klenba pod radní síní je až z XVIII. stol.) a v obou patrech — mimo gotickou a jí nejbližší přilehlou část až k dnešnímu průchodu na dvůr za solnicí — rovnými trámovými stropy opatřen; měl-li k městu otevřené arkády nebo byl-li ještě za Říčanských rozšířen již o trakt východní, pozdější trestnice, jak se stále opakuje v literatuře⁴⁾, nelze na ten čas rozhodnouti. Jisto jest, že zámek byl celé desetiletí (1572—1582) prázdný, sloužící za občasný byt důstojníkům vojska, městem táhnoucího a že teprve r. 1582, po požáru staré radnice, přeložili úřadování sem, načež tu zasedali radní páni až do r. 1849.

O osudech radnice v XVII. století nevíme ničeho; z pozdějších zpráv dalo by se soudit, že asi veliký požár r. 1682 vedl k přestavbám. Tuto domněnku podporuje i fakt, že tehdy, podle svých forem, byla přestavěna u zámku Solní branka a západní fronta zámku podepřena třemi mohutnými opěráky, jichž přistavění objevilo se asi nutným při vyměnění shořelých povalových stropů za těžší klenby.⁵⁾ Také vznik schodiště, předloženého před východní fačádou a s tím i výstavba věznice dala by se položit do této doby. První jistá zpráva o stavbách v okolí je až z r. 1707, kdy přistavěna za zámek, oddělena od něho jen uzounkým dvorkem, městská solnice a první popis radnice nalézáme až v Urbáři (1759-60, str. 25.—26.). Budova je prý celá z kamene, má v přízemí klenuté místnosti (v jedné z nich obecní váha), v patře je obydlí pro důstojníka s předsíní a krásná radní síň, prý bývalá tabulnice pánů z Říčan, po jejíž stranách jsou pokoje pro knihy a archivalie. Střecha je prejzová⁶⁾, velmi vysoká a těžká a na ní stojí věžička s (novými tehdy) německými, bicími hodinami a dvěma cymbály; vedle radních schodů přiléhá věznice o třech místnostech: pro sprosté zločince, pro přestupky a obydlí žalářníkovo, pod nímž je mučirna a nad ním vězení pro měšťany a státní úředníky.

R. 1766 zachvátil ohromný požár město a strávil i radnici. Pro úřadování najato zatím přístřeší v soukromém domě u pana Kolínského a hned pomýšleno na opravu radnice. Zachované zprávy jsou podrobné, takže umožňují tuto úpravu bývalého zámku zjistiti přesně.

Z dlouhého jednání úředního⁷⁾ dá se vyzrozuměti tento postup: r. 1767-8 jednáno nejprve o střeše a věžičce; přes to, že úřad podkomořský žádá, aby se nic zbytečně nestavělo, ustanoveno pokrytí věž mědí; smlouva uzavřena s kotlářem v Hradci a klempířem ze Znojma na koupi mědi, pobití a zhotovení bání s orlem a objednány k hodinám nové cymbály za 300 liber od A. Pögl, zvonaře v Budějovicích. Zatím tesař *Radouš* věž nepostavil do prostředka střechy a musil ji tedy na válečcích převézt o kus dále; v máji poslána fůra pro měď do Hradce a postaveno lešení k pobití, v červenci je již všecko hotovo; celkový účet byl 716R57×4 $\frac{1}{2}$. Hodiny zhotovil sem hodinář *Procházka*, ale dříve musil zhotoviti na zkoušku hodiny na Dolní bránu. Současně s věží jednáno o vnitřní i zevnější úpravu stavební. Nárys podal stavitel *Fielzer* (psán též *Filster*, *Filsser*) r. 1768 a prozkou-

mala jej zvláštní komise; při tom uplatňoval svá přání plukovník, bydlící v radnici a žádal, aby přední i zadní pokoje byly stejné.⁸⁾ Proto se musilo staré klenutí celé snést a dvě pole klenební pod radní síní vyrovnati a klenba zvýšiti, což provedl pod dohledem Fielzerovým zedník *Roubal*. Malování klenby v radní síni odloženo, až se najde vhodný malíř. R. 1770 uzavřena smlouva s Fielzerem na úplné dostavění radnice a všecko dokončeno téhož roku. Malíř *Šedivý* namaloval na fačádu znak městský se dvěma postavami, do radní síně zavěšen znak v rámci, podkomořím darovaný, opraveno jedenácte obrazů císařů (pět z nich zcela přemalováno, šest jenom vyčištěno, u všech rámy pozlaceny) a klenbu radní síně vymaloval *Václav Hubaciš* z K. Hory podle návrhu *Q. Jahna* z Prahy.⁹⁾ Ale do tohoto ruchu stavebního zavzněl ještě nepříjemný ton: podkomořský úřad odpověděl na uctivou žádost magistrátu o zaplacení malby radního pokoje (21./2. 1770), že bylo zbytečné a drahé a že vůbec mají neschopného stavitele. Magistrát se bránil, že pražský malíř žádal 400 R a proto byl vzat lacinější za 210 zl.; co se týče stavitele, prosí o vyslání schopnějšího na další úkoly: na arrest, rathouz, velkou věž, děkanství, přední díl obecního domu a obecní dvůr. Proto že by pražský byl drahý, dopsáno do J. Hradce. Později přece se úřad obměkčil a zaplacení malby povolil.¹⁰⁾ Také věznice byla značně požárem poškozena; peníze sháněny dosti těžce.¹¹⁾ V září 1768 odbývá se komise, již v říjnu urguje krajský úřad zprávu, co je hotovo, ale ještě v únoru 1769 musí rychtář naléhati na dostavbu, aby se mu vězňové nerozutekli a znovu v červnu krajský úřad. V tu dobu již se podle nárysu dostavovala kaple věžeňská a koncem října bylo vše hotovo až na oltář. Za ten vyhlédnut krucifix z kostela P. Marie, řezbářem na 30 zl. odhadnutý, a upraven sem. Na to děkan kapli vysvětil, ale pro nedostatek duchovních sloužena tu mše jen někdy v neděli a ve svátek.

V celku nabyla tehdy radnice vzhledu, jaký má dosud. Ale ve fačádě provedena ještě později důležitá změna. Balkon, představený radnici v celé délce průčelí na pilířích¹²⁾, byl již r. 1825 chatrný, ale protože rozpočet i s mříží činil 681 zl., bylo od opravy upuštěno; rozpočet okleštěný na 160 zl. 53 $\frac{10}{12}$ kr. gubernium sice r. 1833 schválilo, ale oprava nebyla přece provedena, načež celý balkon v letech 1840-tých stržen, fačáda nově upravena a ke schodišti zjednán vchod z přízemí vestavěním čtvrtkruhové před-síně s terasou a mříží pod okny 1. patra.

Osudy bývalého zámku jsou potom jednoduché. Roku 1849 přenesena radnice na náměstí a zde umístěn soud až do vystavění nové budovy r. 1907. Z té doby, z počátku let padesátých, je štukový císařský orel ve fačádě, místo malovaného městského znaku sem umístěný. V posledních dvou letech zabraly bývalý zámek musejní sbírky. (Viz kapitulu V.)

*

Po všech osudech a proměnách má bývalý zámek charakter pozdně barokní stavby, již přístavba příčného křídla s věznicí dodává malebnosti skoro středověké. Protože úzká ulička kolem věznice nedovoluje rozhledu,

uplatňuje se vlastně jen část průčelí, do náměstí obrácená a jenom těžká prejzová mansarda s vížkou nad středem slučuje různodobé části zámku v celkovou hmotu. Průčelí, pokud je viditelné, má v (nově) rustikovaném přízemí dva oblouky do klenutých síní (v pravé je dosud hasičská strážnice); patro, oddělené od přízemí lisenovitým kordonem, je rozčleněno na široká, dvě celá a jedno poloviční pole (druhá půle zakryta schodištěm), rámovaná lisenami a prolomená dvojicemi sdružených oken s nadpražní, vypiatou římsou. Zdánlivý střed průčelí udává opěrný pilíř nástěnný, stoupající až do bývalého prvního patra a maskovaný výpiněmi a římsovím; po jeho stranách v přízemí umístěny ve výklencích pískovcové sochy Spravedlnosti a Ochrany, jež stávaly dříve na pilířích radničního balkonu. Původní dvojpatrová budova s nižšími stropy (měřítko udávají zachovaná dvě patra v gotické a renaissanční části) byla zvýšením kleneb upravena na jednopatrovou; názor, že zvýšení kleneb stalo se již na konci XVII. století, podporuje slohový motiv ve fačádě, oválná okénka, proražená po způsobu španělských sálů, i u nás v 2. pol. XVII. století tak oblíbených, nad sdruženými okny v 1. patře; mimo to lze tu uvést i okolnost, že patro nad průjezdem Solní branky, nesporně z konce XVII. století, má stejnou výšku jako upravené patro zámku. Zmenšené původní druhé patro je ovšem nyní jen podstřeším. Buď jak buď, případ svědčí o změnách potřebách a živelné schopnosti barokních stavitelů, kteří dovedli bez rozmyšlení vyhovět dobovému citění, jež potřebovalo vznosivých interieurů a nelekalo se k vůli tomu ani theatrální lži ve fačádě, ještě XVI. století zcela protismyslné. Věznice, jež průčelí zámku částečně zakrývá, skládá se ze dvou traktů, oddělených úzkým dvorkem a krytých proti sobě nakloněnými, pultovými střechami; čela obou traktů i zeď, zakrývající dvorek mezi nimi, tvoří mrtvou plochu bez otvorů, která však v místě svého určení působí šťastně. Nad střechy věznice vystupuje věžovité schodiště (kryté též prejzovou mansardou a vyzdobené v průčelí štítkem barokně vykrojovaným).

Vnitřek zámku a věznice zachoval si velmi málo z původní výstroje. Mimo klenby do pásů, plackové a valené (v přestavěné části barokní), nebo hladce křížové (v části renaissanční), z nichž nejzodbnější jsou plackové klenbičky nad podestami schodiště, vyzdobené štukovými rámy v nejrůznějších tvarech geometrických, je zachován v chodbě 1. patra, nad vchodem do pokoje, ze štuku modelovaný a pestře kolorovaný městský znak ve vavřínovém věnci. Nejcennější jsou ovšem freska v radní síni a oltář ve vězeňské kapli.

Fresky, provedené zručným kopistou a tlumočnickem cizích koncepcí, jak je u nás teprve barok vychoval, mají všechny známky své doby: jsou theatrální, mají dosti těžký, allegorický obsah, ale působí dekorativně a lehce. Orámování je běžná formule: kartuše, Boží oko, emblémy, římsové a pásky; v tom po pětipolích, ve středech výjev soudu Salamounova a Josef Egyptský, ve cviklech allegorie Spravedlnosti, Zbožnosti, Viry, Naděje, Nevinnosti a Lásky. Barevná harmonie freska časem se změnila, ale naprosto ne v neprospěch malby; ztmavlé tóny splývají hladce a otupují tak

očividnou chybu navrhovatelovu: veliké měřítko architektury i figurálních výjevů pro výšku poměrně malou.

Vězeňská kaple je vlastně necírkevní prostor a její půdorys, úzký obdélník, v němž stojí oltář na delší straně, dá se vysvětliti jen účelem: věžňové byli přítomni mši v místnosti v patře, odkud po způsobu oratoře otvíral se otvor, dnes zazděný. Oltář tvoří vyřezávaný křucifix, upevněný před dessinovaným pozadím (renaissanční granátové jablko) z malovaných prken, orámován se stran řezanými křídly akanthovými a soškami andilků. Rezbářská práce, již možno datovati do doby kolem r. 1700, je výborná, ale bohužel je v ubohém stavu.

2. *Nynější radnice* na náměstí je málo významný dům regentovský, č. 1. Původně byla prý radnice, o níž se děje zmínka poprvé r. 1491,¹²⁾ podle pověsti v domě čis. 80 na náměstí.¹³⁾ Roku 1582 shořela, i byl zabrán pro úřadování zámek. Když r. 1849 postoupen soudu, zaujala obec soukromý dům, koupený již r. 1671 od Vavřince Miličovského z Braunberku a v XVIII. století přestavěný.¹⁴⁾ V XIX. století přestavěna střecha r. 1827—9 a štít snát r. 1841.

Na radnici chovají se v důchodě dvě pokladny, ze železa kuté, obě pobité pruty, křížem přeloženými; jedna má 24 západů a klíčovou dirku krytou soškou sedícího lva, z mosazi litou, druhá má skoro celé víko zakryto znakem městským, plně ze železa kovaným. Městská pečetiidla jsou z několika století. Nejstarší je stříbrné, asi z konce XV. století, pak následuje nejmenší, již z konce XVI. století a konečně dvě veliké, ze XVII. století. Tyto dvě nejmladší jsou umělecky velmi slabé.

3. *Městský špitál* mezi zámkem a kostelní věží koupen obcí r. 1431 a doznal četné odkazy během XV.—XVI. století.¹⁵⁾ Byl ze začátku jen ze dřeva srouben a značně již zchátralý, když byl r. 1672 přestavěn z cihel a kamene, sklenut a opatřen dvěma štíty; tehdy měl 6 pokojů.¹⁶⁾ Po ohni r. 1766 byl skoro celý znovu vystavěn r. 1768. Má skromný vzhled obytného domku o 1 patře s šindelovou mansardou a působí více šťastnou svojí situací v zákoutí u kostela než zvláštní hodnotou uměleckou.

Vojenský špitál byl vystavěn kolem r. 1770 před Horní branou.¹⁷⁾ Nyní je na dvoře elektrárna.

Masné krámy připomínají se na př. r. 1680 na nynějším místě. (Manual, fol. 10.) O přestavbu jednáno od r. 1827 a vykonána r. 1837 stavitelem Filzigem. I tato nuzná užitková stavba je význačná jen svým položením v plánu městském, nahrazujíc veřejnou komunikaci mezi Růžovou a Dolní ulicí.

Solnice byla zřízena r. 1707 jako sklad soli státního monopolu, když se obec zavázala vystavěti budovu potřebnou. Budova přiléhala k městským

hradbám za zámek a byla zcela jednoduchá stavba, špýcharu podobná. R. 1766 vyhořela, sůl zatím přenesena na špýchar a polovice odvezena do J. Hradce. Městu hrozilo odněti solnice vůbec, což přece odvráceno. Roku 1824 jednalo se o přestavbu solnice na úřední dům, ale odročeno pro nedostatek peněz; nový projekt podává stavitel Filzig r. 1838. Z oprav je největší r. 1836 pokrytí budovy taškami. R. 1895 přestavěna solnice na Národní dům s divadelním a koncertním sálem.

Špýchar byl vystavěn obcí r. 1730¹⁸⁾ a kryt původně prejzy, jež však byly pro tíhu sneseny a nahrazeny červeně natřeným šindelem. Nyní jsou krytem opět tašky, ale mansarda již neobnovena. Špýchar má tři patra a vykrojené štíty po stranách vysokého sedla.

Pivovar pod děkanstvím, vystavěný asi v XVII. století, přiléhá těsně k vnitřní hradbě zabíraje celý parkán a polovici příkopu. Roku 1752 vystavěno při něm nové obydlí sládků. Roku 1766 pivovar i dům sládků vyhořely a znovu pokryty. Mimo tento byl ještě starý pivovar, r. 1760 nabízený pravovárečnický ke koupi, ale zbořený až za sto let, když na jeho místě po částech (r. 1871 a 1874) vystavěno gymnasium podle plánů St. Welsra z Cízkova.

Ze starších budov veřejných je třeba ještě uvést *lesní úřad*, vystavěný vedle špýcharu r. 1840 podle plánů Filzigových a *školu* (čp. 56 na dvoře radnice), prosté barokní stavení s věžičkou plechem krytou na šindelové valbě, jejíž chatrnost vyvolala právě letos řádnou opravu.

Kašen bylo po městě několik (srv. plán z r. 1777). První zmínka o vedení vody rourami do města je z r. 1519 a zmínka o kašně na náměstí z r. 1546.¹⁹⁾ Nynější kašna na náměstí je naivní výtvar z polovice XIX. stol. Návrh stavitele Vačaty z Pelhřimova, r. 1847 podaný krajskému úřadu, vrácen s odůvodněním, že nevyhovuje. Zdá se, že brzo na to vypracován nový návrh a proveden. Nádrž má formu kruhovou a plášť její je členěn šesti pilířky; uprostřed stojí socha sv. Jakuba na hlavici se čtyřmi lvími hlavami vodu chrlicími. Mimo to se zachovaly dvě zcela prosté nádržky vodní, zděné z pískovcových desk v Růžové ulici; jedna, vedle synagogy, má relief orla na průčelní straně a je datována r. 1837.

Na místě nynějšího kamenného *mostu* na silnici do Jihlavy byl mostní přechod od pradávna. Před nynější stavbou byl tu most z XVIII. století, o třech klenutých obloucích, z nichž střední byl širší; po hrozném povodni r. 1843, kdy smršť strhla s mostu dřevěný kříž s plechovými postavami Panny Marie a sv. Jana, byl krucifix obnoven a most od stavitele Filziga r. 1845 opraven.²⁰⁾ Když stavěn nynější nový most, byly dány kvádry z něho za dlažbu domu čis. 1 a socha Jana Nepomuckého přenesena za most na malé náměstíčko.

IV. MĚŠŤANSKÉ DOMY.

Měšťanský dům u nás byl dosud po stránce stavební nevalně studován. Kdežto život měšťanův byl již osvětlen ve všech skoro kulturních obdobích²¹⁾ od gotiky až do doby předbřeznové, je nám architektura jeho obydlí skoro neznámou pevninou. Lpíť na studiu dějin umění dosud velmi mnoho esthetiky katedrové, která dává přednost a udílí chválu nebo hanu určitým obdobím slohovým, která protežuje doby starší na úkor mladších a považuje za malicherné obírat se stejně, touž methodou i s touž vážností, individuálním dílem velkého umělce jako kolektivní, anonymní prací celých dob a generací. V jiných literaturách, zejména německé,²²⁾ jeví se již obrat a toto pochopení pro důležitost typické architektury měšťanské i lidové přineslo neočekávanou zeň nejenom vědě, ale i ruchu na ochranu domoviny, turistice a architektům.

Vědecké zpracování měšťanské architektury v Čechách předpokládá stejnou přípravu, jež předcházela studiu umění církevního. Dosud jsou prameny nejspolehlivější, měšťské knihy pozemkové, pamětní, kšaftové atd., po této stránce vůbec nevyužity i tam, kde se zachovaly v úplnosti a objekt sám, dům měšťský, byl dosud i ve speciálních publikacích, jako je *Soupis památek v království českém, odbýván paušálním poukazem.*²³⁾ Pro Pelhřimov je jedna část materiálu, písemné dokumenty, úplně ztracena; v troskách měšťského archivu jsou jen drobtý, spíše kulturně-historického rázu.²⁴⁾ Za to materiál hmotný je dosti bohatý a poskytne ještě dlouho vděčné pole podrobnému badání.²⁵⁾ Díky malému stavebnímu ruchu v druhé polovici XIX. století zachovala se veliká část bývalého města v hradbách ve stavu, na němž sice stopujeme několikrát, nepřilíš radikální změny různých století, ale který nedoznal ještě vlivu archaeologisující a formově nivellující činnosti posledních 40 let. Tak se udržel dosti bohatý obraz vývoje měšťanského domu maloměstského od XVI. do XIX. století v Pelhřimově a bylo by škoda, kdyby i zachování tohoto obrazu nebylo pojato do programu ochranné činnosti domácí. Že má cenu stejnou s udržením nynějšího stavu starých chrámů a veřejných budov měšťských, nepopře, doufám, dnes již nikdo.

*

Bylo již shora naznačeno, že soukromý dům měšťana byl sotva kdy domainou individuálního vkusu a odlišného názoru životního. Současně s typisováním způsobu bydlení tuhly a typisovaly se i formy výtvarné, podporovány jsou veřejnými řády a zvyklostmi. Stejná skoro výměra původních

parcel domových v středověkém městě, podobná situace všech a velmi uniformní způsob života, omezeného vrchností, církví, cechy a konečně i vlastní náchylností obyvatelů, vyhranily kolektivní formu architektonickou, obydlí měšťana. Rozdíly majetkové bohatých na náměstí a vůbec uvnitř hradeb a chudších a chudých za hradbami měly sice vliv na utvoření kast a tím i typů několika, ale uvnitř těchto kast zůstával typ přece po staletí formou ztrnulou. Utkvívání na tradičních formách životních, které zejména malým městům a místům mimo hlavní komunikace propůjčuje archaistický vzhled až do doby předbřeznové, je příčinou, že ani způsob bydlení nemění se během několika staletí ze základů. To má zpětný vliv i na architekturu měšťanského domu, takže typ je pevný nejenom v určitých obdobích a kastách, ale zůstává skoro nezměněn i pod různým pláštěm slohovým. Od XVI. století, z něhož teprve se nám v Pelhřimově zachovaly měšťanské domy, až do zavedení typu činžovního domu, i na venkově se udržuje v celku týž obrazec půdorysný, podmíněný úzkou, hlubokou parcelou. Sčelování parcel v městě pro rozlehlejší soukromý dům patří k řídkým úkazům a děje se častěji až v XIX. století. Tak zůstává půdorysnou jednotkou stále původní středověký dům štítový, pokrytý sedlovou střechou s dvěma okapy a otevřený na předním čele v přízemí podloubím. Tomu se podřizuje každý nový útvar slohový: renaissance formuje u nás bohatě silhouetované štíty často s krostrou duchem gotickou, vertikálu akcentující, barok podrobuje se ochotně starým měřítkům výškovým a vyvinuje vědomě rovněž vertikálu v rozmanitých svých štítech a zachovává měřítko štítu i tam, kde spojením dvou domů vznikl jeden, stavě na dům štítový dva, drobně členěné; a jak štítový dům udržuje se dlouho v tradici, ukazuje zajímavé řešení empírové fačády na domě č. 31 (tab. XXXVIII.).

Kromě několika případů je půdorysné řešení starého měšťanského domu v Pelhřimově v přízemí dvojosé: dva nebo tři oblouky podloubí⁶⁾ odpovídaly vchodu do domu a vchodu do krámu nebo dílny; za hlavním vchodem, vraty uzavřeným, rozvírá se rozlehlá síň, obyčejně na úkor krámu zvětšená nad polovici celkové výměry domu, a pokračuje užší a nižší šijí až na dvůr, za domem položený; schodiště zabírá buď část síně, stoupajíc paralelně s šijí nebo je položeno do druhé polovice přízemí za krám, čímž odpadá komora jinak za krámem situovaná. Nepatrné odchylky od tohoto typu vynutila si obyčejně potřeba tam, kde dům nesloužil jen za obydlí měšťana, obchodníka nebo řemeslníka, ale i širšímu obecenstvu; na př. v hospodách bývají přístupy ke dvorům širší a místnosti vedle síně rozlehlejší. Dvůr za domem, do něhož je obráceno zadní čelo domu, skoro vesměs, i u zděných domů, dřevěné a dřevěnou pavlačí opatřené, je ve svých rozměrech omezen situováním domu v městě; domy na severní straně na hradby přiléhající mají ovšem hluboké dvory i zahrádky, kdežto domky na východní straně a v bloku mezi Dolní a Růžovou ulicí jsou hradbami velmi stěsnány. Dvůr bývá zabrán obyčejně jedním křídlem (výminek, kolny, sladovna) podélným a druhým příčným. První patro (dvoupatrových domů nebylo) obsahuje zpravidla nad průjezdem síň, nyní využitkovanou přepážkami na byty

a několik místností položených v obou osách za sebou; východ na pavlač je pokračováním schodů.

Jak jsme již naznačili, nezanechaly renaissance ani barok pronikavých stop v půdorysném řešení domu. Aspoň můžeme ze zachovaných domů uvést jen jediný případ přísně osově, symetrické dispozice, u domu číslo 10, jež byla však podmíněna, jak jsme se snažili dokázat v I. kapitole, změnou situací v půdoryse města; několik případů, kde hlavní vchod je položen ve střední ose fačády, vyvolává jen zdání souměrné dispozice, kdežto vnitřek není pravidelně dimensován. Pro XVI. století zvláštním, v městě ojedinělým příkladem zůstává budova děkanství, spojená od barokní doby ve fačádě pouhým obloukem vrat do dvora s menším domem kaplanů. Situace byla dána kostelem a hradbami, budovy jsou skoro na všech stranách volné; tak se vytvořily dvě pozdně gotické stavby značně pravidelného půdorysu, snad původně kryté vysokými valbami, se vchody ve středu fačád a pravidelně rozloženými okny.

*

Když jsme takto všeobecně naznačili charakter měšťanského domu v Pelhřimově, můžeme na doklad uvést podrobněji jednotlivé stavby soukromé. Seřadujeme je pro přehled chronologicky, poněvadž výčet topografický by neshrnul příbuzných individuí.

XVI. století. Najíti v Pelhřimově dům starší, než ze XVI. století, je na ten čas vyloučeno: jednak středověké domy, z veliké části jistě dřevěné, byly požáry r. 1561 a 1582 zničeny, jednak jsou všechny domy dnes již značně přestavěny. Tradici gotickou i ve formách detailních zachovaly si však přece některé domy.

Na prvním místě je tu děkanství s kaplankami. Zevně má po úpravě kolem r. 1790 již charakter zcela barokní; ze XVI. století je mimo hlavní zdi jenom několik okének (v děkanství tři do dvora a do uličky k pivovaru, v kaplankách do parkánu), orámovaných žulovým ostěním plochého profilu gotického, jehož články se v rozích okna prostupují, gotická basis sloupku (na rohu kaplanky) a portály, podobně profilované a to hlavní vchod do děkanství a dva uvnitř a vchod do sklepa v kaplankách.

Nejzajímavější, dobře zachovaný dům ze XVI. století je čp. 38 v Růžové ulici. Na zcela hladké fačádě s podloubím o třech polokruhových obloucích, z nichž je jeden užší, jsou okna do podstřeší bez orámování; šindelová valba je bohužel nyní pokryta lepenkou. Podloubí je sklenuto hladce křížem, v nižším (barokním) travěe valeně. Do síně vede hrotitý, na hraně okosený vchod. V ní, hladce křížem sklenuté a vyšší než podloubí i zadní obytné části domu, otvírají se do stejně klenutých síní portály, z nichž jeden, profilovaný pruty a žlábký, je datován rokem 1555 a opatřen nápisem: „Tento náklad učinil Adam Hora“ a znakem (dvě kladívka křížem). V obytné části zadní je několik úrovní; v pokojích i chodbách zachovány dosud povalové (hrubé) stropy.

Mimo to několik detailů ve vnitřním městě*) v domech č. 91 (gotické okénko do parkánu a pískovcový reliéf ruky s dýkou), č. 17 (portálek v průjezdě, s mělkým profilem, jehož články se v rozích prostupují, a se dvěma štítky v nadpraží — znaky: půl zajíce a písmena IKZA; kůň a písmena KZS — a letopočtem 1565; na dvoře zazděno břevno portálu pravouhlého se stejnými znaky a letopočtem 1561; nad vchodem z náměstí dva štítky pískovcové: ruka s mečem a tři vodorovné pásy), č. 16 (nadpraží se znaky a nápisem: Jan Zámečník 1569), č. 14 (hrotitý portálek z bývalého podloubí), č. 3 (štítek s domovní značkou SMS a letopočtem 1566), č. 75 (nadpraží portálu se štítkem [v němž křížem sekery] a letopočtem 1586), č. 48 „u Součků“ (v průjezdě gotické ostění dveří). V Hrnčířské ulici zbylo z domu čís. 105, r. 1896 shodného a r. 1902 zbořeného, vladislavské ostění portálku.

XVI.—XVII. století. Renaissance prolíná od 2. pol. XVI. stol. zvolna, současně s pozdně gotickým detailem, i venkovskou architekturu. O zásadním vítězství slohu nelze tu mluvit, absolutní čistoty formy renaissance v Pelhřimově (jako na českém venkově skoro nikde) nedosahuje. Ještě se nevíly a nevyžíly plně italské formy, naturalisovanými italskými staviteli a kameníky aplikované na domácí štěpy, když je vytlačují již modní formy severní, zejména nizozemské a záhy na to obě slohové nuance úplně nivelluje barok. Takový asi obraz poskytuje slohový šat soukromých domů pelhřimovských od konce gotiky do plného ovládnutí baroka na počátku XVIII. století.⁷⁾

Vliv renaissanční formy italské nejlépe dokumentuje dům čp. 17, upravený počátkem XIX. století až do okapní římsy empírově. Dům má ve fačádě dva výstupky, mělčí v levé a pravouhlý, věži podobný, v pravé části. Tento pravý měl kdysi přízemí, hladce křížem sklenuté, otevřeno podloubím (o němž viz v kapitole I.); v patře zachoval si zajímavou klenbu bez žeber, tvořenou křížem, do kosočtverce vepsaným; svorník je vykrajovaný, hladký, cipy ostrých hran klenebních nesou římsovitě konsolky. Z původní fačády zůstala zachována attika, postavená na renaissančně profilované římsce okapní, nyní prejzy kryté. Attika je hladká, s třemi polokruhovými výstupky, členěná asi ve dvou třetinách výšky římsou, oblomující se na výstupcích a prolomená nad touto římsou několika otvory. Také ve dvoře tohoto domu se zachovala budova s podvojovými římsami renaissančními.

Pokročilé formy tak zv. české renaissance ukazují dva štíty domu čp. 61, kryjící dvě sedlové střechy; jsou členěny ve vertikálním směru hranolovými pilířky, ve vodorovném dvěma římsami, v atticce je po dvou oválných otvorech a svrchu trojúhelné štítky, což jsou již licentia poetica pozdějších restaurátorů. Dům má také původní klenbu v bývalé, nyní zastavěné síni přízemní. Druhý variant štítu tohoto druhu na domě č. 6 je zároveň výborným příkladem bezohlednosti, s jakou si často počínala pozdější období stylová s produkty slohů starších: po rokokové adaptaci nezůstalo štítu než osm hranolových pilířků, svíslé členících plochu štítovou a částečně silhouetta štítu.

*) Ve výčtu domů určitého slohu nebo období zachováváme ve vnitřním městě tento postup: od Horní brány na náměstí, zde po západní a severní straně a Palackého (Panskou) ulici k Dolní bráně a zpět Komenského (Růžovou) ulici na jižní a východní stranu náměstí.

Konečně vnikání severních motivů renaissančních na počátku XVII. století ukazuje dům čp. 10. Jeho arkýře, diagonálně na obou rozích fačády postavené, mohou ovšem sahati do doby starší (barokní úprava zakrývá nyní původní polygonální formu nohy arkýřů); okna s římsami nahoře i dole a portál s polokruhovým obloukem, členěný na archivoltě kruhovými a obdélnými bossami a korunovaný vodorovnou římsou, na jehož klenáku jest štítek s domovní značkou (ligatura písmen SAK), sahají však do počátku XVII. století a s nimi je současná klenba průjezdu, nesená pod cípy lisenovitými římskami.

Prolínání forem gotických a renaissančních uskutečňuje se jako školský příklad na fačádě domu č. 21. Dvojosá fačáda, kolem r. 1750 na štítě zbarokovaná, má v přízemí polokruhový portál s renaissančním profilem, síň hladce křížem a úzkou šíjí do dvora valeně sklenutou a do sklepa polokruhový vchod; vedle těchto forem renaissančních objevuje se gotický prvek v krákorcích, na nichž je patro vysazeno a v oknech patra, profilovaných pozdně goticky, s pruty v rozích prostouplými.

Abychom byli úplnými zpravodaji, registrujeme i četné renaissanční konstrukce nebo detaily, objevující se v domech později přestavěných. V domě č. 23 je velký portál polokruhový na dvůr, portálek pravouhlý s mělkým profilem a síň s původní klenbou, vše z počátku XVII. století; v č. 22 klenba síně a portálek pravouhlý se štítkem v nadpraží; v č. 20 klenba síně i patra hladce křížem a valeně klenutá šíje na dvůr; v č. 16 klenba bývalého podloubí hladce křížem (nyní lékárna) a bývalé síně na toskánské sloupy s osmibokými dířky; v č. 15 klenba průjezdu; v č. 14 klenba podloubí a síně hladce křížem (v síni na nástěnné pilastry); v č. 13 klenba síně hladce křížem; v č. 10 kartuš se znakem, podobným říčanskému, leží v dlažbě síně; v č. 6 portál ve fačádě s renaissančním profilem a klenba síně hladce křížem; v č. 4 zajímavá klenba síně, hladce křížem, se štukovými klenáky stejné faktury jako v kostele sv. Víta z r. 1614 (viz kapitolu II.) a na dvoře v barvírně kamenný štítek s monogramem MMH a letop. 1674; v č. 3 polokruhový, profilovaný portál a zazděné oblouky podloubí ve fačádě, klenba síně hladce křížem a klenba podloubí se srdcovitými klenáky ze štuky; v č. 1 portálek s mělkým profilem do sklepa; v č. 63 portál polokruhový s profilem, klenba síně hladce křížem a šíje do dvora valeně; v č. 64 podobné dvě klenby.

XVIII. století. Barok je v Čechách domácím stylem, má vlastní osobitou notu a vžívá se během dvou generací tak, že kvete plně, zejména na venkově, až do prvních let XIX. století, často ani nezcizených rokokovými formami výzdobnými a jen těžko a pozvolna ustupuje empiru. Proto mají naše venkovská města poměrně největší počet soukromých domů barokních a proto i původem stará sídla mají přece povrchní charakter barokní. Barok oblékal staré konstrukce domové do svého hávu více než laikové tuší; často ničil tak starou památku, ale velmi často ji i pod svým přikrovem zachoval, jda za čistě užitkovým principem: nerušiti, co nepřekáží. V Pelhřimově se neobjevuje na domech forma, již jmenujeme pro Čechy ranně barokní; požáry z r. 1646 a 1766 to vysvětlí: po prvním stavělo se ještě renaissan-

sančně a bytelně, takže nebylo asi potřeba koncem XVII. století tolik přestavovat, po druhém byly již běžné formy vyspělého baroku. Rozlišovat individuální slohový vkus a analyzovat formové prvky v pracích domácích zedníků dosud nelze; není dosud podrobného studia ve více městech venkovských a tím ani repertoria základních forem a jejich kombinací v jiho-východních Čechách. Musíme se spokojit přibližným datováním a charakteristikou vypočtených staveb.

Z nejhezčích domů barokních v Pelhřimově je děkanství, adaptované na původní, pozdně gotickou kostru, někdy po požáru r. 1766; vnitřní úpravy jsou datovány roky 1791 (klenba v patře) a 1806 (schody do patra), fačáda asi rokem 1798; mimo to byly již roku 1767 stavěny stáje a kolna ve dvoře a roku 1786 zvelebena zahrada, do níž roku 1815 postaven altán^o). Poslední opravy z roku 1900 a 1910 s velikým vkusem ušetřily původního rázu. Průčelí k náměstí je o třech osách; stěny vyzdobeny na nárožích polygonálně postavenými pilířky s nakupenými na sebe pseudojonskými pilasty. Okna v přízemí (s mřížemi) bez orámování, v patře s římsami dvojího tvaru: do volut na středu zatočené nebo dvakrát obloučky zvlněné; nad okapní římsou zděný štítek, bohatě vyzdobený pilasty a do volut na středu zatočenou, prejzy krytou římsou, v něm výklenek s obrazem Jana Nep., pod ním v kartuši letopočet 1798. Na stěně mezi okny v patře jsou namalovány sluneční hodiny s nápisem: Fecit Anton Engelbrecht 1798. Děkanství, prejzovou valbou kryté, je spojeno dvěma volnými oblouky segmentovými s kaplankami, jejichž čelo je jen hladce omítnuto. Na podélné straně děkanství je původní gotický portál obklopen barokní štukovou výzdobou: po stranách sdružené pilasty, s vypjatou římsou, nesoucí nástavec (v němž původní obraz malovaný zaměněn při opravě r. 1910 Bílkovým hlíněným reliefem Kristovy hlavy), rámovaný po bocích pilasty a volutovými obstavky a korunovaný bohatě zvlněnou římsou. Na dvoře zřízeny kolny na parkáně mezi oběma zdmi městskými tak, že jsou zdi poněkud sneseny a střecha přes ně položena a vnitřní zeď prolomena do dvora velikými segmentovými oblouky.

Nejbohatší fačády barokní z různých období XVIII. století mají domy čís. 3, 4, 5, 18, 20; první tři repraesentují variantu s tabulovým plochým štítem na attice, pravidelně v měřických formách vyvinuté, druhé dva mají silhouetově vykrajované, bohatým štukovím a vásami ozdobené štíty. Časově jsou nejstarší — pokud se ovšem dá bezpečně datovat dílo, vzniklé mimo ústředí — fačády domů čís. 3 a 20. Druhá z nich (asi kolem r. 1720) jest prostoupena třemi pilasty od přízemí až pod okap, přerušeny dvěma hlavicemi (dolní akanthová, v patře pseudokorinthská s vloženou hlavičkou andilčí); kordonová římsa, zprohýbaná, nese vypiaté okenní parapety, zdobené čabrakou; okna jsou orámována a mají bohatý štukový nástavec, zdobený páskovím a korunovaný dvakrát prohnutou římsou; okapní římsa je zprohýbána a prolomena, prejzy pokryta a na koncích ozdobena pískovcovými kulemi; štít, do zadu ustouplý, je členěn dvěma pilasty, mezi nimiž vzduť střed je prolomen oválným okénkem s prohnutou a zvlněnou římsou;

prejzy krytý vrchol štítu nese pinií a srstky. Fačáda čís. 3, ještě z 1. polovice XVIII. století, má v patře šest plochých pilastrů s páskovou dekorací, nad okny bez orámování římsy obloukem vypiaté nebo několikrát zalomené; nad okapní římsou attika s pilířky nese tabulový štít s obstavky ve voluty zatočenými; v něm vykrojené okno, po bocích pilasty, na vrcholu římsa doprostřed ve voluty stočená, s mušlí a vásou. Fačáda čís. 4 je datována letopočtem 1749 nad vchodem do dvora. Má v patře kolem pěti oken štukové rámce z pásků a čabrak a římsy zvlněné nebo do volut stočené; nad okapem, prejzy krytým, zdvihá se vykrajovaný štít o třech dílech, s pseudokorinthskými pilasty, ležatými obstavky a poprsími na nárožních pilířcích; uprostřed štítu bohatě vykrajované okno, svrchu zvlněná římsa s pinií na podstavci s hvězdou. Dům čís. 18 zachoval si z fačády již jenom štít nad okapní římsou, prejzy krytou, stojící na nízké attice; je barokně vykrajovaný, s obstavky, o třech osách; po bocích středu vystupují pilasty s rokokovými hlavicemi, podél hran obstavků táhnou se pásky, dole v rocaillové voluty zatočené; v postranních polích štítu vine se kolem oken rocaillový dekor, ve středním kolem silně vybledlého obrazu na omítce profilovaný rám štukový s rocaillovým nástavcem; štít korunuje římsa polo-kruhem vypiatá a na rozích a ústupcích bohatě členěného štítu stojí celkem sedm vás a uren trojího druhu. Dům má ze stejné doby také uvnitř slohové detaily jako valené klenby, dělené pásy a zdobené štukovými liliemi, rosettami a srdčitými tvary a rostlinnými větévkami. Konečně z doby kolem 1780 je fačáda domu čís. 5. Má v patře čtyři okna s prohnutými nebo trojúhelnými římsami na volutových konsolkách s vavřínovými guirlandami, ve vlysu pod římsou rostlinný ornament a andilčí hlavu; nad okapní římsou, prejzy krytou, nese attika s lichou kuželkovou ballustrádou štít pilasty a trojúhelnými křídly rámovaný, s kulemi na rozích; ve štítě okno nahoře vykrojené s trojúhelnou římsou na konsolkách, nejvýše trojboký štítový nástavec s palmettou, na něm stojí pinie.

Věnovali jsme popisu několika těchto domů značnější místo, protože jsou — aspoň v rámci dnešním — jaksi určovatelem podílu, jež bral Pelhřimov v době barokní na všeobecném proudu uměleckém v zemi. Co je mimo tyto uvedené příklady, patří do oblasti lidové, naivně nebo bez rozmyslu přejímané formy. Jak bylo již vylíčeno, zůstává kostra domu i fačády tradiční, skoro středověká a na přední ploše mění se jen detailní formy; je skoro dokumentem psychologickým pro umělecký názor venkovských zedníků a stavitelů, jak se objevují současně na fačádách formy ještě značně opožděné vedle nových nebo jak jich užíváno ve funkcích zcela jiných. Tak se stává, že se na většině domů pelhřimovských potkáme s detailem rokokovým jenom v podruží a že ještě do empirových motivů, nesměle se objevujících po válkách napoleonských, mísí se stará, velmi zhrubělá a nepochopená forma barokní.

Z veliké řady těchto domů uvádíme aspoň výběr. Ve vnitřním městě patří sem č. 21 (štít dvojpatrový, s oknem, z pol. XVIII. stol.), č. 13 (fačáda pilasty členěná, se zazděným podloubím, šindelová mansarda; v průjezdě ke schodišti portál s pseudojonskými sloupy a volutovým klenákem; v patře

velká síň se štukovou rosettou na klenbě), č. 6 (původní štít renaissanční má rocaillovou dekoraci na členicích pilířích i kolem oken a na vrcholu železnou tyč s kuli), č. 2 (prostý štítek barokní se zprohýbanou římsou), č. 62 (façáda z konce XVIII. stol. s attikou a pinií ve vrcholu), č. 71 (façáda kolem 1750 s pěkným štítkem, na němž stojí busta a pinie), č. 89 (zcela hladká façáda), č. 40 (façáda z 2. pol. XVIII. stol. má zděnou lomenici se záklopem a portál polokruhový s rostlinným dekorem) a č. 41 (chudá přízemní stavba se šindelovou valbou, kolem 1790). Za hradbami uvádíme Na Příkopě (Husova třída) č. 203 (s pěkným barokním štítem; jinak je celá budova s branou do dvora, zděným schodištěm a dřevěnými pavlačemi kolem charakteristická pro XVIII. století), č. 207 a 208 (chudé barokní façády) a č. 266 (koželužna, dlouhý trakt s portálem do velkého dvora), v Hrnčířské ulici č. 103 (na záklopě letopočet 1740), č. 115 (zajímavá façáda se štítem tabulovým, po jehož hranách se táhnou těla jeseterů a v jehož trojúhelném nástavci vloženo Boží oko), č. 114 a 113 (rokoková dekorace na štítě i kolem oken) a 112 (štít s letopočtem 1794), v Rynářské ulici (Riegrově) č. 27 (soukenický dům se šindelovou mansardou a štítkovým vikýřem z konce XVIII. stol.), na Dolním (Karlově) náměstí č. 163 (barviřský dům se šindelovou mansardou a attikou, ovály prolamovanou nad branou), č. 166, 167, 171 (z konce XVIII. stol.), č. 197 (s letop. 1793) a 198 (skoro současný dům).

Mimo to je v měšťanských domech několik zbytků, jež při přestavbách unikly zničení. Tak na domě č. 23 dosud je původní mansarda s vikýřem, ačkoliv celý dům byl v letech sedmdesátých přestavěn; v domě č. 17 nalezneme barokní portál s hladkým rámem a římsami v náběhu a klenbu valenou, členěnou profilovanými pásy, v jednom pokoji v patře; dům č. 15 zachoval si jen barokní římsy v patře nad okny a č. 14 jen valené klenby se štukovými rámci zprohýbanými na jejích plochách; na domě č. 10 barokní doba zanechala mansardu a dvě podélná křídla, obklopující dvůr a spiatá vřadu branou; konečně v č. 29 zůstalo částečně nezazděno barokní podloubí a v patře zachováno barokní, široké schodiště s velkou síní. U Součků v dvoře v pravo na jednoduchém ostění v klenáku domovní značka a letopočet 1787, ve zdi naproti zazděna deska s letopočtem 1813 a monogramem J. W. S.

Z nejrázovitějších domů barokních v městě zašel jeden bohužel za naší paměti vyhořev a ustoupiv novostavbě záložny; toto č. 77 na nárožínáměstí a ulice Palackého imponovalo jednoduchostí zevnějšku, na němž se uplatňovaly hladké plochy zdíva, prolomené okny a segmenty podloubí a pak ohromná, vysoká mansarda šindelová. (Obr. 26.) Přílohy obrazové (tab. XVII.—XXIII.) této knihy ukazují na vzácných fotografiích z let sedmdesátých ještě řadu barokních domů, jako na př. dům č. 27 s arkýřem, ale ty zašly značně dřívě, takže nebyly nikdy prostudovány jako materiál historický.

Ale zkoumání barokního Pelhřimova by nebylo úplné, kdybychom se snad nezminili o některých předmětech z té doby, zachovaných v rodinném majetku. Tak visí na chodbě v patře v domě č. 11 ze dřeva řezaný krucifix, jehož korpus dosahuje skoro životní velikosti, práce jistě domácí a značně

staršího pojetí, ač vznikla v XVIII. století; v domě č. 6 zachoval se barokní nábytek, zejména velká lištovaná almara z počátku XVIII. století a jiná vykládaná, z doby kolem r. 1730, dále některé obrazy na plátně, přinesené ze zámku Proseče u Pelhřimova, nezbytná zátiší květinová, lovecké výjevy a běžné kopie Meytensových portrítů císařovny Marie Terezie a Františka.

XIX. stol. Školské příklady, jako je façáda domu čis. 36 v Růžové ulici (monogram FN) nebo průčelí domku čis. 156 u vantroky, na cestě k parku, kde se naivně spojují motivy empirové s barokními, převádějí nás do nového století. Venkovskému zedniku stačí rosetta, vavřínový guirland, dorský sloup a meandr, aby s tím vystačil na slohové, modní úpravy měšťanských domů. Dále v Pelhřimově nejde vliv empiru, jehož francouzský graciosní originál byl beztoho v Německu i v Čechách po sousedsku upraven na bonhomní tvar předbřeznové faktury.

Typický je dům č. 31 na náměstí. Výstavba jeho padá rozhodně do druhé pol. XVIII. stol., jak tomu nasvědčují jednak klenby plackové v přízemí, jednak základní forma štítu. Nový vkus přizpůsobil se úplně kostře a jenom v detailu rozčlenil plochu façády nově: zazděné podloubí využito dvěma krámy, patro rozděleno na risalit a křídla širokými lisenami a v hlavní římsě vyznačen risalit štítovou římsou na konsolkách a s orlem ve vrcholu; tabulový štít na attice otupen odbouráním zdíva ve vrcholu a rozčleněn nově, aby působil do šíře; několik slohových detailů, jako kanelování parapetů okenních, bossování přízemí, výplně s řadou prstenců na attice a vása s guirlandou vavřínovou na štítě, má sesilovati dojem obratně inscenovaného empirového díla, ačkoliv je duchem stále barokní.

Stejně příznačná je úprava domu čis. 17, kde stačilo vložiti pod okna vavřínové guirlandy, bossovati nároží a vystavěti attiku se štukovou dekorací prostupujících se oválů, aby façáda původně renaissanční vyhovovala době. Pak jsou v městě již jen chudé empirové façády čis. 28, 72, 73, 74, 75, patrně velmi brzo po sobě vzniklé; na Příkopě uvádíme čis. 202, v Riegrově ulici čis. 15, 30 a 31, kde vlastně již i empirová forma doznívá.

Z podrobností je zachována kovaná mříž pavlače v domě čislo 91 a emblem řeznického herberku na domě čislo 63 z počátku XIX. stol., řada dveří atd.

S vyznáváním baroka a empiru setkává se kolem středu XIX. století typ nové doby, činžovní dům. I sem, na venkov, proniká velkoměstská klec, uniformující způsob bydlení a pomáhá krok za krokem vytlačovati tradici. V Pelhřimově není sice mnoho novostaveb tohoto šablonovitěho typu, ale za to podleho mnoho domů adaptacím ve smyslu činžovního domu; zvětšování oken, zazdívání podloubí a využitkování velkých síní v přízemí na krámy, zřizování výkladních skříní, snášení štítů a záměna sedlových střech za valbové atd. porušilo od sedesátých let valně ráz města, přes to, že do let 90-tých vlastní stavební ruch nebyl veliký. Je mnoho takovýchto upravených façád, některé dost snesitelně jako čis. 4—6, 18, 29, 62—64, jiné hůře jako čisla 14, 15, 16, 19, 23, 26, 91. Ale nejtěžším proviněním navždy zůstane z novostaveb ohromný činžák s nezbytnou nárožní věží, na místě čis. 77 posta-

vený, jenž vpadl do krásného náměstí pelhřimovského s tak drzou neomaleností své štukové, zdánlivé architektury a svých velkoměstských proporcí, že navždy zničil harmonii severovýchodního jeho kouta.

*

Co říci epilogem o XX. století? Nebezpečí pro staré architektury stoupá; roste nejen stavební ruch v městě i za hradbami, kde vyvíjí se nový typus stavební, rodinný domek a villa, ale roste i snaha po nemístném „zušlechťování“ starých fačád a „modernisování“ starých domů. Je málo příkladů tak pietní úpravy památky stavební jako je poslední oprava děkanství; za to potkáváme se spíše s násilnou přeměnou a zhoršováním dosavadního stavu, k čemuž patří jako nejnebezpečnější pro obraz města v ohledu estetickém krytí střech lepenkou⁹⁾. A přece naše doba má nejvíce možnosti státi výše v názoru na cenu měšťanského domu, než všechny doby předešlé.

V. MUSEUM.

Charakter vlastivědného musea lokálního připouští, aby bylo pojato svým obsahem do historického obrazu města. Pod vlivem současných teorií vyhranil se pojem lokálního musea nejen jako nádrže, ba hrobu, kam se ukládají k jistému uschování dokumenty kultury a patriotismu, ale i jako ústavu výchovného a vědeckého. Třebaže je litovati, že sbírání předmětů historických začalo v Pelhřimově tak pozdě, je zase skoro výhodou pro Pelhřimov, že *organisace* tohoto ryze kulturního ústavu padá až do let nejposlednějších. Bylo tak museum ušetřeno experimentů a dětských chorob, jež provázely většinu lokálních museí v celé zemi, bylo ušetřeno kolísání názorů na účel sbírek, ba i nejistoty samotné své existence, do nichž některé ústavy občas upadaly. Dnešní doba zasílá již v nejširších vrstvách národa přesvědčení o nezbytnosti decentralisace museí, zakotvila v srdcích velké většiny obyvatelstva opravdovou lásku k odkazům předků a pozdvihla zájmy musejní až do sborů zákonodárných, takže není do budoucnosti obavy o další rozvoj této složky národní kultury; naopak, budoucnost teprve ocení náležitě služby museí i nejmenších a dovede jich využití ještě všestranněji.

*

Jako i jinde v Čechách, vyšel první impuls ke sbírání musejních předmětů z ruchu před Československou výstavou národopisnou.¹⁾ Podle vzoru jiných měst utvořil se i v Pelhřimově sbor sběratelů, kteří se úsilovně snažili vypátrati a vypůjčiti po městě i v blízkém okolí, co kde bylo starožitného. Nelze ovšem mluvit při této práci o soustavě nebo promyšleném, kvalitativním výběru; ten byl svěřen úplně delegátu výboru „Národopisné výstavy“, jenž přijel do města v době výstavky, uspořádané (od 31. ledna do 4. února 1895) v radničním sále pro něho i pro širší obecnost. Tehdy bohužel byla zanedbána nejlepší příležitost pro založení musea: místo aby bylo využito nadšení obecnosti, vzbuzeného výstavou národopisnou, jak se stalo v několika městech českých, byly předměty vypůjčené po skončení výstavy dílem vráceny, dílem získány sběrateli pro výzdobu vlastních bytů. Na zakoupení prodejného materiálu, jenž byl rázem shromážděn ve výstavce místní, stačilo tehdy 800 K; dnes bude třeba obnosu aspoň dvojnásobného na získání stejného počtu předmětů.

V nejbližším okolí města, v Humpolci, Ném. Brodě a Soběslavi, pracováno od r. 1895 velmi úsilně na vybudování musejních sbírek, jak o tom svědčí výroční zprávy těchto ústavů. V Pelhřimově došlo však teprve roku 1901 k založení musejního spolku podle vzoru soběslavského. Podnět byl

dán zvěčnělým již ředitelem gymnasia a spisovatelem V. Petrá. Zatímni výbor rozdal provolání po okrese, upravil i stanovy, ale po dvou schůzích a valné hromadě v činnosti své ustal.²⁾ Přes krátkou dobu činnosti spolku byl výsledek akce sběratelské, zahájené pod jeho aegidou, překvapující. Podarilo se získati velkou část sbírek arch. *Rozánka* z Nov. Dvůrů,³⁾ a tyto předměty, spojené s materiálem, zbylým po výstavce 1895, jsou vlastně stále základem nynějších sbírek.

Třetí období v dějinách musea nastává konečně r. 1907, kdy bolestné poznání, že památky z města i na venkově z neporozumění majitelů a obchodem se valem ztrácejí,⁴⁾ vzbudilo opravdovou a trvalou snahu po zachování jich doma, na hroudě, kde vznikly a kam patří. Na konci tohoto roku k podnětu PhC. J. Frieda a JUDra Linharta byl zreorganizován bývalý musejní spolek a již 5. ledna 1908 byl zvolen nový výbor valnou hromadou, jenž se s energií a také soustavně dal do práce. Ve třech letech dohoněno skoro úplně, co bylo neblahým zameškáním r. 1895 ztraceno, museum bylo aktivováno a postaveno na pevnou finanční i organizační bási.

Z počátku bylo nutno překonati nedůvěru obecnstva v městě a zvláště na venkově, již do něho nasili někteří sběratelé z r. 1895 tím, že půjčených rodinných památek nevrátili; v druhé řadě šlo o hmotné zabezpečení musea pravidelnými subvencemi obce, okresu a spořitelny a o zjednání trvalých místností, jež by umožnily instalaci sbírek. Teprve potom bylo možno — a k tomu spolek právě přistoupil — obrátiti zřetel na vnitřní, tichou práci vlastní: na vědecké třídění předmětů, jich katalogisaci a instalaci, na práci ochrannou v celém okrese a na širší úkoly popularisační.⁵⁾

*

Na tomto místě nejde o inventář musea, umístěného v několika pokojích bývalého zámku pánů z Říčan a budoucího „musejního domu“,⁶⁾ jako spíše o *nástin programu tohoto ústavu* a dalekých jeho cílů. Ve smyslu dnešních zásad má pelhřimovské museum úkol trojí: sběratelský, popularisační, ochranný a vědecký.

I. *Sbírk*y musejní nejsou ovšem dosud zaokrouhleny v žádném směru. Vznikly náhodně, jak bylo shora nastíněno, ale jsou skoro vesměs provenience domácí. Úroveň umělecká odpovídá celkem kulturní výši zdejšího kraje. Je přirozené, že poměrně nejvíce památek připadá mladším obdobím stylovým, baroku, rokoku a empiru, a většina jich že vyšla z dílen prostých, průměrných řemeslníků; jenže výborné ovládnutí materiálu a živelná skoro schopnost k aplikaci slohových forem na předměty denní potřeby povyšuje je často nad dnešní průměrné výrobky.

Jmenovitě je nutno upozorniti na illuminaovaný *kancionál* z roku 1493, bohužel pokažený asi před 20 roky vyřezáním 52 iniciál a tit. listu, který je psán Janem z Rakovníka na pergameně a měl 260 listů,⁷⁾ potom na dva gotické *svicny* z XV. stol., barokní hliněné, zeleně polévané *lavabo* a dřevěnou *křtitelnici*, vše z kostela P. Marie ve Vyskytné,⁸⁾ dále na pěknou kolekci ze železa kovaných náhrobních *křížů* z konce XVII. a z různých

části XVIII. století a konečně na vzácnou památku geometrovskou, *plán* města z r. 1777, rýsovaný a kolorovaný místní posádkou c. k. polních míneurů a věnovaný magistrátu (viz přílohu). Vedle těchto význačných předmětů je možno i nástropní *fresku* musejní síně, provedenou r. 1770 podle návrhu Q. Jahna malířem V. Hubatiem a *obraz* Romula a Rema z 1. polovice XVIII. století, umístěný na čelné zdi síně⁹⁾, počítati k objektům musejním.

Ostatní obsah musea¹⁰⁾ dá se stručně naznačiti zastoupenými odbory. K několika úlomkům náhrobků z XVI. století a architektonickým detailům (nadpraží portálů, ozdoby z pálené hlíny s domovního štítu) z různých dob řadí se památky cechovní a spolkové (střelecké štíty, terče, prapory, truhlice), nářadí a nábytek (mezi jiným clavicembalo z rod. majetku), několik dřevěných sošek, něco keramiky (zastoupeny české a moravské továrny z poč. XIX. století) a lidových prací krojových a konečně i řada portraitů na plátně z doby barokní a předbřeznové. Poměrně velká je sbírka numismatická, obohacená zejména nálezem „pokladu“ u velkostatku Pekla roku 1910. Oddělení grafik tvoří hlavně dílo rodáka pelhřimovského, probošta J. B. Juhna (1779—1843)¹¹⁾, ke sbírce originálních maleb a kreseb dán základ zakoupením tří obrazů V. Jansových, pohledů na městské brány a město.

Ve smyslu svého širokého programu a z prozíravé snahy, aby skromné domácí síly nebyly tříštěny, zahrnulo museum ve své sbírky i *archivalia*. Trosky městského archivu¹²⁾, pozvolna doplňované opisy z archivů jiných nebo získáním roznesených partií¹³⁾ jeho, jsou základem¹⁴⁾; k tomu jsou přičleněny archivy cechovní a jakýsi archiv stavební: sbírka plánů, fotografií (staveb i celků stavebních), negativů a diapositivů. Konečně sbírky doplňuje i *knihovna* starých tisků a české literatury a zejména příruční historická knihovna jako základ budoucí veřejné knihovny studijní.

II. *Popularisační* svůj úkol plní museum dosud jen částečně získáváním nových členů, výchovou obecnstva pomocí žurnalistiky místní a přednášek. Tento úkol nelze oddělit od činnosti ochranné a vědecké, neboť je vlastně jich důsledkem.

III. Pokud se *ochrany památek* týče, je museum hlavním iniciátorem utěšeného ruchu, jenž se tu v posledních letech vzmohl. Ochrana je pojímána v nejširším slova smyslu a vztahuje se i na nově vznikající partie města, pokud tangují vzhled starých partií nebo celkového obrazu městského. Práce zahájila umělecká komise, při museu zřízená, jež potom z důvodů praktických změněna r. 1910 na samostatný odbor Klubu za Starou Prahu v Pelhřimově.¹⁵⁾ Z nejcennějších výsledků na tomto poli je dosud akce na opravu a udržení městských bran a na vyzdvižení náhrobních kamenů z dlažby ve všech patronátních kostelích, boj proti pokrývání střech lepenkou a vypracování vyhlášky pro městskou radu (jako stavební úřad) v zájmu šetření starých soukromých domů.¹⁶⁾

IV. I moderním požadavkům po *vědecké práci* v museu, zejména poskytování materiálu a pobízení k publikační činnosti, vyhovělo museum čestně. Za krátkou dobu trvání spolku vyšly z něho práce: K. Polesný, Pelhřimov-

ské brány (ČSPSČ XVII., 20 sl., obr. 27, tab. 1; i ve zvl. otisku); K. Jun, Mikuláš z Pelhřimova (Program c. k. gymnasia pelhř., 1910); J. Fried, Paměti Filipa Ignacia Dremsy, hlásného v Pelhřimově (Čes. Jih 1910); K. Polesný, Z doby před českým povstáním 1618 a znovuzřízení literátův v Pelhřimově 1812 (Čes. Jih 1910). Mimo tyto provedené práce účastní se museum intensivně na přípravách (sběru materiálu) k práci řid. Dr. J. V. Nováka o J. B. Juhnovi a bylo mu svěřeno napsání pam. spisu k jubileu místního zpěv. spolku „Záboj“; konečně i tato kniha vznikla z popudu musea a vydána jeho nákladem a s obětavou pomocí jeho funkcionářů.

*

Museum je dnes středem značné duševní práce a mnohý kulturní čin by nebyl bez něho myslitelný. Cílý styk s musei českými a se společnostmi a úřady stejných programů jako Společností přátel starožitností českých, Klubem za Starou Prahu a C. k. ústřední komisí vídeňskou pro péči o památky je ukazovatelem extensivní činnosti musea a širší base jeho, jež při řešení otázek lokálních nezapomíná na souvislost jich s celkem a rádo se opírá o autoritativní názory odborníků ve vědeckém ústředí.

POZNÁMKY

PRAMENY A LITERATURA. IKONOGRAFIE. PLÁNY.

Historický materiál, týkající se dějin pelhřimovských, jest dosud velmi roztráštěn.

Městský archiv, možno-li tak nazvati trochu listin, uschovaných v jediné truhlici na radnici — srov. *Soupis XVIII.* str. 167 obr. 212. — obsahuje hlavně *privilegia*, jichž seznam vydal V. Petřů v Prog. gymn. pelhř. r. 1873 a sestavil též *Hrůza* v Pamětní knize I. str. 171, oba neúplně a na mnoze nepřesně; privilegia z r. 1375, 1379, 1387, 1406 a 1417 jsou otištěna v Čelakovského Pramenech práva městského II. č. 528, 560, 616, 804 a 871. Rada privilegií končí se r. 1802. Kromě toho jest tu několik *trhových listin*, nejstarší z r. 1417, *smluv a kvitančí* zejména ze 17. století. Jmenujeme-li ještě „*Pořádnost dluhů města Pelhřimova*“ od r. 1658 a *Zlomek radničních protokolů z r. 1613*, vyčerpali jsme obsah tohoto „archivu“, jenž není srovnán, ba, nemá ani žádného rejstříku a seznamu. (Srov. též *Zibrť*, Bibliografie čes. historie I. č. 3339 str. 189.) *Archiv musejní* vznikl teprve po reorganisaci měst. musea r. 1908. Jest to neorganická snůška listin a knih, tak jak je zachránila před zkázou náhoda a pilná ruka musejních sběratelů. (Srovnej článek: K. Polesný, *Městský archiv v Pelhřimově*; Jihočeský kraj roč. II. č. 1. a 2.)

Většina listin pochodí ze staré magistrátní registratury a hlásí se do 17. a 18. století, pouze vyjimečně také do 16. století. Tento materiál srovnal a zařadil v r. 1910 pisatel těchto řádek. Čítá přes 1000 čísel. Vedle listin jsou tu četné knihy, týkající se městské správy na konci 18. a v 19. století. Nejdále sahá *městská kniha z r. 1417* (do r. 1572 a 79 foliích), z níž začátek a několik folií vytrženo; tím se vysvětluje, že ještě V. Petřů datuje ji z r. 1418 (též Sedláček, *Hrady a zámky IV.* str. 252). (Zpracována v článku K. Polesného ve Výr. zprávě c. k. reál. gymnasia v Pelhřimově 1910—1911.) Když již byly napsány první kapitoly této práce, došla darem kniha o 130 foliantech, psaná okolo r. 1700, *popsání sporu Pelhřimovských s Říčanskými*, obsahující četné kopie současných listů mezi plynulým textem; kniha bez názvu a bez náležitého zakončení — dle všeho přepis originalu ze 16. století, jakž, doufám, budu moci později a jinde vložiti. Tamže uloženy též *cechovní záznamy* jednotlivých cechů; nejbohatší a nejcennější památky zachoval si cech soukenický (viz kap. III. poz. 1.). Pro druhou polovici 17. století jsou důležitými prameny *Manual z r. 1680—1685* a pak *Pamětní knihy čili Liber memorabilium*, vlastně kopiář, obsahující sbírku význačných aktů od r. 1648—1761 ve dvou odděleních. V téže knize, nutno poznamenati, jest *vypsání dějin městských od Karla Arnošta Pichmanna z r. 1675*, jež byly základem známých *Pichmannovských Pamětí r. 1691*, otištěných Čelakovským v Památkách ar-

chaeologických roč. XV. Prameny 18. století nejsou tak četné, jak by se mohlo očekávat. C. k. okr. soud chová v listovně 3 knihy městských purkrechtů, jdoucí nejdále do r. 1702. Na c. k. berním úřadě jest *Josefinský katastr* v originale. Farní úřad chová *matriky od r. 1683, militární z r. 1785, Liber memorabilium*, založenou děkanem Ar. Krausem r. 1763 — jmenujeme ji krátce pamětní knihou děkanskou — *Liber fundationum* z r. 1716 a 1720, *Urbarium decanatus* ab a. 1713, *Liber obligationum* z r. 1732 atd. Důležité pro stavební dějiny po požáru r. 1766 jsou dvě knihy radních protokolů z l. 1767—1770. Jsou uloženy v musejním archivu zároveň s výše uvedenými knihami po magistrátním úřadu. Tamže též *Paměti F. J. Dremsy*, hlásného na věži sv. Bartoloměje, jež pro druhou polovici 18. a počátek 19. století jsou pramenem charakteristickým pro názory hlásného-písmáka; částečně otištěny *J. Friedem* v *Ces. Jihu* roč. 38. č. 39., 40., 42., 43. a 45. Pro dějiny hospodářské jest směrodatný *urbář od Ig. Fuchse z r. 1760* ve dvou dílech, z nichž druhý má titul zvláštní, *Kirchenfundationen. „Registra purgrechtův ve všech na panství Pelhřimovském“ z r. 1550* (omylem označována dosud jakožto říčanský urbář) vrácena se vzácnou ochotou dieocesaním museem v *Ces. Budějovicích*. Kromě toho jsou dosud nepřebírané spousty materialu po krajském úřadě při c. k. okr. hejtmanství v Táboře. Něco listin z druhé polovice století 18. zabloudilo do musejního archivu v Táboře (270), některé zase do Kutné Hory a jiné nedávno nalezeny v Cernínském archivu jindřichohradeckém. Tím lze vysvětliti, že pro 18. a 19. století bylo nutno se spokojiti nejprostším přehledem.

Archivní material 19. století byl dříve uložen v registraturách městských; jedna část o 60 fasciklech byla do r. 1910 umístěna na důchodenském oddělení, teď válí se ve fasciklech na půdě radniční. Tamže „uschována“, vlastně rozmetána její část druhá, ležící mezi rumem v nejubožejším stavu. Proto v některých partiích, jako o gardě a pod. stala se pramenem *Pamětní kniha*, napsaná na konci 19. stol. zemřel. obec. tajemníkem *Hrůzou*; citujíc listy registratury dnes již zničené. Zajímavým pramenem někdy jsou též *zápisky děkana V. Holého*, sepsané částečně z paměti, částečně na základě současných poznámek v letech osmdesátých (také v musejním archivu).

Archiv arcibiskupský v Praze, jenž by mohl — snad — podati mnoho materialu pro doby nejstarší, ze známých příčin byl dostupný pouze opisy *archivu zemského*; ani tento nemá pro nás větší význam. Co chová *archiv c. k. místodržitelství v Praze*, vyčerpá z velké části již *Bílek* (*Dějiny konfiskací sv. II.*).

Na nedostatky a mezery archivního materialu stěžují si již *Paměti z r. 1675* a vykládají jej jednak „sešlostí věku“, jednak, že město třikráte, r. 1561, 1582 a 1646, „z gruntu k vyhoření přišlo, lid pak vojenský kolikrát kancelář městskou vydrancoval, popálil a rozházel“ (*Lib. memorab. I. fol. 107*). *Urbář z r. 1760* opakuje tyto důvody a jmenuje data těch „dranců“: 5. listopad 1618, 8. březen 1645 (díl I. fol. 4—5). Než i když nebylo již žádných ohňů ani dranců, nejsme na tom lépe.

Ba, víme určitě, že archivní material byl svého času bezpečně uložen

v městských registraturách na staré radnici. R. 1768—1770 rovnali jej radní páni *Dreves* a *Bystřický* a dostalo se jim za tu námahu — bylo ve spisech „prachu a vlhosti též protivné vůni“, takže se obávali „nějaké nemoci a nezdraví“ — ještě 300 rýnských. Místnost řádně sklenutá opatřena kamny, fascikle řádně urovnány podle roků, takže dnes se nám musí právem stýskat po těchto zlatých časech. (Radní protokoly k r. 1769 a 1770 fol. 188, 198, 210, 229, 240, 241, 258, 266, 268 atd.) V 19. století začal se jednotný dosud archiv tříštit. V *Petrů* zaznamenává v *Ces. Lidu* roč. XI. str. 391, že r. 1811 byly některé věci rozprodány, ač dokladů při tom neuvádí. V městské knize od r. 1417 jest zápis z r. 1834 (fol. 18.), kdež se rovněž praví, že tato kniha s jinými památkami přišla do prodeje, ačkoliv „pro věčnou památku“ měla býti zachována. Po zrušení magistrátních úřadů měla samospráva pro tyto věci ještě méně smyslu. Bývalou radnici zaujal c. k. okr. soud a archiv přenesen částečně do nové radnice a do řečické papírny; osud této části byl zpečetěn. Druhá část chována na půdě a v registratuře ve staré radnici a odtud důležitější věci zaneseny do archivu c. k. místodržitelství v Praze. Mnoho archívalií i knih dostalo se mezi občanstvo, jež je, nebyly-li vůbec zničeny nebo ztraceny, dnes ochotně vrací museu. Nejvíce bolí poznání, že v četných případech ztraceny mnohé památky v posledních dvou desetiletích, když všude jinde bedlivě historické památky byly chráněny, sbírány a tak uchovány budoucnosti. Kam se poděla „*Knihla listin města Pelhřimova*“, již cituje ještě před 15 lety *Hrůza* v *Pamětní knize I. str. 167*? Kam „*spisy bývalým magistrátem obci zůstavené*“? (Tamže str. 388.) Kam *knihla purkrechtů domovních z r. 1573*? (*Petrů*, *Dvě měšťanských slibů v Ces. Jihu I. roč. č. 28.* — Tehdy byla v majetku p. Šeberla.) Kam na 100 iniciálek z překrásného *gotického graduálu z r. 1493*? (*Srov. Cas. Přát. sp. st. čes. roč. XVI. str. 173—4.*)

*

LITERATURA, hledící výhradně k našemu předmětu, není obsáhlá. Mimo kratičkou zmínku o historii města u *Pavla Stránského* ve *Vypsání obce státu čes. II. str. 25*, pak u *J. Schallera*, *Topographie des K. Böhmen XIV. Pilgram str. 73—81 (1790)* a *Sommerera*, *K. Böhmen X., str. 149—151* nebylo až skoro do našich časů ničeho. Teprve první ředitel pelhřimovského gymnasia *V. Petrů*, z počátku mimochodem, koncem svého života soustavněji probíral dějiny městské v drobných článcích, roztroušených v *Programech gymnasia a feuilletonech Českého Jihu*, později *Nových Jihlavských Listů a Kurýra*. Jeho pilná práce nedočkala se však toho, aby sebrany material byl podkladem většího díla. „Z paměti“, vyd. roku 1901 a dějepisný náčrtek v publikaci ke sjezdu české lesnické jednoty r. 1904 naznačují již svými tituly, oč běželo. Protože všechny tyto drobnosti jsou bez poznámek a psány sice s láskou, avšak bez kritické obezřetnosti moderní historické metody, bylo nutno probrati všechn material, zrevidovati starý a prohlédnouti i sháněti stávající material, dříve neznámý — práce tím zdlouhavější, čím více shledává se faktů, k nimž dnes už není dokladů.

Literatura umělecko-historická omezuje se vlastně jen na jediný spis, *Jos. Soukupův* Soupis památek uměleckých a historických v politickém okrese pelhřimovském (Praha 1903. Soupisu památek v král. čes. sv. XVIII.), protože nepatrné zmínky u B. *Gruebera*, *Kunst des Mittelalters in Böhmen*, III. (1887), 81 a IV. (1879), 5, 28, 87 a v *Trajerově* Diözese Budweis (1862), 702 nepadají na váhu. Bohužel však je pracován oddíl Soupisu, věnovaný Pelhřimovu (str. 150—206), ještě podle zastaralého programu Soupisu jenom na základě tištěných prací a mimo to vymezil si autor jako většina předšlých autorů Soupisu program časově (do 1800) i druhově (jenom oficiální památky) tak úzce, že poznání Pelhřimova po stránce umělecko-historické nebylo úplné. Jednu část této otázky, pelhřimovské opevnění a brány, pokusil se první z podepsaných zpracovati ve svém článku v CSPSC XVII.

Co podáno nového a jak se liší naše vypravování od dřívějších, sezná při pečlivém srovnání, tuším, i neoborník. P. W.

*

IKONOGRAFIE města je chudá. Ze starších dob (před XIX. stoletím) nezachovalo se ani kresbičky. První a zároveň jediný starší malíř Pelhřimova je jeho rodák, jindřichohradecký probošt P. J. B. *Juhn*. Ve dvou následujících letech, 1811 a 1812, nakreslil rodné město, poprvé jako čestný dar magistrátu, po druhé jako linku pro výučný list několika cechů v Pelhřimově. *Juhn* ukazuje skutečně objektivnost kreslíře, již nebylo schopno v jeho dobách mnoho lidí; spolupůsobil tu asi zajisté patriotický cit, jenž vedl ruku za všemi detaily a bystril oko pro milé podrobnosti, jež obyčejně kreslíř bez srdečného vztahu k předmětu pomíjel. Perspektiva, silhouetta i hmotné vyvážení obrazu jdou nad diletantské pokusy a řadí *Juhna* mezi dobré kreslíře vedut na počátku XIX. století. Spolehlivost jeho pohledů dává jim hodnotu pramenů. (Tab. I.—II.)

Od *Juhna* není přímé spojitosti k moderním obrazům města, jež podali jednak pro knižní ilustraci, jednak jako kusy samostatné *Ad. Liebscher*, *V. Jansa* a několik domácích amateurů. Nejsou dokumentární ani tam, kde jimi chtějí býti. Náhradu aspoň částečnou nalézáme ve vzácných *fotografiích* z let 1870-tých, zachovaných v rodinném majetku a nyní v museu uložených, jež zpodobují zejména náměstí, nedotknuté ještě v starobylém rázu. (Tab. XVII., XVIII., XX.—XXII.)

Proti chudosti ikonografického materialu může se Pelhřimoy pochlubiti vzácností v materialu *kartografickém*. Málo které město v Čechách má za doby poměrně staré, ze 4. čtvrti XVIII. století, detailní, přesně — na dobu tehdejší — měřený plán ve velkém měřítku (60 sáhů) jako Pelhřimov. Příčiny jsou zevnější: v Pelhřimově byla posádka zákopníků (mineurů) a ti věnovali magistrátu jako čestný dar odbornou svoji práci, vypravenou podle tehdejšího vkusu jemným koloritem a kresleným věnováním s ovrubou emblemů loveckých. Plán je velmi podrobný podáváje u veřejných budov dokonce schematické půdorysy, uváděje v připojené legendě řadu cenných

určení lokálních a popisuje všechny domy v hradbách i mimo hradby číslly, před 6 lety tehdy teprve zavedenými. (Příloha světlotisková.)

Dostí důležitý je také druhý *plán zahrad* v městských příkopech z let 1789—99 (viz K. Polesný, Pelhřimovské brány, zvl. otisk str. 6—7; vyobr. v Soupise obr. 195) a pro některé změny, v 1. pol. XIX. století provedené, katastrální plán z r. 1829, v litografiích rozšířený r. 1839. Moderní, přesné zaměření města vědeckou methodou nebylo dosud provedeno. W.

POZNÁMKY K ODDÍLU I.

KAPITOLA I.

- ¹⁾ *Urbář* z r. 1760 I., str. 106 jmenuje Hubkovu studánku pod Kalvarií. — Pro kolonizaci tohoto území viz *Lippert*, *Soz.* — *Gesch. Böhmens* I. 19, 55, 56, 314; *Hraše*, *Zemské stezky* 39; *Erben*, *Regesta* I. 152, 110 a 606; *Sedláček*, *Hrady* IV. 252; *Fontes rerum bohemicarum* II. 461; *Sedláček*, *Hist. místop. slovník* II., 686. — V souvislosti s biskupem Peregrinem vznik města vykládá nejdříve, pokud známo, *Stránský*, *Res publica* bojema z r. 1633 (vyd. Tonner), str. 25. Dějiny města v pamětní knize z r. 1675, fol. 106b atd. a později též *Pichmannovské Paměti* z r. 1691 — viz *Arch. Památky* XV., 230, „primo“ — zaznamenávají tuto pověst dosti střízlivě. Obšírněji ji vypravuje *urbář* z r. 1760, díl I., 110 a II. 7 a 25. *Lippert* v c. d. I. 56 a II. 320 nechce rozhodnouti, co jest pravdy na pověsti, soudí však, že jako město konstituoval se Pelhřimov později než r. 1224. Pojednání *V. Petru* o založení města v Programu gymn. r. 1872 jest zastaralé a vyžaduje revise.
- ²⁾ *Městská kniha* k r. 1498, fol. 43.
- ³⁾ *Tamže* k r. 1452, fol. 24 a k r. 1454, fol. 25.
- ⁴⁾ *Srov.* odd. II. kap. I. Podle půdorysného vývoje jest totožná s pozdější Hrnčířskou ulicí.
- ⁵⁾ *J. B. Novák*, *Formulář biskupa Tobiáše z Bechyně* str. 178, č. 235, též č. 155, 90 a 89.
- ⁶⁾ *Tamže*, č. 33, též *Tomek*, *Děj. m. Prahy* I., 362.
- ⁷⁾ *Str.* 175—177, č. 231 a 232.
- ⁸⁾ *Emler*, *Decem registra censuum* str. 92—150 a 313—400. O Pelhřimově k r. 1378, str. 383—387 a k l. 1390, str. 125. V rukopisném přepise znal berniční rejstřík, pokud se týkal našeho města, i *V. Petru* (*Prog. gymn.* v Pelhřimově r. 1873) jako „nejstarší listinu“.
- ⁹⁾ *Winter*, *Kulturní obraz z čes. měst* I., str. 90.

KAPITOLA II.

- ¹⁾ Z pozdějších dob k r. 1684 dovídáme se, že byly důležité listiny uloženy do „truhlice barvy žluté pětičtvrtní“. *Manual* z r. 1680, fol. 103. — Dnes jsou uschovány na městském úřadě v pěkné truhlici kované. *Srov.* úvod k poznámkám.
- ²⁾ *Winter*, c. d. I., str. 54 i j.
- ³⁾ *Čelakovský*, *Sbírka pramenů práva městs.* II., str. 724 č. 560.
- ⁴⁾ *Tamže*, str. 1039—1051, č. 804. Podle ní též později Rokycanským a Vltavotýnským (č. 805 a 806).

- ⁵⁾ *Městská kniha* k r. 1477, fol. 36, podává jediný k tomu doklad.
- ⁶⁾ *Čelakovský*, c. d. II. č. 871, str. 1177—1179.
- ⁷⁾ *Týž*, O domácích a cizích registrech str. 106. Též *Arch. Pam.* V., str. 336.
- ⁸⁾ *Kolář*, *Obraz m. Tábora* r. 1432—1450. *Arch. Pam.* IX., str. 270, 278 a j. Odběhli od svých domů, pokud nám známo, střelec Jakub a Žigal, kovář (*Měst. kniha*, fol. 11), později ještě Mlinek (*tamže*, fol. 21).
- ⁹⁾ *Srov.* pojednání *K. Juna* v *Prog. gymn. pelhř.* roku 1909/10: Mikuláš z Pelhřimova.
- ¹⁰⁾ *Rull*, *Monografie m. Jindř. Hradce*, str. 47 a 48.
- ¹¹⁾ *Městská kniha*, fol. 9. a 12.
- ¹²⁾ *Tamže*, fol. 17 k r. 1427 a fol. 15 k r. 1434.
- ¹³⁾ *Čelakovský*, O domácích a ciz. registrech, str. 119, č. 182.
- ¹⁴⁾ *Městská kniha*, fol. 21.
- ¹⁵⁾ *Tomek*, *Děj. m. Prahy* VI., str. 115 k r. 1444, str. 131 k r. 1446, str. 177 a 183—185 k r. 1449, k r. 1450, str. 198—199 a 206.
- ¹⁶⁾ *Tamže* III., str. 137; akta sněmu Pelhřimovského v *Archivu Českém* I., 294.
- ¹⁷⁾ Z rolí, jak svědčí doklady k r. 1449 (*Měst. kn.*, fol. 23), z luk r. 1431, 1460, 1463 a j. (*tamže*, fol. 12, 29, 30). V *dílčím listu Zdislava a Karla z Řičan* z r. 1571 (*Z. D.* 60 D 83), jmenuje se plat z pivovaru — od r. 1551 — plat šenkovní, z masných krámů a podací kostelní v městě i na předměstí.
- ¹⁸⁾ Tak r. 1485 štuk kmentu a dvě kopy (*Městská kniha*, fol. 38), r. 1488 dali „páně milosti 2 kopy a 4 kopy“ (*tamže*, fol. 38) a kromě toho vydali tehdy „z truhlice obecní“ za panství (kupovali půdu), za plechy, na diety těm, kdož jeli do Prahy ukládati nabytou půdu ve dsky zemské, na plat knězi, panu purkrabimu a konšelům za různé funkce.
- ¹⁹⁾ *Městská kniha*, fol. 21 a 28. K r. 1511 jmenuje se jiný Jan z Kamenice purkrabím na Pelhřimově (*Kutnohorský měst. arch.*, č. 129).
- ²⁰⁾ *Tamže*, fol. 59 k r. 1557. Úředníky, pokud známo, byli: Jindřich Vít z Rzávého r. 1553, Jan Roudnický z Olivethu r. 1554, Braun Jan z Chomutovic r. 1559, 1564 Jan Keř a v době výkupu města z poddanství Křištof Katharin z Katharu.
- ²¹⁾ *Tamže*, fol. 68 a 69.
- ²²⁾ *Tamže*, fol. 33.
- ²³⁾ *Kupní smlouva v měst. archivu* z 16. června 1494.
- ²⁴⁾ *D. Z.* L 15; 8 C 16; 250 J 15 (*Bílek*, *Dějiny konfiskací* I., 1172). Též ověřené opisy z desk zems. v mus. arch. pelhř.
- ²⁵⁾ *D. Z.* 7 G 2.
- ²⁶⁾ R. 1496 s Kubou ze Zajíčkova, 1502 s panošem Pavlem z Rájova; sami Pelhřimovští udělali si rybník u obce a dostali naň od vrchnosti potvrzení 2. 5. 1511 (originály listin vesměs v *měst. arch.*). Tento rybník jmenoval se „obecký“, později „soukenický“, nyní „V sadech“.
- ²⁷⁾ *Orig. v měst. arch.*
- ²⁸⁾ *Sedláček*, *Hrady a zámky* II., str. 49. Když roku 1533 bylo rozděleno celé panství, dostalo se mu Pelhřimovska.

- ²⁹⁾ *Tamže* IV., str. 276, kde vypravováno vše šíře. Dle toho i *Petrů*, Z paměti str. 10—11.
- ³⁰⁾ *Winter*, Kultur. obraz z česk. měst I., str. 109.
- ³¹⁾ *D. Z.* 48 G 27.
- ³²⁾ *D. Z.* 10 E 29; *měst. kniha*, fol. 55—57.
- ³³⁾ *Měst. kniha*, fol. 66. *Popsání sporu Pelhřimovských s panem Karlem z Řičan*, fol. 15. Celé toto vypravování jest vzato z této knihy, čítající 130 folií s dokumenty. Krátce v *Sedláckových Hradech* IV., str. 227.
- ³⁴⁾ Vyhověno jí nebylo. Přes to dala r. 1554 privilej Pelhřimovským na zapopení rybníka Medenice, k čemuž roku 1561 s potvrzením pivovaru od Ferdinanda I. přibylo právo vybíratí dvojí clo. (Oboje v orig. v *arch. měst.*)
- ³⁵⁾ Dílčí list Zdislava a Karla z říčan. *D. Z.* 60 D 83; též v *měst. arch.*
- ³⁶⁾ Koncept dopisu Maxmilianova z 12. září 1568 v *archivu místodrž.* v Praze P. 31.1. Než ani to nepomohlo a ještě roku 1569 zakročoval císař proti Karlovi z Řičan, že odňal a prodal sladovnu měšťanu Geierovi. *Tamže* P. 31.35.
- ³⁷⁾ Arcibiskupové pražští chtěli znovu dobytí všech statků, v dobách husitských ztracených. Pelhřimov byl také zboží duchovní, arcibiskupské, pak zápisné. R. 1514 vydal král Vladislav list Mikuláši staršimu z Lípy, že zboží klášterní či biskupské mohou vykoupiti zase jen osoby duchovní, jimž kdysi náleželo a to pouze tak, že vyplatí to zboží společně, nerozdílně a pojednou a ne polovici. (*Archiv český* IX., str. 415; též *městská kniha* k r. 1550, fol. 53—54.) — Arcibiskup zapřisahal již 12. prosince 1565 císaře, aby nedovolil město Pelhřimov jinam odprodati než k arcibiskupství, což císař slíbil. (Cop. ad Acta archiep. 1670—1750 v *arch. arcib. pražsk.*; odpověď císařova z 6. ledna 1566 *tamže*, Scholae et hospitalia. Opisy v *zemsk. archivu v Praze*.) K arcibiskupovi utkali se i jednotlivci, jako kol. r. 1570 bratři Partlovi z Pelhřimova, aby je přichránil proti pánu z Řičan. (*Archiv arcib. pražsk.* Corresp. Antonii archiep. p. V. cop.)
- ³⁸⁾ Koncept dopisu arcibiskupovi z 27. září 1569 v *arch. místodrž. pražsk.* P. 31. 1., kdež i jiná akta tohoto sporu, jakož i v P. 31. 35 a P. 35.
- ³⁹⁾ Orig. v *měst. archivu*.
- ⁴⁰⁾ *Tamže* s dat. 26. června 1570; *tamže* též smlouva o šenk vína.
- ⁴¹⁾ *Městská kniha*, fol. 68.
- ⁴²⁾ *Tamže*, fol. 68 a 69.
- ⁴³⁾ Souhlasně s *Popsáním sporu Pelhřimovských* s panem Karlem (fol. 96 až 129) v *Pamětech z r. 1675* (I. fol. 107) i *Pichmannovských Pamětech* z r. 1691 a sice dle stávajícího tehdy materialu. *Urbář z roku 1760* I., str. 9—10 odvisle od těchto vypravování. Tím odpadá nesprávné datování výkupu města z poddanství k r. 1576 v některých pracích *V. Petrů* v Prog. gymn. pelhř. 1872, str. 6 a Z paměti str. 15. — Zpráva o zástavě Pelhřimova r. 1566 Šebestianovi Leskovci jest docela ojedinělá. (*K. k. Reichsfinanzarchiv in Wien*, Böhmen 1566 conc. — opis v zemském archivu.)

- ⁴⁴⁾ Nedatovaná kopie v *archivu místodrž. pražsk.* P. 31. 2., již nutno dle *Popsání*, fol. 99, i dle situace datovati do května r. 1572.
- ⁴⁵⁾ Sem vztahuje se dotaz Maxmilianův ke komoře české ve příčině Pelhřimova (*K. k. Reichsfinanzarchiv in Wien*, Böhmen 1574 conc.) a rovněž žádost Karla z Řičan a Šebestiana Leskovce z Leskovic o vyhledání smlouvy na prodej a směnu vísek u Pelhřimova. (*Archiv arcib. pražsk.* Rec. ab. 1584.) Srov. též *Schulz*. Příspěvky k děj. soudu komorního č. 129, str. 78.
- ⁴⁶⁾ Sám sněm český přimlouval se r. 1575 u panovníka, „aby se oučet o výplatu statku Pelhřimovského s ním (totiž panem Karlem) stal“. *České Sněmy* IV., str. 362 a 363.
- ⁴⁷⁾ *Arch. místodrž. pražsk.* P. 31. 26. — *D. Z.* 48 G 27 a 60 D 24, 19 H 8 a E 21. Spor o komorní plat, vyvolaný r. 1739, vyličen u *Petrů*, Prog. gymn. pelhř. r. 1873, str. 5—7 a sice dle vyrovnací listiny ze 14. října 1743 v *městsk. arch.*; též *D. Z.* Kn. listin, č. 584 K 19 a 5 D 10.
- ⁴⁸⁾ *D. Z.* 19 H 8 a 127 J 21. Kupní cena 23.000 kop českých grošů rovná se dnes 322.000 K.
- ⁴⁹⁾ Náleželo sice mezi města komorní, avšak s vyloučením práv úředníků královských, podobně jako Rakovník. — Srov. *Winter*, Kult. obrazy I. str. 26.
- ⁵⁰⁾ Domnívali se, že ušetří platy podkomořímu i jiná vydání. Dopisy ty zachovaly se pouze v prepisech *V. Petrů* v Prog. gymn. pelhř. 1872, str. 6—8 a Z paměti 15—17. Instrukci, jak oslaviti příjezd páně Michalův, otiskl částečně *V. Petrů* v *Čes. Jihu* I. č. 16. (Obraz místní slavnosti středověké); dnes již také není k nalezení.
- ⁵¹⁾ Srov. *Arch. Pam.* VIII., str. 462 a poz. 2. této kapitoly.
- ⁵²⁾ *Sněmy Čes.* IX., str. 124 k r. 1595. Ještě r. 1590 byli dlužni do komory (*tamže* VII., str. 486).
- ⁵³⁾ Orig. v *arch. měst. musea*; *D. Z.* 127 J 21; otištěn u *Petrů*, Prog. gymn. pelhř. 1872, str. 8—9.

KAPITOLA III.

- 1) Když byl cech roku 1883 zrušen, dostaly se všechny písemné památky městu a odtud pergameny do měst. archivu, ostatní vše do měst. musea. Z privilegií jest nejstarší 1. *list pana Mikuláše Trčky z Lípy z r. 1526*, daný 24. července na Vlašimi o 14 bodech; 2. *potvrzení* tohoto privilegia (v řadě nejstarší nebylo, když se odvolává, „že sú měli list od neb. pana Mikuláše Trčky pana otce mého, jimžto potvrzení jest soukeníkům učinil, což se řádův a dobrých zvyklostí při řemesle a cechu jich . . . deteyče“) *od císaře Rudolfa II.* 2. září r. 1579; 3. *list od městské rady daný v Pelhřimově 29. května 1584*, jimž doplňuje se list z r. 1526; 4. *list od téže z 13. července 1588* jakožto dodatek k listu r. 1584; 5. privileje a generální artykule, dané pro celé Čechy, jako privilegium Leopoldovo z r. 1660 atd. Vedle těchto památek zachovaly se 6. *cechovní knihy od r. 1508, od r. 1663 a 1716 až do r. 1758*. 9. *Rejstříky příjmů a vydání v l. 1634—1721*. A konečně celá řada různých cechovních listin, jichž nelze

zvláště vytykáti. Všecky byly uschovány v cechovní truhličce z r. 1800. Jednotlivých těchto pramenů podrobně citovati nelze, protože nejsou ani označeny ani zařaděny a není toho také při našem líčení, tuším, náležitě ani zapotřebí.

- ²⁾ Srov. kap. II. poz. 3.
- ³⁾ Srov. kap. I. poz. 8.
- ⁴⁾ Hana soukeník roku 1419 uvádí se r. 1421 již jako postřihač. *Městská kniha*, fol. 8 a 9; srov. též *Winter*, Děj. řemesel a obchodu v Č. ve 14. a 15. stol., str. 132.
- ⁵⁾ *Městská kniha*, fol. 20.
- ⁶⁾ *Winter*, c. d. str. 583 a 588 datuje první cechy soukenické na venkově rovněž do 2. pol. 15. století.
- ⁷⁾ V listu z roku 1584 stojí: „Žádný z mistrů nemá chovati pojednou dvou učedníků, kromě před vyučením prvního na čtvrt leta. Kdoby se chtěl řemeslu soukenickému učiti, ukážic list pořádněj zachovací a složic do cechu dvě lb vosku, má k učení tohoto řemesla připuštěn býti“.
- ⁸⁾ Od sklonku 17. stol. předcházal ještě stupeň mládka čili robence, nejmladšího tovaryše. Za mládkovství skládalo se do cechu 1 R 30 kr., někdy i 2 R.
- ⁹⁾ V *řádě z r. 1584* jsou pro ně zvláštní ustanovení. K r. 1512 jest poznamenáno, že „kterýby tovaryš v cechu nebyl a bylo mu od starších povědíno, má dáti bez milosti 2 groše míšenské“.
- ¹⁰⁾ R. 1668 jmenuje se Jan Kmoch, synek pelhřimovský, ačkoliv měl dáti pouze půl kopy do cechu, protože se jinde osadil a cechu zdejšího puštíti se nechce, aniž by byl cechu k ujmě, přijat za 6 kop.
- ¹¹⁾ Ani ten mistrovský kus nebyl překážkou. R. 1679 Matouš Petřů, jenž se oženil s dcerkou soukenickou, odvedl nehrubě dobré dílo; i s napomenutím, aby lepší dílo budoucně dělal, přijat a zaplatil 15 kop.
- ¹²⁾ Srov. str. 20.
- ¹³⁾ *Městská kniha*, fol. 60, což ovšem nevyklučuje, že řezníci měli svůj cech dříve. Mluví se však později pouze o obdarování pány Říčanskými (tedy od r. 1550), avšak již r. 1665 nemohli řezníci předložit těch privilegií. *Liber memorab. II.*, fol. 15 a 17.
- ¹⁴⁾ V *mus. arch.* list vysazovací.
- ¹⁵⁾ V *privilegiu z 25. 6. 1597*, jímž dostali pelhřimovští ševci právo pečeti, mluví se o prvním obdarování z r. 1482. Přes to však, vzhledem k počtu členstva, vyspělé organisaci a odkazu v listu z r. 1526, soudíme, že cech soukenický má primát.
- ¹⁶⁾ *Arch. mín. vnitra*, Reg. čes. dv. kanceláře 14 fol. 475, 483 (opis v arch. zems. mus.).
- ¹⁷⁾ List perg. vysazovací v *arch. musejním*.
- ¹⁸⁾ *Zbytky radních protokolů z r. 1613*. Brusnici však měli již r. 1458 proti Jirovu lesu (u dnešních jatek). *Měst. kniha*, fol. 28.
- ¹⁹⁾ Viz list z r. 1526, čl. 14.
- ²⁰⁾ Z tkalců mimo uvedeného Wolfa z r. 1379 náhodou jsou zapsáni ještě dva v r. 1473 a 1480.

²¹⁾ *Městská kniha* fol. 39 a 42. Závět provedena až r. 1526.

²²⁾ *Tamže* fol. 68.

²³⁾ *Tamže* fol. 67. Byl to kraječ suken. (*Arch. horní a minc. v Kutné Hoře* č. 1217.)

²⁴⁾ *D. Z.* 26 D 28 (*Btlek*, Děj. konfiskací I., str. 1172).

²⁵⁾ *Sedláček*, Hrady IV., str. 348.

²⁶⁾ *D. Z.* 21 F 18; viz též *Petrů* v Prog. gymn. pelhř. 1872 str. 9.

²⁷⁾ *Sedláček*, Hrady IV., str. 317. — *D. Z.* 168 N 26.

²⁸⁾ Půjčili tehdy obci z cechu soukenického 300 kop, jež byly splaceny r. 1688 ještě zpět. *Pořádnost dluhů od obce m. Pelhřimova od roku 1658* str. 58. Srov. též *Liber memorab. I.*, fol. 132.

²⁹⁾ *D. Z.* 131 C 30.

³⁰⁾ *D. Z.* 131 D 1.

³¹⁾ Nikde snad nebylo v této době tolik soukeníků v blízkém okolí jako v Pelhřimově. Tábor jich má v 15. století okolo 30, což na město, jež bylo kolikráte větší Pelhřimova, jest číslo dosti nepatrné. *Kolář*, *Obraz Tábora* v l. 1433—1452. *Pam. Arch. IX.*, str. 274—5.

KAPITOLA IV.

- ¹⁾ Nehledě ke zmateným zprávám o století 13., poprvé se mluví o faře pelhřimovské r. 1325 (*Emler*, *Regesta III.* č. 1145, str. 45). O děkanech pelhřimovských zvidáme nejdříve r. 1557 v *měst. knize* f. 59, pak r. 1565 *tamže* fol. 63, pak r. 1572 *tamže* f. 71, r. 1577 (*Sněmy české V.*, str. 119 „stolice děkanská“), r. 1578 (*Winter*, *Život církevní v Č. I.*, str. 348); se strany katolické r. 1597 (*Arch. arcib. praž. Parochalia L orig.*).
- ²⁾ *Městská kniha* fol. 16 a 18.
- ³⁾ Jak hledali Pelhřimovští r. 1557 faráře, viz v *měst. knize* fol. 59.
- ⁴⁾ *Sněmy české VII.*, str. 391. R. 1606 domlouval jim proto sám císař (*Arch. místodrž. praž.* R. 109. 15. koncept); avšak Pelhřimovští odmítli jiného nehodného kněze (*tamže* P. 31. 35.). A tak ještě r. 1608 žaluje administrátor konsistoře podobojí, že v Pelhřimově mají nekňeze, samorostlika. (*Winter*, *Život církv. I.*, str. 242.)
- ⁵⁾ *Paměti z r. 1675* v *Liber memorab. I.* fol. 109.
- ⁶⁾ Martin, řečený Halaš, na smrtelné posteli.... „nadal kaplanství u sv. Víta před městem a ten plat ukázal jest v Radňově osm kop a v Okově dvě kopy... jestliže by se přihodilo, že by... dědicově... tohoto kněze by kdy na to kaplanství beze lsti nemohli jímíti, aby... toho úroku k svému požitku neobracovali, než aby ty peníze obracovali na chudé neb na záduši a to s vůlí a s radou konšel... a to dotud, dokudžby kněze k tomu kaplanství nemohli jměti... v pátek před obrácením sv. Pavla 1456“. (*Kniha měst. fol. 27.*)
- ⁷⁾ *Měst. kniha* fol. 35. Přistaven byl k č. 6. a odbourán teprve v polovici 19. století. Říkali této škole posledně „půlklásek“.
- ⁸⁾ *M. S. fak. fil. 506* (opis v zem. arch. praž.). Rektor slibuje r. 1599 poslati nového učitele a skutečně, poslal Benedikta Alcovia, bakaláře. — Školní

správcové neměli v Pelhřimově na různých ustláno. Když se nepohodli s radou, musili své místo opustiti, jako se to stalo právě r. 1599. (Srov. též *Winter*, Život a učení na školách partikulárních str. 306.)

⁹⁾ *Winter*, Život a učení str. 26.

¹⁰⁾ *Res publica bojema* (vyd. Tonner) str. 25.

¹¹⁾ *Zbytky radních protokolů z r. 1613* str. 97. K r. 1637 se praví: duo scholae officiales“ (*arch. arcib. pražs. Rec. 1637*). Bylo tak ještě r. 1691, jak vidět z listiny, nalezené v lucerně Horní brány, kdež jmenován centor a procentor (*v mus. arch.*). — Zdá se, že se věnovali více šumaření a pitkám (pro nedostatek platu) než škole, takže r. 1605 žalují na ně tyto nepěkné věci Pelhřimovští do Prahy universitnímu rektorovi. (*Winter*, Život a učení str. 306.)

¹²⁾ Srov. *Zbytky radních protokolů z r. 1613*, str. 112. Jednotlivci rádi oponovali vládnoucí straně. Již r. 1554 Jan Flachýř řekl purkmistrovi a radě, že by obci města Pelhřimova šibalsky činili. Musil odprostiti, že to z vopilství a nerozumu učinil. *Měst. knih. fol. 98*.

¹³⁾ *Městská kniha* fol. 14.

¹⁴⁾ *Tamže* k r. 1425, fol. 12 a četné legáty pro nově zřízený špitál.

¹⁵⁾ *Městská kniha* fol. 50. Tento pelhřimovský zeman odkazuje dům s hospodářstvím a nádobím, 2 krávy, 1 svini, 2 prasata, kohouta a slepice, 1 vědro másla a 1 vědro sádla, 4 sýry, 13 cínových talířů a měděnici. — O erbovním měšťanu Špérovi ze Špér, takto poctivém mistru krejčovském viz *Winter*, Kult. obraz I. str. 132. Srov. též kap. III. poz. 23 této knihy.

¹⁶⁾ *V měst. knize* četné zminky jako k r. 1445 fol. 20, 1464 fol. 31 atd. a ještě r. 1680 v *Manuale* fol. 12., 14 atd.

¹⁷⁾ K r. 1570 v *Sněmch Ces.*, III. str. 457; pro r. 1613 *zbytky radních protokolů* str. 119. Měli v Pelhřimově též svůj hřbitov, jak svědčí *Liber fundationum* (fund. Vojt. Mrázka) z r. 1716 a listina k r. 1768 v *mus. arch.* Byl nad sady za „katovnou“.

¹⁸⁾ R. 1573 jmenuje se 79 domů uvnitř města, 145 v předměstí, celkem 224 (*Petrů* v Prog. gymn. pelhř. 1872 str. 8. z neznámého pramene); v r. 1604 čítá se 223 domů, a r. 1618 celkem 220 domů. Dle rozvržené berně r. 1607 byl Pelhřimov mezi městy královskými s 320 kopami na místě 16. (Tábor platil jen 254 kop). *Žvon* V. 42.

¹⁹⁾ Pelhřimovští poskytovali dosti značné pomoci: R. 1594 pěších 58 a 2 koně, tolik jako město Jihlava (*S. C. VIII. str. 203—4*); o tažení r. 1595 *tamže* IX. str. 124., k r. 1596 str. 279, k r. 1600 *tamže* X. str. 3. a 80. Kromě toho r. 1611 půjčili císaři 7000 kop míšenských, r. 1614 celkem 7778 kop a r. 1620 ještě 400 kop. (Viz *Petrů*, Prog. gymn. pelhř. 1873 str. 5.); pro r. 1614 *arch. m. Rokycan*, Kniha jistot 1611—1698 fol. 76.

²⁰⁾ Dopis Tábořských ze 14. 4. 1618 upomíná Pelhřimovské o účastenství na luteránských sjezdech v době před defenestrací a žádá, aby zapravili část 50 kop, připadající na ně pro pražské pojezdy — zdá se, že marně. *Z musejního archivu pelhř.* otištěn v *Ces. Jihu* roč. 38 č. 3.

²¹⁾ *Paměti z r. 1675* fol. 109; dle nich *Paměti Pichmannovské* v „tertio“ do- slovně. Zpráva z 3. 10. 1618 o stavu pluku v ležení v Pelhřimově v *místodrž. arch. innsbruckém*. Pelhřimovští se později na tento skutek — jak mohlo konečně město vzdorovati celé Buquoyově armádě? — často odvolávali a dosáhli také některých výhod, ač řádné náhrady nedostalo se jim nikdy. *Stránský* ve svém *Vypsání* (c. d. str. 25) zase nemile vzpomíná Pelhřimovských. Obyvatelstvo však nebylo všechno za jedno s městskou radou. Za to se konšelé pomstili tím, že u císařského dvora osobně udali všechny „tajné rebelly“. (*Pam. arch. XV. str. 234.*) Srov. i další vypravování.

²²⁾ *Urbář z r. 1760*. I. str. 273 a 274.

²³⁾ *Paměti Pichmannovské* citují list ztracený. *Pam. Arch. XV. str. 234*; též *urbář z r. 1760*. I. str. 272. Též *Bílek*, Děj. konfiskací I. str. 1169 atd., odkudž vzato větším dílem naše vypravování.

²⁴⁾ *Rull* c. d. str. 92; též *arch. arcib. praž.* Emanata 1621—1640 koncep.

²⁵⁾ *Arch. místodrž. pražs.* P. 31. 6. z 21. 2. 1623. Při tom byla přiložena též zpráva, jak se chovali Pelhřimovští v době povstání. S tou „zpupností“ nebylo dle všeho tak zle, protože se jim dotvrzuje, že všichni přestoupili ke katolicismu.

²⁶⁾ *Bílek* c. d. I. str. 1170. Pelhřimovští měli ovšem určité styky také s povstalci; v r. 1619—1620 nebylo v Čechách jiné vlády. Proto také vybidnutí 2. 10. 1620, aby v případě nebezpečí se utekli do hlavního ležení (konc. *arch. místodrž. praž.*). Bližší doklady v *arch. arcib. v Praze Miscell. I. Copia*. Jiný koncept krále Bedřicha svědčící Pelhřimovským z 23. 12. 1619 v *arch. místodrž. pražsk.*

²⁷⁾ Jest zajímavo, jak stoupla cena panství, nevelkými koupěmi zvětšeného: z 322.000 K na 1,376.270 K, tedy čtyřnásobně.

²⁸⁾ *Bílek*, Děj. konf. I., str. 1173—1174; též *arch. místodrž. pražsk.*, P. 31. 36; P. 31. 17.

²⁹⁾ *Arch. místodrž. v Praze*, P. 31. 17. Již 30. června 1622 zabýval se arcibiskup tímto plánem (*arch. arcib. pražsk.* Emanata ab a. 1622 konc.), přímo pak jej vyslovil 17. září 1625 v dopise k princovi Zdeňku Vojtěchu z Lobkovic (*tamže*). Srov. též *Dr. Krásl*, Arnošt hrabě Harrach, str. 491 a násl.

³⁰⁾ *Arch. arcib. pražsk.* Corresp. Antonii archiep. f. II. Cop.

³¹⁾ Ještě r. 1626 (9. 10.) podává Pelhřimov dupliku proti arcibiskupově replice. (Viz. poz. 30.)

³²⁾ *V měst. arch.* dne 14. srpna 1627; podobné moratorium dostali Pelhřimovští ještě r. 1635 s 15 jinými městy českými. *Archiv města Prahy* M. S. č. 919, fol. 10.

³³⁾ *Archiv arcib. pražsk.* Registr. f. V., č. 527 (6. 4. 1628) a Emanata 1621 až 1640 téhož data.

³⁴⁾ Orig. v *měst. arch.* dat. 2. května 1628 (*arch. min. vnitra* IV. D. 7. datuje 7. května).

³⁵⁾ Vidimát v *arch. měst.*

- ³⁶⁾ Orig. výše cit. moratoria z 14. 8. 1627 v *arch. měst.* K témuž cíli směřuje také jednání r. 1629 (*arch. místodrž. pražsk.* P. 31. 15.). Obci prominuta polovice berní a kontribucí zadrželých v sumě 11.132 zlatých. Avšak císař prominul i druhou polovici, když se Pelhřimovští zavázali, že vrátí komoře na jistotách 14.778 kop míšenských i s 9.000 kopami úroků z doby císaře Matyáše i Rudolfa. — Na dluzích zůstalo však obci ještě 28.113 kop, které bídne spláceli do r. 1663, kdy jim bylo prominuto 5000 kop ze zbytku 21.741 kop (*Bílek*, c. d. I., str. 1175—1176; viz i poz. 32.).
- ³⁷⁾ Města Pelhřimova škody, náklady a útraty vojenské od l. 1618 do l. 1650 sečtené; orig. v *mus. arch.* Otiskl *J. Matzner* ve Sborníku Historickém (Rezkově) I., str. 70—73.
- ³⁸⁾ K tomu vztahuje se dlouhé jednání, zachované v *arch. místodrž. pražsk.* P. 31. 37.
- ³⁹⁾ *Arch. arcib. pražsk.* Rec. 1635.
- ⁴⁰⁾ R. 1639. *Knih. mus. čes.* Kopiař Jeniška v Újezdu, f. 215.
- ⁴¹⁾ *Rezek*, Děj. Cech i Moravy III., str. 361.
- ⁴²⁾ Na rozhraní r. 1644—1645 zpráva (z 31. prosince 1644), že „ložirují“ v Pelhřimově vojáci císařští (*arch. arcib. pražsk.* Corresp. ocon. concern.). Viz též Pam. Arch. XV. *Paměti Pichmannovské*, Quinto.
- ⁴³⁾ Zejména v l. 1645—1649 (*Pam. Arch. XV.*, str. 236). Že odváděli obilí každoročně, svědčí poznámka v kvitanci pana Pavla Zahořanského z Vorlíku r. 1641 (8. 3.), že Pelhřimovští dodali do „magacínu“ tábořského obilí za 472 rýnských. Srov. též *Sborník historický* I., str. 71 a 72.
- ⁴⁴⁾ Obširnější zpráva o ohni v *Pamětech z roku 1675*, I., fol. 113 a dle této v *Pamětech Pichmannovských*. Též *Sborník Historický* I., str. 72. *Ů. Petru* otiskl v *Ces. Jihu* I. roč. 52 č. („Dvě požárů v Pelhřimově“, feuilleton) úřední zprávu o tomto ohni, již podali komisaři kraje Krištof z Leskovce a Zikmund Lapáček. Kde by byl originál, není známo.
- ⁴⁵⁾ V *Pichmannovských Pamětech* se mluví o 80.000 zlatých.
- ⁴⁶⁾ *Bílek*, c. d. I., str. 1176; *Archiv místodrž. pražsk.* P. 31; P. 31. 17; P. 31. 26.
- ⁴⁷⁾ *Dr. Oehm*, Protokol reformační kommise, konané roku 1628, str. 4, 7, 15 a 16.
- ⁴⁸⁾ *Arch. místodrž. pražsk.* R. 109¹³/₂. Stížnost faráře pelhřimovského A. Schwinka z 9. prosince 1628, jakoby úřad městský nechtěl vydati kacířských knih akatolika predikanta Kamila z Vodňan, měla bezpochyby jiné pozadí (*arch. arcib. pražsk.* Rec. ab a. 1628—1633); naopak z téhož roku jest žádost Jana Miličovského, hejtmana v Cerv. Řečici, aby mu arcibiskup dovolil uvězniti jakéhosi zatvrzelého kacíře v Pelhřimově (*tamže*).
- ⁴⁹⁾ *Bílek*, c. d. I., str. 1177 (nezná jmen. uváděných predikantů); též *urbář z r. 1760* I., str. 16.
- ⁵⁰⁾ Nejvíce r. 1646, kdy k 51 mistrům přistoupilo 14 soukenických vdov. To byl také rok nejtěžší zkoušky.
- ⁵¹⁾ R. 1684 bylo jich 82, r. 1690 celkem 80, r. 1700 78. Z toho důvodu zdá

se nám býti číslo 40 sousedů osedlých po válce příliš nepatrným, dokazuje však, že naprostá většina výroby městské náležela soukeničině.

- ⁵²⁾ Za dobu l. 1580—1600 napočítal jsem jich pouze 15 cizích; nutno ovšem dodati, že rejstříky nejsou vždy úplné. Mezi cizími bývají mnoho zastoupeni vesničtí z okolí, než také z Trutnova, Berouna, ze Zhořelce, Kladska, z Landshutu atd.
- ⁵³⁾ Stalo se to r. 1638, tedy v dobách poměrně zlých, což může býti omluvou.
- ⁵⁴⁾ Od r. 1704 vede se tabella restů.
- ⁵⁵⁾ Mikuláš Macha odešel v těch dobách pryč a zemřel v Táboře, zůstav cechu 12 kop 50 grošů dlužen.

KAPITOLA V.

- ¹⁾ Akcí košetická čili solicitací o dluh košetický r. 1667 a 1669. *Liber memorabilium* I., fol. 34—36 a 27—29. Zmínka též v *Pamětech Pichmannovských* v Pam. Arch. XV., str. 238. Viz i *Bílek* c. d. I., str. 1176 (datum r. 1663 tímto opravujeme).
- ²⁾ Jest to tak zv. dluh Strakovský v *Liber memorab.* I., fol. 68—73.
- ³⁾ *Tamže* fol. 101—102.
- ⁴⁾ *Tamže* fol. 95—96. Jaké potíže měli s Nymburskými, když tito žádali o placení tak zv. Huňatovského fondu, který jim byl po konfiskaci statků pelhřimovských odepřen a později ještě dluhován, takže r. 1650 uvázali se Nymburští v některé vesnice na Pelhřimovsku, viz *Arch. Pam.* III., str. 346; opisy příslušných listin též z arch. nymburského v *mus. arch.*
- ⁵⁾ Listina v *mus. arch.*
- ⁶⁾ 20. října; orig. něm. v *měst. arch.*
- ⁷⁾ 7. září; orig. čes. *tamže*. Erb popisuje se takto: „Štít veskrz modré neb lazurové barvy, v němžto ihned od spodku zeď z tesaného čtyřhranatého bílého kamene až téměř do polovice téhož nahoru vystupuje, v prostřed pak též brána s otevřenými, žluté neb zlaté barvy, na železných poutech vyzdvíženými vraty a při vrchu jako k spuštění zavěšeným šrankem, v kterážto muž v způsobu poutníka k pravé straně obrácený v bílé sukni až do kolen červeným pláštěm oděný a až přes ramena atd.“ Srov. též *Paměti Pichmannovské*, str. 238; *D. Z.* v kvaternu fialovém zeleně zlatém, f. 30.
- ⁸⁾ Ještě r. 1623 (17. listop.) dovoluje arcibiskup Šimonovi Simonidesovi, faráři pelhřimovskému, aby instaloval faráře pro Chvojnov a Vyskytnou (*arch. arcib. praž.* Emanata 1621—1640). Nástupce jeho Adam Schwink byl však obeslán před arcibiskupa; Pelhřimovští zastávají se ho sami r. 1627 (25. září, *tamže* Registr. f. IV., 1614—1627), takže jim byl ponechán. Za to 27. září 1630 prosí z Pelhřimova o vrácení fary chvojnovské, jež přidělena faráři v Řečici (*tamže* Rec. ab a. 1630). Osvojil si ji totiž sám arcibiskup, jak vysvítá z rady Přibíka Jeniška z Újezda r. 1631 (Kopiař f. 110 v *kn. musea král. Čes.*); později se praví, že „skrz válku byla přivtělena k Řečici“. — Pelhřimovští usilují o její vrácení r. 1637 (*arch. arcib. praž.*, Rec. 1637, Rec. fasc. VI. 1637—1651), znovu při

uprázdnění fary řečické r. 1644 (*tamže* Corresp. oecon. concern. 17. září a 17. prosince; Rec. ab a. 1644 a ab a. 1645). Když zase odstupoval v letech šedesátých děkan řečický Jakub Blažejovský, žádali za to Pelhřimovští konsistoř opětně a konečně se zdarem: arcibiskup jmenoval děkana pelhřimovského Tomáše Placalia farářem ve Chvojnově 20. července r. 1666 a vrátil presentaci Pelhřimovským. Děkan však dostal podmínkou, že se zaopatří kaplanem; stal se jím Ondřej Bartholomides, do té doby farář hornocerekevický. Neshodli se však s Placaliem, jak se zdá, o jídlo, a z toho spor, v němž děkan vinil Pelhřimovské, že nechtějí kaplana dotovati. Tak dostal se na chvojnovskou faru za faráře Václav Chlum (*Liber memorab.* I., fol. 25—27; *arch. arcib. praž.* Relat. cancel. Recepta 1667).

⁹⁾ *Paměti z r. 1675* I. fol. 109a; *Paměti Pichmannovské* (XV. str. 233) mají odlišné datum (r. 1673), proto, že spojují vše s potvrzením privilegií. Celé jednání líčí důkladně *Liber memorab.* I. fol. 56—64. — Praesentace byla v povstání odňata se statky všem nekatolickým městům. Roku 1670 podali si Pelhřimovští žádost k císaři za vrácení tohoto práva. „Jaké peníze, starosti, pojezdy, outraty a náklady v tom čase vzešly, najde se v kvitancích. Jen tax zaplatili 320 kop míšenských, čehož ouřad nic nenelituji.“ Vrácena praesentace vyn. čís. 2/12. 1671. — Srov. též, co vykládá *urbář z r. 1670* díl I., str. 16. Jinde nikde není řeči o faráři Tom. Placaliovi, že pro jeho jmenování byli by přišli o praesentaci, jak líčí *Petrů*, Z paměti str. 29. Tomáš Ign. Plácel dosazen byl až r. 1659. (*Děkan. pamětní kniha* fol. 12; k r. 1646 připomíná se v archivu želivském fol. 12 R; zemřel r. 1683 dle *Liber memorab.* I. fol. 84.) O „škandálním životě pelhřimovského děkana a faráře v Hořepnice“ se jedná r. 1638 (16. listop., *arch. arcib. pražs.*, Acta et processus), Plácel to tedy nebyl. — Proti-reformace konečně docílila toho, co nesvedly četné dotace a nadace v 15. i 16. století: Koncem 17. století přibývá k děkanu kaplan první (r. 1667), r. 1723 druhý (*Liber memorab.* I. fol. 211) a r. 1742 jsou již kaplani tři. (Srov. *urbář z r. 1760* str. 15, *knihu fundáční* na děkan. úřadě a *urbarium decanatus Pilgram.* ab a. 1773).

¹⁰⁾ „Jednání o předanou kontribuci per errorem calculi“ v *Liber memorab.* I. fol. 29—30 a 64—67. I tentokráte bylo nutno cestu otevřít penězi.

¹¹⁾ *Tamže* fol. 87. Jan Cyprian Eusebius vyučil se r. 1657 řemeslu soukenického; také Mik. Ruth jest uváděn v l. 1646—1673 mezi mistry soukenickými.

¹²⁾ Patent vydán 20. června r. 1651. *Tamže* I. fol. 84—85; srov. *urbář z r. 1760* díl I., str. 274—5.

¹³⁾ *Liber memorab.* I. fol. 73—74.

¹⁴⁾ *Tamže* I. fol. 74—79.

¹⁵⁾ Viz kapitolu III. pozn. 27. a 28.

¹⁶⁾ Registra městských posudků r. 1700 v *měst. archivu*.

¹⁷⁾ *Urbář* díl I., str. 61.

¹⁸⁾ *Tamže* podrobný popis. Dnes zbývají z těchto 11 dvorů pouze dva, ve Velkých Outěchovicích a Lhotka. Byly parcelovány a osazeny v druhé polovici 18. století empyteutisty. Srov. *Schaller* XIV., str. 80 a 81.

- ¹⁹⁾ *Paměti z r. 1675* fol. 99—100 a 114; dle nich *urbář z r. 1760* díl I., str. 111—112, při čemž pronáší povzdech, jak tehdy měšťané mohli si tolik troufat! Pro pozdější jednání v l. 1705—1709 15 konceptů v *mus. arch.*
- ²⁰⁾ *Liber memorab.* I. fol. 175—176.
- ²¹⁾ Jako v Táboře r. 1640 augustiniáni (*Kolář*, Prog. gymn. v Táboře 1865 str. 8), v Něm. Brodě r. 1674 a v Pacově r. 1708 karmelitáni, aby-chom jmenovali města nejbližší.
- ²²⁾ *Manual z r. 1680* fol. 2. Místo již jim bylo vykázáno a takměř odevzdáno, z „jistých“ však příčin od toho upustili.
- ²³⁾ *Tamže* fol. 2—5, 8—10, 15, 24, 30, 32, 49, 95, 106 atd. Srov. též *Světozor* 1872 str. 249.
- ²⁴⁾ V *musejním archivu* dvě listiny, opis dopisu provincialova z 18. července 1707 a koncept odpovědi Pelhřimovských.
- ²⁵⁾ Jediná zpráva v *urbáři z r. 1760* díl I. str. 18 a 19.
- ²⁶⁾ Dopis P. Germana S. P. z Mikulova 17. dubna 1746 v *mus. arch.*
- ²⁷⁾ V *mus. arch.*: *Album studiosorum in caes. reg. ac archiepiscopali gymnasio Pilgramii 1763*, instrumentum foundationis str. 5—13 a str. 17—23. Srov. též *Petrů* v Prog. gymn. pelhř. r. 1897 str. 8.
- ²⁸⁾ R. 1763 bylo celkem v 6 třídách 20 žáků (poesie byla prázdná a v grammatice byl žák jediný); r. 1779 bylo žáků 33. Srov. *tamže* str. 87—117.
- ²⁹⁾ *Tamže* str. 75 a 140 (dekret ze 17. února 1783); tato škola byla čtyřtřídní (*tamže* str. 241). 16. prosince 1783 jest datován protokol o inspekci samým Kindermannem ze Schulsteinu (*tamže* str. 148—149). Od 3. třídy učilo se již německy (*tamže* str. 187). V letech dvacátých minulého století chodily dívky v našem městě nejprve do třídy elementární, kdež se učilo pouze česky, rovněž v 1. třídě školy hlavní; ve 2. třídě vyučovalo se česky i německy, a ve 3. i 4. třídě jen německy. Věk škole přiměřený od 5—15 roků (*tamže* 246—250).
- ³⁰⁾ *Tamže* str. 273. Vynesení studijní kommisie ze dne 9. října 1819 č. 4994.
- ³¹⁾ Celý tento postup jest přímo nazorně vylíčen v *Manualu z r. 1680* fol. 16—20, k r. 1681 fol. 41—42, k r. 1682 fol. 68—72, k r. 1683 fol. 92—93, k r. 1684 fol. 118—119.
- ³²⁾ *Tamže* fol. 39.
- ³³⁾ *Tamže* fol. 13.
- ³⁴⁾ *Tamže* fol. 21.
- ³⁵⁾ K tomu ještě Jiří Erhart Broumovský a Jan Rynárecký, vesměs soukeničtí cechmistři, již zasedali v radě. *Tamže* fol. 94.
- ³⁶⁾ *Tamže* fol. 70 k r. 1682, fol. 77 k r. 1683 atd.
- ³⁷⁾ *Tamže* fol. 63, 65, 68, 76 k r. 1682, fol. 92 a 99 k r. 1683, fol. 129 k r. 1685 atd.
- ³⁸⁾ *Tamže* fol. 115. R. 1685 utekl hned z vojny jeden jejich voják.
- ³⁹⁾ Orig. v *arch. mus.*
- ⁴⁰⁾ *Tamže* řada dokladů k l. 1743—1745. Též *mus. arch. v Táboře* E IV. k a i.
- ⁴¹⁾ *Radní protokoly* f. 139.

- ⁴²⁾ *Manual z r. 1680* f. 79, 94; 21; 31, 41 atd.
- ⁴³⁾ *Tamže* fol. 114; r. 1768 opravována (*radní protokoly* f. 139). Jak se tohoto trestu obávali, viz otisk Čas. Sp. Přát. Čes. Star. roč. XVII. *Pelhřimovské brány* str. 32 a poz. 43. Popis této váhy poč. 19. v zápiscích děk. V. Holého odst. 36. V plánu z r. 1777 přesně zakreslena.
- ⁴⁴⁾ *Manual z r. 1680* f. 74 k r. 1683: Rezníci sekali vepřové maso tlusté i to hubenější po 3 kr. libru, což bylo příliš drahé.
- ⁴⁵⁾ Ramenem práva byl r. 1684 jediný servus Matěj Novák; máje mnoho práce, žádal o vyšší plat. *Tamže* f. 123.
- ⁴⁶⁾ *Z Liber memorab.* II. fol. 15—17 vypsál V. Petrů v Čes. Jihu 1904 č. 14.
- ⁴⁷⁾ *Radní protokoly*, fol. 168, 183, 187, 213, 216, 220, 225, 227, 231 a 234.
- ⁴⁸⁾ *Tamže* k r. 1767 f. 28, 39, 78, 83, 106, 116, 123, 139, 185, 289 atd.
- ⁴⁹⁾ *Tamže* k r. 1767, f. 89 a 179.
- ⁵⁰⁾ *Tamže* r. 1768 f. 329, 341, 347.
- ⁵¹⁾ R. 1676 byla velká roztržka ve městě pro Pavla Mitise a jeho ženu. *Liber memorab.* I. fol. 116—117. K tomu nespočetně případů v knihách *radních protokolů* ve stol. 18.
- ⁵²⁾ *Manual z r. 1680* f. 101 k r. 1684.
- ⁵³⁾ *Tamže* f. 89 k r. 1683 a j. Žencům se platilo 4 kr. denně a strava.
- ⁵⁴⁾ *Tamže* f. 140 k r. 1685. Před tím r. 1682 opatřena obecní zbraň (f. 62), dle všeho však s malým účinkem.
- ⁵⁵⁾ R. 1683, *tamže* f. 90.
- ⁵⁶⁾ R. 1680, *tamže* f. 27.
- ⁵⁷⁾ R. 1683, *tamže* f. 97.
- ⁵⁸⁾ *Tamže* f. 34.
- ⁵⁹⁾ *Liber memorab.* II. č. 11—14.
- ⁶⁰⁾ F. Kužel byl servusem a „puntoval“ již r. 1680 určité lidi; později se svého úřadu vzdal. R. 1683 prodával sůl, r. 1684 měl u sebe pana vice-děkana na bytě a r. 1685 byl zaměstnán zase již při přijímání obročního obilí. *Manual z r. 1680* f. 30—32, 91, 111, 114, 127 a 130. O „bouřce“ *tamže* f. 34, 39, 44, 46, 47 a 52.
- ⁶¹⁾ Nota speciální demonstraci a příkladného vytrštění Filipa Kužele v *Liber memorab.* I. f. 123.
- ⁶²⁾ *Zbytky radních protokolů*, str. 112; tehdy nejprve vařili páni radní, pak starší obce a konečně následovalo 38 měšťanů.
- ⁶³⁾ *Manual z r. 1680*, fol. 92.
- ⁶⁴⁾ *Tamže*, fol. 80 k r. 1683.
- ⁶⁵⁾ *Zbytky radních protokolů*, str. 114.
- ⁶⁶⁾ *Manual z r. 1680*, fol. 26.
- ⁶⁷⁾ *Tamže*, fol. 92 k r. 1683. Vedle piva prodáváno i víno. I tu bylo plno sporů, hned, že víno laciněji dávali, než měli nařizeno, hned, že do Hor Kuten dodali „víno nehodné“ atd. *Tamže*, fol. 28, 41 a j.
- ⁶⁸⁾ *Liber momorab.* I., fol. 147—160.
- ⁶⁹⁾ *Urbář* I., str. 31—34.
- ⁷⁰⁾ *Radní protokoly* k r. 1763, fol. 215.

- ⁷¹⁾ *Manual z r. 1680*, fol. 74 a 75.
- ⁷²⁾ *Radní protokoly*, fol. 310—311, 325, 327.
- ⁷³⁾ Vyn. ze 14. srpna 1777. Opisy od przedmiestських Sousedu wihledavajících spolu Quczastenstwi Varzeni Piva a Ssenkowani Wina v *archivu pivovarním*. Žádost k magistrátu podána 10. srpna 1776 se 110 podpisů. Všecky k tomu směřující doklady vyhledal a opsál doslovně v *Pamětní knize* I., str. 320—352, tajemník Hružza. Srov. též úvod Čelakovského Jar. k vydání *Pichmannovských Pamětí* v Arch. Pam. XV. Odkud bylo vzato částečně odchylné vypravování v *Petrů*, *Z pamětí* str. 30 až 32, nebylo možno zjistiti. Spory mezi obcí a pravovářečníky, jakož i výměny deputátního piva vypsál Hružza v c. kn. I. str. 60—62, 147—192. O zřízení parostrojního pivovaru r. 1898—1900 *tamže* str. 261—262.
- ⁷⁴⁾ Srov. list ze 14. listop. 1791 v *arch. musejním*.
- ⁷⁵⁾ *Zbytky radních protokolů* str. 97.
- ⁷⁶⁾ *Manual z r. 1680* fol. 25. a 51.
- ⁷⁷⁾ Orig. stížnosti v *mus. arch.* z 10. 4. 1761.
- ⁷⁸⁾ *Tamže* z 6. 6. 1786. Proto jest s podivem, že r. 1769 shledali komisaři, že se jak „literním uměním tak v katecheseos i jiným náležitě vyučují!“ Ovšem, opakuje se tato chvála s pedagogickou důsledností každoročně. (*Radní protokoly* fol. 215, 305, 297).
- ⁷⁹⁾ Z r. 1767 víme o dvou studentských kouscích: „tumulty se židy“ a pak, že za stodolou šperkowskou střileli z pistolí (*Radní protokoly* fol. 16 a a 54; 61 a 67). Ani professoři-kněží neměli valného významu v obci. Víme jen, že r. 1768 si stěžovali učitelé městských škol, že učí menší děti a dokonce je beřou do školy se studenty (*tamže* fol. 361 a 366). Před tím již r. 1764 došlo mezi oběma professory ke sporu, takže arcib. konsistoř musila přeložiti P. Václ. Paroubka, který zůstal ještě ve městě dlužen (*Pamět. kniha děkanská* fol. 49).
- ⁸⁰⁾ *Manual z r. 1680* fol. 83. a 85.
- ⁸¹⁾ *Urbář z r. 1760* díl I. 13—15. Jiná procesí byla k Božimu Tělu (tříkráte do roka), k sv. Vítu rovněž tříkráte, dvakrát k P. Marii, do Starého Pelhřimova, k sv. Anně, na Kalvarii a jednou do Chvojnova. Při té příležitosti připomíná skladatel urbáře, že 37 rodilých synků pelhřimovských jest duchovními (ze 70 domů měšťanských). Jaký to rozdíl od 16. století! Než sám skladatel urbáře také si namítal: Co mají dělati městské dcerky? Nezbude prý, než aby se jich ujali vojáci a cizinci. (*Tamže* str. 15.) — Jednání o faru na Křemešníkú r. 1786 viz v čl. V. *Petrů* v Čes. Jihu 1904 č. 4.
- ⁸²⁾ Již r. 1681 koupil si pan Karel Pichman „místečko“ k šenku na hůře Křemešnické za 2 libry vosku. *Manual z r. 1680* fol. 31. Později bylo takové „místečko“ dražší.
- ⁸³⁾ *Radní protokoly* fol. 114 a 218. Tím není řečeno, že by před tím nebylo v Pelhřimově vojenské posádky. Také nevím určité, jak dlouho zůstala zde, avšak jistě do let dvacátých minulého století.
- ⁸⁴⁾ Seznam jich pro r. 1810 v aktu ke guberniu ze 17. 2. 1810 v *mus. arch.*

(č. 1, 23, 64, 80, 83, 88, — 38, 40, 53, 69, 108, 111, 119, 128 a 157; později udává P. Holý ve svých *Zápiscích*: v Hrnčířské ulici č. 108 a 110, proti sv. Vítu č. 119, pod vantrokama č. 118, dole ve dvoustřechovém domku č. 157, ve městě č. 27 a 68, v nárožním domě proti školám č. 80 a v nárožním domě u kašničky č. 70. „Kasárna“ se měnila.

- ⁸⁵⁾ *Radní protokoly* k r. 1768 fol. 284 a 359. Hejtman bydlící u Kollmana měl pouze jeden pokoj, druhý nebyl upraven; ostatně byly prý tam cítit skrz podlahu „smrady“. Odstěhoval se raději ke Kopřivovi na náměstí (č. 2). Tamže fol. 231, 260, 239. Martin Kopřiv a však provozoval jirchářství a vyléval „smradlavé vody, kaly a louhy na ring“, což překáželo vedle bydlícímu p. generálovi. *Tamže* fol. 146.
- ⁸⁶⁾ Viz *Pelhřimovské brány* pozn. 29.
- ⁸⁷⁾ *Radní protokoly* k r. 1768 fol. 220; téhož roku (*tamže* fol. 208) „zapovídá se obecnímu a selskému lidu nově zhotoveným kytlím pro militare se vysmívati“.
- ⁸⁸⁾ K tomu dokladů jest mnoho, jichž nelze většinou reprodukovati. Naproti tomu 31. října r. 1767 zbil holí „pan unterlieutenant“ měšťana Tob. Komárka. Magistrát žádal tedy zdvořile p. hejtmana, aby přistě jeho podřízený nesměl „měšťany bitím traktirovati“. (*Tamže* fol. 59 a 67.) O tumultech s vojáky viz též mus. arch. v Táboře sig. E IV. a.
- ⁸⁹⁾ K r. 1767 *tamže* fol. 15. R. 1768 byli zastížení u pí. Pokorné měšťani rychtářem času nočního, že hráli „strašáka“. Frant. Macháček a J. Hadrava, protože byli chudí a hráli v karty, dostali trest nejtěžší: 4 dny vězení. *Tamže* fol. 349.
- ⁹⁰⁾ Výčet obecního majetku v r. 1760 v *urbáři* I. str. 63—256; též *Manual z r. 1680* fol. 1, 24, 29 a j. v.
- ⁹¹⁾ Slejferka z Kojčic, u něhož se zapálilo, tři dny musil státi na lešení na náměstí; pod ním pak měli státi Dedera z Rohozné a Novák se lnem v rukou. — Jindy musili za to přivézt dříví do města, chalupníci pracovali den na obecním díle, „seděti na osle“ atd. *Radní protokoly 1767*, 49, 58, 324, 333.
- ⁹²⁾ *Manual z r. 1680* fol. 10. Memorial, který přišel r. 1697 od poddaných, byl podvržený od jistého Porce z Počátek. *Liber memorab.* I., fol. 128—129.
- ⁹³⁾ *Urbář z r. 1760-I.*, str. 252—256. *Tamže* na str. 260—268 tabella pro robotu. Srov. článek V. *Petrů* v *Čes. Lidu*, roč. XI. Robota a vzpoury selské na Pelhřimovsku. Jest psán věrně podle urbáře z r. 1760.
- ⁹⁴⁾ *Zápisky Dremsovy*. Viz *Čes. jih*, roč. 38. z r. 1910, č. 39, 40, 42, 43 a 45.

KAPITOLA VI.

- ¹⁾ *Radní protokoly* fol. 163. Jmenované cechy sluly: soukenický, řeznický, krejčovský, pekařský, punčochářský, tkalcovský, rajcech, novoševcovský, kožešnický, zednický, mlynářský a hrnčířský.
- ²⁾ *Tamže* od r. 1768 fol. 205—207 a 226.
- ³⁾ Agenda z 20. 7. 1721; odpověď Pelhřimovských vyslovuje podivení,

že teprve teď chtějí něco podnikati. Přes to však musili je ještě 13. 11. 1723 Táborští upomínati o peněžitou podporu k této věci (*v mus. arch.*).

- ⁴⁾ S tím souvisí rozšíření valchy r. 1792, zřízení sušárny r. 1800 k sušení suken na lifrování a pořízení nových ráků za 3000 zl. c. m. Jako staré liferanty-obchodníky sukem a zároveň spolumistry možno jmenovati všechny zámožné soukeníky; jenže tito obchoďovali na svoji pěst, kdežto v 18. století obchoďuje celý cech. — Na trhy jezdívali jednotlivci také daleko do ciziny.
- ⁵⁾ Výsledek jeho zakročení jsem nikde nenašel.
- ⁶⁾ Také gubernium rozhodlo ve prospěch Bohatův vyn. z 3. 10. 1810 č. 31810, (int. krajs. úřadu v Táboře 20. 10. 1810 č. 3244). Práví se tam doslovně: „dass die Industriefreyheit zur unabweichlichen Basis der Kommerzialleitung anzunehmen und in keinem Falle den verderblichen Einstreuungen des Monopols- und des Zunftgeistes Gehör zu geben, sondern die freye Konkurrenz mit Entfernung aller Nebenrücksichten standhaft zu behaupten sey“. To přeložil pelhřimovský magistrát takto: „aby ta vypracování svoboda neb industrie k neustupitelné míře kommercialního vedení přejmouti a v žádném pádu k těm zkažlivejm roztrušování veřejného obchodu (Monopols) a to cechovnímu duchu sluchu dáti, nóbřž toto svobodné přispění s odstraněním všech ohledů zmužile opodstatniti“. Tak rozumělo se po 20 letech josefinským nařízením!
- ⁷⁾ Všecka akta v *mus. arch.* K r. 1790 práví *Schaller* XIV. 78, že jest ve městě hojně soukeníků.
- ⁸⁾ *Sommer* X. str. 147. Vedle mistrů 32 tovaryšů a 2 učedníci. Jest to nejsilnější cech ve městě. Vedle nich však 27 tkalců, 5 postřihačů, 8 punčochářů, takže textilní odvětví jest nejpočetnější. Než zároveň nutno poznamenati, že ve městě jest nebývalá diferenciace řemesel, čítající celkem 564 zaměstnaných osob, z nichž skoro $\frac{1}{5}$ v odvětví textilním.
- ⁹⁾ Pro počátky národního uvědomění v našem městě bylo by důležité vymeziti dějiny českého divadla. Pro diletantské jeviště dala r. 1833 obec dříví s úvahou, že bude hráno ve prospěch domácích chudých. *Býv. registratura měst.* X./34.
- ¹⁰⁾ Srov. *Petrů*, Jak se Pelhřimovští r. 1848 zbavili král. purkmistra. *Čes. jih* 1905 č. 45. Nikde není udáno přesnější datum. Tuším, že spadá do dnů březnových.
- ¹¹⁾ Poprvé víme o zasedání „správního výboru“ národní stráže ze dne 27. května 1848. Některé věci uložené ve *staré registratuře měst.* 7/127, jiné byly dříve *tamže* pod sig. VII./15. Protože však tato část registratury byla rozházena, mají pro nás povahu pramene výpisky z ní pořízené taj. Hřúzou v *Pamětní knize* I. str. 89 atd. Měst. museum chová po gardě 5 ručnic, šavle, terče, zvonek, zbytky z praporu, 2 důstojnické opasky, dva členské lístky, 4 hmoždíře a gratulaci pro „poručníka“ p. Dvořáka.
- ¹²⁾ O tuto sumu bylo dosti dlouhé jednání s úřadem podkomořským, jenž byl proti takovému nákladu. Také o kontrakt s Farníkem, když běželo

o vyplnění úřední akkuratessy, bylo jisté tahání. — Do 13. července 1849 odevzdal „ručničář“ Farník 116 ručnic po 12 zl., tedy za 1392 zl. Kromě toho známe účet za svěcení praporu a za knihy u knihaře Fr. Ruppá: 1 „grundbuch“ vázaný s koženým hřbetem a zlatým nápisem, 3 knihy s kancelářským papírem, 1 „Quartregistr“ polotuhý s koženým hřbetem a 1 kniha, vše za 2 zl. 15 kr. c. m. (10. 5. 1848).

- ¹³⁾ Knih prý žádných nebylo! — R. 1851 také se končí Schützenprotokoll, vedený stále důsledně německy.
- ¹⁴⁾ Viz ze staré registratury 47/91 k r. 1849 vztahující se dva akty v *mus. arch.*
- ¹⁵⁾ Ze soukromých památek dá se snadno dokázat, jak v r. 1848 národní uvědomění bylo u nás nedokonalé, jak se probouzí persekucí let padesátých, aby vydalo pak ovoce v letech šedesátých. Sám jsem sledoval tento pochod v papírech svého děda.
- ¹⁶⁾ Vyn. 3. září č. 3570 zem. šk. úřadu, při čemž Pelhřimovští vybídnutí, aby postavili novou školní budovu. Stalo se tak až po dvaceti letech, kdy stavěli gymnasiální budovu, první školu, budovanou nákladem obecním, co Pelhřimov stál!
- ¹⁷⁾ Protože žádost za zřízení dívčí hlavní školy byla zamítnuta.
- ¹⁸⁾ V. Petrá v Prog. gymn. pelhř. r. 1873 a r. 1896/97; jeho vypravování jakožto spoluúčastníka a prvního ředitele tohoto ústavu má povahu pramene. Srov. též *Pamětní knihu* (Hrůza) I. str. 47 atd.
- ¹⁹⁾ Koncem r. 1910 čítal Pelhřimov 5735 obyvatel, 87 domů uvnitř města a 354 na předměstí, celkem 441. Pozemky zapsané v městském katastru měří 1585 ha 6 a 75 m². Obec sama jest vlastníci pozemků v Pelhřimově ve výměře 220 ha 76 a 35 m² s výnosem 3150 K 24 h a v ceně přes 1,500.000 kor.; budovy ve vlastnictví obce mají cenu 900.000 K. — Přímých daní platí se na 59.000 K. Obecní přírážka obnáší 10%. Průmyslových podniků jest ve městě 14, z nichž největší akciová továrna na kartáče, dřive Jos. Hrdina. Zaměstnávají přes 1200 dělníků, jednak přímo v závodech, jednak i mimo. (Drobnější živnosti, jichž jest ve městě značný počet, ani nečítaje.) — Přes to má obyvatelstvo městské dosti silný ráz agrární. Město samo jest majitelem velkostatku zapsaného v zemských deskách, dvou dvorů (Lhotka a ve Velkých Outěchovicích), kruhové cihelny a elektrárny. Má též velké lesní hospodářství, rozdělené na 4 revíry, spravované lesmistrem a žulové lomy. — Rozpočtová rozvaha veškeré veřejné správy obecní vykazuje na řádných příjmech 250—280.000 K a řádných vydání kolem 280—290.000 K ročně. Pro peněžní hospodářství i obchod jest důležitá městská spořitelna, založ. r. 1864 a vedle ní ještě dva ústavy peněžní. — Život společenský tříští se v 25 spolcích. Jeho střediskem Národní dům. Kulturní ústavy městské, čítárna a knihovna zasluhovaly by větší podpory. — Pro budoucnost nejbližší projektuje se dráha Zruč—Dolní Kralovice—Pelhřimov.

POZNÁMKY K ODDÍLU II.

KAPITOLA I.

- ¹⁾ Emler, Decem registra censuum bohemia (1881), str. 383.
- ²⁾ Jména se objevují v letech: Rynářská ulice (1445, 1453, 1464, 1494, 1496), Česká (1452, 1454), Na obci (1430, 1455, 1467, 1498, 1571), V Podolci (1454, 1463, 1509, 1559), Na hradišti (1498), kamenný dvůr (1527), řeka (1431), splav (1558), mlýn dolejší v Podolci (1509, 1572) a prostřední (1453, 1571), rybník Strachov (1514, 1542), Peklo (1542, 1550), řečický les (1454, 1475, 1528, 1553). — Kostel sv. Víta (1456), krchov (1467), kostel P. Marie (1439 sl.), zvonice (1514, 1529), Boží Tělo (1485, 1490, 1491, 1512). — Radnice (1491 ještě nebyla), škola (1475 kupuje Mikuláš, řečený Neječný, dům krajní jdoucí k kostelu ke škole žákům k učení, bývalé čís. 7, zbořené v letech padesátých 19. století, t. zv. půlklásek), špitál (1431 koupen za 22 kop), lázně (obecní, prodány r. 1431), kašna (1519 smlouva o vedení vody z rybníka). — O opevnění a branách viz zvláštní odstavec dále. — Městiště domu (1453), podloubí (1546), žlaby (1564), studnice (1453), sladovna (1556), zahrada na parkáně (1552), barevna v příkopě u Dolní brány (1549). — Vladycký dům p. Vilíma Holakovského z Proseče (1535), dvůr v Rynářské ulici s chmelnicí (1445, 1464), stodoly (1542, 1554).
- ³⁾ Prameny: pro rok 1390 Emler, l. c. 125; pro 1573 V. Petrá v Progr. gymnasia 1872, 8; pro 1598 F. Dvorský v Č. Č. M. LVI, 67; pro 1604 Fr. Palacký v Č. Č. M. 1834, 75; pro 1618 a 1654 Bílek, Děj. konfiskací II, 1178; pro 1760 Urbář, 61; pro 1790 Jar. Schaller, Topographie des Königreiches Böhmen XIV, 73; pro 1842 G. Sommer, Königreich Böhmen XI, 147; pro 1843 sq. úřední data.
- ⁴⁾ Prameny: pro požáry r. 1561 a 1582 Urbář z r. 1760, str. 5—6; pro r. 1646 úřední zpráva, sestavená pro hejtmána bechyňského od vyslaných J. Křištofa z Leskovce na Božejově a Zikm. Lapáčka z Rzávého na Mal. Ontěchovičkách (viz Č. Jih I., č. 52.), pak Pichmannovské Paměti z r. 1691 (viz Celakovský v Pam. arch. XV., 237); pro r. 1764, 1765 a 1766 liber memorabilium na děkanství, fol. 79—80; pro r. 1766 mimo to radní protokoly na různých fol. (viz poznámku č. 5.); pro ohně následující Liber memorabilium, fol. 82—83 a Paměti Dremsovy.
- ⁵⁾ Konsignace po ohni vypočítává škody majitelů domů a specifikuje, mnoho-li z toho bude kryto z důchodu. 78 čísel udává škody 87.263 zl. 15 X, z čehož je kryto 6065 zl. a nekryto 81.198 zl. 15 X. Obec dala měšťanům cihly k nové stavbě (Radní protokol fol. 14b, 33b) a zapůjčila na stavbu 6000 R (ibidem, fol. 20b). Papež dal ze solné kasy

2000 zl. (500 zl. si vezme děkan na stavbu stáji), konsistoř z Budějovic 2000 R (fol. 32a, 41a, 68b). Syndikus Minier byl ve Vídni prosit o dovolení sbírek; povoleno sbírat, ale jen v zemích českých (fol. 64b, 65a). Peníze se scházejí z Vys. Mýta, Budějovic, Brna, Rakovníka, z chrudimského kraje, z Rečice, z Fridlandu, Greifensteinu, Ml. Boleslavi, Chýnova. Předměstští žádají, aby se jim pomohlo ze selských peněz (fol. 193b). Došla bonifikace 3644 R, 26 $\frac{1}{2}$ š, z čehož na každého připadlo 5 R 1 × (fol. 300b, 320a, 328b). Z Moravy a Rakous vybráno celkem 600 R (fol. 145b), krajský úřad odvedl 477 R 54 × (fol. 149b). Rány byly hojeny dvě léta, podkomořský úřad si občas dával referovat o postupu vystavění města, o zvonech atd. (fol. 56b, 57a). Když připadla památka ohně, jako 8./11. 1767, konány processí a mše k sv. Floriánu do kaple (fol. 59b, 324a).

- ⁶⁾ Z. Winter, Kulturní obraz českých měst I. (1890), 347 sl.
⁷⁾ Archiv městský 49/81, 49/143.
⁸⁾ Ibidem D. R. VI./41; D. R. VI./87; D. R. XXXVII./18; XXXIX./10; 49/87.
⁹⁾ D. R. VI./41; D. R. VI./129.
¹⁰⁾ O popsání domů L. t. IV. 185. — R. 1843 jmenovaly se ulice (D. R. V. 5./46. a 49/134): (v městě) Herrngasse (Panská, k domu voskáře Charváta), Rosengasse (Růžová, k domu A. Koukola), Panekgasse (Pánkova, k domu J. Kralerta), Schulgasse (Školní, k domu J. Böhma a obec. domu); (v předměstí) Rinaretzgasse (Rynářská, k domu Václ. Příhody), Salzgasse (Solní, k domu Jos. Augusty), Töpfergasse (Hrnčířská, k domu J. Zemana), St. Veitsgasse (Svatovítská, k domu A. Holého), Iglauer-gasse (Jihlavská, k domu Aug. Procházky), Lederne Gasse (Koželužská, k domu Ant. Paulyho).
¹¹⁾ Místo vypočítávání dlouhé řady příslušné sem literatury stačí odkaz ke knize dra A. E. Brinckmanna, Deutsche Stadtbaukunst in der Vergangenheit (Frankfurt a. M. 1911), 14 a 144—5.
¹²⁾ Viz půdorys V. Mýta v Soupise XVI., obr. 84.
¹³⁾ Založení sadů souvisí se zrušením cechu soukenického. R. 1880 ustavil se sadařský spolek, jenž zamýšlel na bařeništi „obeckého“, později „soukenického“ rybníka založit park; ale zrušení cechu táhlo se od r. 1862 až do r. 1883, takže teprve r. 1884 obdržel spolek rybník i přilehlé louky bezplatně k užívání na 10 let, což opět obnoveno r. 1894 a 1904. Roku 1890 zrušena soukenická suširna a vystavěna tu restaurace. R. 1901 zařízena hořejší cesta.
¹⁴⁾ Zd. Wirth, Stavební rytmus malého města. (Styl I, 327—36).
¹⁵⁾ Tentýž příznivý dojem máme na př. v Kolíně nebo Poličce, kdežto v Plzni, ve Vys. Mýtě nebo Novém Bydžově se prostor poměrně značně otvírá a stává někde pustým, prázdným.
¹⁶⁾ Urbář II. díl (1760) (pag. 8 a 14) přičítá vystavění jedné věže a provisorní ohrazení města Pelhřimovi, opravy na něm biskupu Tobiášovi z Bechyně a dokonání stavby Arnoštu z Pardubic.
¹⁷⁾ 1431 prodali jsme valy Václavovi kousek . . . za kopu gr. (fol. 12.)

- ¹⁸⁾ 1445 dům u dolejší brány (27); 1459 domek pod dolejší branou (str. 47).
¹⁹⁾ 1496 dům u hořejší brány na rohu a dvůr v Rynářské ulici (str. 70).
²⁰⁾ 1546 voda z kašny do příkopů (str. 91); 1549 barevna Petra Raničárova v příkopě u dolejší brány (str. 92).
²¹⁾ 1566 kšaft Václava ze Sper: „Šebestovi v brance 8 kop poroučím“ (str. 117).
²²⁾ 1574 dal Pelhřimovští bojíce se, aby pan Karel z Řičan po prohře při komorním soudě na ně neudeřil, šranky v branách vzdělali a podle toho lidem je osadili. (Výkup z poddanství, fol. 123b.)
²³⁾ Reprodukce v CSPSC. XVII, str. 59.
²⁴⁾ Čís. 1217.
²⁵⁾ Kopiař fol. 96b. Dne 1. junii skrze školní mládež za 58 kop 30 × koupený cymbál, který 1 cent 30 lib. váží, vezen na nízkém vozičku po náměstí; v předu šli trubači, na voze seděli dva chlapci, jeden ve „františkánském“ oděvu; cymbál pak dovezen ku bráně a solemmiter nahoru vytažen.
²⁶⁾ Pamětní listina, nalezená r. 1899 v báni věžičky na Horní bráně.
²⁷⁾ Pichmannovské paměti v Pam. arch. XV, 234.
²⁸⁾ Manual 1680, fol. 113b.
²⁹⁾ Urbář (1759—60), 30.
³⁰⁾ Radní protokoly, fol. 52b.
³¹⁾ Ibidem 223b, 279a.
³²⁾ Ibidem 103 a 105.
³³⁾ Ibidem 167 a 170.
³⁴⁾ Ibidem 215 a 119, 150, 154, 169. Účet zněl na 200 R 25 × za 2 cymbály, 308 lib. vážící.
³⁵⁾ Ibidem 193.
³⁶⁾ Ibidem 239, 257—8.
³⁷⁾ Ibidem 44.
³⁸⁾ Ibidem 337, 389.
³⁹⁾ Ibidem 220, 299, 307, 311, 368.
⁴⁰⁾ Ibidem 379 a 319, 331.
⁴¹⁾ Archiv Musea král. čes., sign. Pelhřimov, 19./2. 1778. Zde také nalézáme jména bran, v XVIII. stol. běžná: Horní, Rynářská či Jindřichohradecká, Dolní či Jihlavská a Solní či Táborská.
⁴²⁾ Základní kámen kladen 14. srpna 1798 za slavného troubení a bubnování. (Dremsovy paměti z poč. 19. stol.)
⁴³⁾ Radní protokol, fol. 23a.
⁴⁴⁾ Ibidem 173b, 174a, 344, 351, 356, 382.
⁴⁵⁾ Ibidem 58a, 66b, 190ab, 194b, 377.
⁴⁶⁾ St. reg. VI., 41.
⁴⁷⁾ Viz na př. zakládací listinu Vys. Mýta. (J. Čelakovský, Privilegia II, 42—46).
⁴⁸⁾ Dnešní zbytky popsány obšírně v citovaném článku dra Polesného, zvl. otisk, str. 15.—16. Je třeba podotknouti, že by obraz byl úplný, kdyby

se byly zachovaly i dřevěné součásti jeho, kryté ochozy, schodiště, podlahy a patra v baštách atd.

- ⁴⁹⁾ V zahrádce vedle bývalé sladovny (starý pivovar).
⁵⁰⁾ Nesdílím náhledu dra Polesného (l. c. 17), že se nápis vztahuje výhradně jen na vystavění Kolíbky, ale připisují ze stylových důvodů nápis právě i Horní bráně samé.
⁵¹⁾ Kamenické značky na kvádrech, viz reprod. v Soupise lc., obr. 184.
⁵²⁾ Tento výjev, trkající se kozli, byl již v XVI. století velmi oblíbený na věžních hodinách; dosud mají v Ochsenfurtě podobný ciferník z roku 1560. (H. Karlinger, Die Kunstdenkmäler im Bezirksamt Ochsenfurt. München 1911., str. 178—9, obr. 128.)

KAPITOLA II.

- ¹⁾ Libri erectionum, ed. Borový, I, 13, č. 21; II, čís. 246.
²⁾ Tadra, Akta konsistoře I. 348.
³⁾ Městská kniha od r. 1417, fol. 16, 18, 32.
⁴⁾ Ibidem, fol. 20, 24, 27.
⁵⁾ Ibidem, fol. 26 (str. 41.), 30.
⁶⁾ Ibidem, fol. 30.
⁷⁾ Liber memorabilium, fol. 2. — Ještě r. 1681 objednan na nový hlavní oltář obraz P. Marie jako hlavní motiv.
⁸⁾ Městská kniha od r. 1417, fol. 49, str. 87.
⁹⁾ Ibidem, str. 125. (konšelé) „...jakož sumu nemalou skrze veliké neřestí jsou utratili, tolikéž i obecních peněz nic není i sirotčích (aby utišili sirotky a jiné věřitele), na tom jsou se z potřeby snesli, aby monstranci a některé nepotřebné klenoty uprodali. Kteréžto věci ihned, jak se prodají a za jakou sumu a komu se obrátí, v tyto knihy vložit se má, aby od budoucích žádného nařikání nebylo. Prodána monstranci za 236 kop 3 gr.; kam vydány, jest v rejstřících purgmistrovských.“
¹⁰⁾ Urbář, str. 17.
¹¹⁾ Ibidem, str. 6.
¹²⁾ Paměti, vydal Čelakovský (Pam. arch. XV), str. 3.
¹³⁾ Adm. Rdí P. Simonis Simonidis decani et dni cura Francisci Christ. Drachovsky t. t. regii iudicis et dni Venceslai Schwab senatoris Pilgramensis Anno 1625. (Liber memorab. fol. 2 a 78.)
¹⁴⁾ Urbář, str. 6—7.
¹⁵⁾ Soupis, str. 195, obr. 253. — Obraz objednan až r. 1681.
¹⁶⁾ Kopiař, fol. 97. Dne 24. srpna 1674 nový zvon pod titulem sv. Bartoloměje, který před tím k porušení jest přišel a veškerý po jedny straně natržený byl, jsouce pak znovu v Jihlavě skrze mistra Bartol. Nachystala přelity, sem přivezen, před síncí chrámu Páně sv. Bartoloměje vedle zdi špitála jsouce na hranici, schválně k tomu sformírovanou vytažen a vedle též druhý menší zvon pana Jana Kryštofa Leskovce z Leskovce a na Starém Hradě Božejově, k němu přivěšen, sollemniter posvěcen a hned druhý

den skrze sklípek u věže chrámové a skrze věž, kady váha od orloje jde, nahoru tažen a zavěšen jest. Velký zvon váží 16 centů 64 liber.

- ¹⁷⁾ Manuál od r. 1680, fol. 52b. Hlásný r. 1682 pozdě na noc a to ke druhé hodině zvonil, tudy lidé nemálo zděšení a přestrašení byli; má pro ten vejstupek arrest podniknouti a lepší budoucně pozor na to dáti a v určitou hodinu zvoniti.
¹⁸⁾ Urbář, str. 13. Přestavba provedena nákladem rent, darů občanstva a kostelní kassy. I po ní byl kostel stále plný o nedělích a svátcích, protože prý v Pelhřimově byly oblíbeny více než kde jinde hromadné modlitby a processí.
¹⁹⁾ Radní protokoly, fol. 71 b.
²⁰⁾ Urbář, str. 17—18. Kronikář stěžuje si na špatný stav zdiva věžního a vypočítává, že jsou na věži hodiny, čtyři velké zvony a tři malé (umíráček, zvonek k nemocnému, bývalý hornický, jímž se zvoní večer čtvrt-hodiny po západu slunce k zavírání bran).
²¹⁾ 24. listopadu 1762 předkládá A. Bögl (psán tu Böchel) účet na 121 R 22 X.
²²⁾ Urbář, lc. Liber memorabilium, str. 80. Hlásný Dremsa vypráví ve svých pamětech, že jeho předek „Thurmer Ant. Dremsa“ sotva holý život s věže útekem uchránil a v krátkém čase zemřel.
²³⁾ Radní protokol, fol. 87 a.
²⁴⁾ Ibidem, fol. 18 b.
²⁵⁾ Ibidem, fol. 259 a.
²⁶⁾ Ibidem, fol. 21 a.
²⁷⁾ Ibidem, fol. 60 a, 69 a, 70 a, b.
²⁸⁾ Ibidem, fol. 217 a.
²⁹⁾ Ibidem, fol. 27 a.
³⁰⁾ Ibidem, fol. 57 a.
³¹⁾ Ibidem, fol. 223 b, 255 a.
³²⁾ Dremsovy paměti.
³³⁾ Radní protokol, fol. 13 b, 27 a.
³⁴⁾ Ibidem, fol. 36 a, b.
³⁵⁾ Ibidem, fol. 40 a.
³⁶⁾ Ibidem, fol. 59 b, 60 a, 69 a, b, 117 b a 128 b.
³⁷⁾ Ibidem, fol. 48 b, 50 b.
³⁸⁾ Ibidem, fol. 101 a, 135 b.
³⁹⁾ Ibidem, fol. 216 b, 217 a, 227 a.
⁴⁰⁾ Ibidem, 260 b.
⁴¹⁾ Ibidem, fol. 222 a.
⁴²⁾ Ibidem, fol. 215 a. Sv. Barborou se zvoní, umírá-li někdo; velkými a všemi toliko o hlavních svátcích; ostatní svátky, jež jsou dispensovány, bez velkých.
⁴³⁾ Radní protokol, fol. 39 b, 55 a, 58 b, 108 b, 139 a, 303 b. Podle smlouvy, podepsané vedle něho ještě primasem V. Drevesem, děkanem Jak. Krausem, inspektorem kůru Fr. J. Angerem a syndikem Janem Jos. Paulym,

měl dodati podle předloženého výkresu stroj dvojkřídlový o 22 mutacích, s dvěma klaviaturami a 3 měchy. Zálohy obdržel hned 300 R a potom po 300 a 200 R mu splácono.

- ⁴⁴⁾ Ibidem, fol. 291 a, 337 a, 360 b, 361 a. Za řezby vymáhal řezbář peníze ještě r. 1770 (Měst. kniha z let 1769—1770, fol. 262).
- ⁴⁵⁾ Ibidem, fol. 60 b, 61 a.
- ⁴⁶⁾ Ibidem, fol. 69 b, 70 a, 71 a.
- ⁴⁷⁾ Ibidem, fol. 71 a.
- ⁴⁸⁾ Ibidem, fol. 86 b.
- ⁴⁹⁾ Ibidem, fol. 217 a.
- ⁵⁰⁾ Ibidem, fol. 277 b. Žádal od oltářů sv. Jana, sv. Barbory a sv. Mikuláše po 70 R, od oltáře sv. Judy Tadeáše 50 R, od hudebního kůru 10 R, za vyčištění sochy P. Marie a dvou andělů na hlavním oltáři 12 R.
- ⁵¹⁾ Dremsovy paměti.
- ⁵²⁾ Ibidem.
- ⁵³⁾ Ibidem.
- ⁵⁴⁾ Radní protokol, fol. 366 a.
- ⁵⁵⁾ Liber memorabilium, fol. 77—78. Zpráva děkana Václava Apltauera asi z května 1810.
- ⁵⁶⁾ Liber memorabilium, fol. 82.
- ⁵⁷⁾ R. 1882 dány na věž i na kostel hromosvody; r. 1883 opraveny omítky vně i uvnitř (na věži cementová omítka), pobita mědí sanktusová vížka, položena nová dlažba místo staré cihelné, zřízeno nové schodiště na kůr místo dřevěného a zasazena barevná skla do oken kněžiště — vše nákladem 3535 zl. Při tom otevřena hrobka proti oltáři P. Marie a učiněny některé nálezy, jež popsal obsírně P. Jan Kukla. (Pam. kniha městská, str. 28.) R. 1892 vymaloval interieur kostela, Boží hrob a postavy apoštolů Fr. Stěpánek v Praze.
- ⁵⁸⁾ Byl vystaven na Jubilejní výstavě v Praze 1891 a koupěn obcí za 11.000 K a k němu kredenční stolec za 600 K.
- ⁵⁹⁾ Mimo to opravil varhany r. 1896 nákladem 1217 zl. F. Skopek z Tábora; r. 1906 darovala rodina Pachtova ciborium; r. 1908 postaven nákladem P. Pauly místo sešlého oltáře sv. Trojice nový oltář se čtyřmi svícny, kameník Husák daroval čtyři kroupky, koupěna nová litá věčná lampa atd. (Knihy důchodenské od r. 1886. Inventář kostela sv. Bartoloměje z r. 1889, doplněný r. 1906 a 1908.)
- ⁶⁰⁾ Popis budovy, podaný vůbec poprvé v J. Soukupově Soupise památek (1903), str. 185—189, se tím doplňuje a částečně i opravuje.
- ⁶¹⁾ Shledalo se to r. 1910 při otlučení omítky.
- ⁶²⁾ Poprvé je zmínka o literátském kůru r. 1558 (Kniha městská od r. 1417, str. 110), kdy odkazuje na knihy literátům Kateřina Kašparka 50 kop gr., co má za louku u Chlouše. R. 1691 výslovně se rozeznává (v listině nalezené v báni Rynářské brány) kůr latinský s varhaníkem a hudebníky. Literáci zanikli po r. 1786, kdy koupil kancionál rorátní za 1 zl.

poslední představený bratrstva Ant. Apeltauer. (Konrád, Dějiny posv. zpěvu staročes. II., 366.)

- ⁶³⁾ Vyobrazeny jsou v Soupise, obr. 259 a 260.
- ⁶⁴⁾ Viz článek Dr. Legis-Glückseliga v Libussa 1855, 412—4. — K. Navrátil, Zpráva o obrazu P. Marie, jeskyni a sv. schodech na Karlově. (Praha 1875.)
- ⁶⁵⁾ P. Janák ve Věstníku Klubu Za Starou Prahu I., 30—31, s 6 obr.
- ⁶⁶⁾ Emler, Decem registra (1881), 383.
- ⁶⁷⁾ Liber memorabilium, str. 9.
- ⁶⁸⁾ Str. 28.
- ⁶⁹⁾ V Místopisném Slovníku II.
- ⁷⁰⁾ V Pam. arch. a místop. XV., 233.
- ⁷¹⁾ Tadra, Soudní akta kons. I. 49.
- ⁷²⁾ Libri erectionum, ed. Borový, II. 213, č. 362.
- ⁷³⁾ Tadra III. 8.
- ⁷⁴⁾ Ibidem III. 117, 154, 201, 272; IV. 46, 48, 273; V. 439; VI. 148, 269.
- ⁷⁵⁾ Ibidem V., 428.
- ⁷⁶⁾ Ibidem VI., 125.
- ⁷⁷⁾ Libri confirmationum VII., 201.
- ⁷⁸⁾ Městská kniha od r. 1417, fol. 24, str. 37.
- ⁷⁹⁾ Ibidem, fol. 27, str. 42. Plat zajištěn na Radňově 8 kopami a v Okově 2 kopami a vymíněno, „jestliže by se přihodilo, že by dědicové tohoto kněze kdy na to kaplanství beze lsti nemohli jmiti, aby toho úroku k svému požitku neobracovali, než aby ty peníze obracovali na chudé neb na záduši a to s vůlí a radou konšel a to, dokudž by kněze k tomu kaplanství nemohli jmiti“.
- ⁸⁰⁾ Ibidem fol. 33, str. 55.
- ⁸¹⁾ Libri erectionum II. 131, č. 246.
- ⁸²⁾ Tadra I. 348.
- ⁸³⁾ Tadra II. 56, 76. Právo patronátní měli tehdy Hanco, farář v Mýtě a Anna, jeho sestra i její děti.
- ⁸⁴⁾ Libri erect. V. 428, 456; IV. 374, č. 52.
- ⁸⁵⁾ Paměti z r. 1675 v Kopiaři, fol. 109a. — Urbář, str. 34.
- ⁸⁶⁾ Manual 1680, fol. 14.
- ⁸⁷⁾ Urbář, str. 35—36.
- ⁸⁸⁾ Ibidem, str. 37—38.
- ⁸⁹⁾ Radní protokol, fol. 239ab, 277b, 278a.
- ⁹⁰⁾ Vížku vystavěl tesař Vojtěch Novák ze Skryšova a báně zasazována za veselého hraní hudby od domácího regimentu mineurů.
- ⁹¹⁾ Při kopání půdy nalezl tu dělník prsten, za nějž obdržel 8 zl. stříbra. (Paměti děk., fol. 51.)
- ⁹²⁾ Při opravě kostela P. Marie r. 1834 byla tato rakev snata s bočního oltáře, opravena a obarvena a pak s velkou slávou přenesena k svatému Vítu. Průvod tvořily cechy s prapory, kněží, učitelé s žáky, profesori a hudba, střílelo se z hmoždírů. (Zápis ševce Jak. Rubyka v truhle pod hlavou Jana Nepom., nalezený r. 1901.)

- ⁹³⁾ Jich podrobný popis pro účely monografie sestavil pan PhC.J. Dobiaš v Pelhřimově.
- ⁹⁴⁾ Srovnej Fr. Ekert, Církev vítězná, životy svatých a světic božích. II. (1894), 576—579.
- ⁹⁵⁾ Vzácný, bohužel necelý exemplář kázání (12 str.) má p. Tom. Teverný v Pelhřimově.
- ⁹⁶⁾ Zápisky o kapli P. Marie (od str. 16 jinou rukou, str. 17—19 přepis z 2. pol. XIX. stol.) v maj. téhož. Viz i Kopiař fol. 178—180, 204—206 a Pam. knihu městskou str. 243.
- ⁹⁷⁾ Listina darovací vymazána r. 1748 se svolením konsistoře.
- ⁹⁸⁾ Při kladení základů spadl s lešení 55letý Jiří Tesař, ale zůstal bez úhony. (Zápisky v maj. pana T. Teverného.)
- ⁹⁹⁾ Kopiař fol. 204b—206a.
- ¹⁰⁰⁾ Soupis lc. 201.
- ¹⁰¹⁾ Na chambraně oválného okna na severu je vyryt emblem zámečnický (dva klíče křížem) a nápis: WEN LAC 1800. Souvisí-li to nějak z životem Lackovým († 1768), těžko říci.
- ¹⁰²⁾ Urbář str. 38, 39, 40.
- ¹⁰³⁾ Viz kapitolu II., čís. 2.
- ¹⁰⁴⁾ R. 1897 obnovil nástropní fresky Ant. Štěpánek, prof. reálky v Kostelci nad Orlí, r. 1898 zakoupen pozitiv, r. 1904 oltáře a kazatelna pozlacené a polychromovány (nákl. 1560 K), staré lavice a rámy natřeny (84 K) a 4 nové lavice opatřeny (200 K); nový obraz na hlav. oltáři a opravu dvou poboč. oltářů provedl V. Foerster (700 K).
- ¹⁰⁵⁾ Jak lid často mění a kombinuje události, dá se ukázati právě na tomto případě. Fakt zcela věrohodný a analogií odjinud podepřený, že totiž boží muka stala se bodem, kolem něhož stavitel vyměřil půdorys kaple, časem se v lidu změnil tolik, že hledána varianta tak nevěrohodná, že obraz P. Marie z kapličky (dnes kaple sv. Floriána) u cesty ke Stráži vedoucí byl řezbářem Vítem obratně vyříznut a na bedrech dvou silných volů převezen do kaple P. Marie, kde byl zasazen do připraveného pilíře. K vytvoření této pověsti, jež se udržuje v rodině řezbáře Víta a již v soukromém dopise sdělil řediteli V. Petřů r. 1902 76letý ředitel Jos. Krubner, vedla asi okolnost, že na oltáři z bývalých muk zůstává sice obraz Pomocné Matky Boží, ale protože byla kaple božích muk vysvěcena na den Navštívení P. Marie, že v tento den býval obraz Navštívení v rámci přes původní obraz zavěšován. Je možno, že boží muka byla při zakládání kaple poněkud posunuta, ale v tom rozsahu, jak pověst dobou narostlá chce, práce podnikány v XVIII. stol. jistě nebyly.
- ¹⁰⁶⁾ R. 1767 přelil sem jeden zvon A. Pögel, zvonář v Budějovicích.
- ¹⁰⁷⁾ Založena Jesuity r. 1639. (Viz Dr. H. Tietze, Oesterr. Kunsttopographie II. (Stadt Wien). 1908, str. 232 sl., obr. 255.)
- ¹⁰⁸⁾ Vratěnín (Fratting), městys na silnici vídeňské. (F. J. Schwoy, Mähren III. [1794], 208—9; Gr. Wolny, Mähren III. [1837], 543—5). Nečitelné jméno je asi Drholec (Dürnholz). (Gr. Wolny lc. II., 1. (1836), 283—4).

- ¹⁰⁹⁾ Kaple byla 3 sáhy dlouhá, 1½ sáhu široká a 1½ sáhu vysoká, jak se prý „všudy skorem na jednu míru staví“.
- ¹¹⁰⁾ To ještě jednou stanoveno v kšaftě z 8. května 1706 a mimo to vyměněno, aby zahrady i peníze připadly ihned řádu piaristů, kdyby se skutečně jeho sídlo v Pelhřimově zřídilo. (Archiv města Tábora E IV. I.)
- ¹¹¹⁾ Urbář, str. 40—41.
- ¹¹²⁾ R. 1828 opraveno dřevěné schodiště 10.000 šindely, r. 1845 byl již návrh na odstranění jeho a vystavění schodiště kamenného. D. R. 39/8.
- ¹¹³⁾ Vyskytuje se ještě na nejstarších fotografiích města.
- ¹¹⁴⁾ Paměti pana Rud. Křepelky v Pelhřimově.
- ¹¹⁵⁾ Votivní kámen mramorový s obšírným nápisem, jenž býval zazděn v lodi, je nyní ve sbírkách musejních v Pelhřimově. (Soupis lc. 205—206.)
- ¹¹⁶⁾ V knize městské od r. 1417: r. 1485 daroval sem Mikuláš Vampluk stříbrný kalich (str. 66); r. 1490 Jan Rolich čtyři svícny cínové, dvě ampulky, ubrus, dvě sošky pozlacené; r. 1491 týž zláčený kalich s patenou, ornát červený s celou soupravou, dvě pušky, lžičku stříbrnou v tafetovém pytlíčku, zvonec, missál vázaný a mošnu koženou (str. 66); poslední zapsaný dar je z r. 1510.
- ¹¹⁷⁾ Ten letopočet byl napsán na kněžišti pod římsou. (Soupis lc. 205.)
- ¹¹⁸⁾ Podle Soupisu (lc. 206.) byla na zdi místy sgrafittovaná rustika.
- ¹¹⁹⁾ Kopiař fol. 135a—139b.
- ¹²⁰⁾ Urbář, str. 42.
- ¹²¹⁾ Kniha oblig. fol. 148.
- ¹²²⁾ Dremsa, Paměti.
- ¹²³⁾ V městské knize od r. 1417 připomínají se boží muka u obecní cesty do města již r. 1449.
- ¹²⁴⁾ Do r. 1862 stála na mostě samém; když velká voda toho roku most strhla, zůstala neporušena a postavena pak opodál. (Zápisky děkana P. Holého.)
- ¹²⁵⁾ Urbář, str. 27—28.
- ¹²⁶⁾ Stavební ruch je záhy vytlačil na jiné místo.
- ¹²⁷⁾ R. 1911 přenesena na protější stranu.
- ¹²⁸⁾ Zcela podobná, tabulová boží muka od XV. stol. nacházíme hlavně v Bavorsku.
- ¹²⁹⁾ Viz Soupis lc. 169—172.
- ¹³⁰⁾ Viz V. Petřů, K dějinám našich hřbitovů v Čes. jihu 1905.
- ¹³¹⁾ R. 1740 a 1756 byl tak přeplněn, že nezbývalo místa ani na jediný hrob, dokud několik starších nevykopali. Urbář, str. 36.
- ¹³²⁾ Několik měšťanů sice žádalo v říjnu r. 1791, aby hřbitov byl „prostředkem přípisu na sl. král. úřad krajský“ opět otevřen, poněvadž prý stojí na předměstí a ne v městě a poněvadž zejména v zimě je obtížno choditi s mrtvým tělem až k P. Marii, ale marně.
- ¹³³⁾ R. 1897 při obnově kostela otevřena i krypta a nalezeny v ní 34 rakve celé, z dubového dřeva a několik porušených.
- ¹³⁴⁾ Petřů lc. udává asi nesprávně r. 1807; zpráva o r. 1830 čerpána přímo z archivu.

- ¹³⁵⁾ Mřížové dvěře kul Jan Rudle, zámečník v Praze a staré, věnované kolem r. 1830 rodákem Ludv. Jarošem, přeneseny do postranního vchodu.
¹³⁶⁾ R. 1909 byl přenesen ze svého původního místa ke vchodu.

KAPITOLA III.

- ¹⁾ Viz Z. Winter, Kulturní obraz českých měst I. (1890), 347—616.
²⁾ Obecní lázeň před r. 1431 (tehdy o tom nalezena v knihách zpráva a starší lidé se na to pamatovali) byla prodána (kniha městská od r. 1417, fol. 12, str. 13); roku 1441 sluje Jakoubkovic (ibidem fol. 17, str. 23.) a Jakoubek lazebník ji pozůstává r. 1450 ženě Maruši a dětem Pešovi, Ondráčkovi, Elšce a Afře (ibidem str. 35); z let sedmdesátých XV. stol. je zachována i taxa lázeňská za mytí, pouštění žilou, sázení baněk a holení dětí (ibidem str. 59) a z téže asi doby zpráva, že se chudým lázně v pondělí po suchých dnech zdarma topí (ibidem fol. 32, str. 53). — Panský (obecní) dvůr s horní a dolní branou, kolnami a stodolami, řeznickým krámem, hospodářským úřadem a byty správce a čeledi stál před Solní brankou na místě všeobecné nemocnice; na dvoře uprostřed byla velká kašna k napájení dobytka, za dvorem štěpnice, chmelnice a zelinářská zahrada (urbář 43—44); na pláně z r. 1777 (viz přílohu) vidíme ještě původní půdorys, před proměnou na nemocnici. — *Pazderna*, dřevěné stavení, stála na konci předměstí k Starému Pelhřimovu a sloužila měšťanům k úpravě lnu (urbář 49—50). — *Strážnice* na rynku pro vojáky postavena generálem Picklem r. 1751 a zbořena zase r. 1789 (urbář 27—28); zachoval se její půdorys na pláně z r. 1777 (B), ale ne vyobrazení. Za strážnici v XVIII. stol. také sloužila malá budova (čís. 87), přilepená jako pokračování bývalých řeznických kotců (tak zv. huntýřů) u domu čp. 13. Její zboření v červnu 1910 velmi poškodilo pohled na náměstíčko před bývalou radnicí. — K veřejným objektům, již zaniklým, je třeba počítati i smutné nástroje mučící a hrubě trestající před celou obcí; známá váha, klec nebo lopata pro pekaře, kteří pekli malé housky, zakreslená i na pláně z r. 1777, byla až do poč. XIX. stol. nad rybníčkem u Pánkovy branky (Polesný v C. S. P. S. C. XVII., 105 a pozn. 42.); *stínadla* byla v místě, kde se stýká silnice pražská s cestou k Radětinu (zápisky děk. Holého) a stála tu až do r. 1788, kdy z nařízení císařského zbořeny pranýř, stínadla i šibenice na kopci ke vsi Skrejšovu. Zachovala se jen část *pranýře*, spodní jeho třetina; byl podle forem z první polovice XVII. stol. kamenný, tvaru hranolu na patce svrchu zaoblené, a stál na nároží věznice (dosud tam patka jako nárazník); po odstranění byl zazděn do zdiva okresní nemocnice, r. 1906 při bourání nalezen a z části užit při stavbě nového hřbitova.
³⁾ V podkroví je dobře znáti, jak se váže gotická část s renaissanční, pozdě zbarokovanou částí.
⁴⁾ Šoukup, Soupis lc., 159.
⁵⁾ Ze se již tehdy klenulo, vysvítá i ze zprávy r. 1768, že bylo nutno po požáru starou klenbu v radní síni snést. Kromě toho fakt, že schodiště

do radnice (z XVIII. stol.) zakrývá polovici jedné okenní arkády, svědčí o tom, že zvětšení měřítka (z dvou na jedno patro) provedeno již v XVII. stol.

- ⁶⁾ Pro tíhu materiálu byla tehdy horní část prejzů snesena a nahrazena červeně natřeným plechem.
⁷⁾ Obsaženo v radním protokole na listech 21—397.
⁸⁾ Zajímavé je, jak na námitku obrstovu, že zeď radnice do uličky (totiž k solnici) je špatná, odpověděl stavitel, že „svět dříve spadne než ona“.
⁹⁾ Q. Jahn přijel schválně do Pelhřimova zaříditi malování; zprvu měl je prováděti malíř ze Želiva, pak zadána V. Hubaciovi. Radní protokoly, fol. 220, 299, 307, 311, 327, 347, 351—2, 356, 368.
¹⁰⁾ 26. a 29. října povoluje J. M. C. na vystavění arestu 1600 zl.; z fondu věznice dáno na to 1091 zl. 13 kr., ostatek strhli za komorní činži atd.
¹¹⁾ Poněkud se dá o jeho formě souditi podle plánu z r. 1777.
¹²⁾ Až do r. 1487 byly schůzky rady u purkmistra.
¹³⁾ Podle vyprávění pana Rud. Křepelky byly na domě obrazy rytířů a koňských hlav; dům měl dva štíty, ale byl v polovici XIX. století velmi zpuštělý.
¹⁴⁾ Urbář, 26—27.
¹⁵⁾ Městská kniha z r. 1417, str. 13, 20, 28, 34, 65, 78, 91.
¹⁶⁾ Kopiář fol. 79b.
¹⁷⁾ Urbář, 48—49.
¹⁸⁾ Ibidem 44, 47—48.
¹⁹⁾ Městská kniha od r. 1417, 80 a 92.
²⁰⁾ Městský archiv D. R. 39/43, D. R. 44/45.

KAPITOLA IV.

- ¹⁾ Literaturu pro XIII. až XVII. století viz: Zíbrt, Bibliografie české historie II., 1008—12, 1048, 1086—8; III., 70—73, 214—22, 342—3, 388—92, 406—20, 541—49, 665—713.
²⁾ Uvádím k informaci několik hlavních knih z poslední doby: C. Gurlitt, Im Bürgerhaus. (Dresden 1888.) — F. Schultze, Bürgerhäuser in Osna-brück. (1894.) — Dr. J. Hunziker (po jeho smrti pokračuje Dr. C. Jecklin), Das Schweizerhaus. (Aarau, do r. 1908 3 sv.) — W. Fiedler, Das Fachwerkhaus. (Berlin 1903.) — Dr. Fr. Hirsch, Konstanzer Häuserbuch. (1906.) — R. Anheisser, Altschweizerische Baukunst. (Bern 1906—7.) — R. Hinderer, Alte schweizerische Bauweise. (Frankfurt a. M. 1907.) — O. Schell u. W. Fülle, Altbergische Häuser in Wort und Bild. (Barmen 1907.) — Fr. Zell, Volkstümliche Bauweise in der Au bei München. (Frankfurt a. M. 1907.) — H. Göbel, Das süddeutsche Bürgerhaus. (Dresden 1908.) — P. Mebes, Um 1800. 2 sv. (München, 1908.) — W. Melhop, Alt-Hamburgische Bauweise. (Hamburg 1908.) — M. Miller, Bürgerliche und ländliche Bauwerke der Rheinpfalz. (Frankfurt a. M. 1908.) — A. Schirmer, Altbürgerliche Bauweise. (Stuttgart 1908.) — O. Stiehl, Die Sammlung und Erhaltung alter Bürgerhäuser. (Berlin,

1908.) — Dr. R. Struck, Das alte bürgerliche Wohnhaus in Lübeck. (Lübeck 1908.) — Dr. W. Dietrich, Beiträge zur Entwicklung des bürgerl. Wohnhauses in Sachsen im XVII. u. XVIII. Jahrhdt. (Leipzig, 1909.) — Basler Bauten des XVIII. Jahrhdt. (Basel 1910.) — Das Bürgerhaus in der Schweiz. I. Kanton Uri. (1910.) — J. A. Gotch, The Growth of the English House. (1100—1800.) (London 1910.) — Dr. Rich. Scheibner, Das städtische Bürgerhaus Niedersachsens. (Dresden, 1910.) — H. Vogts, Das Mainzer Wohnhaus im XVIII. Jahrhdt. (Mainz, 1910.) — M. Creutz, Das Kölner Wohnhaus seit der Renaissance (Mitt. des Rhein. Vereins für Denkmalpflege u. Heimatschutz 1910—1911.) — Das Engandiner Haus. (Basel. b. r.) — Spousta materiálu přinesla tři alba ze sbírky Gerlacha a Wiedlinga ve Vidni Die Quelle: Volkstümliche Kunst- (1904 a 1911) a Unterfranken (1907). — Něco materiálu přinesl též Styl I. čís. 10. — 12. Starší literaturu viz Bergner, Handbuch der bürgerl. Kunstaltertümer. (1906, 204—5.)

³⁾ Vyjimku činí hlavně svazky VII. (Klatovy), XIV. (J. Hradec), XXIX. (Litomyšl), XXX. (Stříbro), XXXIII. (Písek) a XXXIV. (Náchod).

⁴⁾ Čteme-li na př. r. 1542, 1556, 1564, 1567 o sladovně při domě (Měst. kniha od r. 1417, fol. 51, str. 91, 102, 117, 122), r. 1546 o podloubí při domě Jana Chaba (ibidem 91), r. 1564 o žlabech do ulice, společných vždy dvěma domům (ibid. 117) nebo že r. 1567 stavěl Adam Horník dům na spáleništi Chabovském (jako svůj druhý dům) se zetěm „vedle rozkázání jeho milosti pána“ (ibid. 67, str. 122), je asi vše, co podává o soukromých domech nejstarší písemný dokument archivní. Nezvěstna je nyní „nová kniha popisní“ z r. 1573, o níž píše V. Petrů v „Čes. jihu“ I. (1873), č. 28., že jsou v ní všechny domy v městě i v předměstích podle čtvrtí uvedeny. Z pozdějších pramenů dovidáme se, že r. 1683 byly při domě Syxtovském „opatřovány pilíře“ (Manual 1680, fol. 89a), že se měšťanům zapůjčoval za 12 kr. provaz obecní k vytahování žlabů (roku 1760 činilo celkem toto nájemné 2 zl. 54 kr. Urbář 61), na něž dříví dostávali měšťané od obce zdarma (r. 1768 zmínka v Radním protokole, fol. 104 a, b). Odhady domovní máme jenom dva: r. 1781 stál dům čp. 106 v Hrnčířské ulici 381 zl. 15 kr. a obsahoval dřevěnou sednici, dvě komory, loch, kuchyni, dva chlívky a zahrádku; r. 1795 dům čp. 5 na náměstí odhadnut na 3303 zl. a měl nahoře dva pokoje, předsín, kuchyň, dole krám klenutý s malým pokojíkem vedle, předsín, pak sklep, dvě sklenuté a dvě zděné stáje a prádelnu. Suchý popis dává aspoň přibližně obraz kupeckého domu a chalupy domkářské na konci XVIII. stol.

⁵⁾ Viz první zpracování vůbec v Soupise lc. str. 161—4, 169, 184.

⁶⁾ Podloubí jsou skoro vesměs zazděna nebo zabrána krámy; otevřené se zachovalo jen v čís. 29. na náměstí a čís. 37—39 v Růžové ulici, lomené oblouky zazděné je možno sledovati ve fačádě domů čp. 28 a 63.

⁷⁾ Vzácnou výjimkou byl asi dům č. 27, který měl podle svědectví p. R. Křepelky fačádu zdobenou sgrafitem.

⁸⁾ Radní protokoly fol. 18 a, b) a 32 a).

⁹⁾ K. Polesný a Zd. Wirth ve Věstníku Klubu za Starou Prahu I., 62, se 4 obr.

KAPITOLA V.

¹⁾ Viz články L. Niederle (str. 11—12), F. A. Šuberta (21—22 a 31—34) a Em. Kováře (546—547) v díle: Národopisná výstava československá (1897).

²⁾ Na valné hromadě zvolen definitivní výbor a přečteny místodržitelstvím povolené stanovy, čímž činnost musejního spolku uzavřena; trval tedy jen od 15. září do 17. listopadu 1901. Těžko je dnes vystopovati příčiny, proč zájem o práci tak záhy utuchl. Zachované tři zápisy o schůzích nepodávají k tomu vysvětlení.

³⁾ Viz J. Soukup, Soupis památek uměl. a histor. v polit. okrese pelhřimovském (1903), 47—48, obr. 55—59.

⁴⁾ Že spolek nepokračoval ve své činnosti sběratelské a ochranné, jest litovati i z jiných důvodů: podnítilať totiž i krátká jeho činnost podnikavost obchodníka kožemi Konšteina, upozornivši jej na poměrně výnosný obchod starožitnostmi. Jemu děkuje bohužel město ztrátu mnohé cenné a unikátní věci, jež zaprodána do ciziny.

⁵⁾ Dnes má musejní spolek průměrně 100 členů; město přispívá na jeho úkoly ročně 800 K, spořitelna 100 K a okres se zavázal zřídit svým nákladem selskou světnici.

⁶⁾ Krok k uskutečnění musejního domu učiněn právě v polovici června 1911 tím, že se městská rada usnesla postupně propůjčovati museu místnosti v zámku.

⁷⁾ Viz zprávu v Časopise spol. přátel star. českých v Praze XVI., 173—174.

⁸⁾ Viz J. Soukup, Soupis (1903), 301—3, obr. 382, 383, 385.

⁹⁾ Viz ibidem 159—160, obr. 198.

¹⁰⁾ Viz ČSPSC XIX., 27 a Jihočeský Kraj I., 30, 71.

¹¹⁾ Viz Jihočeský Kraj II., 125. Monografii o Juhnovi chystá říditel dr. J. V. Novák v Jindř. Hradci.

¹²⁾ Dr. K. Polesný v Jihočeském Kraji II., 35—7 sl. Viz i V. Petrů v Programu c. k. gymnasia pelhř. 1873 a Zíbrt, Bibliografie české historie I., 189.

¹³⁾ Letos získán z diecesního musea v Českých Budějovicích tak zv. urbář říčanský od r. 1550, prodaný v dražbě r. 1907 a opsány listiny pelhřimovské z musejního archivu tábořského.

¹⁴⁾ Archiv byl srovnán drem K. Polesným a uložen do krabic podle vzoru musea brněnského.

¹⁵⁾ Viz Věstník Klubu za Starou Prahu I., 30—31, 48, 56, 62.

¹⁶⁾ Styl I., 353—354.

OBSAH

	Strana
TITULNÍ LIST (návrh <i>V. H. Brunnera</i>)	3
ÚVODEM	5
I. ČÁST. Napsal <i>dr. K. Polesný</i>	9— 49
I. Z DOB NEJSTARŠÍCH	9— 11
II. K SAMOSTATNOSTI A SVOBODĚ	12— 18
III. O PELHŘIMOVSKÝCH SOUKENÍČÍCH V 16. A 17. STOLETÍ. (Kapitola z měšťanského života)	19— 28
IV. V DOBĚ VÁLEK A ÚPADKU	29— 34
V. PO VÁLCE TŘICETILETÉ	35— 44
VI. Z MINULOSTI V PŘÍTOMNOST	45— 49
II. ČÁST. Napsal <i>dr. Zd. Wirth</i>	53—122
I. STAVEBNÍ VÝVOJ MĚSTA. OPEVNĚNÍ	53— 72
II. KOSTELY A HRBITOVY	73—102
III. MĚSTSKÉ VEŘEJNÉ BUDOVY	103—108
IV. MĚŠŤANSKÉ DOMY	109—118
V. MĚŠŤSKÉ MUSEUM	119—122
POZNÁMKY:	
Prameny a literatura. Ikonografie. Plány	125—129
Pozn. k I. části (kap. I.—VI.)	130—146
Pozn. k II. části (kap. I.—V.)	147—159
PŘÍLOHY. Plán města z r. 1777. Tab. I.—XLVIII. (obr. 1.—62.)	

PŘÍLOHY

(Číslo 1. zařazeno před stranu 7., číslo 2. před str. 51.)
Originály jsou až na čís. 6, 32, 34, 46, 47 a 49 vesměs
z majetku musea.

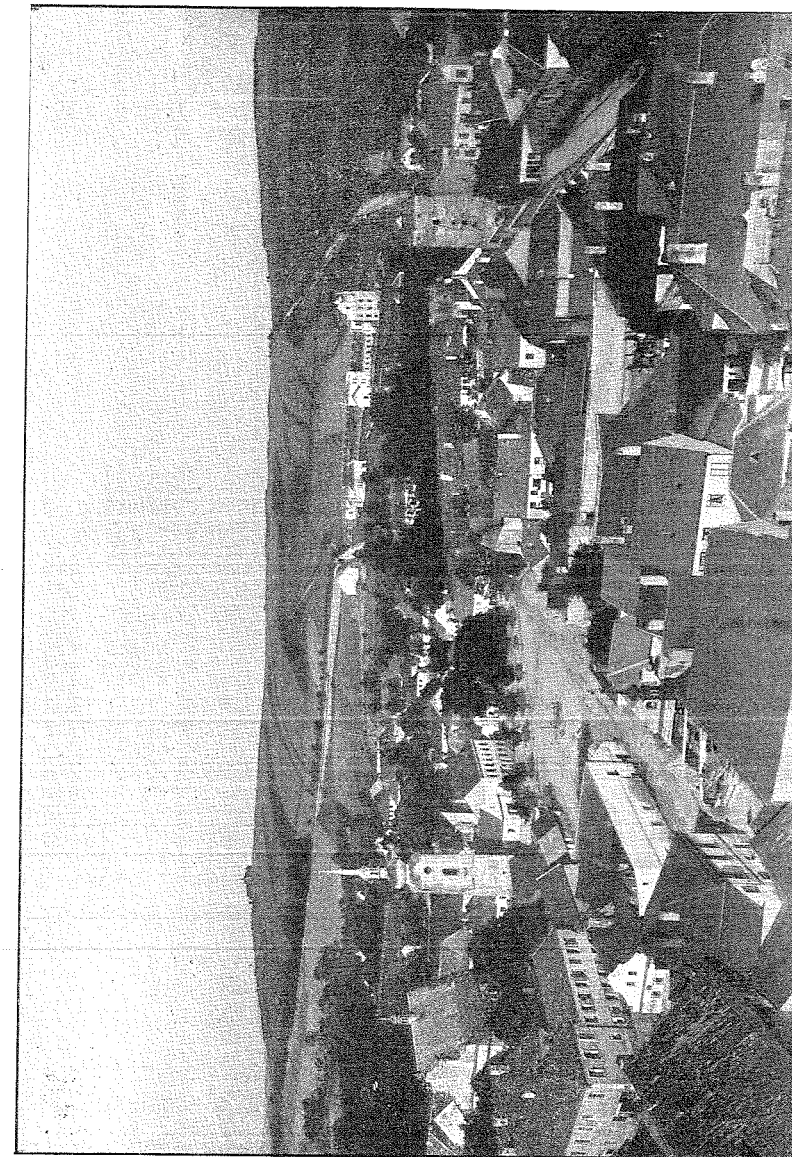
SEZNAM PŘÍLOH.

PLÁN MĚSTA z r. 1777, kreslený domácí posádkou c. k. mineurů a věnovaný magistrátu.
 Reprodukováno podle ručně kreslené kopie, na níž topografické názvy přeloženy z němčiny do češtiny. (Světlotisk, $\frac{1}{3}$ skut. vel.)

TAB.	I.	1. J. B. Juhn, Pohled na Pelhřimov r. 1811. Kolor. mědirytina. (Ryl G. Döbler v Praze.)
"	II.	2. J. B. Juhn, Pelhřimov r. 1812. Mědirytina na výuč. listě.
"	III.	3. Pohled na část města kolem sv. Víta s věže děk. kostela. (Fot. Šechtl a Voseček.)
"	IV.	4. Celkový pohled od východu. (Fot. † J. F. Kopřiva.)
"	V.	5. " " s Jihlavské silnice. (Fot. cca 1876.)
"	VI.	6. " " od severu. (V majetku pí. A. Friedové ve Vršovicích.)
"	VII.	{ 7. Pohled s lucerny Hor. brány k náměstí. (Fot. J. Fried.)
8. Náhon, příkop, parkán a vysoká zeď na Příkopech. (Fot. Šechtl a Voseček.)
"	VIII.	9. Parkán za domy čp. 42—46. (Fot. Šechtl a Voseček.)
"	IX.	10. Horní brána od jihu. (Fot. † J. F. Kopřiva.)
"	X.	11. " " " severu. (Fot. Šechtl a Voseček.)
"	XI.	{ 12. Pavlač na Horní bráně. (" " ")
13. Horní brána od jihozápadu. (Fot. J. Fried.)
"	XII.	14. Dolní brána od východu. (Fot. Šechtl a Voseček.)
"	XIII.	15. " " " od západu. (Fot. † J. F. Kopřiva.)
"	XIV.	16. Pohled k Dol. bráně od náměstí (Fot. † J. F. Kopřiva.)
"	XV.	{ 17. Pohled k Dol. bráně z kamenného mostu před r. 1900. (Fot. K. Polesný.)
18. Průlom po Pánkové brance. (Fot. J. Fried.)
"	XVI.	19. Solní branka. (Fot. Šechtl a Voseček.)
"	XVII.	20. Pohled do severozáp. kouta náměstí. (Cca 1870.)
"	XVIII.	21. " " na záp. stranu náměstí. (Cca 1870.)
"	XIX.	22. " " na náměstí v den týdenního trhu. (Fot. † J. F. Kopřiva.)
"	XX.	23. " " do severovýchod. kouta náměstí. (Cca 1870.)
"	XXI.	24. " " do severozáp. kouta náměstí. (Cca 1870.)
"	XXII.	25. " " do jihozáp. " " (Cca 1870.)
"	XXIII.	26. " " z náměstí do Dolní ulice. (Cca 1890.)
"	XXIV.	27. Věž u kostela sv. Víta. (Fot. † J. F. Kopřiva.)
"	XXV.	28. Kostel sv. Víta od západu. (Fot. Šechtl a Voseček.)
"	XXVI.	29. Děk. kostel od západu. (Fot. Šechtl a Voseček.)
"	XXVII.	30. U děk. kostela. I. (Fot. Šechtl a Voseček.)
"	XXVIII.	31. U děk. kostela II. (Fot. Šechtl a Voseček.)
"	XXIX.	32. Bývalý hlav. oltář v děk. kostele. (Fot. † J. F. Kopřiva.)
"	XXX.	33. Kaple P. Marie od severovýchodu. (Fot. † J. F. Kopřiva.)

- TAB. XXXI. 34. Oratoř v kapli P. Marie. (Fot. † J. F. Kopriva.)
 " XXXII. 35. Kaple P. Marie od jihozápadu. (Fot. J. Fried.)
 " 36. Kostel Božího Těla. (Fot. Jos. Vasyka.)
 " XXXIII. 37. Děkanství a kaplanky. (Fot. Šechtl a Voseček.)
 " XXXIV. 38. Stará radnice, věznice a Solní branka. (Fot. Šechtl a Voseček.)
 " XXXV. 39.—40. Freska na stropě síně ve staré radnici. (Fot. Šechtl a Voseček.)
 " XXXVI. 41. Dům čp. 17-I. na náměstí. (Fot. † J. F. Kopriva.)
 " XXXVII. 42. Domy čp. 4, 5, a 6—I. na náměstí (Fot. † J. F. Kopriva.)
 " XXXVIII. 43. Domy čp. 32 a 33-I. na náměstí (Fot. Šechtl a Voseček.)
 " XXXIX. 44. Růžová ulice s podloubími. (Fot. Šechtl a Voseček.)
 " 45. Podloubí v Růžové ulici. " " "
 " XL. 46. Dům čp. 62. v Dolní ulici. (Fot. † J. F. Kopriva.)
 " 47. Dům čp. 38. v Růžové ulici. " " "
 " XLI. 48. Pohled na zadní čela domů od děkanství. (Fot. Šechtl a Voseček.)
 " 49. Domy čp. 21 a 22 v Horní ulici. (Fot. † J. F. Kopriva.)
 " XLII. 50. Dům čp. 203 na Příkopech. (Fot. Šechtl a Voseček.)
 " 51. Domy čp. 115 a 114 v Hrnčírské ulici. (Fot. Šechtl a Voseček.)
 " XLIII. 52. Domy čp. 205, 112 a 113 v Hrnčírské ulici. (Fot. Šechtl a Voseček.)
 " 53. Domy čp. 58 a 59-II. v Solní ulici. (Fot. Šechtl a Voseček.)
 " XLIV. 54. Pod Dolní branou. I. Ke sv. Vítu. (Fot. Šechtl a Voseček.)
 " 55. Motiv z Komenského ulice. (Fot. J. Fried.)
 " XLV. 56. Pod dolní branou. II. Ke kamen. mostu. (Fot. Šechtl a Voseček.)
 " 57. Na Příkopech. (Fot. Šechtl a Voseček.)
 " 58. U vantrok. (Fot. J. Fried.)
 " XLVI. 59. Obecní špýchar. (Fot. Šechtl a Voseček.)
 " 60. Pohled na prostř. mlýn a kostel sv. Víta. (Fot. † J. F. Kopriva.)
 " XLVII. 61. Kaple sv. Jana „na obci“. (Fot. † J. F. Kopriva.)
 " XLVIII. 62. Pohled na Dolní bránu z „obce“. (Fot. B. Fišer.)

III.

3. POHLED S VĚŽE DĚK. KOSTELA.

IV.

4.

CELKOVÝ POHLED S JIHLAVSKÉ SILNICE.

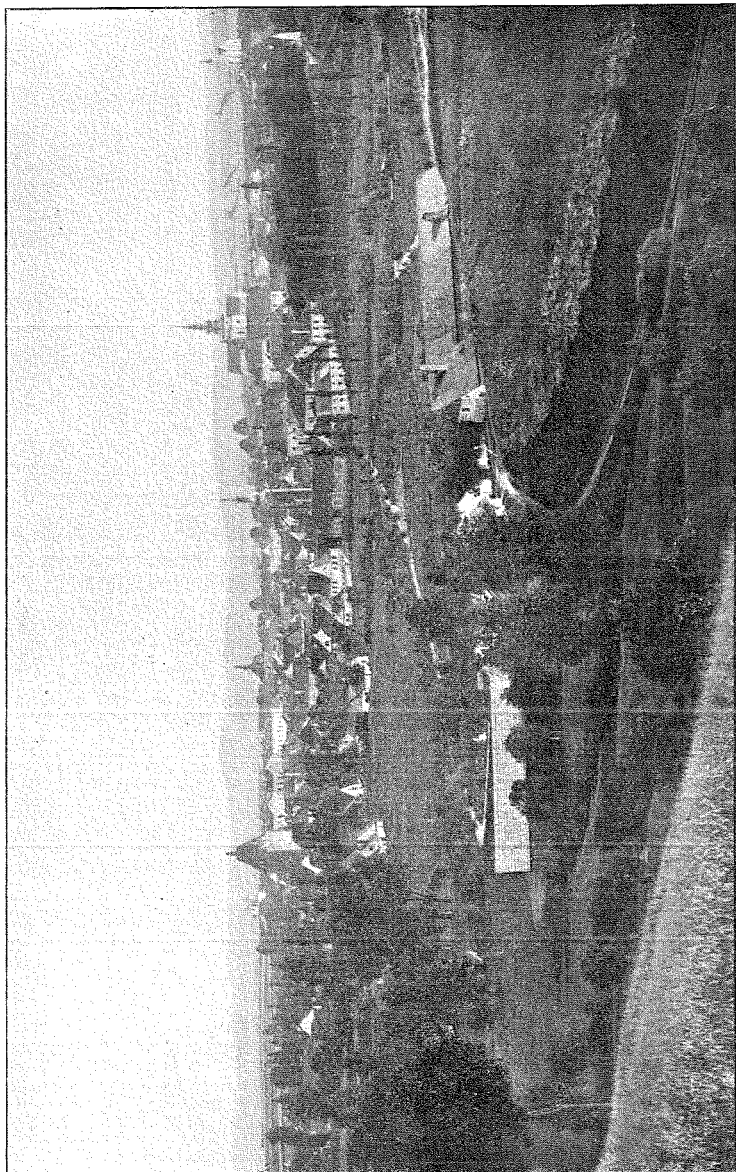

V.

5.

CELKOVÝ POHLED OD VÝCHODU.

VI.

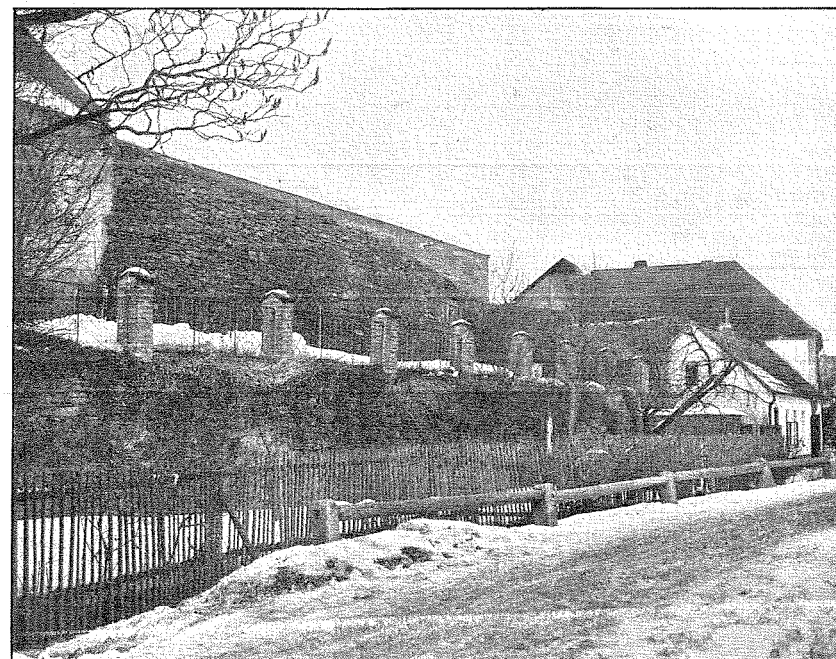
CELKOVÝ POHLED OD SEVERU.

6.

VII.

7. POHLED S HORNÍ BRÁNY NA STAROU RADNICI A DĚK. KOSTEL.

8

NA PŘÍKOPECH.

VIII.

9.

NA PARKÁNĚ.

IX.

10.

HORNÍ BRÁNA OD JIHU.

11.

HORNÍ BRÁNA OD SEVERU.

12

PAVLAČ NA HORNÍ BRÁNĚ.

13.

HORNÍ BRÁNA OD JIHOZÁPADU. |

XII.

14.

DOLNÍ BRÁNA OD VÝCHODU.

XIII.

15.

DOLNÍ BRÁNA OD ZÁPADU.

XIV.

16. POHLED K DOLNÍ BRÁNĚ ULICÍ Z NÁMĚSTÍ OD ZÁPADU.

XV.

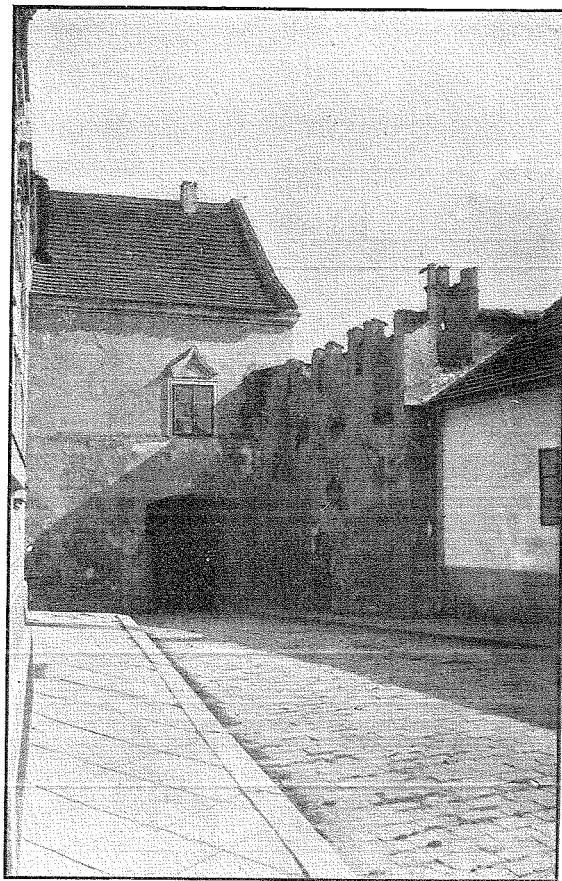

17. POHLED NA DOLNÍ BRÁNU Z KAMENNÉHO MOSTU.

18. PRŮLOM PO PÁNKOVĚ BRANCE.

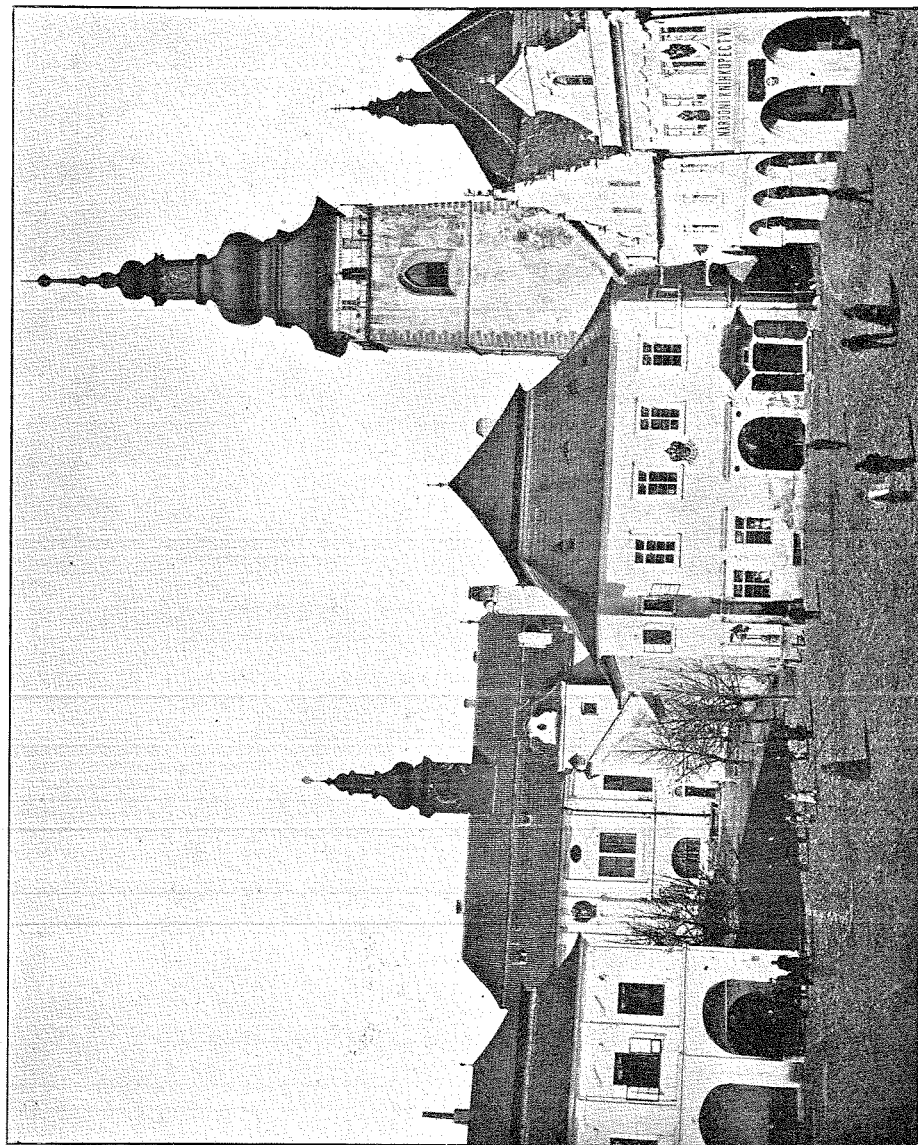
XVI.

19.

SOLNÍ BRÁNA.

XVII.

20.

POHLED DO SEVEROZÁPADNÍHO KOUTA NÁMĚSTÍ.

XVIII.

21.

POHLED NA ZÁPADNÍ STRANU NÁMĚSTÍ.

XIX.

22.

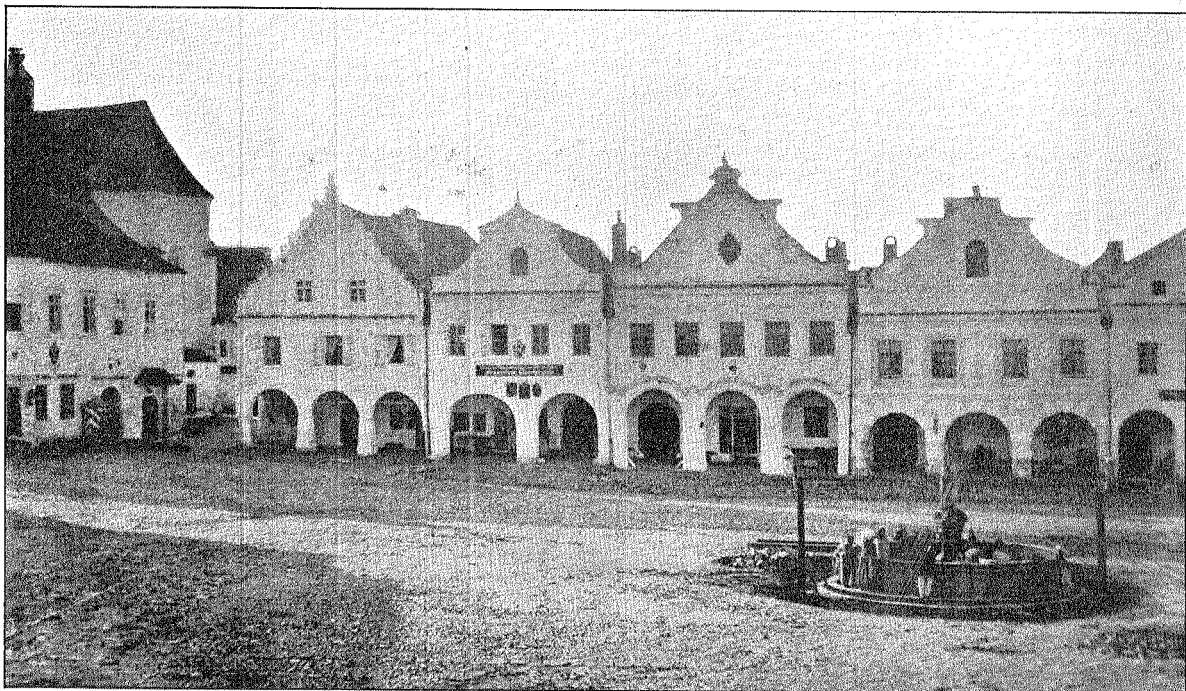
NÁMĚSTÍ V DEN VÝROČNÍHO TRHU.

XX

23.

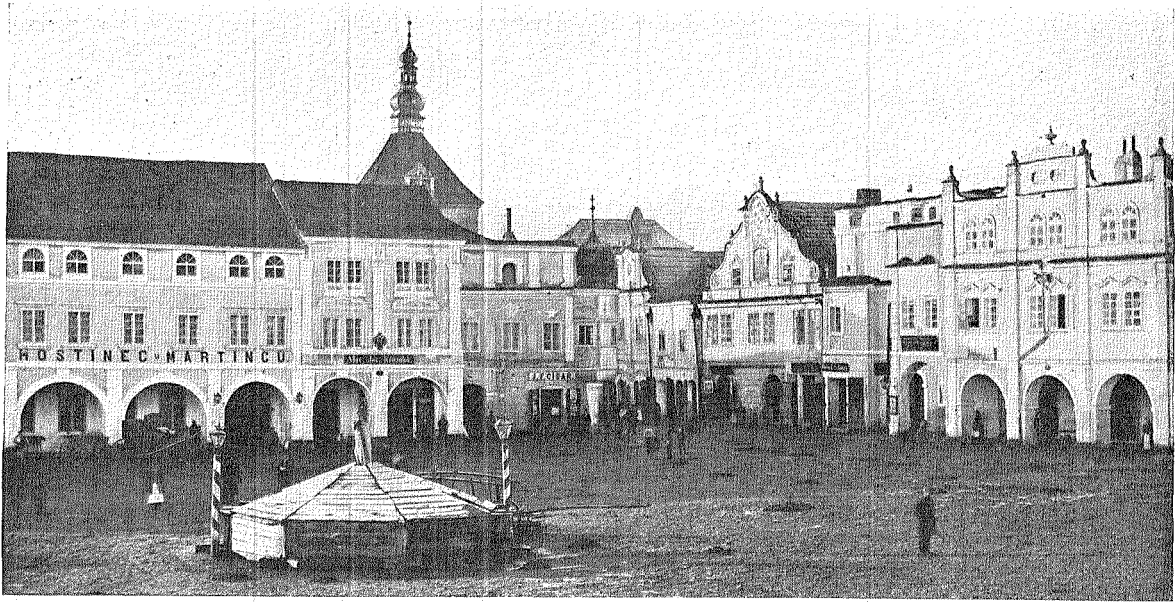
POHLED DO SEVEROVÝCHODNÍHO KOUTA NÁMĚSTÍ.

XXI

24.

POHLED DO SEVEROZÁPADNÍHO KOUTA NÁMĚSTÍ.

25.

POHLED DO JHOZÁPADNÍHO KOUTA NÁMĚSTÍ.

XXII

26.

POHLED Z NÁMĚSTÍ DO DOLNÍ ULICE.

XXIII

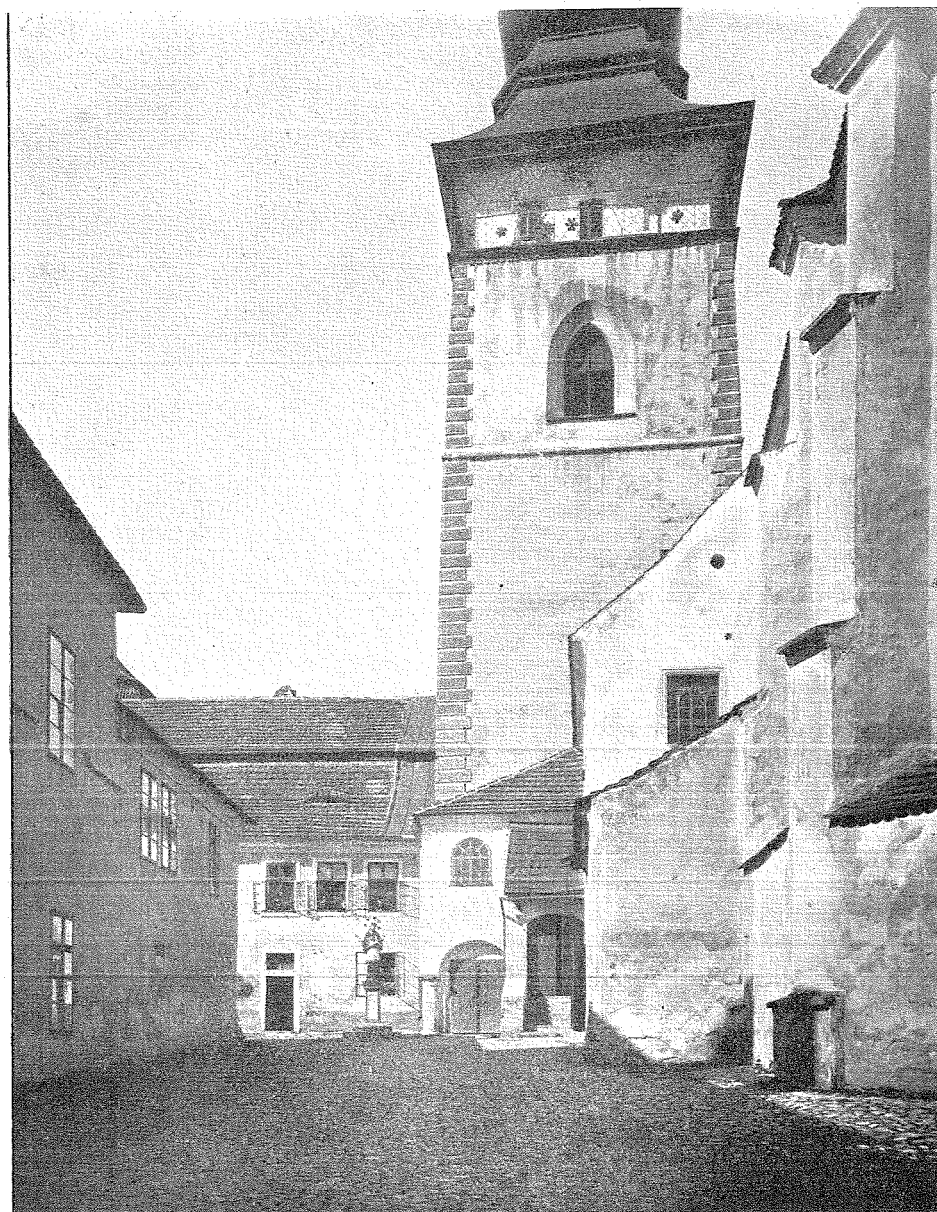
XXVI.

29.

POHLED NA DĚK. KOSTEL OD ZÁPADU.

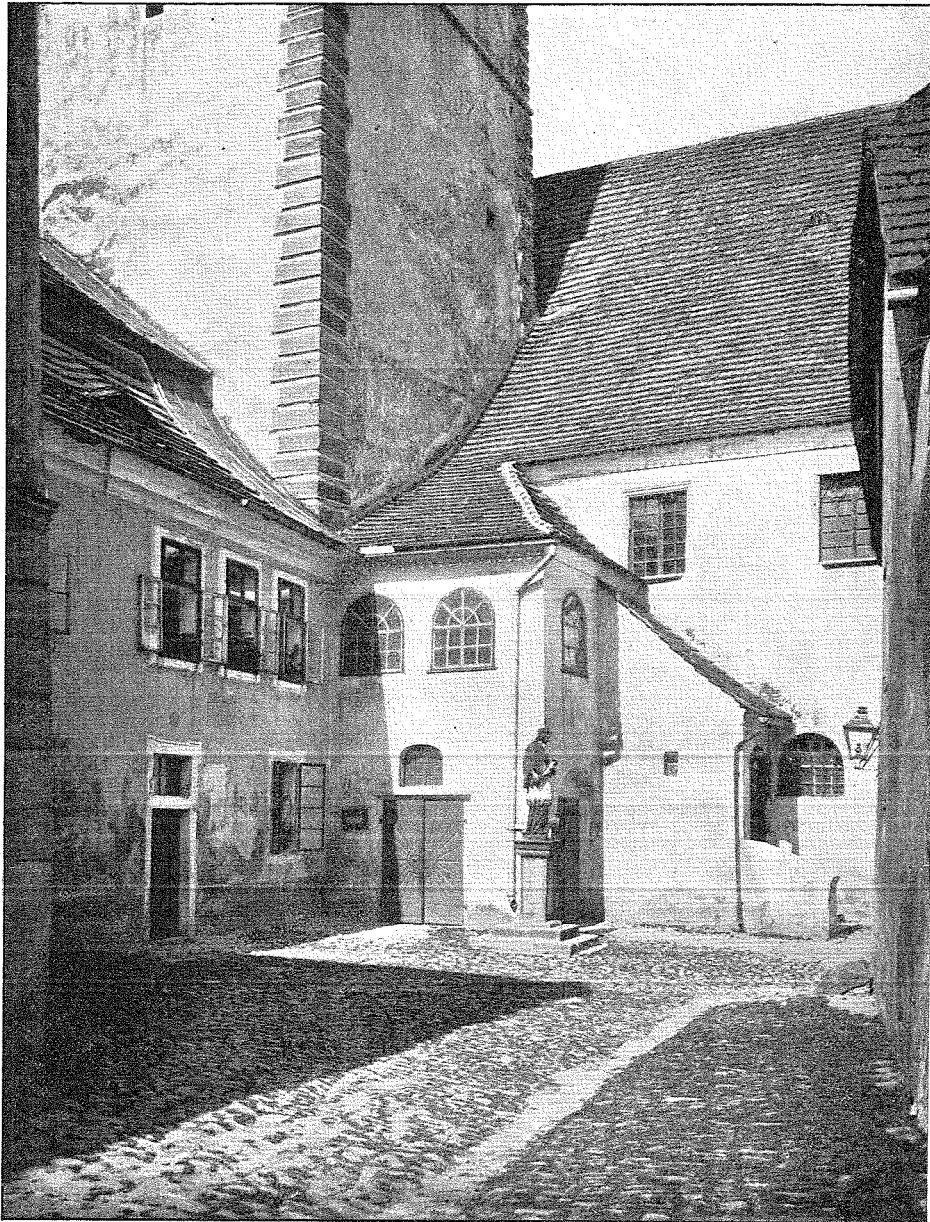
XXVII.

30.

U DĚKANSKÉHO KOSTELA. I.

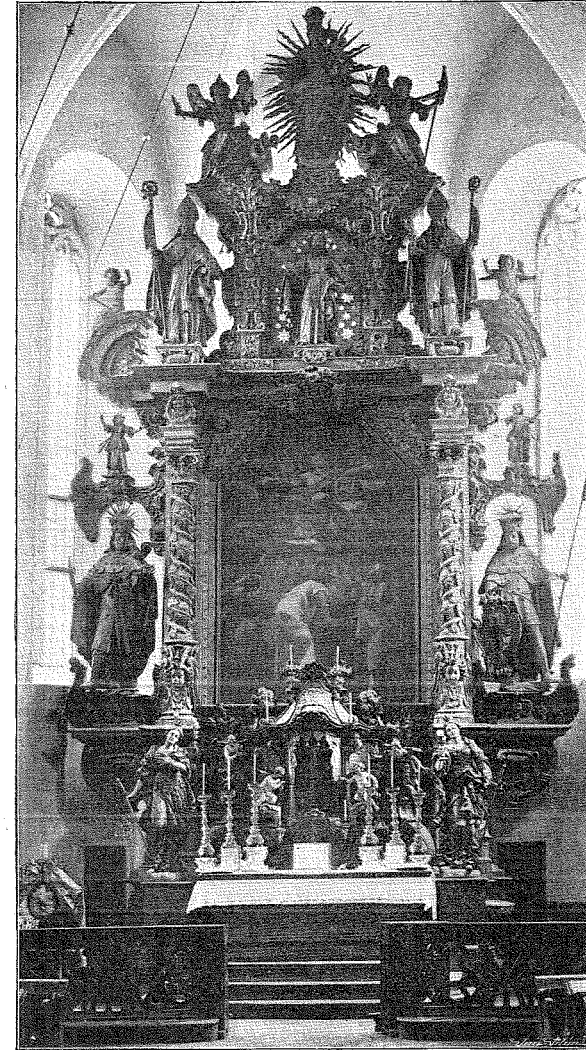
XXVIII.

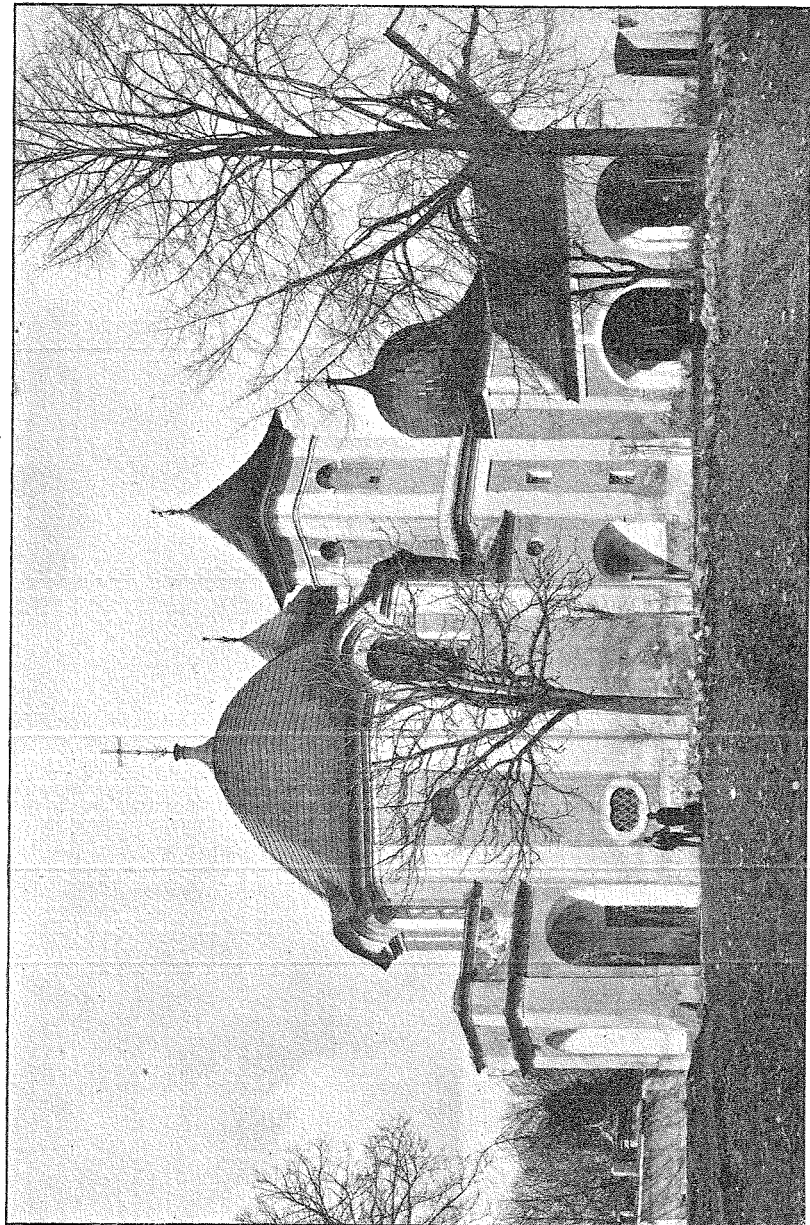
31.

U DĚKANSKÉHO KOSTELA II.

XXIX.

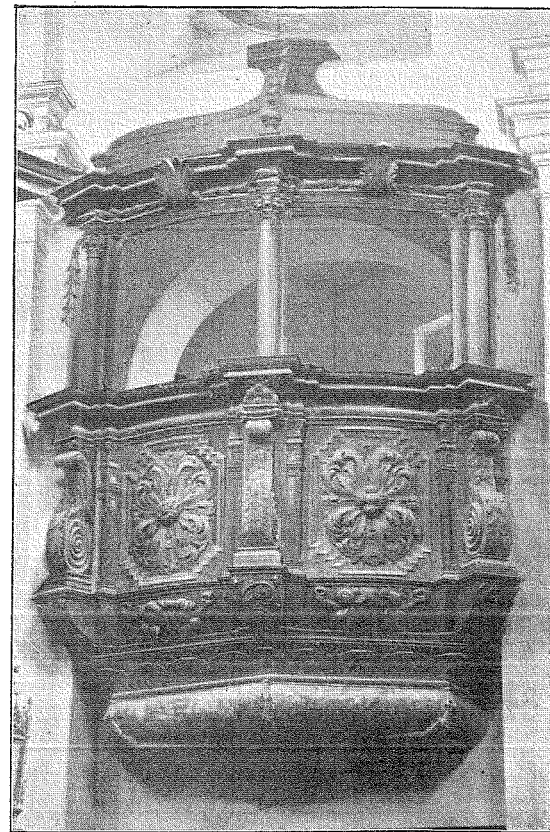

32. BÝVALÝ HLAVNÍ OLTÁŘ V DĚKANSKÉM KOSTELE.

33.

KAPLE P. MARIE OD SEVEROVÝCHODU.

34.

ORATOŘ V KAPLI P. MARIE.

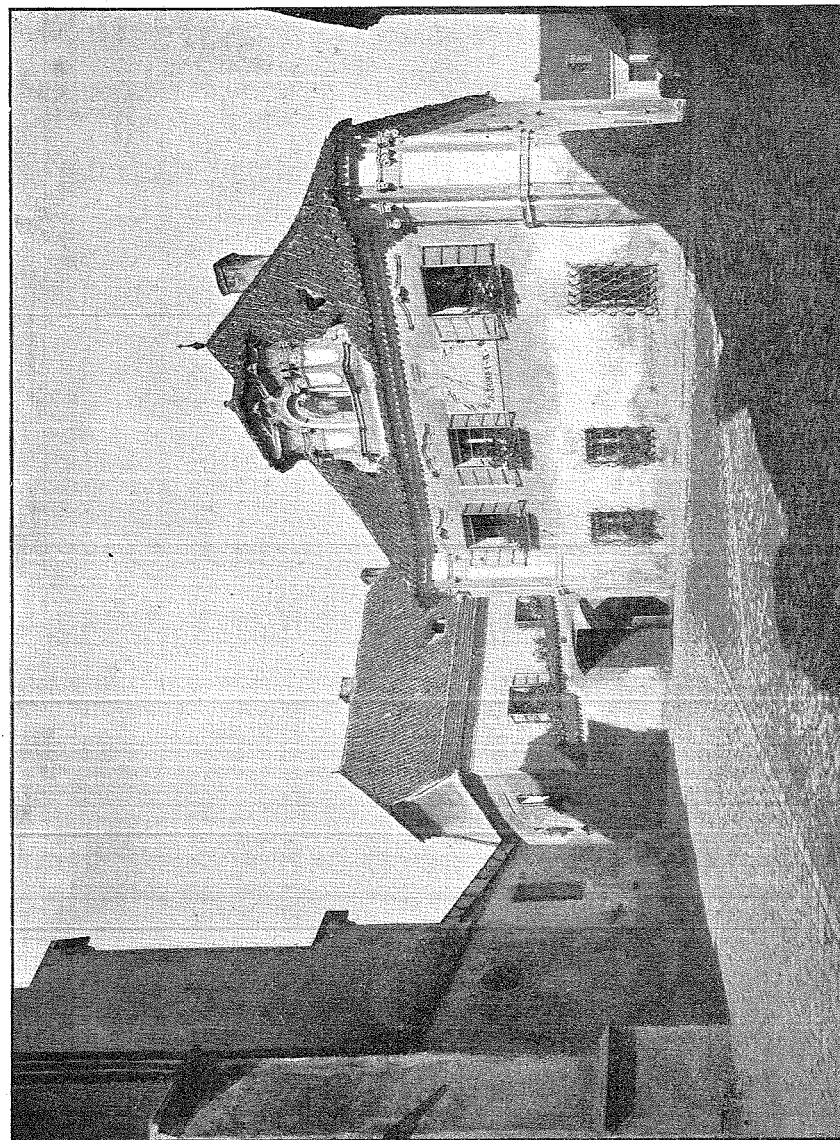
35.

KAPLE P. MARIE OD JIHOZÁPADU.

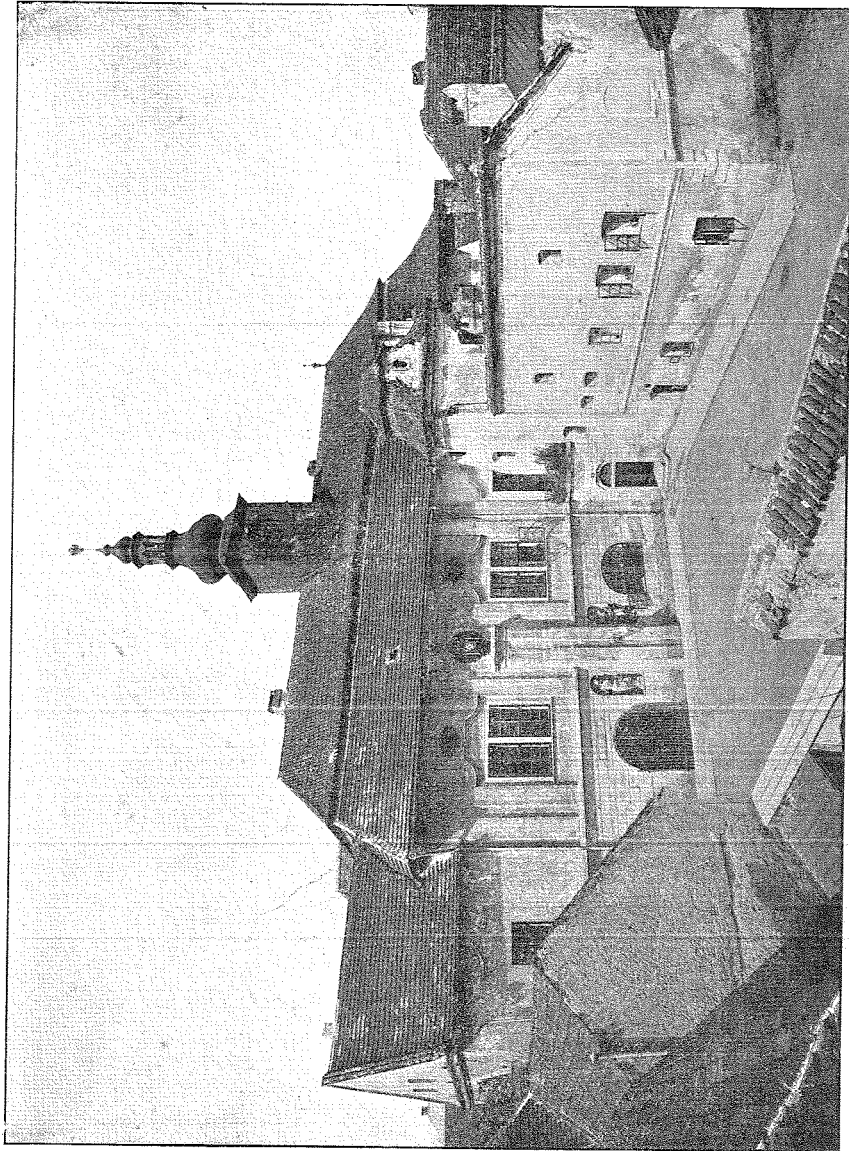
36

KOSTEL BOŽÍHO TĚLA.

DĚKANSTVÍ A KAPLANKY.

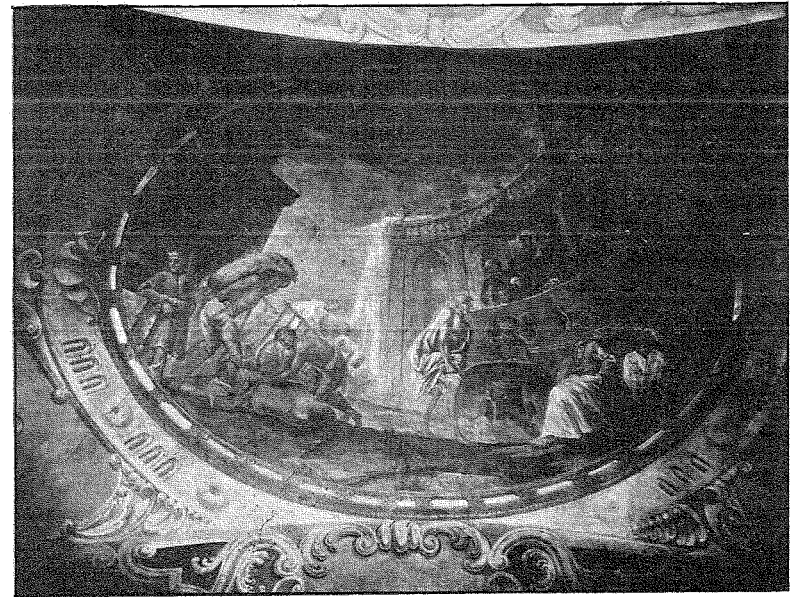
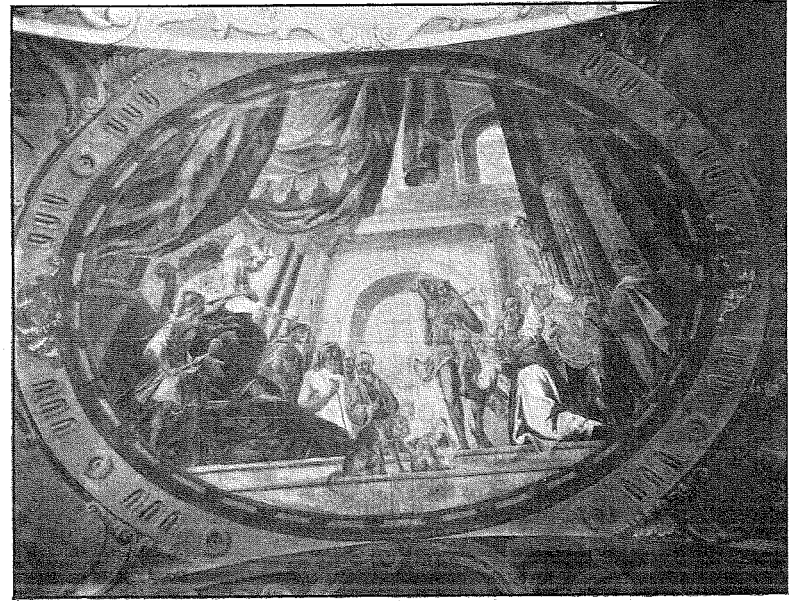
XXXIV.

38.

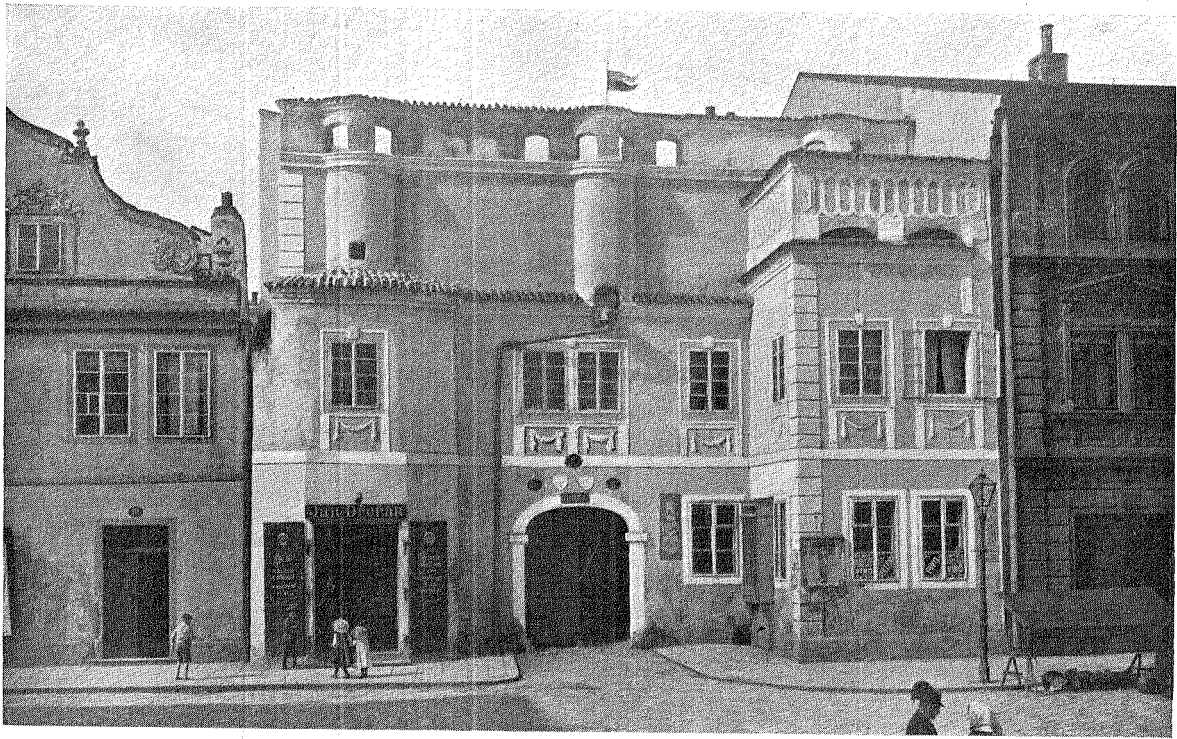
STARÁ RADNICE, VĚZNICE A SOLNÍ BRÁNA.

XXXV.

39. 40.

FRESKA NA STROPĚ SÍNĚ VE STARÉ RADNICI.

41.

DŮM ČP. 17. NA NÁMĚSTÍ.

XXXVI.

42.

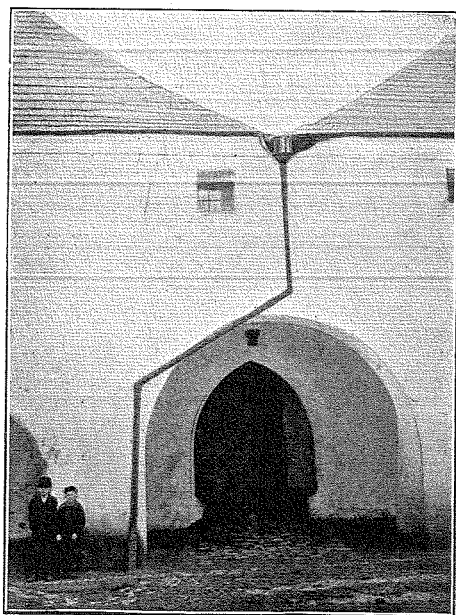
DOMY ČP. 4, 5 A 6 NA NÁMĚSTÍ.

XXXVII.

XL.

46. DŮM ČP. 62. V DOLNÍ ULICI.

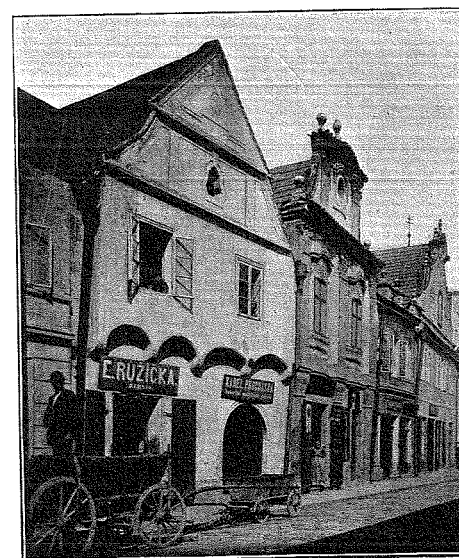

47. DŮM ČP. 38.

XLI.

48. POHLED NA ZADNÍ ČELA DOMŮ OD DĚKANSTVÍ.

49. DOMY ČP. 21, A 22 V HORNÍ ULICI.

XLII.

50.

DŮM ČP. 203 NA PŘÍKOPECH.

XLIII.

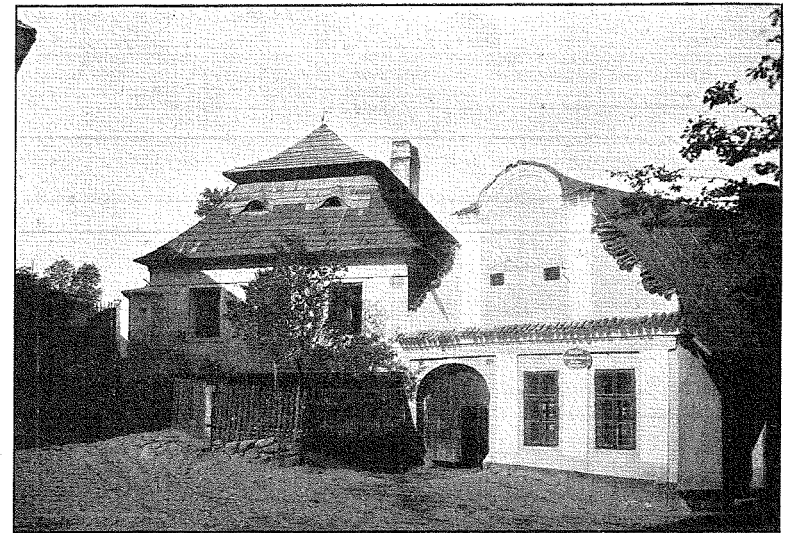
52.

DOMY ČP. 265, 112 A 113 V HRNČÍRSKÉ ULICI.

51.

DOMY ČP. 115 A 114 V HRNČÍRSKÉ ULICI.

53.

DOMY ČP. 58-II. A 59-II. V SOLNÍ ULICI.

XLIV.

54.

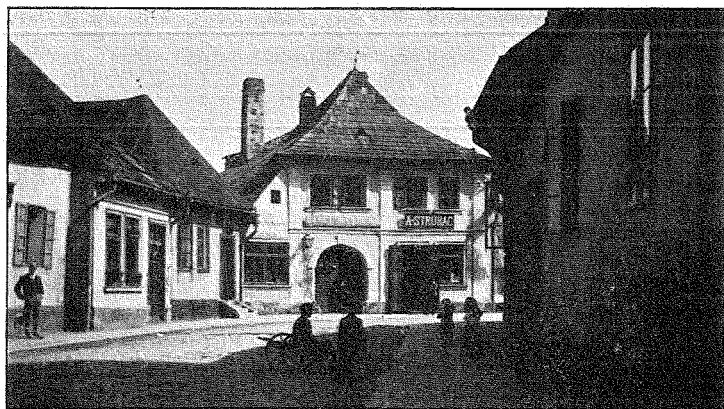
POD DOLNÍ BRANOU.

XLV.

56.

POD DOLNÍ BRANOU SMĚREM K MOSTU.

55.

MOTIV Z KOMENSKÉHO ULICE.

57.

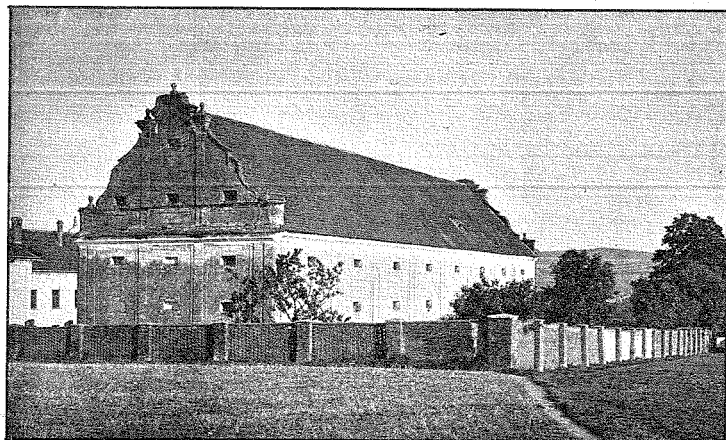
NA PŘÍKOPECH.

XLVI.

58.

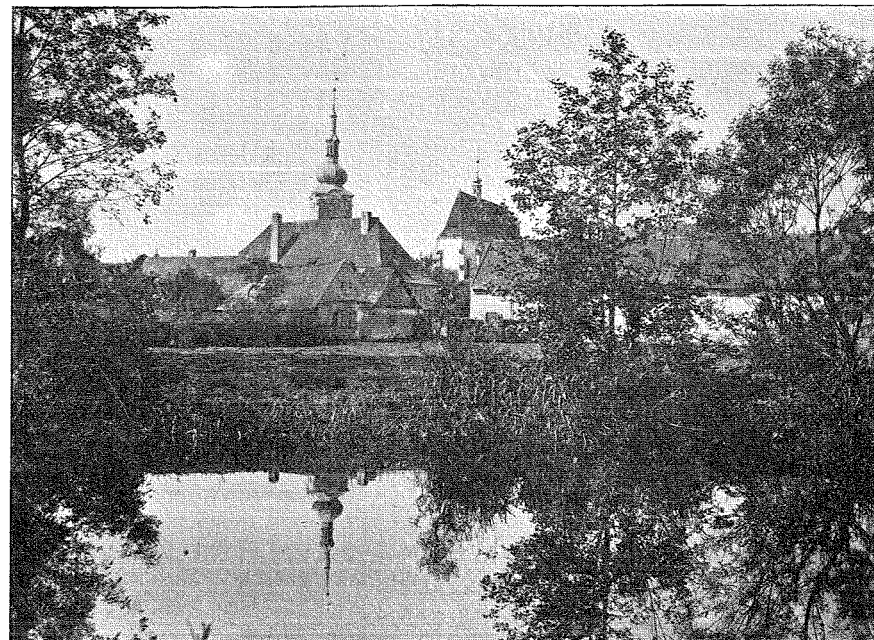
U VANTROK.

59.

ŠPÝCHAR.

XLVII.

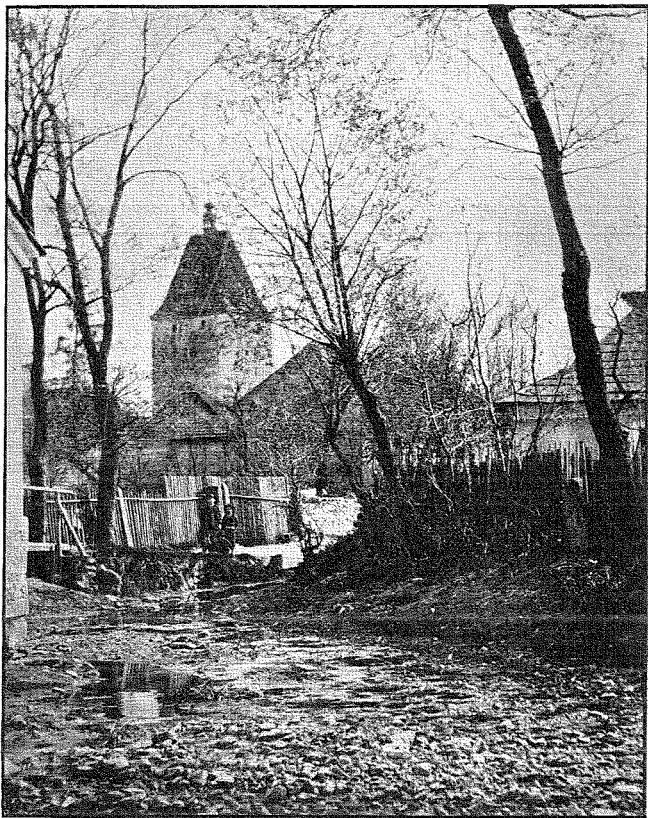
60.

POHLED NA PROSTŘEDNÍ MLÝN A KOSTEL SV. VÍTA.

61.

KAPLE SV. JANA „NA OBCI“.

62.

DOLNÍ BRÁNA Z „OBCE“.

